

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ**

GENDER, VÍRA A MANŽELSTVÍ V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ
Možnosti interpretace katolických normativních pramenů

Mgr. Zuzana Čevelová

Disertační práce

2009

Prohlašuji, že jsem disertační práci s názvem “Gender, víra a manželství v “dlouhém” 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů” vypracovala samostatně a použila jsem k tomu pouze prameny a literaturu, které jsou vyjmenovány v seznamu pramenů a literatury.

V Olomouci 1. září 2009

.....

Mgr. Zuzana Čevelová

ANOTACE

Disertační práce představuje katolické literární prameny jako prameny k dějinám každodennosti. Jako relevantní zdroje bádání byly využity modlitební knihy, periodika pro běžné věřící i klérus, příručky pro zpovědníky a pastorační příručky. Disertační práce se pokouší porozumět měnícím se vztahům a postojům člověka k manželství, víře a církvi a snaží se hledat roli pohlaví (gender) v tomto procesu. Tato část je rozdělena na několik kapitol – výchova dívek, výchova mužů, pastorece snoubenců, pastorece manželství a zpověď. Interpretace je založena na hledání vztahů mezi kněžími a běžnými věřícími.

Dissertation presents the Catholic literary sources as sources for everyday life history. Prayer books, layman as well as clergyman magazines, brochures for confessors and pastoral manuals were used as relevant resources for a scientific investigation. Dissertation attempts in its main part to understand changing relationships and standpoints of human being towards marriage, faith and church. It tries to search a proper place of gender in this process. This part is divided into the following chapters – girl's education, man's education, betrothed pastoral leadership, marriage pastoral care and confession. An interpretation is based upon finding relations between priests and laypeople.

KLÍČOVÁ SLOVA – KEYWORDS

rod (pohlaví)	gender
Římskokatolická církev	Roman catholic church
laici	laypeople
kněz	priest
pastorální teologie	pastoral theology
zpověď	confession

Za laskavé vedení, pomoc a trpělivost při psaní disertační práce děkuji především milé paní prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc. z Filozofické fakulty Univerzity Pardubice. Dále děkuji Dr. Ing. Aloisi Křišťanovi, Th.D. a Mgr. Tomáši Veberovi, Th.D. z Teologické fakulty Jihočeské univerzity, Mgr. Štěpánce Běhalové, Ph.D. z Muzea Jindřichohradecka a dalším konzultantům. V neposlední řadě děkuji svým přítelkyním - Heleně, Kateřině a Lence, bez jejichž podpory by tato práce nevznikla.

V Olomouci, na sv. Jiljí roku 2009. Autorka.

OBSAH

OBSAH	1
ÚVOD	4
1 PRAMENY A LITERATURA	
1.1 Gender, víra a manželství v sekundární literatuře	11
1.2 Modlitební knihy	18
1.2.1 Modlitební kniha v 19. století	18
1.2.2 Martin z Kochemu a Johann Hauber	21
1.2.3 Jiljí Jais – návod na dobré křesťanství	30
1.2.4 Aleš Pařízek – katecheta učí lid	32
1.2.5 Karel z Eckartshausenu – import osvícenství	33
1.2.6 Vlivy z východních Čech	34
1.2.7 Ignác Alfons Stelzig – výchova pro všechny stavy	37
1.2.8 Reprezentanti Katolické moderny	41
1.2.9 Modlitební knihy jako pramen	44
1.3 Periodika	47
1.3.1 Počátky české katolické žurnalistiky	47
1.3.2 Periodika pro laiky	49
1.3.3 Časopis katolického duchovenstva	54
1.3.4 Homiletika	59
1.3.5 Periodika a kázání jako pramen	62
1.4 Pastorační příručky	65
1.5 Zpovědní příručky	74

2	VZTAHY MEZI MUŽEM A ŽENOU VE STRUKTUŘE ŘÍMSKOKATOLICKÉ CÍRKVE	
2.1	Výchova dívek v Čechách	84
2.1.1	„Sedm panenských P“	84
2.1.2	Vztah k zbožnosti	91
2.1.3	Poutní tradice	93
2.1.4	Modlitba	96
2.1.5	„Panna ve své důstojnosti“	99
2.1.6	Krása fyzická a duševní	103
2.1.7	Panna nebo manželka?	107
2.2	Výchova mužů v Čechách	117
2.2.1	„Desatero S pro muže“	117
2.2.2	Naučení z modlitebních knih	121
2.2.3	Muž a jeho úkol	129
2.3	Pastorace snoubenců a svatba	131
2.3.1	Příprava na manželství	131
2.3.2	Zásnuby	133
2.3.3	Snoubenecké zkoušky	134
2.3.4	Překážky manželství	142
2.3.5	Úskalí manželských ohlášek	151
2.3.6	Poučení o manželských povinnostech	156
2.3.7	Svatba	164
2.4	Zpověď a pastorace manželů	170
2.4.1	Úřad zpovědníka	170
2.4.2	Intimita a disciplinace v rámci šestého přikázání	176
2.4.3	Zpověď svobodných a snoubenců	182

2.4.4 Po svatbě	186
2.4.5 Zpověď mužů	189
2.4.6 Zpověď žen	191
2.4.6 Manželství v krizi	193
2.4.8 Muž, žena a kněz	198
ZÁVĚR	201
PŘÍLOHY	205
OBSAHY MODLITEBNÍCH KNIH	205
TABULKY MODLITEB	221
Tabulka modliteb č. 1 – Modlitební knihy vydané do roku 1850	222
Tabulka modliteb č. 2 – Modlitební knihy vydané po roce 1850	224
SEZNAM ZKRATEK	226
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	227
A. PRAMENY	227
A.a Dobová periodika	227
A.b Modlitební a výchovné knihy	233
A.c Dobová odborná literatura	237
B. LITERATURA	239
C. INTERNETOVÉ ZDROJE	246
RESUMÉ	248
RESUMÉ V ANGLICKÉM JAZYCE	249

ÚVOD

Říká se, že sejdou-li se neznámí lidé k nezávaznému hovoru, pravidelně se rozhovor nakonec dostane k zásadním lidským otázkám o partnerských vztazích, Bohu a smrti. Těmito tématy se zabývá, nadneseně řečeno, i předkládaná disertační práce. Barevnou škálu témat práce tvoří partnerské vztahy před manželstvím, v manželství i mimo něj a také vztahy vznikající a fungující po zániku této instituce. Stejně tak se práce zabývá vírou, náboženstvím, vztahy věřících ke katolické církvi (jako autoritativní instituci) a k tomu se pojí i role pohlaví, tedy role mužů a žen v tvorbě obrazu světa, každodenního náboženského, manželského a rodinného života během „dlouhého“ 19. století v kulturním a geografickém kontextu Čech a Moravy. Tato křehká témata byla v naší historické vědě dlouho chápána jako pouhý doplněk „vážných“ a hmatatelných politických dějin. Dnes se jim našťěstí v historické obci dopřává místa na výsluní, i když v žádném případě nekonkurují politickým či hospodářským dějinám, ale jejich obraz minulého světa plasticky doplňují – hledají totiž konkrétního člověka a jeho prožitek.

Dějinám „dlouhého“ 19. století v Čechách a na Moravě se s úspěchem věnovala řada vynikajících historiků. Ať už na poli politických a hospodářských dějin nebo v oblasti literární a kulturně historické. Postupně vznikají i práce, které se týkají v nejširším slova smyslu církevních dějin a dějin zbožnosti v „dlouhém“ 19. století. Lze vzpomenout zpracování české katolické literatury od Martina C. Putny, téma lidové zbožnosti od historika a sociologa Zdeňka R. Nešpora nebo moderní církevně-politické dějiny přelomu 19. a 20. století v pojetí olomouckého historika Pavla Marka. V nejširším smyslu se 19. stoletím zabývá především brněnská historická obec koncentrovaná kolem Jiřího Hanuše, Lukáše Fasory a Jiřího Malíře, kteří se pustili do dějin každodennosti, církevních dějin a konečně i do stále více diskutovaného tématu sekularizace české společnosti v „dlouhém“ 19. století.

Jak se utvářel každodenní život (věřícího) člověka ve století sekularizace? Ve století, které se ve svých počátcích vyrovnává s posledními dozvuky barokního světa, s rozpaky přejímá nařízení osvícenského racionalismu, aby bylo převálcováno revolucí a krveprolitím, uchláholeno valčíky a leskem vídeňského kongresu a přes další „revoluce“ v hospodářství, průmyslu, ekonomice, vědě, politice i umění dospělo k prahu nové společnosti, které říkáme občanská. Ale dospělo také na práh nového sporu, k 1. světové válce. Jak se během 19. století prověřuje utváření lidské osobnosti, vztahu člověka k druhému člověku, Bohu, smrti,

náboženství? Osobní vztahy člověka se v 19. století utváří podobně jako v předcházejících staletích. Nezaznamenáváme žádné převratné změny - lidé se žení a vdávají, rodí děti, většina stále ještě věří v Boha a žije s vědomím smrti. Přesto lidé žijí trochu jinak, pro některé přestává Bůh existovat, pro některé Bůh sice existuje, ale „nevejde se“ pro ně do žádné tradiční instituce (církve). A konečně jsou i tací, kteří zůstávají součástí instituce, zůstávají věrní tradicím i nedostatkům, věrní víře, Bohu, náboženství i církvi a především tito posledně jmenovaní *věřící* vystupují z pramenů nejvíce.

Tato disertační práce si neklade za cíl zásadním způsobem osvětlit každodenní život člověka v „dlouhém“ 19. století a hlubokým a kvantifikovatelným způsobem postihnout dopad sekularizace na jeho život ve víře a manželství. To totiž není možné. Tato práce se pokouší porozumět měnícím se vztahům a postojům člověka k manželství, víře a církvi a snaží se hledat roli pohlaví (gender) v tomto procesu. Název *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů* není zvolen náhodou, je výsledkem dlouhého hledání podoby i obsahu této práce.

Prapůvodním impulsem, který stál na počátku této práce, byly dvě příručky pro zpovědníky, které jsem jako studentka pátého ročníku historie na Historickém ústavu Jihočeské univerzity objevila pro svou závěrečnou práci. Na stránkách těchto kněžských manuálů se najednou otevřel nový svět každodenního života. Byl to *svět těch druhých* (kněží), který formuje a zároveň je sám formován *světem těch prvních* (věřících), a z jejich vzájemné interakce je možné, s jistou dávkou odvahy pro interpretaci, zahlédnout každodenní svět 19. století v kostele, ve zpovědnici, v práci a hospodářství, na faře a dokonce i za dveřmi manželských ložnic. Především se mi ale pozvolna otevíral zvláštní svět katolické literatury různého zaměření - od modlitebních knih pro obyčejné věřící, přes laická a teologická periodika, až po pastorační příručky pro katolické faráře. Výsledkem postupující heuristické práce bylo zjištění, že jedním z hlavních cílů této práce musí nutně být představení této katolické literatury jako možného pramene historické práce. Katolická normativní literatura, jak bychom tyto prameny mohli souhrnně nazvat, totiž není (s výjimkou modlitebních knih) relevantní téma žádné sekundární literatury.

Uvedená katolická literatura 19. století přitom není neznámá. Modlitební knihy, především ručně psané modlitební knihy z konce 18. a počátku 19. století, byly předmětem zájmu kulturní historie už na konci 19. století. Chládkova pastorační příručka *Počátkové opatrnosti pastýřské* je základním východiskem pro dějiny pastorální teologie v 19. století,

stejně tak ani katolická periodika, především *Časopis pro katolické duchovenstvo*, později *Časopis katolického duchovenstva*, není neznámým pojmem. Přesto se na uvedenou literaturu lze podívat jiným způsobem, než bylo zvykem, a využít ji nově jako pramen k dějinám každodennosti. V předkládané disertační práci se pokusím představit výsledky heuristické práce a představit katolickou teologickou i laickou literaturu 19. století jako pramen k dějinám každodennosti. Samozřejmě se od počátku nabízela možnost využívat také podobné prameny evangelického původu, ale z důvodu určité celistvosti a nároků na rozsah práce jsem od této možnosti upustila. Nešlo mi o komparaci, ale hned v počátku se jednalo o zájem o prameny vznikající z iniciativy katolické církve. Nicméně doplnit prameny katolické provenience o prameny evangelické a pokusit se o určitou komparaci ale stále zůstává jako možnost a výzva do budoucna.

Nicméně ani heuristiku, kterou jsem provedla za účelem této práce, nepovažuji za úplnou a dokončenou. Především oblast modlitebních knih je téměř bezbřehá, proto jsem se snažila představit hlavní reprezentativní publikace, podobný problém se týká katolického periodického tisku. Heuristická práce na tomto poli tedy rozhodně nekončí, ale dosaženého výsledku si cením a považuji jej za dostatečný podklad pro disertaci; respektive pro první pokus tyto prameny vyhledat, shromáždit, určitým způsobem kvalitativně rozčlenit a pokusit se o jejich interpretaci. V rámci první části této práce jsem proto věnovala nezvykle velký prostor představení pramenů a jejich rozvrstvení, protože to považuji za východisko celé práce. Naopak druhá část disertace se věnuje interpretaci pramenů a bude se pravděpodobně zdát jako poddimenzovaná. Při čtení kapitol o jednotlivých skupinách pramenů bude patrné, že nabízí velké množství nápadů, témat a nejrůznějších souvislostí, proto ani jejich interpretace není a nemůže být konečná. Cílem této práce není snaha najít všechna témata a všechny interpretační možnosti, ale pokusit se nastínit alespoň ta hlavní témata a možnosti, které mě konkrétně jako badatelku zaujala. Jednotlivá témata, která se v těchto pramenech nacházejí, by totiž vydala na samostatné studie.

První část práce, která se věnuje pramenné základně a literatuře, jsem rozčlenila celkem do pěti kapitol. Po úvodní kapitole věnované sekundární literatuře budou představeny tištěné modlitební a výchovné knihy, kde se zaměřuji především na nejčastější *Nebekliče* a dále na modlitební knihy určené pro obě pohlaví, především pro ženy a dívky. Snažila jsem se upozornit na jednotlivé modlitby, které charakteristickým způsobem doprovázejí jak liturgický rok, tak životní cyklus věřícího křesťana. Mezi těmito modlitbami lze ojediněle

nalézt také modlitby a poučení určená mužům, což považuji za klíčové pro hledání role pohlaví v každodenním životě a k vztahu k autoritě (katolické církvi) v tomto období. Z modlitebních knih vychází také přílohy disertace. V první části příloh jsou prezentovány obsahy některých modlitebních knih. Výběr je zaměřen tak, aby pokryl celé 19. století a bylo vidět, jakými proměnami prošla modlitební kniha v této době. V druhé části příloh jsou pak prezentovány konkrétní názvy modliteb podle pohlaví, kterému jsou modlitby určeny. Můžeme vidět, jakým tématům se modlitby věnují a jaké zájmy tedy katolická církev připisovala mužům či ženám.

Druhá kapitola představuje katolický periodický tisk. V první řadě se zaměřuji na periodika pro laiky, která vycházela pod názvem *Anežka, Václav a Ludmila* od 70. let 19. století v Českých Budějovicích. Největší pozornost je ale věnována periodiku pro katolický klérus *Časopisu pro katolické duchovenstvo*, který vycházel od roku 1828 prakticky po celé 19. století a zveřejňoval řadu odborných teologických článků. *Časopis pro katolické duchovenstvo* chtěl cíleně informovat o dění v katolické církvi a přinášet praktické rady z oblasti pastorální teologie a vůbec pastorační situace přímo ve farnostech. V této souvislosti by bylo vhodné upozornit na tzv. drobnůstky z úřadu pastýřského – což je souhrnný název pro dotazy a odpovědi, které se týkají zpovědní praxe. Nesporná výhoda *Časopisu pro katolické duchovenstvo* spočívá v tom, že časově pokrývá většinu 19. století. Částečně jsem využila i další odborné časopisy pro katolické kněží - *Pastýř duchovní, Rádce duchovní, Posvátná kazatelna* a *Kazatelna, Kazatel*. Uvedená periodika se specializovala především na homiletiku a vycházela souhrnně od 60. let 19. století. Částečně jsem využila i časopis pro laiky a katolický klérus *Blahověst*, který lze přirovnat k prvnímu českému „katolickému týdeníku“.

Následující dvě kapitoly první části představují pastorační a zpovědní příručky pro katolický klérus. Jde o normativní odbornou literaturu, vysokoškolské učebnice nebo rukověti pro použití přímo na místě – ve farní správě. Pastorační příručky jsou výsledkem vzniku nového teologického oboru – pastorální teologie na konci 18. století. Úkolem pastorální teologie bylo co nejlépe reflektovat praktické potřeby věřících přímo ve farnostech a připravovat bohoslovce adekvátně k jejich budoucímu působení. Učí, jak by měli vysluhovat svátosti, zpovídat farníky, vést soukromé rozhovory, spravovat církevní majetek, jak si vybírat služebnictvo či jak si počínat jako státní úředník. Jinými slovy, jak by se měl kněz ve farnosti chovat, jaké chování si dovolit může a jaké chování je naopak považováno

za nevhodné. To vše najdeme v učebnicích pastorální teologie. V Čechách vyšly v průběhu 19. století dvě základní české pastorační příručky – jejími autory jsou Jiljí Chládek a Antonín Skočdopole. S jistou nadsázkou lze říci, že každá z nich charakterizuje tu polovinu století, ve které vznikla.

Rukověti pro zpovědníky, nebo-li zpovědní příručky, jsou vlastně specializované pastorační příručky, které se soustředí na průběh a udílení pouze jedné ze svátostí římskokatolické církve – na svátost smíření. Během 19. století vyšlo několik zpovědních příruček v češtině, ale zpovědní kompendia zastupující 2. polovinu století od autorů Ruperta Smolíka, Gabriela Pecháčka a Jana Jindry nejlépe vystihují profesionalizaci celého oboru. Přínos zpovědních příruček spočívá v otevřené reflexi zpovědní praxe, vidíme, s jakými konkrétními přestupky se museli kněží potýkat. V konfrontaci s normativní literaturou pro laiky - modlitebními knihami, výchovnými knihami a časopisy pro běžné věřící – vynikne, jak se ve skutečnosti rozcházejí ideály a praxe, vynikne život takový, jaký je.

Především v těchto kapitolách jsem považovala za důležité ukázat, že propojení dějin některých teologických disciplín (dějin pastorální teologie) a historie, respektive dějin každodennosti, může být velmi přínosné. Obě disciplíny se totiž setkávají „v každodennosti“. Pastorační teologie používá pro pojmenování skutečnosti vlastní termíny, které se mohou na první pohled zdát méně srozumitelné nebo neobvyklé. V mnohém ale lépe vystihují podstatu věci – pojem *pastorace* je výstižnější než *výchova*. *Pastorace* v sobě totiž zahrnuje mnohem více činností a zájmů, které farář věnuje svým věřícím. Navíc jde o vzájemnou interakci. Také věřící přímo působí na chování kněze, obě strany vstupují do dialogu a vzájemně se ovlivňují. Reflexi těchto vztahů najdeme v pastoračních a zpovědních příručkách jako nejvýraznějším zástupci katolické normativní literatury.

Následující kapitoly druhé části disertační práce, které se věnují, použijeme-li příhodný teologický termín, *pastoraci* věřících. Celá práce se má primárně zabývat manželstvím a rolí muže a ženy v tomto svazku z pohledu římskokatolické církve. Dodržíme-li důsledně toto paradigma, musíme respektovat přístup katolické církve k této problematice. Především manželstvím se nelze zabývat až po jeho vzniku, nýbrž v dostatečném předstihu. Proto katolická církev používá termín *vzdálená příprava na manželství*, kterým se nemyslí nic jiného, než mravní výchova svobodných dívek a mladých mužů. Pod pojmem *bližší příprava na manželství* se rozumí příprava snoubenců na svatbu a vstup do manželství, kterou zajišťuje místní farář formou několika setkání (rozhovorů) se snoubenci. Jedná se o rozsáhlé téma tzv.

snoubeneckých zkoušek, kdy kněz ověřuje kanonické a případně také státní překážky pro vznik manželství, zajišťuje dispenze (prominutí překážek), zpovídá a poučuje snoubence. Celý tento proces můžeme shrnout pod pojem *pastorace snoubenců*. Římskokatolická církev věnovala pastorační snoubencům velkou pozornost a tento postoj se snažila předat i duchovním, aby mohli cíleně formovat názory věřících na instituci manželství i na roli jednotlivých pohlaví ještě před samotným vznikem manželství.

Samotná *pastorace manželství*, tedy cílené vedení manželů úskalími každodenního života ve farnosti tak, aby se pokud možno dodržely nároky platné katolické morálky, byl nesnadný úkol padající na bedra římskokatolického kněze. Autoři pastoračních příruček prosazovali názor, že obtížnost *pastorace manželů* je závislá na předchozím poučování snoubenců. Vliv kněze na manžele se uplatňoval především ve formě svátosti smíření (zpovědi), někdy také formou soukromých pastoračních rozhovorů. V souvislosti s manželstvím věnuje pastoračně - teologická literatura pozornost především snoubencům a pak právě svátosti smíření, v rámci které měl mít kněz největší prostor nahlédnout do samotného manželství a pak cíleně působit na manžele – korigovat jejich chování, udělovat rady, zasahovat do intimního života manželů.

Římskokatolická církev věnuje rozsáhlý prostor svátosti smíření a ve zpovědních příručkách pro kněze vytvořila celou metodiku zpovídání. Tento fakt nelze opomenout a proto jsem se v kapitole věnované pastoračnímu manželství zaměřila primárně na zpověď a pokud to prameny dovolily, také na zpovědní praxi. Nejprve bylo ale nutné uvést celé téma do souvislostí, proto jsem se zaměřila také na roli kněze-zpovědníka, jeho úkoly či pravidla zpovídání. U svátosti smíření platí snad více než kdekoli jinde, že výsledné platné přijetí svátosti závisí na vzájemné interakci zpovědníka a penitenta (kajícího). Kněží mají pochopitelně své instrukce a jsou alespoň rámcově připraveni na to, co by mohli u zpovědi slyšet, a podle toho si vytváří určité kategorie problémů. Bezesporu zajímavé je téma *intimity a disciplinace v rámci šestého přikázání*, na které nepřímo navazují pravidla zpovědi mužů, žen a také snoubenců. Témata, která se týkají zpovídání manželů, se prakticky prolínají celým textem - nelze na ně, při pročítání textů pastoračních a zpovědních příruček, nenarazit téměř v žádné kapitole. Manželské soužití je téma stále živé a více než kde jinde narážíme na ideální normy na jedné straně a překračování hranic na straně druhé. Jaké chování se sluší pro svobodné dívky a muže, jaké chování je naopak vyhrazeno pouze pro řádné manželství, nebo dokonce jaké chování je zapovězeno všem bez rozdílu „stavu“? Na to přináší zpovědní

příručky zcela jasnou odpověď. A že se tím věřící neřídí? Být konfrontován s neustále se opakujícími přestupky – to je úděl zpovědníka. Ale díky snaze kněží systematizovat tento speciální pastorálně-teologický problém mohla vzniknout kapitola *pastorace manželů a zpověď*.

První část práce se tedy soustředí na zhodnocení pramenů. V mnoha případech jsem se už v těchto kapitolách snažila naznačit jejich přínos pro dějiny každodennosti na konkrétních příkladech. Druhá část práce, která se věnuje *pastoraci* katolických věřících v nejširším smyslu slova, na kapitoly o pramenech přímo navazuje nebo se s nimi v některých bodech přímo prolíná. Konečná struktura práce je výsledkem dlouhého hledání a zvažování, kterým tématům, tak jak je prameny prezentovaly, je vhodné dát přednost. Při heuristické a kritické práci vyvstala řada problémů, které nemohly být do textu zahrnuty v takové míře a hloubce, kterou by si zasloužily. Jde především o složitou oblast kanonického (speciálně manželského) práva. Do této oblasti spadá problematika manželských překážek a dispenzí či z oblasti svátosti smíření problematika rezervovaných hříchů. Cíleně musela být omezena kapitola o modlitebních knihách, více pozornosti by si zasloužila i oblast homiletiky, naopak pastorační a zpovědní příručky by si zasloužily komparaci s odpovídající odbornou literaturou, která vycházela v němčině, atd. Cílem této práce ale bylo zaměřit se na prameny, které vycházely česky. Zatím se jedná o první pokus shromáždit a interpretovat prameny tohoto typu pro dějiny každodennosti a speciálně pro soudobý pohled na manželství, zbožnost a roli pohlaví uvnitř římskokatolické církve. Již nyní se ukazuje řada možností další práce v budoucnosti.

1. PRAMENY A LITERATURA

1.1 Gender, víra a manželství v sekundární literatuře

Novodobá česká historiografie se stále vyrovnává s hlubokými deficitem v mnoha oblastech bádání. Pod vlivem nových impulsů ze zahraničí, zejména díky vlivu francouzské a německé historiografie, začaly do českého akademického prostředí proudit koncepce dějin každodennosti či dějin mentalit, a inspirovaly historiky k výběru nových témat či celých oblastí výzkumu.¹ K novým žádaným tématům se mimo jiné dostala náboženská problematika, dějiny žen jako svébytná kategorie zasahující více do každodennosti např. oproti „velkým“ politickým dějinám řízených muži a také jiný způsob pohledu na dějiny – gender history.

Shrneme-li všechna tři témata v jeden celek, zjistíme, že jsou velmi logicky v sepětí s každodenním životem v 19. století. Můžeme spojit život v manželství, prožívání víry a náboženství, členství v instituci (v církvi) s rolemi pohlaví (gender) v každodenním životě, s rolemi, které zastávají muži i ženy v rodině, manželství, v církvi tak, jak je vidí římskokatolická církev. Sekundární literatury k takto pojatému tematickému celku je paradoxně velmi málo. Proto je třeba znova se vrátit o krok zpět a postupovat podle původních badatelských oblastí.

V rámci náboženské problematiky, dějin náboženství, církevních dějin „dlouhého“ 19. století je nutné vycházet ze starší literatury, jejichž autoři ještě sami žili v 19. století. České církevní dějiny 19. století napsal František Kryštůfek, jde o přehlednou práci v pozitivistickém duchu, která se zaměřuje na politicko-náboženské dějiny, nicméně zatím nebyla v novodobé historiografii překonána.² Vynikající bibliografické rešerše k novodobému vývoji katolické náboženské literatury 19. století pořídili Josef Tumpach a Antonín Podlaha, nezastupitelnou roli má i jejich pokus vytvořit český teologický slovník.³ Ke kulturním a

¹ Srov. VÁLKA, Josef. „Nové dějepisectví“ a české dějiny. In *ČMM*, 117, 1998, s. 465-475; MAREK, Jaroslav - ŠMAHEL, František. Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví. In *ČČH*, 97, 1999, s. 1-18.

² Srov. KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do časů J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*. Praha, 1898; KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do časů J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898) II*. Praha, 1899.

³ TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný I-IV*. Praha, 1912-1932 (Český slovník bohovědný končí písmenem „i“.); TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby I-V*. Praha, 1918-1923. Stručný přehled o soudobé náboženské literatuře podal také Josef Jungmann. *Knihopisu českých a slovenských tisků lze využít*

náboženských dějinám přelomu 19. a 20. století přispěl církevní historik František Cinek.⁴ Jeho práce mají výrazný apologetický charakter, otevřeně vystupuje na obranu katolické víry, ať už proti josefinismu, liberalismu nebo modernímu ateismu, nicméně pracuje s prameny olomoucké konzistoře a kněžského semináře, které po něm využil až v 80. letech 20. století Rudolf Zuber.⁵ Už v 19. století se počíná zájem o modlitební knihy,⁶ ke kterému se vrací řada současných badatelů, ať už z hlediska etnografie,⁷ literárních studií,⁸ kulturních dějin⁹ nebo dějin knihtisku.¹⁰

Z novodobých prací, které se dotýkají náboženských dějin 19. století, je třeba upozornit na habilitační práci Martina C. Putny, která představuje 2. polovinu 19. století pohledem katolické literatury a jejich autorů (kněží).¹¹ Další z důležitých mladých autorů, historik a sociolog Zdeněk R. Nešpor, se zabývá vírou a náboženstvím s ohledem na lidovou zbožnost v katolickém i evangelickém prostředí, modlitebními knihami a dalšími souvisejícími prameny literární povahy.¹² Spolu s dalšími historiky se také obnovuje zájem o katolické kněží a jejich život v historii¹³ a v řadě svých odborných článků se účastní diskuse o roli náboženství v moderní české společnosti. Zdeněk R. Nešpor patří v současné době

jen pro přehled o starších vydáních modlitebních knih. Srov. JUGMANN, Josef. *Historie literatury české. Aneb: soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*. Praha, 1849; *Knihopis českých a slovenských tisku od doby nejstarší až do konce VIII. století*. Praha 1925 – 2008 (včetně dodatků).

⁴ Srov. CINEK, František. *K probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*. Olomouc 1934; CINEK, František. *Velehrad víry: Duchovní dějiny Velehradu*. Olomouc, 1936 a další práce.

⁵ Srov. ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století*. Praha, 1987; ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století II*. Olomouc, 2003.

⁶ Srov. ZÍBRT, Čeněk. Výzdoba východočeských psaných modliteb. In *Český lid XX*, 1911, s. 71-88; VANĚK, Václav. Modlitby našeho lidu. In *Český lid III*, 1894, s. 46; MATĚJKA, J. Malované modlitební knížky z XVIII. ze začátku XIX. století. In *Český lid III*, 1894, s. 1; RACEK, František. O malovaných modlitebních knihách jihočeských. In *Český lid X*, 1901, s. 26-30.

⁷ Srov. STAŇKOVÁ, Jitka. *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha, 1987.

⁸ Za starší literatury se o modlitebních knihách zmiňuje Srov. STICH, Alexandr. Dvě benediktinské modlicí knížky století (Josef Bonaventura Pitr /Piter/ a Aemilian Malha). In BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břevnov v českých dějinách*. Praha 1997.

⁹ Srov. POŠ, Jan. Růžová zahrádka (Psané a zdobené lidové modlitby z let 1750-1850). In *Český lid 4*, 1993, s. 265-29; *Růžová zahrádka: Rukopisné modlitební knihy 18. a 19. století: Sbíрка Jana Poše*. Olomouc, 2009.

Zájem o modlitební knihy a lidovou náboženskou literaturu vrcholí v novodobém vydání „Velkého života“ Martina z Kochemu, srov. SLÁDEK, Miloš (ed.). Martin z KOCHEMU. *Velký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*. Praha, 2007.

¹⁰ Srov. PLETZER, Karel. Landfrassovské náboženské tisky z Jindřichova Hradce. In *Tiskárny a tisky 19. století: Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrassovy tiskárny*. Jindřichův Hradec 1998, s. 54-57; PLACHÁ, Ludmila. *Barokní literatura v tiscích Landfrassovy tiskárny: Diplomová práce*. České Budějovice, b. d.; JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*. Hradec Králové, 1970; BARUČÁKOVÁ, Lenka. *Vnější forma a význam rukopisů 17. až 19. století Moravské zemské knihovny v Brně*. [cit 2008-01-11]. URL: <http://dig.vkol.cz/konf/05ref15/kr15.pdf>

¹¹ Srov. PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura 1848-1818*. Praha, 1998.

¹² Srov. NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem, 2006.

k nejintenzivněji publikujícím historikům náboženských dějin. Kromě něj se zabývá náboženskými dějinami brněnská skupina historiků 19. století, Jiří Hanuš, Lukáš Fasora a Jiří Malíř. Autoři se zaměřují, mimo jiné, na dějiny každodennosti. Kolektivní monografie typu *Člověk na Moravě 19. století* jsou odborné veřejnosti známé.¹⁴ Díky portrétům několika významných kněžských osobností z katolického i evangelického prostředí poskytli vhled i do každodenního náboženského života. Díky brněnskému centru je možné se seznámit s některými zásadními zahraničními publikacemi (např. Studie Marcela Gaucheta).¹⁵ Kromě toho vychází řada sborníků a kolektivních monografií s příspěvky současných českých historiků mladé generace k náboženským a církevním dějinám a nově k diskusi o sekularizaci české společnosti v průběhu 19. století.¹⁶ Na olomoucké univerzitě se věnuje pozornost českému politickému katolicismu přelomu 19. a 20. století, vzniku Církve československé a některým kněžským osobnostem. Zájem o tuto problematiku se soustředí kolem historika Pavla Marka a jeho spolupracovníků.¹⁷ K církevním dějinám se váže celá řada dalších sborníků, monografií a dílčích studií s různorodými tématy.¹⁸ Katolické normativní literatuře se ale sekundární literatura české provenience příliš nevěnuje. Výjimku tvoří pouze modlitební knihy (viz výše) a první pastorační příručky, které jsou zahrnuty do dějin pastorální teologie.¹⁹ Všechna uvedená literatura tvoří ale nutný rámec pro kontext zvoleného tématu *gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století*.

¹³ Srov. KUCHAROVÁ, Hedvika - NEŠPOR, Zdeněk R. Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. In *ČČH*, 2007, č. 2, s. 351-392.

¹⁴ Srov. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno, 2008; MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno, 2008.

¹⁵ Srov. GAUCHET, Marcel. *Odkouzlení světa: Dějiny náboženství jako věci veřejné*. Brno, 2004.

¹⁶ Srov. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno, 2007; FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno, 2009.

¹⁷ Literaturu jmenujeme jen výběrově. Srov. MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno, 2005; MAREK, Pavel. *České schizma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917-1924*. Rosice u Brna, 2000; MAREK, Pavel. *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc – Rosice, 2003; MAREK, Pavel - SOLDÁN, Ladislav. *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí: Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*. Třebíč, 1998. K tématu vnikla další práce na pražské husitské teologické fakultě: FRÝDL, David. *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky: Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. Brno, 2001.

¹⁸ Srov. BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břevnov v českých dějinách*. Praha, 1997; MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha, 2000; HOLUBOVÁ, Markéta. *Barokní rezidua v poutích 19. století*. In *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003; LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (eds.). *Post tenebras spero lucem: Duchovní tvář českého osvícenství*. Praha, 2009.

¹⁹ HANZAL, Jiří. *Osobnost Štěpána Rautenstraucha*. In BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břevnov v českých dějinách*. Praha, 1997; KŘÍŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*. Praha, 2004; ČINÁTL, Kamil. *Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie*. In *Kuděj* 2, 2000, s. 28-39.

Jisté propojení dějin náboženství, víry či církve s dějinami každodennosti, respektive problematikou manželství a dějinami žen v nejširším slova smyslu, tvoří plzeňské sborníky k 19. století.²⁰ Určitý zájem je také o svatby jako momentu vstupu do manželství.²¹ Dostáváme se tak k dějinám rodiny, manželství, disciplinaci partnerských vztahů, samostatné úloze ženy v dějinách. Toto téma má svou historickou a čtenářskou obec a historičky, protože těmto tématům se věnují především ženy, je pojímají hned z několika rovin. V každém případě aktérem dějin je žena – to je těmto autorům společné. Velkým tématem je žena z hlediska práva, ať už se jedná o civilní právní pořízení (majetková práva, svatební smlouvy)²² nebo z hlediska trestně-právního.²³ Ze starší literatury se k tématu nejvíce přibližuje *Manželství a rodina v minulosti* od Jiřího Klaboucha,²⁴ přestože jde o produkt marxistické historiografie. Autor je právník, proto přehled o fungování civilního a církevního práva i ve vztahu k českým zemím a situaci v 19. století je precizní a nebyl zatím překonán. Žena emancipovaná společensky a politicky,²⁵ žena v měšťanské rodině, žena spisovatelka nebo umělkyně,²⁶ zkrátka žena 19. století pohledem současných historiků je už trvalým tématem české historiografie.²⁷ Ženy přináší své představy o životě do manželství a rodiny, což nutně tvoří jeden z dalších rámců této práce.

Žena a víra (žena a církev) a také problematika manželství jsou tématem vybrané zahraniční literatury. Mezi všeobecnou základní literaturu ale jistě patří *Geschichte des*

²⁰ Srov. *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha, 1999; *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003.

²¹ Srov. BOLOGNE, Jean Claude. *Svatba: Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Praha, 1997; *Oznamuje se láskám našim, aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí: Sborník z konference konané 13. – 14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Pardubice, 2007.

²² Srov. VELKOVÁ, Alice. Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850. In *ČČH* 105, 2007, s. 809-855; VELKOVÁ, Alice. Venkovské ženy v letech 1650-1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006, s. 125-144; MRÁZOVÁ, Jana. „Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století. In *HD* 29, 2005, s. 53-107.

²³ Srov. TINKOVÁ, Daniela. Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii: Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. In *HD* 27, 2003, s. 133-172; TINKOVÁ, Daniela. Naděje a limity osvícenství: Dohlížet a trestat v josefínském Rakousku. In *Kuděj* 2, 2002, s. 33-42; TINKOVÁ, Daniela. Předcházet a trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti. In *ČČH* 1, 2003, s. 27-75; ŠUBRTOVÁ, Alena. Kontracepce, aborty, a infanticida v pramenech k předstáveckého období. In *HD* 15, 1991, s. 9-46.

²⁴ Srov. KLABOUCH, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha, 1962.

²⁵ Srov. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha, 1999; BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha, 2005; MALÍNKÁ, Jana. *Žena do politiky nesmí – proč?: Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha, 2005.

²⁶ Srov. LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová*. Praha, 2000; SAK, Robert. *Salon dvou století: Anna Lauermannová-Miksčová a její hosté*. Praha, 2003. Také je nutné připomenout nově vydanou korespondenci Boženy Němcové. srov. *Božena Němcová – Korespondence*. Praha 2003-2007.

privaten Lebens a Geschichte der Frauen,²⁸ které sice nebyly přeloženy do češtiny, ale jsou u nás známé. Dále je třeba připomenout základní práce k dějinám manželství.²⁹ Monografie německé historičky Ute Frevert u nás bohužel nejsou příliš známé.³⁰ Žena a církev jako badatelské téma mě nejvíce zaujalo v pojetí vídeňských historiček Edith Saurer³¹ a Elisabeth Lanzinger.³² Především práce Edith Saurer jsou nepřímo spjaty také s českým prostředím. Témata odborných studií obou zmiňovaných historiček korespondují se zájmem této práce – vztah kněží a žen, modlitební knihy jako pramen k poznání ženské psychiky, vztah žen k náboženství, případová studie z manželského práva, svátost smíření. Německá historiografie také častěji pracuje s tématem *věřící žena – nevěřící muž*.³³ Bylo by velmi odvážné tvrdit, že tento náhled je obecně platný i pro české prostředí, i když katolické normativní prameny věnují větší prostor ženám. Styčným bodem se zahraničními badateli je zájem o modlitební knihy – např. u francouzské bohemistky Marie-Elisabeth Ducreux.³⁴

Středem zájmu je tedy žena – pak je ale těžké rozhodnout, kde končí *women's history* a kde začíná *gender history*? Ke konceptu *women's history* neboli dějin žen, která se v západní historiografii rozvíjela v původní podobě v 70. a 80. letech, patří terminologie „útlaku“ a „podmanění“, později hledání „autentické“ ženské kultury, bylo třeba odkrýt a zviditelnit samostatné jednání žen, ať už ve veřejné sféře nebo ve sféře soukromé – v manželství a rodině. S *women's history* souvisí i teorie „oddělených sfér“ a v mnohém byla původně propojena s feminismem. Badatelkám šlo o zdůraznění role žen jako aktérů historie. Inovací ve *women's history* bylo zavedení pojmu *gender* (rod). Důvodem bylo oddělení

²⁷ Srov. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha, 1999; ŠTĚPÁNOVÁ, Irena – SOCHOROVÁ, Ludmila – SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha, 2001.

²⁸ Srov. PERROT, Michelle (Hrsg.). *Geschichte des privaten Lebens*. Bd. 4. Von der Revolution zum Grossen Krieg. Frankfurt a.M., 1992; DUBY, Georges – PERROT, Michelle. *Geschichte der Frauen*. Bd. 4. 19. Jahrhundert. Frankfurt a.M., 1994. Obě rozsáhlé práce vznikly původně ve francouzštině.

²⁹ Srov. DUHAMELLE, Christophe – SCHLUMBOHM, Jürgen (eds.). *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts: Muster und Strategien*. Göttingen, 2003.

³⁰ Srov. FREVERT, Ute. *Bürgerinnen und Bürger: Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1988. FREVERT, Ute. „*Man und Weib und Weib und Mann*.“ München, 1995.

³¹ Srov. SAURER, Edith: "Bewahrerinnen der Zucht und Sittlichkeit". Gebetbücher für Frauen - Frauen in Gebetbüchern. In *L'homme*, Heft „Religion“, Wien, 1990; SAURER, Edith (Hrsg.). *L'homme*. Heft „Die Religion der Geschlechter.“ Wien, 1995; SAURER, Edith. Romantische KonvertitInnen. Religion und Identität in der Wiener Romantik. In ASPALTER, Christian (Hrsg.). *Paradoxien der Romantik*. Wien, 2006.

³² Srov. LANZINGER, Margaret. „Neigung, Liebe, leider Leidenschaft war es...“ Kirchliche Heitarsverbote im Spannungsfeld zwischen Ökonomie, Moral und Inzest – eine Fallgeschichte. In *L'homme*, Heft „Liebe und Widerstand.“ Wien, 2005.

³³ BRUCKMÜLLER, Ernst. Gläubige Frauen – ungläubige Männer: Zum Problem der Säkularisierung des ländlichen Raumes am Beispiel (Nieder-)Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert. In Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno, 2009, s. 169-187.

³⁴ Srov. DUCREUX, Marie-Elisabeth. Männerbücher und Frauenbücher, Bücher für Männer und für Frauen: Überlegungen zur Andachtsliteratur des 18. Jahrhunderts in Böhmen. In SAURER, Edith (Hrsg.). *L'homme*. Heft „Die Religion der Geschlechter.“ Wien, 1995.

biologicky pojatého pohlaví od sociálního konstruktů rodu-pohlaví. Pod pojmem *gender* se tedy skrývá *feminita* i *maskulinita*, *gender* není synonymem pouze pro pojem *žena*. Současně se zdůrazňuje studium *maskulinity* a vzájemné interakce žen a mužů v historii. Gender history pracuje s myšlenkou, že být zástupcem určitého pohlaví v určité době a společnosti neznamena pouze narodit se jako muž nebo žena, ale ovládat určitý symbolický kód daný kultuře a dokázat se identifikovat s konkrétní genderovou rolí, která s sebou nese určité formy jednání, vyjadřování, výkon určitých zaměstnání či činností, které jsou často vyhrazené pouze jednomu pohlaví. Samozřejmě i toto pojetí má své kritiky a je důkazem, že toto jiné pojetí historie se stále vyvíjí.³⁵

Optikou katolických normativních pramenů žena v rámci svého světa *domácnost-děti-kostel* neprožívá žádnou zásadní emancipaci, neodkrývá se žádná její nová „identita“ než ta, která byla teologicky už dávno známá, vcelku pochopená a přijatá (rovnost s mužem na základě stvořitelského Božího činu). Můžeme ale sledovat její *sociální roli*, ke které byla vychovávána působením římskokatolické církve. Stejně tak můžeme sledovat *sociální roli muže*, i když se o něm prameny zmiňují podstatně méně. (Nacházíme tedy určitý genderový konstrukt.) Zejména pak jde o jejich vzájemnou interakci a také o to, do jaké míry do jejich vztahu může zasahovat třetí osoba – kněz.

S genderovou problematikou se katolické normativní prameny, které budou představeny v samostatných kapitolách, vyrovnávají svým vlastním způsobem. Žena i muž jsou ke svým společenským rolím jednoznačně biologicky předurčeni. Žena je křehká, emocionální bytost, která potřebuje oporu muže (manžela). Muž je naopak racionální, pevný a rozhodný, schopný rozumně jednat nejen za sebe, ale za celou rodinu. V pojetí katolické církve je tedy muž určen pro výkon zaměstnání a veřejné působí. Žena je naopak určena pro „domácnost, děti a kostel“ neboli „Kinder, Küche, Kirche“ - přesně tak, jak to vystihla v jedné z kapitol své práce *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století* Milena Lenderová.³⁶ Z teologického hlediska ale katolická církev vidí muže a ženu jako rovnocenné bytosti stvořené k Božímu obrazu. Morální závazek desatera je závazný pro obě pohlaví. V rámci manželství oba zavazuje vzájemná láska, úcta, věrnost a *vědomí povinnosti*. *Povinnosti* jednotlivých pohlaví jsou ale už *genderově* rozlišeny a v tomto bodě se i katolický

³⁵ K soudobé reflexi gender history srov. TINKOVÁ, Daniela. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006, především strany 19-22, 27; dále k tématu RATAJOVÁ, Jana. *Gender history* jako alternativní koncept dějin. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006, s. 33-40.

(křesťanský) náhled stýká s dobovými společenskými zvyklostmi. Je třeba počítat se základní myšlenkou, že totiž k vědomí o rozdělení rolí, o úkolech manželského života, o povinnostech vůči církvi se u věřících formují nejen přímo rodinnou výchovou, ale také díky působením kněží. Pokus představit *genderové role* mužů a žen optikou římskokatolických kněží, kteří jsou ve většině případů autory použitých pramenů, tvoří základní linii práce jak v části o katolických normativních pramenech, tak ve vlastní části *Vztahy mezi mužem ženou ve struktuře římskokatolické církve*.

³⁶ Srov. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha, 1999, s.105-127.

1.2 Modlitební knihy

1.2.1 Modlitební kniha v 19. století

Modlitební kniha jako pramen a literární útvar byla předmětem zájmu hlavně etnografie, literární vědy a v době konce 19. století také rodící se kulturní historie.³⁷ Zásadou těchto zájmů, které i nadále pokračují,³⁸ byla pozornost věnována zejména ručně psaným modlitebním knihám z lidového prostředí, které se v našich fondech dochovaly v hojné míře. Nově se pozornost obrací i na tištěnou produkci, na problematiku utváření modlitební knihy a osobnost Martina z Kochemu³⁹ a také na nakladatele či knihkupce 19. století.⁴⁰ Také nové vydání *Velkého života*⁴¹ Martina z Kochemu dokazuje, že modlitební kniha a navazující literární prameny vybízí k novému zhodnocení pohledem kulturní historie a k hledání zaniklé každodennosti a mentality.

Zájem o ručně psané modlitební knihy vedl a vede badatele k jejich systematickému zpracovávání. Méně často se středem badatelského zájmu stávají tištěné modlitební knihy, ale několik studií z pera bohemistů je přece jen k dispozici. Český tištěný modlitební kniha 19. století mohou být v kontextu dalších zdrojů zajímavým pramenem k poznání zbožnosti i genderových konstruktů.

Již předem je třeba konstatovat, že oblast různých stručných i obsáhlejších, starých i nových, původních a překladových modlitebních knih tištěných během 19. století u nás je velmi obsáhlá a dosud nepřilíš zmapovaná. Důležitým vodítkem je publikace *Bibliografie*

³⁷ Srov. VANĚK, Václav. Modlitby našeho lidu. In *Český lid* III, 1894, s. 46; MATĚJKA, J. Malované modlitební knížky z XVIII. ze začátku XIX. století. In *Český lid* 1894, s. 1, RACEK, František. O malovaných modlitebních knihách jihočeských. In *Český lid* X, 1901, s. 26-30, ZÍBRT, Čeněk. Výzdoba východočeských psaných modliteb. In *Český lid* XX, 1911, s. 71-88, ale také STAŇKOVÁ, Jitka. *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha, 1987.

³⁸ Srov. POŠ, Jan. Růžová zahrádka (Psané a zdobené lidové modlitby z let 1750-1850). In *Český lid* 4, 1993, s. 265-291; HOLUBOVÁ, Markéta. „Duchovní pokládek duše křesťanské“ aneb co vyprávějí rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. In *Kuděj* 2, 2001, s. 33-41; BARUČÁKOVÁ, Lenka. *Vnější forma a význam rukopisů 17. až 19. století Moravské zemské knihovny v Brně*. [cit 2008-01-11]. URL: <http://dig.vkol.cz/konf/05ref15/kr15.pdf>; *Růžová zahrádka: Rukopisné modlitební knihy 18. a 19. století*. Olomouc, 2009.

³⁹ Srov. STICH, Alexandr. Dvě benediktinské modlitební knížky z 18. století (Josef Bonaventura Pitr /Piter/ a Aemilian Malha). In BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břevnov v českých dějinách*. Praha 1997; KVAPIL, Jan. *Ze zahrádky do zahrady aneb od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu: Utváření modlitební knihy barokního typu*. Ústí nad Labem, 2001.

⁴⁰ *Tiskárny a tisky 19. století: Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrassovy tiskárny*. Jindřichův Hradec 1998.

⁴¹ Srov. SLÁDEK, Miloš (ed.). *Martin z KOCHEMu. Velký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*. Praha, 2007.

české katolické literatury náboženské (dále jen *Bibliografie*),⁴² ale ani ta si nečiní nárok na úplnost. Některé výtisky v ní nejsou zachyceny, jiné se naopak nachází už pouze v této bibliografii a vzhledem ke své povaze drobného, levného a používaného tisku jsou k nalezení jen s velkými obtížemi nebo vůbec. *Bibliografie* uvádí v oddíle *asketika* (zde jsou zařazeny modlitební knihy a jiné nábožné tisky) přes sto sedmdesát titulů pro *modlitební knihy povšechné*, dalších sto padesát titulů modlitebních knih k speciálním pobožnostem, pouze třicet devět pro *muže, jinochy a studující* a šedesát jedna položek *pro pohlaví ženské*.⁴³ V několika málo případech se jednotliví autoři opakují, ale počet se naopak rozrůstá mnohačetnými vydáními některých titulů, především nejžádanějších *Nebekličů*.⁴⁴

Samostatné téma tvoří tiskárny a knihtiskaři, kteří se zabývali vydáváním náboženské literatury. V 1. polovině 19. století patřila mezi nejdůležitější vydavatele náboženské literatury rodina Pospíšilů z Hradce Králové a Prahy a Landfrasova tiskárna v Jindřichově Hradci, jejichž produkce se dostala i na Moravu. Od 80. let jim stala značnou konkurencí Steinbrenerova tiskárna ve Vimperku.⁴⁵ Důležité postavení měli také další soukromí nakladatelé v Praze či Olomouci, koncem století se asi nejvýznamnějším vydavatelem náboženské literatury pro katolíky stalo Dědictví svatojánské v Praze.⁴⁶ Ve fondech našich muzejních, klášterních a vědeckých knihoven se nachází zachovalé tištěné i ručně psané modlitební knihy z rozmanitých zdrojů, které jsou dokladem soudobého náboženského myšlení, ale také zdrojem pro výzkum vývoje pravopisu, jazyka, výtvarného cítění, okrajově také z hlediska obsahu.

Modlitební knihy procházejí v 19. století velkou proměnou, ale tuto vývojovou změnu nelze postihnout žádnou běžně užívanou periodizací, kterou užíváme při pojmu „dlouhé“ 19. století. Po celou dobu, tedy už od počátku 19. století, vedle sebe existují různé typy modlitebních knih. Modlitební knihy tzv. barokního typu doprovázejí věřící až do konce 19. století, naopak modernější modlitební knihy (hlavně ve smyslu přehlednější, prosté „sporných“ modliteb) se objevují nejpozději ve 30. letech 19. století. Jedná se v obojím případě jak o produkci domácí, tak i o produkci překladovou. V některých případech se

⁴² Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby* I-V. Praha, 1918-1923.

⁴³ Srov. *Bibliografie*, s. 79 nn.

⁴⁴ Název modlitební knihy Martina z Kochemu se v průběhu 19. století přenesl jako název pro modlitební knihu jako takovou. V této práci označuje modlitební knihy Martina z Kochemu, respektive modlitební knihy, které na ně bezprostředně navazují (i bez udání autora).

⁴⁵ Srov. PLETZER, Karel. Landfrasovské náboženské tisky z Jindřichova Hradce. In *Tiskárny a tisky 19. století*, s. 54.

⁴⁶ Tamtéž; JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*, Hradec Králové, 1970.

překladatelé jen volně inspirují předlohou nebo vybírají modlitby z různých modlitebních knih (bez udání původu) a komponují je s vlastním komentářem do „nové“ práce.⁴⁷ Tyto invence jsou pro tento druh literatury během 19. století běžné a nelze je chápat jako plagiát. Naopak jsou vedeny snahou přiblížit domácím čtenáři „to nejlepší“ ze zahraniční produkce. U tisků z 19. století je proto také důležité, pokud je to možné, sledovat překladatele a celé pozadí tvorby překladu, případně úprav pro opakovaná vydání (příkladem vývoje jsou např. tzv. berlínky).⁴⁸ Až na výjimky jsou autory modlitebních knih kněží, původně řádoví, postupně i světští, a to samozřejmě i u modlitebních knih pro ženy, kterých je značný počet. Autorství (nebo překlad) žen-autorek je výjimkou – v případě modlitebních knih se jedná o Magdalenu Dobromilu Rettigovou a Josefu Pedálovou.⁴⁹

Modlitební kniha je svébytným literárním žánrem, jehož masový rozmach je především důsledkem reformace, a to nejen v rámci katolické církve, ale i u luteránů (autorem první modlitební knihy je sám Martin Luther).⁵⁰ I „dlouhého“ 19. století se dotýká modlitební kniha tzv. barokního typu, která se v Evropě a v Čechách rozšířila během 17. a následujících století, a nese několik signifikantních znaků. Navazuje na středověké modlitební knihy, např. na spisy mystiček Hildegardy z Bingenu, Mechtildy z Hackebornu a Gertrudy z Helfty.⁵¹ Jejich texty přepracoval kapucín Martin z Kochemu v modlitební knihu, která se v průběhu 17. a 18. století velmi rozšířila a přešla i do 19. století.⁵² Období a proces přerodu středověké modlitební knihy v modlitební knihu tzv. barokního typu zpracoval na příkladu *Zahrádky duše a Štěpné zahrady Martina z Kochemu* citovaný Jan Kvapil (viz předchozí poznámka).

⁴⁷ Srov. Komponovanou modlitební knihu tvořenou překlady (původ neuvádí) a vlastní invencí vydala Magdalena Dobromila Rettigová, svou práci komentuje v úvodu knihy. Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha aneb kniha modlitební pro nábožné pohlaví ženské*. Hradec Králové, 1827 (druhé vydání 1840).

⁴⁸ Jedná se o modlitební knihu *Oběť před Bohem*, b. d., (několik vydání, přesný počet nezjištěn), která byla i s chybami značně rozšířená, opravené vydání vyšlo znovu čtyřikrát – srov. DREML, Jan Alois. *Pravá oběť před Bohem*. Praha, 1866 (třetí vydání). (Celý název viz seznam literatury a pramenů.); Katolické modlitební knížky z Berlína. In *ČKD 1860*, s. 144-145; *Bibliografie*, s. 82.

⁴⁹ Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha*; PEDÁLOVÁ, Josefa. *Chlebové posvátní aneb svaté prosby a vzdychání k Hospodinu Bohu ve jménu Pána Ježíše, ke všelikým časům, příležitostem a potřebám obecným i obzvláštním spořádané*. Praha, 1826 (pravděpodobně druhé vydání);

Josefa Pedálová (1780-1831), alžbětinka, česká spisovatelka, publikovala také pod pseudonymy Marie Antonie (její klášterní jméno) a Dobrovlastka. Autorka sentimentálních povídek a duchovních rozjímání pro dívky. Ve svých pracích prezentovala dobrou úroveň češtiny, čímž přispěla k zdárnému procesu utváření české jazykové kultury. Stýkala se s českými vlastenci, např. s Františkem Ladislavem Čelakovským. Srov. *Ottův slovník naučný XIX*, Praha 1902, s. 391-392.

⁵⁰ Srov. *Lexikon für Theologie und Kirche 4*. Freiburg im Breisgau, 1960, s. 551-553, heslo Gebetsbuch.

⁵¹ Srov. LETZ, Ján. *Mystičky Západu: Inšpirácia pre kresťanskú filozofiu a teológiu*. Prešov, 2002, s. 48-53, 88-92,

⁵² Srov. KVAPIL, Jan. *Ze zahrádky do zahrady*, s. 8. V 19. století toto téma zpracovali další autoři, srov. PELIKOVSKÝ, P. *Dvou svatých sester Gertrudy a Mechtildy modlitby*, Praha, b. d.

U modlitebních knih se jedná o žánr, jehož těžiště spočívá v „rozjímání“, preferuje dialogickou formu (modlitba má být prožívána jako rozhovor, ve kterém je Bůh aktivním partnerem). Čtenář se modlí v duchu, modlitbu zniterňuje a tím se snaží své prožívání zintenzívnit. Texty se snaží vnést prvky mystické zkušenosti mezi širší obyvatelstvo z nižších sociálních vrstev. Konečně právě věřící z nižších sociálních vrstev jsou nejdůležitějšími adresáty pro autory této literatury, protože převládal názor, že tito lidé jsou schopni autentičtějšího duchovního zážitku než osoby z vyšších kruhů. Způsob používání jazyka v modlitební knize se natolik odrazil v psychice mnoha generací, že kontinuálně přetrval nejméně do 1. poloviny 19. století. Podle Alexandra Sticha je to jedno z hlavních pojetek udržení jazykové kontinuity s dobou 17. a 18. století - s dobou baroka.⁵³ Modlitební kniha byla ústředním literárním proudem minimálně tři staletí, na její vliv navazuje i řada autorů „dlouhého“ 19. století.

1.2.2 Martin z Kochemu a Johann Hauber

Kapucín Martin z Kochemu je v současné české společnosti neznámým autorem, přesto u nás patří mezi nejpřekládanější spisovatele všech dob.⁵⁴ Osobnost Martina z Kochemu,⁵⁵ jeho literární dílo a vliv v Čechách se těší pozornosti historiků i lingvistů už delší dobu. Zájem nyní vyvrcholil novým vydáním *Velkého života* – velkého vyprávění dějin spásy zasazeného do biblických reálií a doprovázeného celou řadou tematických modliteb. Mezi modlitebními knihami Martina z Kochemu zaujímají nejdůležitější postavení *Nebeklíče*. Ačkoli tato modlitební kniha vznikla v době baroka, zůstává symbolem 19. století. Struktura *Nebeklíčů* se stala vzorem modlitební knihy jako takové.⁵⁶ Pozdější produkce tedy přejímá nejen název knihy, ale i obsah a tvoří jakýsi „střední proud“. I ve výrazně odlišných modlitebních knihách z 2. poloviny 19. století, které se obracejí k určitým „stavům“ (např. dívkám), najdeme návaznost na původní „kochemovskou“ strukturu. Vývoj modlitební knihy během 19. století je patrný hlavně v jejím uspořádání, také v modlitbách jako takových, proto je užitečné sledovat proměny obsahů modlitebních knih. V 19. století totiž vedle sebe stojí

⁵³ Srov. STICH, Alexandr. Dvě benediktinské modlicí knížky... In BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (ed.). *Břevnov v českých dějinách*. Praha, 1997, s. 75-76.

⁵⁴ Srov. SLÁDEK, Miloš (ed.). Z KOCHEMU, Martin. *Velký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*. Praha, 2007, s. 8, předmluva Miloše Sládka.

⁵⁵ **Martin z Kochemu** (Martin von Cochem), (1634 - 1712), kapucín, autor náboženské literatury a modlitebních knih, celkem téměř sedmdesát titulů, jeho práce jsou vydávány až do 20. století (*Velký život* vyšel asi ve dvě stě šedesáti vydáních). Martin z Kochemu pocházel z městečka Cochem nad Moselou, vysvěcen na kněze byl v roce 1657, působil v Königsteinu, Mohuči, několik let strávil také v Praze. Tamtéž, s. 9; HOFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche* 7, Freiburg, 1962, s. 115, heslo Martin Linius v. Cochem.

⁵⁶ Srov. HOFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche* 4, s. 551nn.

starší modlitební knihy tzv. barokního typu a nové modlitební knihy vzniklé v době osvícenství. Tyto kladou do centra úctu k Ježíši Kristu, ubývá modliteb ke svatým, Panně Marii, odpustkových modliteb, dlouhých litaní a poučení o modlitbách a výchovných pasáží. Tato poučení zmizela na konci 18. století i z *Nebekličů* Martina z Kochemu, i když struktura zůstala. Představitelem nové osvícenské modlitební knihy je v českém prostředí např. Karel z Eckartshausenu, ačkoli se jedná o překladovo publikaci.⁵⁷

Modlitební knihy Martina z Kochemu se těší zájmu badatelů patrně také proto, že *Nebeklič* (v různých formách) se v Čechách dočkal přes dvě stě vydání, a to pod různými názvy: *Nebeklič*, *Malý nebeklič*, *Malý zlatý nebeklič*, *Pravý zlatý nebeklič*, *Poloviční nebeklič*, *Celý nebeklič* apod.⁵⁸ Autorství je tradičně připisováno Martinu z Kochemu, ale podle jiných badatelů také Jiřímu Plachému.⁵⁹ Nejdelší kontinuitu ve vydávání této modlitební knihy zaznamenáváme v Jindřichově Hradci, v tiskárně rodiny Landfrassů. Přestože se jedná o knihu, která vznikla v 17. století, zůstává důležitým katolickým náboženským symbolem i o dvě staletí později.

U Martina z Kochemu se setkáváme se strukturou modliteb, které se snaží postihnout všechny oblasti lidského života. Modlitby doprovází cyklus dne, cyklus liturgického roku a mši svatou, následují modlitby specializovaných pobožností a modlitby k různým příležitostem a stavům atd. S tímto základním členěním se pak setkáváme prakticky u všech modlitebních knih, i když se jednotlivé kapitoly mohou rozsahem lišit, případně přibývají další kapitoly nebo poučení.

⁵⁷ Srov. KVAPIL, Jan. *Ze zahrádky do zahrady*, s. 25; z ECKARTSHAUZENU, Karel. *Bůh jest nejčistší láska*. Jindřichův Hradec, b. d., *Bibliografie* tuto modlitební knihu neuvádí. (Obsah viz přílohy.)

⁵⁸ Srov. *Nebeklič neb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání a potěšení pobožného ženského pohlaví*. Jindřichův Hradec, 1810; *Poloviční nebeklič obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženstva... pro osobu ženskou*. Jindřichův Hradec, 1862; *Malý nebeklič obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženství*. Jindřichův Hradec, 1815; *Malý zlatý nebeklič obsahující pobožné modlitby křesťanskokatolického náboženství... pro osobu ženskou*. Jindřichův Hradec, 1796; *Pravý zlatý nebeklič: Úplné modlitby křesťanského katolického náboženstva*. Jindřichův Hradec, b. d. (2. polovina 19. století); *Celý nebeklič aneb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání pobožného ženského pohlaví*. Jindřichův Hradec, 1835. Všechny tyto exempláře jsou uloženy ve fondech Muzea Jindřichova Hradce; *Zlatý Nebeklič*. Litomyšl, 1833.

⁵⁹ Nicméně tuto debatu, kterou řeší odborná literatura, necháme pro účel tohoto úvodu zcela stranou a přikloníme se k tradičnímu autorství. Základní informace o Martinovi z Kochemu, *Nebekličích*, nejistém autorství (Kochem versus Plachý), vše ve vztahu k jindřichohradecké tiskárně, čerpám z diplomové práce k tomuto tématu (za laskavé zapůjčení vděčím Štěpánce Běhalové z Muzea Jindřichohradecka). Srov. PLACHÁ, Ludmila. *Barokní literatura v tiscích Landfrassovy tiskárny: Diplomová práce*. České Budějovice, b. d., s. 13-14. *Bibliografie* uvádí jako autora Jiřího Plachého, srov. *Bibliografie*, s. 79; K tématu také VAŠICA, Josef. *České literární baroko*, s. 161-174.

Na příkladu *Polovičního nebeklíče* se můžeme podrobněji seznámit s obsahem průměrné katolické modlitební knihy „dlouhého“ 19. století.⁶⁰ Struktura a typické prvky této knihy vyniknou ve srovnání s jinou modlitební knihou, např. s oblíbenými modlitebními knihami Johanna Haubera.⁶¹ *Domácí poklad bohabojné rodiny* od Johanna Haubera je modlitební knihou, která stojí na pomezí. Využívá osvědčené struktury, ale liší se jazykem, který užívá. Nenaladí čtenáře k rozjímání tolik jako *Nebeklíče* a navíc vyžaduje čtenáře více vzdělané ve víře.⁶²

Hlavní ideou *Nebeklíčů* je obsáhnout všechny druhy modliteb ke všem příležitostem, s kterými se mohl křesťan setkat nebo které patřily k jeho náboženským povinnostem (mše svatá). Také chce respektovat životní cyklus jednotlivce. V tomto bodě bývá (ne vždy) rozdíl v knížkách pro jednotlivá pohlaví - pro ženy bývá zařazena modlitba panny, nevěsty, novomanželky, těhotné ženy, vdovy. Modlitby pro muže jsou zastoupeny v modlitbách obou manželů za živnost apod. Důležitý je také moment narození a smrti nebo změny stavu, které modlitební knihy, včetně *Nebeklíčů*, také zohledňují.

Všechny životní události měly být včleněny do modlitby, modlitbou zpracovány, vysvětleny, přiblíženy obyčejnému a nevzdělanému člověku. Tvoří tak páteř lidského života, vysvětlují, motivují k pokání a tím se v důsledku stávají oním „klíčem do nebe“. Speciálně struktura *Nebeklíčů* je důkazem, jak úzce byl život člověka spojen s náboženstvím, ať už s institucí církve, tak vlastní privátní formou zbožnosti živenou domácí modlitbou.

Než se seznámíme s jednotlivými oddíly modliteb je užitečné zmínit, že na začátku *Nebeklíčů* bývá zařazena tabulka pohyblivých svátků a také seznam křesťanských svátků a světců během roku. Tabulka pohyblivých svátků uvádí pro jednotlivé roky počátek postního období, datum Velikonoc, Letnic, vidíme délku trvání liturgického mezidobí. V případě *Polovičního nebeklíče* je tato tabulka určena pro celou 2. čtvrtinu 19. století, což je také

⁶⁰ Srov. *Poloviční nebeklíč*. Jindřichův Hradec, 1828. (Celý název viz seznam literatury a pramenů.) Ani v tomto nebeklíči už není uváděn Martin z Kochemu jako autor (viz výše), konkrétně tento *Nebeklíč* je uložen ve fondu Vědecké knihovny Olomouc a byl používán. Jistě stojí za povšimnutí, o které pasáže se jedná.

⁶¹ **Johann Michael Hauber** (1778-1843), katolický kněz, kazatel, autor náboženské literatury a oblíbených vzdělávacích a modlitebních knih, prakticky celý svůj život působil v Mnichově. Srov. HOFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche* 5, s. 29, heslo Hauber, Johann Michael.

⁶² Srov. HAUBER, Johann Michal. *Domácí poklad bohabojné rodiny*. Praha, 1860. Tento exemplář je k dispozici ve Vědecké knihovně Olomouc, pravděpodobně jako jeden z mála. Počet vydání není jasný, *Bibliografie* uvádí jako rok vydání 1863 a také řadu jiných vydání pod pozměněným názvem, zejména jako *Úplná křesťansko-katolická modlitební kniha pro ženské pohlaví*. Hradec Králové, 1863 (druhé vydání); *Úplná modlitební kniha pro osobu ženskou*. Praha, 1865 (páté vydání); *Modlitební kniha ku vzdělání katolických křesťanů obojího pohlaví*. Praha, 1854 (následuje dalších osm vydání). Srov. *Bibliografie*, s. 79-80, 123.

dokladem dobového chápání času v delších periodách - konečně modlitební kniha byla dárkem, který obdarovaného doprovázel celý život.

První díl (tj. první kapitola) obsahuje každodenní modlitby, které sledují cyklus dne. Začíná se ranní modlitbou („*pobožná vzdychání při prvním procitnutí ze sna*“⁶³), dále následuje modlitba při vstávání, oblékání, česání vlasů, pro začátek a konec práce, „*když hodiny bijí*“, k Panně Marii (krátká modlitba přes den), k Anděli strážnému, při klekání ráno, v poledne, večer, modlitba před jídlem. Je pravděpodobné, že lidé uměli tyto modlitby zpaměti nebo se je alespoň modlili velmi často, stránky bývají v této části velmi ohmatané. Modlitby jsou krátké a rytmické, navíc jsou velmi hustě proloženy modlitbami Otčenáš a Zdravas Maria, které se cyklicky opakují. Kapitola pokračuje večerními modlitbami (zpytování svědomí, poděkování, prosba za odpuštění, předsevzetí - touha po vyvarování se všech hříchů) zakončenými modlitbou k Bohu, Panně Marii a svatým za ochranu v noci (doslova „*za uchránění od hříchu v noci*“).⁶⁴

Díl druhý (tedy druhá kapitola) obsahuje modlitby při mši svaté s důrazem na přiblížení Kristovy oběti analogicky k úkonům kněze. Tato část má taktéž viditelně „ohmatané“ stránky, jedná se tedy o používaného modlitebního průvodce liturgií. Za povšimnutí stojí, že úvodní modlitba je psána v ženském rodě – tedy určena ženě, ve shodě s celým záměrem knihy, i když to přímo nestojí na titulní straně. Při vstupu do kostela se má věřící pokřizovat vodou z kroupky:

*„Pokropíš mne Pane yzopem, a očištěna budu:
obmejš mne, a nad jiný zbělena budu.“*⁶⁵

Modlitby pokračují v rytmu církevních úkonů, na počátku mše svaté se začíná modlitbou vyznání hříchů. Vývoj této modlitby (postupné zkracování, zjednodušení jazyka) se zdá být dobrou analogií s vývojem modlitební knihy jako takové. Uvádíme tři varianty této modlitby, první je z *Polovičního nebeklíče*, následována *Hauberovými modlitbami* a nakonec současná podoba této modlitby.⁶⁶ Už v druhé modlitbě je vidět posun v jazyce i spiritualitě.⁶⁷

⁶³ Srov. *Poloviční nebeklíč*, s. 1.

⁶⁴ Tamtéž, s. 20.

⁶⁵ Tamtéž, s. 25.

⁶⁶ Znění modlitby vyznání hříchů z *Polovičního nebeklíče* je následující (srov. *Poloviční nebeklíč*, s. 29-31):

*„O Bože, všeho smilování Pane!
Připomínám sobě na tvá otcovské lásky a milosrdenství plná slova:
že nechceš smrti hříšníka, ale aby se obrátil a živ byl.
Protož já bídna hříšnice z gruntu srdce mého k tobě se obracím,
slzavě vzdychám a žalostně želim,*

Zatímco v první, starší modlitbě, věřící oslovuje výhradně Boha, Panu Marii, případně svaté, v druhé modlitbě je zmiňováno i přítomné společenství církve v osobě kněze a hlavně v přítomných věřících. Nicméně se zdá, že modlitby ze starších *Nebekličů* byly užívanější a oblíbenější. Svědčí o tom především počet vydání *Nebekličů* i během 19. století, kterého žádná jiná modlitební kniha nedosáhla.

V průběhu mše svaté, když kněz po proměňování přijímá tělo Páně, lid (žena) se modlí:

*„Pane, nejsem hodná, abys všel pod střechu mou,
ale toliko rci slovem, a bude uzdravena duše má.“*

Jedná se o oblíbenou krátkou modlitbu, jejíž současná podoba zní:

*„Pane, nezasloužím si, abys ke mě přišel,
ale řekni jen slovo a má duše bude uzdravena.“*

Podobnost slov, kterými jsme spojeni s našimi předky, je až zarážející. Na druhou stranu *Poloviční nebeklič*, či obecněji *Nebekliče*, jsou každodenní záležitostí běžného katolíka. Modlitby jsou hluboce zakořeněny, jak je patrné z jejich dikce, která přetrvala do současnosti. Je znát, že mnohá slovní spojení (konstrukce) přejímá i Hauber. Johann Hauber se snaží o sofistikovanější formu, která ale v některých místech postrádá „ducha“. Jeho knihy jsou už

*že jsem kdy tvou svrchovanou dobrotu a velebnost tak nevázně hněvala.
Vyznávám před tebou, a přede všemi svatými,
že jsem příliš hřešila, myšlením, slovem a skutkem:
má vina, má vina má největší vina!
Protož co nejpokorně prosím blahoslavenou Pannu Marii,
svatého Michala, svatého Jana Křtitele,
svatých apoštolů Petra a Pavla, a všech svatých,
aby se za mne přimlouvali u tebe Pana Boha našeho.“*

Druhý typ (srov. ŠRÚTEK, Josef A. *Hauberovy modlitby pro vzdělané paní a panny*. Hradec Králové, 1864, s. 56.):

*„Všemohoucí Otče! Před tebou, přede všemi Svatými,
před knězem u oltáře a před tímto shromážděním věřících,
vyznávám s lítostí, že veliká –
ach převeliká hříšnice jsem.
Proto biji se v hříšné srdce své (...)
řkouc ponížene s ním: „Ó Pane, buď milostiv mně
bídne hříšnici!“*

Nakonec současná podoba modlitby (Srov. *Kancionál: Společný zpěvník českých a moravských diecézí*. Praha, 1995, s. 53):

*„Vyznávám se všemohoucímu Bohu a vám všem,
že často hřeším, myšlením, slovy i skutky a nekonám, co mám konat:
je to má vina, má veliká vina. Proto prosím Matku Boží, Pannu Marii,
všechny anděle a svaté i vás, bratři a sestry,
abyste se za mě u Boha přimlouvali.“*

⁶⁷ Hauberovy modlitební knihy jsou celkově náročnější, zejména předpokládají znalosti z dogmatiky a liturgiky.

kompendia na vyšší úrovni s úvody k jednotlivým pasážím, které přibližují laikům určité základy spirituality, používá hojně latinských liturgických termínů. Především jeho *Domácí poklad bohabojné rodiny* je určen vzdělanému čtenáři.

Nebeklíče postupují systematicky, vysvětlují, uvádějí strukturu, přidávají komentáře. Zejména struktura mše svaté je vysvětlena podrobněji, což je jistě reziduum doby baroka, kdy to věřící, jen velmi málo vzdělaní v liturgice, potřebovali. Struktura mše svaté tedy zůstává standardní součástí *Nebeklíčů* i v 19. století, věřící stále potřebovali oporu při orientaci v liturgii.

Když se tedy lid modlí:

*„Pane, nejsem hodná, abys všel pod střechu mou,
ale toliko rci slovem, a bude uzdravena duše má.“*

Následuje kratičké poučení:

*„Na to pak vzbud' v sobě srdečnou žádost,
sama také tělo Páně přijímat,
jestli ne skutečně, aspoň duchovně.“⁶⁸*

V každém případě účastnit se mše svaté znamená v soudobém jazyku i praxi „slyšet“ mši svatou. Důležitá je přítomnost věřících při liturgii, nikoli jejich aktivní účast ve společenství. *Nebeklíče* obsahují i modlitby pro případ, že se věřící nemůže z nějakého důvodu dostavit na mši svatou do kostela. Zahrnují ve velké míře soukromou modlitbu, Johann Hauber dokonce uvádí celou „zástupnou“ bohoslužbu pro tento případ pod názvem *Mše domácí*, což je zkomponovaný sled modliteb k této příležitosti.⁶⁹

Třetí kapitolu tvoří modlitby před a po zpovědi. Zdá se, že tento oddíl *Polovičního nebeklíče* byl zřídka kdy využíván, podobně jako následující a logicky navazující část modliteb před a po přijímání. O čem to vypovídá? Přestože římskokatolická církev tolik doporučuje pravidelnou zpověď (častěji než jednou ročně), věřící jsou zřejmě opačného názoru, respektive můžeme se domnívat, že ke zpovědi šel průměrný věřící opravdu jen jednou do roka. Nevypráví o tom pouze *Poloviční nebeklíč* z fondu olomoucké Vědecké knihovny, ale prakticky každá používaná modlitební kniha z několika desítek, do kterých bylo možné nahlédnout v jiných knihovních fondech. Používané jsou prakticky vždy totožné

⁶⁸ Srov. *Poloviční nebeklíč*, s. 52.

⁶⁹ Srov. HAUBER, Johann Michal. *Domácí poklad bohabojné rodiny*, s. 52-56.

oddíly: modlitby během dne, mariánské modlitby a modlitby k ostatním světcům a příležitostné modlitby.

Mezi modlitbami ke zpovědi je sice krátké poučení o podmínkách platnosti svátosti smíření (modlitební kniha hraje také roli lidového katechismu), ale lid zůstal zřejmě nepoučen o základní poučce morální teologie, kterou zde, i když se za celá staletí nezměnila, pro jistotu také uvádíme. Informuje o podmínkách platné zpovědi - jde o dokonalé zpytování svědomí, vzbuzení opravdové lítosti, vyznání hříchů a předsevzetí pro změnu.⁷⁰ Ke všem těmto třem podmínkám jsou připojeny modlitby a jako povzbuzení a protiváha modlitby inspirované třemi božskými ctnostmi - vírou, nadějí, láskou.⁷¹

Následující části (čtvrtá až šestá kapitola) jsou v *Polovičním nebeklíči* čtenářem prakticky netknuté. Tvoří je už zmíněné modlitby při a po přijímání, modlitby k Nejsvětější svátosti a modlitby k Nejsvětější trojici. Teprve v sedmém oddíle nastává obrat, protože *litanie ke jménu Ježíš, rozjímání na umučení Páně* jsou v *Polovičním nebeklíči* konečně používané, a to zejména první *litanie ke jménu Ježíš*, které byly asi využívány při adoraci. Stejně tak následující rozjímání nad umučení Páně v patnácti rozjímáních, které ovšem nekorespondují s křížovou cestou, jak by se mohlo zdát, i když nalezneme některé shodné obrazy.

Prakticky nejužívanější částí *Polovičního nebeklíče* jsou modlitby k Panně Marii (osmý oddíl) spolu s „žalmy“ k Panně Marii, pravidelně užívanou částí. Jsou to komponované modlitby, které by odpovídaly soudobému názvu „pobožné vzdychání“.

Poslední čtyři oddíly (devátá až dvanáctá část) tvoří modlitby pro slavnosti během roku, modlitby k různým životním příležitostem, hodinky za mrtvé a písně. Tzv. „*modlitby na veřejné slavnosti*“ se vztahují k době adventní a Vánocům, k Hromnicím (neboli svátku Očišťování Panny Marie), dále jsou zde každodenní modlitby v postě, kde jsou vloženy tzv. žalmy. Nejedná se o starozákonní žalmy, ale kající modlitby tematicky odpovídající danému

⁷⁰ Srov. *Katechismus katolické církve*. Praha, 1995, s. 371nn.

⁷¹ Modlitbu k Bohu jako *lásce* uvádíme pro zajímavost jako příklad vřelého emocionálního vyjadřování (srov. *Poloviční nebeklíč*, s. 64-65.):

„*Láska*
Já tebe miluji z gruntu srdce svého,
a z celé duše své nade všecko,
ó lásko má a Bože můj,
nejen proto, žes ta můj stvořitel,
vykupitel a štědrý dárce,
ale že sám v sobě neskončeně dobrý, laskavý,
ano pouhá dobrota vši lásky a
milování nejhodnější Bůh jsi.

období. Ke každému žalmu je připojena modlitba proti jednomu ze smrtelných hříchů (modlitba proti pýše, lakomství, obžerství, smilstvu, hněvu, proti závisti a lenosti). Následují modlitby na jednotlivé liturgické svátky v roce - na Květnou neděli, Zelený čtvrtek, Velký pátek, při navštívení Božího hrobu (sobota), na Velikonoce, Nanebevstoupení Páně, Letnice, na Boží Tělo a velký oddíl patřící modlitbám k jednotlivým světcům.

V *Polovičním nebeklíči* se pozornost věnuje těmto světcům (respektive svátkům) a patříčným modlitbám – jde především o mariánské svátky, svátky připomínající evangelisty či jiné biblické souvislosti či postavy (sv. Máří Magdalénu či anděla strážného), ze starších světců spojených s českými dějinami – sv. Vít, sv. Václav, sv. Vojtěch. Následují smíšené modlitby – zahrnuty jsou jak biblické postavy tak novodobí světci – sv. Jan Nepomucký, sv. František z Pauli, sv. Antonín Paduánský, sv. Ignác (z Loyoly), sv. František Xaverský a konečně také litanie ke všem svatým. I na těchto modlitbách je znát duch hlubokého spirituálního ponoření.

V rámci desátého oddílu se asi nejvíce ukazuje dobový kolorit, každodennost i dobová mentalita. Za co se lidé chtějí a potřebují nejvíc modlit? Za odvrácení bouřky i za dešť, za zmírnění hladu, za úrodu, v době moru a nemoci, při nemoci dobytka, za „osvícení“ mysli. Pak následují modlitby různých stavů: modlitba panny, nevěsty, manželů za živnost, vdovy, těhotné ženy, ženy při úvodu a modlitby za nemocné.⁷² Tato pasáž je poměrně důležitá, protože se především zde odráží, jestli se jedná o celý *Nebeklíč* nebo jiné zkrácené varianty.

Johann Hauber v *Domácím pokladu bohobojné rodiny* přejímá koncept doprovázení věřícího ve všech okamžicích života a jeho modlitební kniha je ještě obsáhlejší než *Poloviční nebeklíč*. Stále preferuje domácí osobní modlitbu a předkládá proto velký počet modliteb, ale jedná se o modlitební knihu pro vzdělané a informované čtenáře, která už vše detailně nevysvětluje. Je klasicky rozdělena do dvanácti částí a značná část je ještě věnována výročním slavnostem či mariánským pobožnostem.

U modlitebních knih je důležitý výběr modliteb v oblasti „modliteb pro různé příležitosti nebo stavy“. Modlitby poukazují na špatné vlastnosti člověka – pýchu, smilstvo, nestřídmost, obžerství, závist, nenávisť, pobožnůstkářství nebo pověry. U modlitebních knih je užitečné sledovat, vsunuje-li autor mezi modlitby také rozjímaní nebo katechismové

Pane, rozmnož mou lásku.“

⁷² O důležitosti těchto témat srov. DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha, 1998.

poučky, jaký používá jazyk, jsou-li důležité emoce, duchovní zážitek nebo třeba věcná správnost či dokonce latinské termíny, koho chce modlitební kniha oslovit. Dále je-li autorem přímo věnována některému stavu (ženám, jinochům, vojákům) nebo to odhadujeme podle obsahu či je určena oběma pohlavím – jsou tam pak skutečně obě pohlaví v modlitbách zastoupena? Modlitební knihy mívají také různý rozsah, někdy je to objemné kompendium, jindy příručka do kapsy vhodná do kostela nebo se jedná o průměrný typ vázaný v kůži, což je nejčastější vnější podoba *Nebekličů*. Je modlitební kniha knihou k modlení nebo nepostradatelný, ale bezúčelný doplněk?⁷³

V případě *Domácího pokladu bohobojné rodiny* nechybí část s modlitbami pro ženy. Ostatně tato kapitola není vynechána nikdy, zejména pokud se jedná o modlitební knihu pro ženy. Modlitbu při volení stavu, modlitbu panny, těhotné ženy, ženy při úvodu, matky a vdovy lze najít prakticky v každé modlitební knize. Další rozšíření o modlitbu světské a duchovní panny, nevěsty před sňatkem a po sňatku, modlitbu za šťastný porod najdeme jen v některých.

Některé modlitební knihy neoslovují (v některých vydáních) speciálně ani jedno pohlaví, např. barokní modlitební kniha (kontinuálně tištěná i během 19. století) *Pět červených korálů*,⁷⁴ neboť titul vyšel pro obě pohlaví, ale jedinou změnou je příslušný rod, modlitby se neodlišují v žádném bodě a jsou naprosto totožné. Jiné modlitební knihy jsou určeny oběma pohlavím, i když to přímo neříkají.⁷⁵

Podle Marie-Elisabeth Ducreux je rozlišování modlitebních knih pro jedno či druhé pohlaví typické pro katolické prostředí. Pro 18. století je typické vydávání stejného titulu modlitební knihy s dedikací jak pro muže, tak pro ženy, tak pro obě pohlaví. Hlavním rozdílem je přizpůsobení jazyka čtenáři (formulace rodu), nikoli nastolení jiného typu zbožnosti. Některé modlitební knihy, především *Nebekliče* a *Pět červených korálů*, jsou vydávány ve větší míře pro ženy.⁷⁶ Tak vstoupí i do 19. století.

⁷³ O modlitebních knihách jako artefaktu a srov. STAŇKOVÁ, Jitka. *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*, s. 139-146.

⁷⁴ Srov. *Pět červených korálů... pro obě pohlaví*. Litomyšl, 1817; *Pět červených korálů... pro osobu ženskou*. Jindřichův Hradec, 1849. (Obsah viz přílohy). Plné názvy těchto dvou vydání viz seznam pramenů a literatury. *Bibliografie* zaznamenávají vydání pod názvem *Patero červených korálův... pro osobu ženskou*. Jindřichův Hradec 1826, 1830, 1833, 1836.

⁷⁵ Jde o modlitební knihy Aleše Pařízka a Jiljího Jaise.

⁷⁶ Srov. DUCREUX, Marie-Elisabeth. *Männerbücher und Frauenbücher...* In SAUER, Edith (Hrsg.). *Die Religion der Geschlechter: Historische Aspekte religiöser Mentalität. L'homme*. Wien, 1995, s. 156.

Mezi modlitební knihy, které by bylo dobré stručně představit, patří i modlitební knihy od Jiljího Jaise, Alfonse Stelziga, Aleše Pařízka, Josefa Škody a dalších, které se vyskytovaly na tehdejší knižním trhu. Samozřejmě se jedná o pouhý zlomek z celkové produkce. Klíčem k výběru pro představení bylo několik, především dostupnost v některém z našich knihovnických fondů, i když samozřejmě všechny možnosti nebyly vyčerpány. Dále hrála roli dedikace autora modlitební knihy některému stavu (ženám, dívkám, mladým mužům) a vzájemná doporučení nebo komentáře, které na tu či onu modlitební knihu poukazyvaly, zejména v *Časopise katolického duchovenstva* nebo v modlitebních knihách navzájem. V některých případech byla důležitá i publicita autora.

1.2.3 Jiljí Jais - návod na dobré křesťanství

Benediktin Ägidius Jais, v Čechách známý jako Jiljí Jais,⁷⁷ působil na přelomu 18. a 19. století v Salzburku a jeho okolí na významných církevních postech, ale zůstal stále ve styku s běžnou pastoračí. Ať už jako rektor univerzity (v Salzburku) nebo jako duchovní pastýř, chápal svou práci jako poslání pomáhat a vést své „ovečky“ ke spáse nejen udílením svátostí, ale i osobními rozhovory. Žil a psal jako osvícenský kněz, kladl důraz na osobní zbožnost, a proto také na svátost smíření. Byl vyhledávaným zpovědníkem a osobně pokládal své poslání zpovědníka za nejdůležitější. Nic neponechával náhodě a zcela v duchu osvícenských pastoračních příruček si o své farnosti vedl „knihu duší“, jakési „svědomí farnosti“, seznam farníků s reflexí jejich vzájemných vztahů.⁷⁸ Jeho modlitební kniha proto odpovídá potřebám věřících konce 18. století, Jiljí Jais čerpá jako snad nikdo jiný přímo ze své čtyřicetileté zkušenosti zpovědníka, kněze a duchovního rádce. Kniha obsahuje nejen modlitby, ale i výchovná a morální poučení, dalo by se říci i povzbuzení, která otevírají některé kapitoly. Jazyk je duchovní, ale svěží a stručný, používá krátké věty. Přestože považuje za důležité upozorňovat na chyby a hříchy, formuluje pozitivně a povzbudivě tak, jako by v jeho očích každá životní situace měla řešení v důvěrné modlitbě k Bohu, v odevzdání se a naději, že i špatné vlastnosti a objektivní viny člověka mohou být uzdraveny.

⁷⁷ **Jiljí Jais** (Ägidius Jais) (1750-1822), benediktin, na kněze vysvěcen 1776, působil jako gymnasiální profesor v Salzburku, poté jako novicmistr, jako profesor pastorální a morální teologie a také jako rektor na univerzitě v Salzburku. Proslavil se hlavně důležitými průkopnickými pracemi z oblasti pastorální teologie *Bemerkungen über die Seelsorge* (1817) a *Das wichtigste für Eltern, Lehrer und Seelsorger* (1786), která je významná kvůli osvícenské sexuální pedagogice pro učitele, kterou zde nastínil. Srov. HOFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche* 5, s. 858, heslo Jais, Ägidius.

⁷⁸ Jiljí Jais jako zajímavá osobnost doby osvícenství, zpovědník a duchovní pastýř srov. STELZHAMMER, Elisabeth. *Der Seelsorger als Volksaufklärer, zur gesellschaftlichen Funktion von Religion und Seelsorge in deutschen Volksaufklärung am Beispiel Aegidius Jais (1750-1822)*. Wien, 2001, diplomová práce.

Modlitební kniha *Dobré símě v dobrou zemi* vyšla nejméně jedenáctkrát německy, po roce 1800 také česky⁷⁹ a je jednou ze svébytných modlitebních knih, která sice dodržuje základní strukturu (začíná modlitbami během dne a končí písněmi a lidovými lékařskými radami),⁸⁰ ale je doplněna zcela konkrétními radami, jak se modlit, pracovat, žít v rodině i mezi ostatními lidmi. K tomu přidává autor výběr různých doporučení (každé má délku asi jedné věty), která tvoří soubory přibližně o třiceti položkách. Tento stručný společenský katechismus je vybrán ze známých výroků evangelií a listů apoštolů. Modlitební kniha je psána v mužském rodě (což je obvyklé pro modlitební knihy pro obě pohlaví), ale autor ji skutečně věnoval oběma pohlavím a také k oběma pohlavím přistupuje stejně. Najdou se sice určitá genderová specifika - s ženami je spojována např. cudnost jako nejdůležitější vlastnost, s muži bohužel riziko alkoholismu a hráčství.⁸¹ Ale v pocitu zodpovědnosti (či viny, chceme-li) a povinnosti pokání a nápravy hříchů jsou si obě pohlaví rovna, a tak k nim i autor přistupuje.

Podobně jako v *Nebekličích* rozvíjí autor jednotlivé modlitby velmi citlivě. Jiljí Jais je, spolu se svým českým překladatelem Josefem Rautenkrancem, precizní v postihnutí lidské psychiky a jejích specifických temných zákoutí. Ve schopnosti přesně označit různé rizikové chování, vlastnosti, uvažování, problémy lidských vztahů i mezi nejbližšími, autor dokonce *Nebekliče* předčil. Modlitby jsou často koncipovány takovým způsobem, aby takticky upozorňovaly na skryté špatné vlastnosti či skutky, které nemají být nikdy úmyslně zanedbány ani přehlédnuty. V tomto aspektu je modlitební kniha pastoraisty Jiljího Jaise nedostižná. Na tuto tendenci upozorňovat na lidské slabosti a hříchy v modlitbách tak, aby je věřící neustále promýšlel, přiznával se k nim a denně prosil Boha za odpuštění, upozornila také Marie-Elisabeth Ducreux ve své studii o barokních modlitebních knihách. Prakticky všechny modlitební knihy, které autorka zmiňuje, se tiskly po celé 19. století.⁸²

⁷⁹ Srov. JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*. Praha, 1813, s. 5 (předmluva).

⁸⁰ Tamtéž, obsah (viz přílohy).

⁸¹ Modlitby pro muže a pro dívky na tyto problémy poukazují. Tamtéž, s. 253-260, „*Modlitba ctnostného mládence*“.

⁸² Marie-Elisabeth Ducreux připisuje zmiňovanou vlastnost zejména Cochemovým *Nebekličům*, mezi další autorkou zmiňované modlitební knihy patří *Pět červených korálů* či modlitby svaté Gertrudy a Mechtildy (k tomu viz dále). Srov. DUCREUX, Marie-Elisabeth. *Männerbücher und Frauenbücher...* In SAUER, Edith (Hrsg.). *Die Religion der Geschlechter: Historische Aspekte religiöser Mentalität. L'homme*. Wien, 1995, s. 153-165;

1.2.4 Aleš Pařízek – katecheta učí lid

Další zajímavou modlitební knihu napsal a ve 20. letech 19. století vydal Aleš Pařízek,⁸³ ředitel hlavní vzorné (normální) školy na Malé Straně v Praze a zakladatel katechetiky u nás. Jeho pokus sestavit stručnou modlitební knihu *Jádro křesťanské pobožnosti* nebyl ničím výjimečný. Modlitební knihy (jedna pro muže a jedna pro ženy) byly příliš stručné, paradoxně neobsahovaly žádné specifické modlitby pro muže nebo ženy a zcela se shodovaly nejen názvem a počtem stran, ale i umístěním modliteb na stránce. Jediným rozdílem bylo rozlišení jazyka dle ženského a mužského rodu.⁸⁴

Další modlitební kniha *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské* je o poznání zajímavější.⁸⁵ Už první pohled na seznam modliteb napovídá, že *Katolické rozjímání* je specificky ženská modlitební kniha víc, než kterákoli jiná. Mnohem větší prostor dává modlitbám pro ženy a podobně jako *Dobré símě* od Jiljího Jaise představuje žádoucí ženské ctnosti a očekávané vlastnosti, tentokrát v heslech, tj. přímo v názvech modliteb, která jsou ranními rozjímáními. Sleduje život ženy od chvíle, kdy za sebe jako dívka přebírá zodpovědnost – modlí se sama. Pak může přemýšlet o postavení ženy, o svém stavu a jeho povinnostech, pracovitosti, využívání času, starosti o zdraví a krásu, o zbožnosti i pobožnůstkářství či o zachovávání dobré pověsti ženského pohlaví. Dívky mají přemýšlet hlavně o zbožnosti, čistotě a utvářet si správné představy o manželství. Vdané ženy, jejichž představy už dávno nahradila realita, se modlí za vytrvání v povinnostech svého stavu, za manžela a jeho pochopení. Doporučení pro kněze či kázání tohoto období často zdůrazňují, že manželství je náročnou záležitostí, kde se má počítat s utrpením - katolická církev v tomto smyslu upozorňuje na skutečné motivy sňatku. Aleš Pařízek vzal tento aspekt v potaz a povzbuzuje ženy modlitbou s názvem *V trpkostech stavu manželského*, která stojí hned vedle

⁸³ Aleš Vincenc Pařízek (1748-1822), osvěcenský kněz a pedagog, ovlivněný reformátorem tehdejšího školství Ferdinandem Kindermannem. Důležité jsou jeho práce z oblasti pedagogiky, katechetiky a homiletiky, ovlivnil nejednu kněžskou generaci (vyučoval katechetice). Srov. *Ottův slovník naučný* XIX, s. 229. Více k výuce katechismu ČEVELOVÁ, Zuzana. Výuka katechismu v 1. polovině 19. století. In *Od početí ke školní brašně: Sborník z odborného semináře konaného 29. – 30. května 2008 ve východočeském muzeu v Pardubicích*. Pardubice, 2008, s. 75-79.

⁸⁴ Srov. PAŘÍZEK, Aleš. *Jádro křesťanské pobožnosti k každodennímu užívání pro katolické křesťany, na větším díle z nejlepších modlitčích knih vybrané od Aleše Pařízka pro osobu ženskou*. Praha, 1812. Varianta pro muže PAŘÍZEK, Aleš. *Jádro křesťanské pobožnosti k každodennímu užívání pro katolické křesťany, na větším díle z nejlepších modlitčích knih vybrané od Aleše Pařízka pro osobu mužskou*. Praha, 1812. Obě mají pouhých 118 stran.

⁸⁵ Srov. PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské*. Praha, 1822, (obsah viz přílohy). *Bibliografie* Pařízkovy modlitební knihy nezmiňuje, až na modlitební knihu pro děti *Modlitby pro děti*. Klatovy, 1783, Praha 1811 (opět 1833), s. 124.

modlitby za manžela.⁸⁶ Reflexe tohoto typu (možnost nešťastného manželství) se v modlitebních knihách vyskytuje zřídka. Specialitou Pařízkova *Katolického rozjímání a modliteb pro ženské* je velkorysý prostor věnovaný všem těmto „ženským“ modlitbám na úkor běžné struktury. Tradičním modlitbám během dne, během mše svaté, modlitbám k Panně Marii je dán minimální prostor, modlitby k svatým patronům chybí úplně. Podobně jako Jiljí Jais chce Aleš Pařízek ukázat nejen jak se má žena modlit, ale i jak má žít. Jeho modlitební, či spíše výchovná kniha, je v každém případě zcela ojedinělým zástupcem tohoto typu literatury reprezentující domácí prostředí, i když Aleš Pařízek komunikoval po celý svůj život převážně německy.

1.2.5 Karel z Eckartshausenu – import osvícenství

Zajímavým reprezentantem překladové literatury je vedle autorů Johanna Haubera, Jiljího Jajse a Martina z Cochemu rozsahem drobná modlitební kniha *Bůh jest nejčistší láska*⁸⁷ od Karla z Eckartshausenu, osvícence a literáta.⁸⁸ Už na první pohled jsou zřejmé značné rozdíly v koncepci jeho modlitební knihy v porovnání s klasickou strukturou modlitební knihy tzv. barokního typu. Struktura je velmi zjednodušená. Začíná se sice ranní modlitbou, pak ale jako by autor koncentroval všechny náboženské úkony (jindy rozdělené do kapitol – tedy do celého roku) do jediné kapitoly - jediného dne. Jako by to byl výsek jednoho svátečního dne, např. o Velikonocích nebo některého z hlavních svátků. Věřící absolvuje zpověď, přijímání, je přítomný na mši svaté, modlí se při kázání a pomodlí se také za své přátele a dobrodince. Domů z kostela se vrací přes hřbitov a vzpomene na své blízké zemřelé. Když se odpoledne chýlí k večeru, nastává znova čas modlitby, rodiče se modlí za své děti, manželé za sebe navzájem. I osvícenský racionalismus připouští respekt k přírodním živlům, to je zřejmě důvod, proč nechybí modlitba pro případ bouřky. K večeru patří ještě rozjímání o smrti a závěrečná večerní modlitba. Tím se uzavírá den v životě katolického křesťana a také první část modlitební knihy.

Osvícenskému duchu odpovídá jedno výraznější zacílení teologického tématu modliteb autora na rozjímání o Bohu. Čtenář rozjímá o Bohu Stvořiteli a jeho vlastnostech, o jménu Pána Ježíše a také rozjímá o Boží lásce k člověku. Toto téma se odráží i v celém

⁸⁶ Srov. PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské*, s. 267.

⁸⁷ Srov. z ECKARTSHAUSENU, Karel. *Bůh jest nejčistší láska*. Jindřichův Hradec, b. d. (1. pol. 19. století).

⁸⁸ **Karl z Eckartshausenu** (Karl von Eckartshausen) (1752-1803), osvícenský filosof, básník a mystik. Jeho práce o theosofii, kabale, náboženství či křesťanském osvícenství byly překládány a čteny po celé Evropě, podobně jako jeho literární práce. Modlitební kniha *Bůh je nejčistší láska* vyšla pod názvem *Gott ist die reinste Liebe* v Mnichově roku 1791. Srov. [cit. 2009-02-17]. URL: <http://www.xs4all.nl/~bph/c/p/h/bel_16.html>.

názvu knihy – *Bůh jest nejčistší láska*. Jindy rozvinuté mariánské modlitby jsou minimalizovány prakticky jen na loretánskou litanii, podobně je to i s modlitbami ke svatým. Závěr tvoří několik písní.

Celá koncepce se vyznačuje střídmostí a jednoznačně chce být jednoduchá, praktická, prostá všech rozvětvených témat. Ve srovnání s květnatou skladbou modlitebních knih Martina z Kochemu je velmi stručná a téměř bezvýhradně dodržuje schéma: jedno téma rovná se jedna modlitba. Kde jsou v Kochemově díle celé kapitoly, je u Karla z Eckartshausenu modlitba jediná. Stručný přístup této modlitební knihy si ale rozhodně našel svůj okruh čtenářů.⁸⁹

Modlitební kniha je určena oběma pohlavím, aniž by to ovšem autor považoval za nutné výslovně uvádět v úvodu knihy. Zajímavostí zůstávají dvě drobnosti. Především dvě modlitby položené vedle sebe – modlitba manželky a modlitba manžela, což není zcela obvyklé. V ostatních modlitebních knihách se manželé modlí společně nebo se modlí jen manželka a podle pohlaví jsou modlitby rozdělné jen pro svobodné – např. v *Nebeklících* nebo v knize *Dobré símě v dobrou zemi*.

1.2.6 Vlivy z východních Čech

Modlitební knihy se po Čechách a Moravě šířily z několika ohnisek. Jedním z nich byly i východní Čechy, např. Hradec Králové, Litomyšl, Kutná Hora nebo Koclířov (u Svitav) podle toho, jestli uvažujeme o nakladatelích nebo autorech. Kazatel a kněz v Kutné Hoře Josef Škoda napsal modlitební knihu pro blíže nespecifikovaný okruh katolických dívek, kterým poskytoval své duchovní vedení.⁹⁰ Jde o jednu z mála modlitebních knih, která vzniká jako odpověď na specifickou situaci v jedné farnosti, respektive kolem jedné konkrétní kněžské osobnosti. Josef Škoda si pravděpodobně nedělal ambice oslovit zásadně širší okruh čtenářek, než na který sám působil. Jeho modlitební, také by se dalo říci výchovná příručka, byla vydána tzv. „pro vnitřní potřebu“, ovšem tištěná verze původně soukromých pastoračních poznámek je pozdvihla na úroveň literatury.

⁸⁹ Modlitební kniha *Bůh je nejčistší láska* (od Karla z Eckartshausenu) vyšla mnohokrát v Bavorsku a několikrát i v Čechách. Použila jsem vydání z Jindřichova Hradce, b. d. (obsah viz přílohy). Druhé opravené vydání (přeložil František Tomsa) pochází z Hradce Králové, 1821. Srov. JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*, s. 187.

⁹⁰ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti čili pravidla života nábožné panny*. Praha, 1840. *Bibliografie modlitební knihy Josefa Škody* neuvádí.

Panna ve své důstojnosti od Josefa Škody⁹¹ není modlitební knihou v pravém slova smyslu, ale drobný výchovný spisek kombinovaný s modlitbami. Modlitby, pokud jsou obsaženy, mají charakter krátkého stručného rozjímání nad předchozím tématem. Celá kniha je rozdělena do třinácti kapitol, ve kterých čtenářky rozjímají nad zbožností, vhodném dívčím vzděláváním či oděvu, o vhodných ženských vlastnostech (pracovitosti, dobročinnosti, střídmosti, čistotě apod.), na závěr také o „volení stavu“, typickém tématu snad všech modlitebních a výchovných knih. Autor vlastně předkládá stručné shrnutí představ, jak by měla vypadat a jednat katolická dívka 1. poloviny 19. století v prostředí malého města. K všeobecným požadavkům přináší konkrétní rady, jak se chovat, kdy se modlit a kdy pracovat, kam chodit, koho navštěvovat, čeho se vyvarovat. Knihu Josefa Škody můžeme považovat za jakýsi přídavek běžné modlitební knihy, se kterou autor vlastně počítá, že ji dívky doma mají a používají. *Panna ve své důstojnosti* je shrnutím rad, které autor dívkám předával osobně a zažíval, jak sám přiznává, nejedno příkoří kvůli svým pastoračním snahám.⁹²

O několik let dříve napsala svoji modlitební knihu *Křesťanka vzývající Boha*⁹³ také Magdalena Dobromila Rettigová.⁹⁴ S Josefem Škodou ji spojuje společný zájem – dobře vychovat alespoň mladé dívky ze svého okolí, na které má vliv – ať už v Ústí nad Orlicí nebo v Litomyšli. Magdalena Dobromila Rettigová není tak docela autorkou této modlitební knihy, jako spíše překladatelkou s vlastní invencí. Inspirovala se německými modlitebními knihami, vybrané modlitby přeložila a doplnila vlastními. Rozsahem spíše menší modlitební kniha dodržuje známou strukturu – ranní a večerní modlitby, modlitby pro doprovod liturgie (mše svaté), modlitby ke zpovědi a přijímání, k různým příležitostem, za duše v očistci a zemřelé. Nechybí část věnovaná Panně Marii a svatým (výběr je charakteristický - Jan Nepomucký, sv. Václav, sv. Anna, sv. Marie Magdaléna). Autorka zařadila i všeobecnou modlitbu k sv. patronce – každá čtenářka si doplní patřičné jméno podle vlastní potřeby. Specificky ženské modlitby zastupuje rozjímání nad povoláním ženy, modlitba křesťanské hospodyně,

⁹¹ Biografické údaje o Josefu Škodovi jsou bohužel zatím nejisté.

⁹² Tamtéž, s. 11.

⁹³ Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha aneb kniha modlitební pro nábožné pohlaví ženské*. Hradec Králové, 1827 (druhé vydání 1840). Informace o vydáních viz *Bibliografie*, s. 123.

⁹⁴ **Magdalena Dobromila Rettigová** (1785-1845), česká spisovatelka, autorka známých kuchařských knih *Domácí kuchařka; Kafičko a vše, co je sladkého; Mladá hospodynka v domácnosti* vydávaných od dvacátých let 19. století. Propagovala češtinu a výchovně působila na svobodné dívky ve všech městech, kde s manželem Janem Rettigem žili - především v Ústí nad Orlicí, Rychnově nad Kněžnou a nakonec v Litomyšli. Psala také povídky a básně, které publikovala v soudobých českých periodících, zaznamenána je i její modlitební kniha pod názvem *Modlitby katolické pro nábožné pohlaví ženské* (1827). Srov. *Ottův slovník naučný XXI*. Praha, 1904, s. 609-610.

křesťanské matky a křesťanské panny. Příjemně plynoucí čeština i zajímavá zamyšlení a souvislosti prozrazují přínos Magdaleny Dobromily Rettigové jako autorky, nejen jako překladatelky.⁹⁵ Její modlitební kniha nicméně patří k margináliím, které měly pravděpodobně vliv jen v bezprostředním okolí, s rozšířením např. *Nebekličů* se nedá srovnávat. Nicméně se jedná o modlitební knihu, která reaguje na potřeby vyrůstající z aktuální situace a za povšimnutí jistě stojí, že se jedná o jeden z mála případů, kdy je autorkou modlitební knihy žena (dokonce manželka a matka), a nikoli kněz.

Zajímavým příkladem modlitební knihy, která už je produktem 19. století, je *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*.⁹⁶ Autorem je koclířovský farář Jan Alois Dreml, který pravděpodobně jako první u nás začal propagovat úctu k této světici.⁹⁷ Struktura modlitební knihy je naprosto odlišná právě svým zaměřením na jedinečné téma – úctu k světici sv. Filomeně.⁹⁸ Na začátku najdeme její stručný životopis a příběh nalezení ostatků (1802). Důležitou částí knihy jsou příběhy zázraků, které se udály na její přímluvu jak v Itálii, tak také v Čechách. Přínosem této knihy je právě snaha Jana Aloise Dremla zasadit zbožnost do domácího prostředí a přiblížit čtenářkám. Dosáhl toho sbíráním a představením zázraků, které se na přímluvu světice udály už v české prostředí, převážně ve východních Čechách. Sv. Filomena je prezentována jako patronka porodu, ochránkyně dětí, přímluvkyně v zoufalých situacích, uzdravuje vrozené vady i následky úrazů. Pro Itálii jsou popsány i zázraky vzkříšení mrtvých novorozenců i dospělých.

⁹⁵ Jako příklad uvádím jednu z unikátních úvah nad relativností lidského života (ve formě modlitby), čtenářka si na volná místa doplní patřičné letopočty sama. Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha*, s. 12:

„Modlitba, kterou se denně modliti máme:
Pane, co jest život člověka, a co jsou léta jeho?
Uplynou co potůček zeleným křovím,
a mizejí co bublinka, aniž památky po nich více...
Po (tu se jmenují léta) ty ses otočila hmotná koule světa!
Okolo lesknoucího se slunce, co cítím, že jsem o Pane!
Co jsem byla, než jsi mne z hluboké noci
do živobytí tohoto povolati ráčil? –
Co jsem před ... byla? Co po.....letech budu?“

⁹⁶ Srov. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*. Praha, 1874 (1875), páté vydání. *Bibliografie* tuto modlitební knihu neuvádějí.

⁹⁷ **Jan Alois Dreml** (1821-1875), katolický kněz, autor a překladatel náboženské literatury, vysvěcen 1815, působil ve východních Čechách (v Koclířově), později byl děkanem ve Sloupnici u Litomyšle. Překládal i tzv. berlinky, dále modlitební knihy Ignáce Alfonse Stelziga, zaznamenána je i modlitební kniha *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena* (celkem šest vydání, poslední údajně 1888), která je přepracovaným překladem. Srov. PODLAHA, Antonín (ed.) *Český slovník bohovědný III*. Praha, 1926, s. 607.

⁹⁸ Svatá Filomena (dobově Filuména) patří mezi mučednice raného křesťanství, žila v 2. nebo 3. století a zemřela, když jí bylo asi čtrnáct let na následky mučení nařizené císařem Diokleciánem. Její ostatky byly nalezeny v římských katakombách svaté Priscilly v roce 1802 a pak přeneseny do kostela v Mugnanu u Neapole, úcta k ní se zásadně rozvinula během 19. století. Podrobný životopis je součástí modlitební knihy Aloise Dremla. Srov. PODLAHA, Antonín (ed.) *Český slovník bohovědný IV*. Praha, 1930, s. 123, heslo Filomena.

Sv. Filomena navíc zemřela jako mladá dívka – panna, proto je její uctívání i ve východních Čechách úzce propojeno s očekávanou zbožností svobodných dívek a tato spiritualita je určena především jim.

Druhou část knihy tvoří vlastní pobožnosti: devítidenní pobožnost k sv. Filomeně, dále obvyklý sled modliteb ranních, večerních, během týdne, před a po zpovědi, před a po přijímání a dokonce znova odpustkové modlitby. Úcta ke sv. Filomeně jako taková nebyla samozřejmě nijak genderově vyhraněna, do Koclířova putovala procesí, kterých se účastnili různorodí věřící, nejen dívky.⁹⁹ Tato modlitební kniha je zároveň příručkou poutníka za sv. Filomenou, odpovídají tomu např. modlitby před oltářem svaté či písně. Ovšem vzhledem k tomu, že se sv. Filomena řadí k sveticím-pannám, vyvíjela se tato specifická úcta se zaměřením na svobodné. Proto i modlitby k různým příležitostem zahrnují *modlitbu panice neb panny* a také návod k zaslíbení panenství na určitý čas Bohu.¹⁰⁰

Jazyk spolu s obsahem této modlitební knihy velmi příjemně plyne a vtahuje čtenáře přímo do dění koclířovské farnosti kolem poloviny 19. století. Přináší zajímavé poznatky ke každodennosti farní správy, pastoraci, zbožnosti, modlitbě. Svým vznikem a zaměřením se na určitou oblast je výjimečná a doplňuje obraz zbožnosti, který poznáváme díky osvědčeným modlitebním knihám, zejména *Nebeklíčům*.

1.2.7 Ignác Alfons Stelzig – výchova pro všechny stavy

Misionář Ignác Alfons Stelzig je autorem hned několika misijních modlitebních knih, což jsou modlitební knihy poněkud jiného typu. Jejich hlavním účelem bylo sumarizovat katechetická témata, která se probírala při lidových misiích, a potom k nim poskytnout také základní modlitby.

Vnitřní misie (tj. misie v již křesťanských zemích) byly jednou z forem rekatolizace. Kolem poloviny 18. století začali jezuité prosazovat nový druh misií, tzv. kající misie, později (během 19. století) nazývané lidové. Šlo o speciální druh pastorace, protože do již existujících far s duchovními pastýři přicházeli po předchozím ohlášení na několik dnů až týdnů jezuité, aby kázali, katechizovali, absolvovali s věřícími duchovní cvičení. Na závěr přistupovali věřící ke zpovědi a přijímání. Přes počáteční nedůvěru ze strany vrchnosti i episkopátu byly misie oblíbené a jako již osvědčený způsob pastorace přešly – po určité odmlce v době

⁹⁹ Tamtéž, s. 127-128.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 389-393.

Josefínských reforem - i do druhé poloviny 19. století, kdy se k jezuitům přidali také redemptoristé (dodnes můžeme u některých kostelů najít misijní kříže z 19. století). Těžiště misí spočívalo ve svátosti smíření. Díky tomu, že věřící měli možnost se vyzpovídat cizímu knězi, došlo k řadě nečekaných obrácení, o čemž svědčí relace misionářů.¹⁰¹

Stelzigovy misijní knihy vznikly jako „upomínka na sv. misii“ – to znamená, že jejich účelem je připomínat jejich průběh, opakovat probraná témata, vést k modlitbě a přijímání svátostí. Jeho misijní modlitební knihy nejsou jediné, se kterými se mohl setkat věřící v Čechách během 19. století.¹⁰² Navíc misie byly vítanou příležitostí, jak (při zpovědi) zjistit, jakou literaturu mají věřící doma. Redemptoristi dokonce vyměňovali vadné modlitební knihy (především tzv. berlínky ve starších vydáních) za schválené.¹⁰³ Situace na trhu s touto literaturou byla velmi nepřehledná - všechny modlitební knihy nemusely mít církevní schválení. Zdaleka ne každý titul byl kvalitní a ještě v 2. polovině 19. století mohly být modlitební knihy plné pověr.

To naštěstí neplatí o misijních knihách zkušeného Alfonse Stelziga. Napsal modlitební knihy pro dívky, mladé muže a ženy,¹⁰⁴ což odpovídá tehdejšímu způsobu vedení lidových misí, tzn. vyučování po stavech (odděleně muži a ženy, svobodní a ženatí).¹⁰⁵ Stelzigovy misijní knihy rozdělují rozjímání na třicet jedna dní – třicet jedna zastavení nad katolickou věroukou a morálkou. V druhé části knihy přidává autor modlitby, které jsou v podstatě seřazeny podle osvědčeného klíče – začíná se ranní modlitbou, pokračuje např. modlitbami ke třem Božským osobám, Panně Marii, modlitbou večerní, pak následují modlitby doprovázející mši svatou, zpověď a přijímání. Svůj ohlas zde nachází i úcta k srdci Ježíšovu

¹⁰¹ Srov. ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve II.*, s. 460-472. K dějinám v 19. století blíže KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické II*, s. 96-100.

¹⁰² Další modlitební knihy jsou recenzovány a tím i podporovány v ČKD, srov. HAŠEK, František. *Katolická misionární knížka*. Praha, 1887. In *ČKD*, 1887, s. 505-506, recenze.

¹⁰³ Srov. *Katolické modlitební knížky z Berlína*. In *ČKD* 1860, s. 145.

¹⁰⁴ Srov. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské manželky. Upomínka na svatou misii*. Vídeň, 1865. Třetí vydání, přeložil Alois Dreml. *Bibliografie* zaznamenává pouze dvě předchozí vydání (Vídeň, 1854, 1855); STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské jinochy. Upomínka na svatou misii*. Vídeň, 1858. Jde o třetí vydání, které přeložil také Alois Dreml. Některé z předchozích vydání zaznamenává *Bibliografie* jako *Úvahy pro jinochy. Třicet a jedno rozjímání s přídatkem potřebnějších modliteb s písní*. Vzdělal František Srdínko. Praha, 1853. V každém případě můžeme počítat s nejméně třemi vydáními, ať už v Čechách nebo ve Vídni; STELZIG, Ignác Alfons. *Rozjímání pro panny. S přídatkem potřebnějších modliteb a písní*. Praha, 1854. (Přeložil František Srdínko.) *Bibliografie* uvádí další dvě vydání (Praha, 1879, 1889.) a také souběžné vydání pod názvem *Úvahy pro křesťanské panny. Upomínka na svatou misii*. Vídeň, 1854, 1855, 1858. Přeložil Alois Dreml. Tedy celkem jde nejméně o šest vydání. Informace o vydáních viz *Bibliografie*, s. 121-122.

¹⁰⁵ Více o misích, doporučené délce (devět, dvanáct i dvacet dní) a radách pro kněze srov. HOFFMANN, Antonín. *Misie světského kněžstva: Příspěvek k oslavě Spasitelově na sklonku století*. In *ČKD* 1900, s. 40-47, 107-114.

(typická pro 19. století), modlitby ke svatým (sv. Anně, sv. Josefovi, sv. Bernardovi v modlitební knize pro manželky, sv. Aloisi z Gonzagy pro mladé muže).

První část knihy má připomenout některé důležité momenty katolické věrouky a morálky či přinést určitá obecná doporučení pro sociální soužití. V tomto bodě se přístup Ignáce Stelziga podobá např. přístupu Jiljího Jaise. V první části rozjímají katolické manželky nad specifickými záležitostmi či úkoly, které jsou chápány jako pro ně typické: nad povinnostmi hospodyně, starostí o čeleď, péčí o děti, ctnostech domácí paní a nad povinnostmi manželky. Vdané ženy jsou chápány jako „sloupy domácnosti“, proto je důležitý příklad, který dávají ostatním (úvaha nad dobrým a pohoršlivým příkladem). Ignác Alfons Stelzig upozorňuje také přímo na nežádoucí vlastnost žen, které by bylo vhodné eliminovat – pomluvy (rozjímání o pomluvách).¹⁰⁶

V *Úvahách pro jinochy* se setkáváme s podobným sledem modliteb v druhé části, nicméně přídatky v podobě modliteb k sv. Aloisovi z Gonzagy a proti sedmi smrtelným hříchům, kterými se *Úvahách pro jinochy* odlišují, svědčí o tom, že modlitby nejsou vybírány paušálně, ale snaží se respektovat určité pohlaví. Uctívání sv. Aloise Gonzagy je ostatně jednou z typických spiritualit, které se rozvíjely během 19. století.¹⁰⁷ Alois Gonzaga je chápán jako vzor mladické nevinnosti a zbožnosti – zvláště pro muže. Svůj odraz toto téma nachází i v dalších specializovaných modlitebních knihách.¹⁰⁸ Jaká jsou úskalí života mladých mužů podle Ignáce Aloise Stelziga dle témat jeho rozjímání? Mladická povyražení, sklon k nezodpovědnosti (o lehkomyšlnosti a rozpustilosti), alkoholismus, sexuální nezdrženlivost – to jsou problémy spojované s muži a nejen u Ignáce Stelziga. Na podobné problémy upozorňuje ve své modlitební knize i Jiljí Jais nebo Adolf de Doss, autor jiné výchovné knihy pro mladé muže.¹⁰⁹ Úvahy o příležitostech k hříchům, uzavírání známostí apod. se vyskytují také, samozřejmě vedle „klasických“ teologických témat. Výrazným prvkem jsou u Ignáce Stelziga rozjímání o účincích pokání a svátosti smíření, protože vykonání zpovědi bylo považováno za centrální bod kajících misí. Naproti tomu modlitební kniha domácí produkce,

¹⁰⁶ Srov. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské manželky*, s. 508-511, obsah.

¹⁰⁷ Alois Gonzaga (Aloysius z Gonzagy) (1568-1591), jezuita, patron studující mládeže (1605 blahoslaven, 1726 prohlášen za svatého). Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný* I. Praha, 1912, s. 318-319, heslo Alois (Aloysius).

¹⁰⁸ KRBEČ, Jan. *Nevinný svatý mládenec Aloysius Gonzaga, patron čistých srdcí*. Olomouc, 1896 (deváté vydání). *Bibliografie* publikaci překvapivě neuvádí.

¹⁰⁹ Srov. de DOSS, Adolf. *Myslenky a rady katolickým křesťanům, zvláště jinochům, na uváženu*. Brno, 1886. (přeložil Tomáš Korec). *Bibliografie* publikaci uvádí s rokem vydání 1887, pravděpodobně se nejedná o další vydání (srov. *Bibliografie*, s. 121).

Poklad svatováclavský. Modlitby jinocha studujícího,¹¹⁰ se nevyznačuje ničím obzvlášť výrazným. Kromě krátkých (a vcelku výstižných) morálních poučení před jednotlivými modlitbami sleduje tato modlitební kniha pro studenty středních škol klasickou strukturu.

V podobném duchu jako *Úvahy pro manželky* nebo *Úvahy pro jinochy* jsou koncipovány také *Rozjímání pro panny* od Alfonse Stelziga. Typickým tématem rozjímání pro svobodné ženy je otázka panenství, tedy na jedné straně zachování panenství před svatbou, na druhé straně volba panenství na celý život. Panenství je stále chápáno jako větší hodnota než manželství a setkáváme se s ním i v jiných modlitebních a výchovných knihách. I některá další témata jsou typická v literatuře pro dívky – zaměření se na různorodé formy zbožnosti, typické ženské vlastnosti respektive vlastnosti budoucí hospodyně, matky a manželky (navzdory protěžování trvalého panenského stavu), tzv. povinnosti stavu, které jsou předkládány hlavně ženám. Často se předkládají také různé ženské vzory k uctívání – kromě Panny Marie opět sv. Filomena.

Kromě zmiňovaných modlitebních knih můžeme doplnit např. ještě titul *Kristus a panna*.¹¹¹ Jde o další příklad modlitební knihy určené přímo dívkám. Autor Angelus Lubojacký¹¹² zvolil zajímavý literární způsob - rozjímání nad potřebnými tématy jsou prokládána modlitbami. Kniha tedy není rozdělena na dvě části jako např. u Alfonse Stelziga, ale přístupy se plynule střídají. Podstatnou změnou je dialogická forma, kterou autor pro modlitby zvolil. I přestože v prvním vydání neměla publikace církevní schválení, vysloužila si doporučení redakce Časopisu katolického duchovenstva podobně jako *Sv. Filumena*.¹¹³ V modlitbách spolu hovoří *Pán* a *Panna*, jak napovídá už název modlitební knihy:

„Pán. Dcero má, nežádám od Tebe, abys žila v přísném pokání, v těžké práci, v hladu a žízni, na poušti a v samotě; mohla bys svou slabost a povinnosti stavu svého jako překážku předstírali...“

¹¹⁰ Srov. MUŽÍK, Václav Antonín. *Poklad svatováclavský. Modlitby jinocha studujícího*. Praha, 1881 (třetí vydání). *Bibliografie* uvádí ještě celkem čtyři vydání (Praha, 1876, 1878, 1881, 1898).

¹¹¹ LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna: Úplná rozjímací a modlitební kniha*. Frýdek, 1899 (třetí vydání). *Bibliografie* zaznamenává celkem tři vydání (Praha, 1885; Brno, 1885, Praha 1900), s. 122, pravděpodobně tedy *Kristus a panna* vyšla nejméně čtyřikrát.

¹¹² **Angelus Lubojacký** (1850-1904), katolický kněz, vlastenecký a osvětový pracovník. Byl farářem ve Frýdku. Díky pomoci Slezské matice založil ve Frýdku českou školu, založil týdeník Slezské listy. Srov. [cit. 2009-02-18]. URL: <http://www.knih-havirov.cz/region/detail.asp?id=806>.

¹¹³ Srov. LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna: Úplná rozjímací a modlitební kniha*. Praha, 1885. In *ČKD*, 1886, s. 314-315, recenze; DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*. Praha, 1888. In *ČKD*, 1888, s. 183, recenze. (Údajně páté, pravděpodobně spíše šesté vydání.)

Panna. Jak si mám tedy počínati, abych se Ti líbila, Božský učiteli můj?

*Pán. Konej svou modlitbu, svá duchovní cvičení s tichým duchem... měj vždy čisté srdce a dobrý úmysl; takto strávíš dobře svůj čas a rozmnožíš své zásluhy.*¹¹⁴

1.2.8 Reprezentanti Katolické moderny

Dobu konce 19. století uzavírají nové modlitební knihy příslušníků tzv. Katolické moderny.¹¹⁵ Bohumil Zahradník-Brodský¹¹⁶ vydal modlitební knihu pod názvem *V kříži vítězství. Modlitební kniha pro paní a dívky*.¹¹⁷ Ačkoli se nacházíme na konci „dlouhého“ 19. století, jako by osvícenský racionalismus sahal až sem, respektive byl v důsledku akceptován. Modlitební kniha Bohumila Brodského je stručná a vyznačuje se zcela jinou strukturou než všechny předchozí příklady. Vyrůstá z domácího prostředí, to je její velký přínos, který je znát nejen na výběru písní. Navíc už v sobě zahrnuje modlitební cykly, které právě během „dlouhého“ 19. století našly své pevné místo v katolické spiritualitě – tzn. modlitbu růžence (a její různé formy – růženec radostný, bolestný, slavný) a křížovou cestu. Na druhé straně autor vypustil modlitby k různým světcům (dokonce i národním) a tuto záležitost vyřešil zařazením litaní ke všem svatým a k Panně Marii. Zařazeny jsou i modlitby doprovázející liturgická období a průběh mše svaté. Zpověď a přijímání jsou také stručně vyjádřeny jednou či dvěma modlitbami. Vyzdvihnout je třeba zařazení zpovědního zrcadla, což není automatické a v celé řadě modlitebních knih se vůbec nenachází (*Nebeklíče, Pět červených korálů*). Závěrečnou část modlitební knihy tvoří písně ke mši svaté..

Modlitby k všeobecným potřebám už nejsou tak obsáhlé jako např. u *Nebeklíčů*. Jako důležité téma, se kterým je třeba se vyrovnávat pomocí modlitby, je chápána nemoc, pokušení

¹¹⁴ Srov. LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna*, s. 193-194.

¹¹⁵ K dějinám reformního katolického hnutí, tzv. Katolické moderny např. MAREK, Pavel. *České schizma: Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917-1924*. Rosice u Brna, 2000; MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno, 2005; MAREK, Pavel. *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc – Rosice, 2003; FRÝDL, David. *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky: Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. Brno, 2001.

Literární aspekt hnutí srov. PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura 1848-1918*. Praha, 1998.

¹¹⁶ **Bohumil Zahradník Brodský** (1862-1939), katolický kněz a lidový spisovatel, významná osobnost Katolické moderny a později i Církve československé (zal. 1920). K jeho činnosti např. SCHULZE WESSEL, Martin. Tužby katolického duchovenstva a založení Československé církve: Dotazníková akce Bohumila Zahradníka-Brodského roku 1918. In HOJDA, Zdeněk - PRAHL, Roman. *Bůh a bohové: Církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Sborník příspěvků z 22. ročníku symposia k problematice 19. století*. Plzeň, 7.-9. března 2002. Praha, 2003, s. 246-247.

¹¹⁷ BRODský ZAHRADNÍK, Bohumil. *V kříži vítězství. Modlitební kniha pro paní a dívky*. Praha, 1889. *Bibliografie* uvádí ještě druhé přepracované vydání z roku 1905 (s. 124).

k hříchu, dobro rodičů, ze specificky ženských modliteb pak sňatek a ochrana dětí. Vzhledem ke starším modlitebním knihám, které zahrnují modlitbu panny, manželky, matky, vdovy atd., je tento přístup víc než stručný, zvláště vzhledem ke skutečnosti, že ji autor věnuje „paním a dívkám“. Konec 19. století se odráží také v zahrnutí takových modliteb, jako je modlitba na počátku občanského roku (což s liturgickým rokem nekoresponduje).

Modlitební kniha *V kříži vítězství* je jedním z příkladů, na kterých lze sledovat posun ve vývoji modlitebních knih během „dlouhého“ 19. století. Zjišťujeme, že modlitební kniha je stále vyhledávána a navíc se stále častěji spojuje se zpěvníkem. Přesto je třeba mít stále na paměti, že během 19. století vedle sebe koexistuje několik typů modlitebních knih. Rozsáhlé *Nebeklíče* mají stále své nakladatele i čtenáře.

Nic nereprezentuje období *fin de siècle* lépe než modlitební kniha Xavera Dvořáka,¹¹⁸ také příslušníka nové katolické vlny. Vydání spojuje vysoké estetické nároky s teologicky i jazykově vytříbeným textem. Listovat exkluzivním secesním vydáním s grafikami Hugo Böttingera je skutečným zážitkem. Otázkou zůstává, kolik katolíků si mohlo takovou, jistě na tehdejší poměry drahou, modlitební knihu dovolit? Její předností a charakteristickým rysem, který se bude nadále rozvíjet během 20. století až do současnosti, je spojení katechismu, modlitební knihy a kancionálu. Není to samozřejmě úplná novinka, části katechismu nebo alespoň určitá témata z morálky se v rozjímáních či formě poučení objevují už dříve, např. u Jiljího Jaise, přímo o propojení s katechismem se snažil už Petr Kanisius.¹¹⁹

V případě této modlitební knihy, která vyšla pod názvem *Útěcha srdce. Modlitby pro vzdělané paní a dívky české*,¹²⁰ jde o vyspělou formu propojení několika účelů. Modlitební kniha mohla oslovit skutečně jen vzdělané čtenářky, věnuje se ve velké míře také liturgice a mše svatá se zde sleduje dvojjazyčně - v latinském i českém jazyce současně. K přednostem knihy patří rozsáhlé zpovědní zrcadlo, pobožnosti ke všem sedmi svátostem, strukturované modlitby pro jednotlivá liturgická období, které tvoří samostatné kapitoly jako u starších modlitebních knih. Autor nevynechává ani modlitby k různým světcům a své pevné místo mají modlitba růžence a pobožnost křížové cesty. Závěr tvoří písně, jejichž výběr je již

¹¹⁸ **Xaver Dvořák** (1858-1939), katolický kněz, profesor náboženství na Vyšší dívčí škole v Praze, také básník. Přispíval do řady soudobých katolických periodik *Pastýře duchovního* či *Rádce duchovního*, redigoval Katechetické listy, napsal několik modlitebních knih a učebnic pro dívčí ústavy, posléze důležitou osobností tzv. Katolické moderny. Srov. PODLAHA, Antonín. *Český slovník bohovědný III*. Praha, 1926, s. 645, heslo Dvořák, Xaver; další literatura viz Katolická moderna.

¹¹⁹ Srov. KVAPIL, Jan. *Ze zahrádky do zahrady*, s. 19-20.

¹²⁰ Srov. DVOŘÁK, Xaver. *Útěcha srdce. Modlitby pro vzdělané paní a dívky české*. Praha, 1904. Publikace *Bibliografie* zaznamenává pouze jedno vydání (s. 124).

několik desítek let stejný, můžeme je nalézt již ve starších kancionálech, a přetrval až do konce 20. století.¹²¹

Duchovní potřeby ženy mají naplnit na jedné straně modlitby za děti a rodiče a jeden více méně ojedinělý výňatek z knihy *Přísluví* (Chvála statečné ženy [Př 31,10-31]). Jako charakteristické téma se opět objevuje modlitba při volbě stavu, modlitba nevěsty a matky. Celkem pět modliteb, které jsou určeny ženě, což skutečně není vysoký počet vzhledem k názvu knihy. Nicméně se esteticky jedná o jednu z nejkrásnějších modlitebních knih, navíc i věcně (teologicky) a jazykově na vysoké úrovni; Xaver Dvořák byl ostatně „zpívajícím básníkem“ *Katolické moderny*.¹²²

Jeden z nejvýraznějších představitelů *Katolické moderny*, Karel Dostál Lutínov,¹²³ vydavatel časopisu *Nový život*, ale také a zejména prostějovský farář, přispěl k našemu tématu drobnou publikací *Pokladnička pro křesťanskou rodinu*.¹²⁴ Na několika stranách autor shrnuje základní katechismové poučky a základní katolické modlitby pro snoubence, kteří se připravují na sňatek a přicházejí k snoubeneckým zkouškám na faru. Tímto nás informuje o tom, jaké měly být minimální náboženské vědomosti v období kolem roku 1900.

Podobnému tématu se věnuje i *Myrtový věnec* od Karla Řeháka.¹²⁵ Publikace je okrajově také modlitební knihou, především je to výborná výchovná příručka pro snoubence. Přehled o katechismu, základní modlitby a stručné znalosti z církevního práva a morálky, tedy to, co bylo po celé 19. století obsahem snoubeneckých zkoušek, ale podklady měl k ruce vždy jen příslušný katolický farář, stalo se koncem 19. století konečně živou příručkou, kterou mohli mít snoubenci a manželé doma. Podrobná publikace pro laiky o manželství, přípravě na manželství, manželských překážkách, vědomostech snoubenců, manželských povinnostech s připojenými modlitbami.

¹²¹ Srov. např. BEČÁK, Tomáš. *Katolický kancionál. Dle Fryčaje vzdělal a mnohými písněmi a pobožnostmi rozmnožil Tomáš Bečák*. Olomouc, 1875.

¹²² Více k tématu např. PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 113-321.

¹²³ **Karel Dostál Lutínov** (1871-1923), katolický kněz, katecheta v Novém Jičíně, od roku 1904 farářem v Prostějově, redigoval časopis *Nový život*, pilotní časopis tzv. *Katolické moderny*. Srov. MAREK, Pavel - SOLDÁN, Ladislav. *Karel Dostál-Lutínov bez mýtů, předsudků a iluzí: Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*. Třebíč, 1998.

¹²⁴ Srov. DOSTÁL LUTINOV, Karel. *Pokladnička pro křesťanskou rodinu*. B. m., 1906 (druhé vydání 1908).

¹²⁵ ŘEHÁK, Karel Lev. *Myrtový věnec, jež snoubencům i manželům na památku uvil Th. Dr. Karel Lev Řehák, farář v Podolí u Prahy*. Praha, 1890.

1.2.9 Modlitební knihy jako pramen

Zmiňované modlitební knihy jsou jen zlomkem produkce, se kterou se katoličtí věřící během 19. století mohli setkat. Modlitební knihy jako pramen poznání historie zůstávají nepříliš zmapovanou oblastí, která může být předmětem dalšího výzkumu. Při srovnávání modlitebních knih od konce 18. století do počátku století 20. si nelze nevšimnout určitého vývoje a nelze si neklást otázky.

Setkáváme se s modlitebními knihami pro obě pohlaví, okrajově také s modlitebními knihami pro muže a v největší míře s modlitebními knihami pro ženy. *Nebeklíče* se zaměřují spíše na ženy, ačkoli dedikace knih bývá neutrální. Muži jakoby speciální modlitbu pro svůj stav nepotřebovali. S ženami se mohou pomodlit (z jejich modlitební knihy) za zdar manželství, ale podobný životní cyklus jako žena podle modlitební knihy neprožívají.

Jaká jsou specifika modlitební knihy pro ženu a jaký je obraz ženy v modlitební knize? Tichá, zbožná, smířená se svým osudem, žena, která ví, za co je třeba se modlit. Vděčná Bohu za svůj stav, především panenský, později také manželský. Modlí se před svatbou i po ní, v době těhotenství a před porodem, při úvodu, v manželství, dokonce i při nešťastném manželství. Naproti tomu mužům je věnována pozornost hlavně ve fázi jinošství, většina těchto modlitebních knih je určena studující mládeži. Existují také modlitební knihy pro dělníky a vojáky, nicméně je jich v porovnání s *modlitebními knihami povšechnými* a *modlitebními knihami pro pohlaví ženské* zanedbatelné množství a na systematictější bádání teprve čekají (pokud je bude možné vůbec dohledat).

Sledovat modlitební knihy je přínosné a otevírá netušené obzory. Je to ovšem pramen, který vyžaduje kombinaci s dalšími prameny stejné provenience. V komparaci s jinými typy pramenů (náboženskými periodiky či kázáními) přináší obraz zbožnosti a specifickým způsobem může přispět také k rekonstrukci dobového přístupu k oběma pohlavím. Modlitební knihy jako takové přispívají k bádání o vývoji jazykové kultury, o způsobu přejímání zahraničních vzorů a zároveň poskytují informace o univerzálnosti katolického přístupu. Modlitební a výchovné knihy přináší obraz ženy a obraz mužem takový, jaký je chce katolická církev mít. Znova a znova rozebírají žádoucí vlastnosti a zdůrazňují životní etapy obou pohlaví s přihlédnutím k životnímu cyklus ženy.

V případě mužů hovoří modlitební knihy o jejich žádoucích vlastnostech, ale také o prohřešcích. Muži se potýkají s alkoholismem a nežádoucí předmanželskou sexualitou.

Přímo o tomto problému se dovídáme spíše z pastoračních a zpovědních příruček, v modlitebních a výchovných knihách typu Jiljího Jaise si ale nelze nevšimnout, s jakou naléhavostí je čistota u mužů zdůrazňována, zatímco u dívek je považována za samozřejmost. Dokonce je někdy dívka stylizována do pozice snadné oběti a muž do pozice násilníka.¹²⁶

Během 19. století začnou jednoznačně převládat modlitební knihy pro ženy, ale jak vidíme, v mnoha případech jde hlavně o vymezení názvu a vlastní obsah už není tak výrazně na ženy orientován. Lze se také domnívat, že jde v jistém smyslu o komerční zájem tisknout a distribuovat další nový titul modlitební knihy, kterých vyšlo během 19. století nepřeberné množství. Věnovat modlitební knihu ženám znamenalo oslovit konkrétní skupinu čtenářů. Ženy byly stále nejděčnějším okruhem zákazníků, navíc i jejich okolí chápalo četbu modlitební knihy jako užitečnou.

Podle Marie Elisabeth Ducreux je rozlišování modlitebních knih na knihy „pro ženské pohlaví“ a „pro mužské pohlaví“ spíše katolickou záležitostí s tím, že se obsah v době baroka v naprosté většině neodlišuje, respektive nevytváří se speciálně jiný modle zbožnosti.¹²⁷ Jde o to, že oba typy modlitebních knih respektují relativně pevnou strukturu (modlitby během dne, při mši svaté, před a po zpovědi, před a po přijímání, mariánské modlitba, modlitby k svatým, za duše v očistci apod.) Rozdíl spočívá u modlitebních knih pro ženy a dívky v zaměření na životní cyklus ženy (modlitba před porodem, při úvodu atd.). Životní cyklus ženy v modlitební knize je ono specifikum, kterého si chceme explicitně všímat. Ale úkol modlitební knihy původně nespočíval v přenesení nějaké hlubší očekávané zbožnosti některému pohlaví (ženám). Naopak modlitby měly všem bez rozdílu připomenout zdánlivě zapomenuté hříchy, určitý typ „zpovědního zrcadla“ se prolíná celým textem (např. ve formě večerního zpytování svědomí), tím se věřící každý den učí vlastní sebedisciplíně, sám sebe každý den koriguje.

Určitý rozdíl v produkci modlitebních knih během 19. století v porovnání se stoletím 18. spočívá, dle mého názoru v tom, že se začínají vydávat rozdílné tituly pro ženy (hlavně pro dívky) a pro muže (hlavně pro svobodné mladé muže), jde o jiné autory, zcela jiné tituly. Částečně v nich pak můžeme nalézt určité rozdíly v náhledu na muže a ženy, hlavně v oblasti křesťanské antropologie a morálky (rozdílné očekávané charakterní a morální vlastnosti, rozdílná zodpovědnost), nicméně zodpovědný přístup k víře a katolické církvi se očekává

¹²⁶ Srov. JAIS, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 236.

shodně od obou pohlaví. Nesmíme ale zapomenout na to, že během 19. století vychází stále několik typů modlitebních knih a tyto rozdílné modlitební knihy (rozdílní autoři a tituly pro ženy a muže) jsou jen malým výsekem z celého spektra. Domnívám se, že celá situace v závěru 19. století a na počátku století 20. dospívá do bodu přiblížení a téměř splnutí. I modlitební knihy pro ženy obsahují jen minimální počet modliteb respektující ženský životní cyklus, a tím se modlitební kniha stává univerzálnější, rozdíly zůstávají opět pouze ve formulaci rodu. V každém případě je třeba konstatovat, že bádání v oblasti tištěných modlitebních knih jako pramene k poznání zbožnosti a genderových konstruktů je pouze na začátku a i pro účel této práce byl zmapován pouze zlomek soudobé produkce. Další systematické studium by výsledky bádání mohlo posunout jiným směrem.

¹²⁷ Srov. DUCREUX, Marie-Elisabeth. Männerbücher und Frauenbücher... In SAUER, Edith (Hrsg.). *Die Religion der Geschlechter: Historische Aspekte religiöser Mentalität. L'homme*. Wien, 1995, s. 163-164.

1.3 Periodika

1.3.1 Počátky české katolické žurnalistiky

Vedle modlitebních a výchovných knih či pastoračních příruček pro kněze (viz dále) jsou cenným zdrojem poznání zbožnosti a pohledu na soužití manželů v širším kontextu mentality 19. století také dobová periodika náboženského charakteru. Během „dlouhého“ 19. století vycházela celá řada katolických periodik, které lze v zásadě rozdělit na dvě hlavní skupiny: na periodika určená kněžím jako profesní skupině jako např. *Časopis pro katolické duchovenstvo* (1828-1852) a *Časopis katolického duchovenstva* (1860-1949), *Pastýř duchovní* (1881-1893) či homiletické časopisy. Druhá skupina časopisů byla určena laickým věřícím a ve větší míře začala vycházet až v druhé polovině 19. století, respektive více až od 70. či 80. let 19. století. Mezi tato periodika je možné zařadit *Blahověst* (1847-1895), i když se v podtitulu hlásí k oběma skupinám, jak k laikům, tak ke kněžím, a pak také lidové náboženské časopisy *Anežka* (1879-1935), *Václav* (1880- 1931) a *Ludmila* (1876-1835) vycházející v Českých Budějovicích.

Českým katolickým časopisům 19. století chybí doposud komplexnější zhodnocení jejich významu. Základní informace o periodikách, která vycházela během 19. století v souvislosti s vývojem novinářské profese jako takové, poskytují stále přehledné *Dějiny žurnalistiky*,¹²⁸ nicméně vzhledem k době jejich vzniku nelze čekat žádné zásadní informace o náboženském tisku. Okrajově se zmiňují pouze o *Časopise katolického duchovenstva* a *Blahověstu*, zcela shodně jako jiná starší příručka *Časopisectví v Čechách*.¹²⁹

Jedinou novodobou příručkou českých katolických časopisů je *Bibliografie českých katolických novin a časopisů*, která přináší soupis všech tiskovin, ale bohužel s neplnými údaji.¹³⁰ Nejlepší přehled katolických periodik 19. století stále poskytuje dobová práce *Bibliografie české náboženské literatury*.¹³¹ Zmínky o periodických poskytuje také *Ottův slovník naučný* a *Český slovník bohovědný*. *Bibliografie české náboženské literatury* sice také neposkytuje úplné údaje, protože mnohá periodika vycházela déle než samotná bibliografie.

¹²⁸ Srov. BERÁNKOVÁ, Milena. *Dějiny žurnalistiky I: Český periodický tisk do roku 1918*. Praha, 1981, s. 60, 238.

¹²⁹ Srov. LAISKE, Miroslav. *Časopisectví v Čechách 1650-1847: Příspěvek k soupisu periodického tisku, zejména novin a časopisů*. Praha, 1859, s. 25, 35.

¹³⁰ Srov. BLABOLIL, Antonín. *Bibliografie českých katolických novin a časopisů vycházejících v Čechách v letech 1800-1918*. Praha, 1918.

¹³¹ Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby I-V*. Praha, 1918-1923.

A tak náboženská periodika stále čekají na komplexnější zhodnocení v rámci dějin žurnalistiky, církevních dějin 19. století a v neposlední řadě jako pramene zkoumání úrovně religiozity. Na druhé straně se rozvíjí zájem o výzkum periodik v rámci dějin české literatury, zde konkrétně vývoje fenoménu čtení krásné literatury na pokračování.¹³²

Významnějším náboženským periodikám (*Časopis katolického duchovenstva*, *Blahověst*) poskytl cenné zasazení do kontextu Martin C. Putna¹³³ v habilitaci o české katolické literatuře 2. poloviny 19. století, kde nastínil užitečnost periodik pro bádání o 19. století. Z periodik lze na jedné straně čerpat věcné informace, bibliografické údaje, životopisy, odborné články na konkrétní téma (hlavně v rámci teologie), sledovat recenze i různé pastorační problémy, prakticky všechna periodika pro katolické duchovenstvo si zachovala po celé 19. století dobrou úroveň. Na druhé straně právě periodika odrážejí dobovou mentalitu a zájmy. Proto především v časopisech pro laiky najdeme různé agitační články, kde úroveň jazyka i relevance informací může být sporná (zvláště u článků a dopisů čtenářů, které se hojně otiskovaly). Nicméně i ty mají svou nezastupitelnou hodnotu.

Pro účel této práce jsem využila pouze některá katolická periodika, která se jevila jako podstatná k utvoření základní osy či průřezu 19. stoletím. Snažím se o jejich stručný popis a zhodnocení s přihlédnutím k aspektům, kvůli kterým je považuji za podstatné. Okruh použitých periodik musel být zúžen, přestože jejich počet v průběhu 19. století narostl, včetně různých farních věstníků, do několika desítek.

Nejdůležitějším odborným katolickým periodikem 19. století je *Časopis pro katolické duchovenstvo*, respektive později *Časopis katolického duchovenstva*, ze kterého jsem čerpala nejvíce. Několik doplňujících článků či kázání mi poskytly také *Rádce duchovní* a *Pastýř duchovní*, které byly určitou alternativou k *Časopisu katolického duchovenstva*. Samostatnou kapitolu by mohly tvořit homiletické časopisy, které jen završují snahy udržet katolické kazatelství na dobré úrovni. Po celé 19. století vycházela celá řada sbírek kázání¹³⁴ a potřeba

¹³² Srov. JAREŠ, Michal – JANÁČEK, Pavel (eds.). *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století: Sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.-14. října 2004*. Praha, 2005. Fenomén čtení na pokračování se týká také lidových náboženských časopisů typu *Anežka*, i když je konkrétně tento sborník nezmiňuje. Nicméně nepříliš hluboké výchovné povídky, které např. *Anežka* předkládala svým čtenářkám, musí být bohužel zcela mimo zájem této práce, i když platí, že témata těchto povídek jsou zcela v souladu s dobovým ideálem katolické dívky, ženy či muže.

¹³³ Srov. PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura 1848-1818*. Praha, 1998.

¹³⁴ Srovnat lze s oddílem *homiletika* (čtyři sta stran bibliografických údajů v rámci práce *Bibliografie*). Navíc význam teologické literatury a kázání pro rozvoj českého jazyka, vzdělanosti a kultury ocenil už Josef Jungmann soupisy teologické literatury v oddíle *bohosloví* (kázání, modlitební knihy, pastorální teologie). Srov. JUGMANN, Josef. *Historie literatury české*, s. 489-521; *Bibliografie*, s. 228-628.

stále publikovat vyvrcholila ke konci století vznikem samostatných periodik zaměřených na vydávání kázání. Nejširší okruh čtenářů měl pravděpodobně *Blahověst*, časopis (noviny) pro nejširší čtenářskou obec, ze kterého ale čerpám jen okrajově. Za pozornost stojí tři lidové katolické časopisy z jihu Čech *Anežka*, *Ludmila* a *Václav*, které vycházely více než padesát let.

1.3.2 Periodika pro laiky

Když začala v roce 1879 vycházet *Anežka*, zaznamenala úspěch stejně jako její „starší sestra“ *Ludmila*. *Anežka. List pro křesťanské panny* (dále jen *Anežka*) tvoří spolu s *Václavem* a *Ludmilou* pomyslný trojlístek lidových náboženských časopisů původem z jižních Čech. Za vznikem všech těchto tří lidových časopisů stál Antonín Skočdopole,¹³⁵ přednášející pastorální teologii na bohosloveckém ústavu v Českých Budějovicích. Všechny tyto časopisy vyrůstají z jednoho zdroje, tvoří jeden celek a jsou si v mnoha ohledech podobné. Dokonce se u všech časopisů prolíná i čtenářská obec, i když je každý z nich určen pro jinou skupinu čtenářů, řečeno dobovou terminologií, pro jiný „stav“.

Jako první začal vycházet měsíčník *Ludmila. List pro křesťanské matky* (dále jen *Ludmila*) a sice roku 1876 v Českých Budějovicích. *Ludmila* byl asi nejpropracovanějším časopisem této skupiny. Má ambice působit jako pedagogický, náboženský a literární časopis. Antonín Skočdopole se snažil prostřednictvím *Ludmily* vychovávat k dobrému rodičovství, a to především matky, ale nezapomínal ani na otce a manžele.¹³⁶ Mimo jiné také zdůrazňoval, že základem dobré výchovy musí být dobré manželství bez zásadních konfliktů. Mnoho článků se proto týká otázky manželství a manželských povinností, tedy povinností, které vůči sobě navzájem mají muž a žena žijící v manželství. A řada povinností je katolickým křesťanům vymezena také po zániku manželství.¹³⁷ Další témata se týkají rovněž výchovy

¹³⁵ Antonín Skočdopole (1828-1919), katolický kněz a teolog, vysvěcen 1854, od počátku 60. let 19. století působil v Českých Budějovicích, kde bohoslovce vyučoval pastorální teologii a také katechetiku. Přispíval do *Blahověsta*, ČKD, založil tři vlastní katolické lidové časopisy *Anežka*, *Ludmila* a *Václav*, které sám více než dvacet let redigoval. V kontextu vývoje pastorální teologie vydal zásadní práce *Příručná kniha bohosloví pastýřského* (1872-1874, 1890-1891) a *Učebná kniha bohosloví pastýřského* (1904), mimo to lidové katechismy, biblické katecheze. Srov. *Ottův slovník naučný* XXIII, Praha 1905. s. 278.

¹³⁶ Srov. HRADIL, František. Slovo k hospodářům a hospodyním. In *Ludmila*, 1879, s. 375-378; Povinnosti křesťanské manželky a matky. In *Ludmila*, 1881, s. 45-46; R. D. Nejdůležitější povolání má bez odporu žena-matka. In *Ludmila*, 1881, s. 217-221; KYPET, Jan. Obraz křesťanské manželky a matky. In *Ludmila*, 1881, s. 269-374; O povinnosti manželek. In *Ludmila*, 1885, s. 272-277; O povinnostech manželů. In *Ludmila*, 1885, s. 339-344; Poměr otce k rodině. In *Ludmila*, 1885, s. 4-6; SKOČDOPOLE, Antonín. Žena a matka. In *Ludmila*, 1897, s. 375-379; A. H. Úkol ženy. In *Ludmila*, 1910, s. 217-220.

¹³⁷ Srov. M. M. Šestero křížův manželských. In *Ludmila*, 1881, s. 151-152, O povinnostech stavu vdovského. In *Ludmila*, 1885. s. 370-374.

dětí a vztahu dětí k rodičům. Dobrá křesťanská výchova dětí byla považována za velmi důležitou, proto se témata vztahující k výchově nachází prakticky v každém čísle.

Druhou velkou část časopisu tvoří krátké články náboženského charakteru, které se snaží vystihnout dobové trendy – modlitbu růžence, úctu k Srdci Páně, pravidelná rozjímání nad životopisem českých svatých – sv. Ludmily, bl. Anežky, sv. Václava, rozjímání k aktuálním liturgickým svátkům apod. Třetí část *Ludmily* tvoří dobová náboženská literární tvorba, většinou krátké povídky či čtení na pokračování a také básně. Témata nacházíme obdobná jako u výchovných pojednání a náboženských úvah, dokonce se vzájemně doplňují. Tento druh literární tvorby má silně výchovný a náboženský charakter.

Část výchovných článků tvoří osvětová zdravotněná pojednání, většinou o dětských nemocech. V neposlední řadě najdeme v *Ludmile* dopisy čtenářek, které nás letmo informují o zájmech čtenářské obce. Ženy se navzájem povzbuzují v odebrání časopisu, informují o církevních slavnostech, poutích, misiích ve svých farnostech a často také bývají autorkami krátkých výchovných článků nebo náboženských rozjímání. Redigování časopisu *Ludmila* probíhalo podobně jako u ostatních časopisů tohoto trojlístku – po Antonínu Skočdopole převzal v roce 1903 vedení časopisu Jan Budař,¹³⁸ shodně v roce 1908 Karel Balík, po roce 1912 František Kuttan.¹³⁹ Existence *Ludmily* byla završena roku 1935.¹⁴⁰

Měsíčník *Anežka* vycházel od roku 1879 až do roku 1935.¹⁴¹ Více než dvacet let byl hlavním redaktorem Antonín Skočdopole, od roku 1904 se stal spoluredaktorem Jan Budař, od roku 1908 Karel Balík,¹⁴² po roce 1912 František Kuttan.¹⁴³ Obsah *Anežky* tvoří výchovné články, náboženské úvahy, povídky a básně a také dopisy čtenářek. Krátké články náboženského charakteru se týkají dobové zbožnosti se zaměřením na svobodné dívky. Proto se setkáme nejen s rozjímáními nad úctou k Panně Marii, ale např. nad úctou k sv. Filomeně

¹³⁸ **Jan Budař** (1867-1948), katolický kněz, vysvěcen 1892, přednášel novozákonní biblickou teologii a fundamentální teologii na bohosloveckém ústavě v Českých Budějovicích. Přibližně mezi léty 1902-1906 redigoval všechny tři časopisy *Anežka*, *Václav* a *Ludmila*. Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný II*, s. 534.

¹³⁹ Srov. *Bibliografie*, s. 1854.

¹⁴⁰ Srov. Podle záznamů Národní knihovny Praha.

¹⁴¹ Podle záznamů Národní knihovny Praha. Podle záznamů Vědecké knihovny Olomouc vycházela minimálně do ročníku 1943.

¹⁴² **Karel Balík** (1875-1930), katolický kněz, bohosloví absolvoval v Českých Budějovicích, vysvěcen 1899, farářem v několika německých farnostech na Šumavě, po roce 1900 děkanem v Černovicích u Tábora. Často přispíval do soudobých náboženských periodik *Anežky*, *Václava*, *Ludmily*, několik ročníků těchto časopisů také samostatně redigoval, česká kázání zveřejňoval v časopise *Kazatel*. Srov. *Český slovník bohovědný II*, s. 886-887; *Bibliografie*, s. 2062.

¹⁴³ **František Kuttan** byl farář ve Slavkově (na Šumavě), bližší bibliografické údaje i něm nejsou z dostupných zdrojů známé. Srov. *Bibliografie*, s. 1847.

apod. Výchovné články jsou taktéž zaměřeny, alespoň podle dobového názoru, na problémy a zájmy svobodných dívek – na problémy dívek odcházejících do služby, mnohokrát se setkáváme s tématem jako svatba, nevěsta a výběr životního partnera. Prostor se věnuje vhodným a očekávaným dívčím vlastnostem, módě, tanci, známostem apod. V podobném duchu se odvíjí i literární rubrika a všechny drobné povídky a básně ne příliš vysoké literární úrovně. „Dvě nevěsty“, „Následek tance“, „Zbožnost děvečky“ to jsou některé názvy povídek z časopisu *Anežka* roku 1882.¹⁴⁴ Nicméně pohybujeme se v době, kdy rozvoj periodického tisku a různých literárních žánrů (básní, povídek) vycházejících na pokračování zaznamenal nebývalý úspěch a vliv.¹⁴⁵ *Anežka* je, podle mého názoru, vhodným zdrojem pro hledání dobového náhledu na ženskost, na vhodné dívčí vlastnosti, na očekávané chování, tj. feminního genderového konstruktů. V souvislosti s tímto jsem využila v první řadě hned první ročník *Anežky* a čtení na pokračování „*Sedm panenských P*“, které chtějí z pohledu katolické církve prezentovat očekávané dívčí vlastnosti nebo komentují každodennost.¹⁴⁶ Analogicky se první ročník *Václava* věnuje mladým mužům v rámci „Desatera S pro muže“.¹⁴⁷

Václav. List pro křesťanské jinochy a muže (dále jen *Václav*)¹⁴⁸ vycházel mezi léty 1880 a 1831-1835. Časopis *Václav* je koncipován analogicky k prvním dvěma lidovým časopisům *Ludmile* a *Anežce*. Část tvoří opět náboženská poučení a zbožná rozjímání, kde nechybí mariánské pobožnosti (úcta k Panně Marii nebyla chápána jako vyhrazená pouze ženám) a specificky na muže se zaměřuje pěstování úcty světcům-mužům, k sv. Václavu a sv. Aloisovi z Gonzagy (viz příslušná kapitola „Výchova mužů v Čechách“). Důležitý je také vzor sv. Josefa jako věřícího muže a manžela, nicméně světcům-panicům je logicky věnován větší prostor a pozornost. Další část časopisu (asi polovinu) vyplňují jednoduché povídky a básně.

¹⁴⁴ Srov. *Anežka*, 1882, s. 6, 45, 75, 116, 153, 184, 211, 260, 98, 300 (viz také obsah celého ročníku 1882).

¹⁴⁵ Srov. RIEDBAUCHOVÁ, Tereza. Žena-vzor a žena-problém (obraz ženy v konvenční a umělecké povídce v *Kalendáři paní a dívek českých* z let 1894-1897). In JAREŠ, Michal–JANÁČEK, Pavel (eds.). *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století*, s. 102-115.

¹⁴⁶ Srov. např. První panenské P. Pokora. In *Anežka*, 1879, s. 156 (citace dalších „panenských P“ viz kapitola *Výchova dívek v Čechách*); HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny. In *Anežka*, 1885, s. 312-315.

¹⁴⁷ Srov. *Desatera S pro muže*. In *Václav*, 1880, s. 77-78nn (jednotlivá čtení byla taktéž na pokračování během celého ročníku 1880). Názvy „*Desatera S pro muže*“ a „*Sedm panenských P*“ jsem pro přehlednost sjednotila uvozovkami u celého názvu, nikoli jen u písmen „S“ a „P“.

¹⁴⁸ Pro účely této práce jsem si dovolila pravopisně zjednodušit název časopisu z dobového *Václav* na dnešní *Václav* z důvodu plynulého čtení textu. Forma názvu bez „cs“ je používána v textu všude kromě poznámek pod čarou, pokud se jedná o citace článků z tohoto periodika. Tuto variantu jsem zvolila proto, že už uznávaní autoři žijící v 19. století (v době kdy časopis stále vycházel s ortografickým „cs“) raději používali verzi s pouhým „c“, tedy *Václav*. Srov. *Bibliografie*, s. 1862.

Celkově je *Václav* zaměřen hlavně na pěstování katolické zbožnosti, úctu ke světcům a životu s liturgickým rokem. Vyhýbá se kritice stávajícího náboženského života, chce vysloveně pozitivně motivovat čtenáře k aktivní účasti na náboženském životě katolické církve. „*Desatero S pro muže*“ je jeden z mála výchovných článků, který ve *Václavovi* nalezneme, a navíc okolnosti jeho vzniku jsou jasné – fungoval jako jakýsi úvodník nově vznikajícího časopisu. Antonín Skočdopole nechtěl zůstat mladým mužům (a také sám sobě) dlužen podobnou výchovnou úvahou jakou poskytl v *Anežce* dívkám. Úvahu nad „*Desaterem S pro muže*“ doplňuje přece jen několik dílčích výchovných úvah (dokonce i ve vztahu k budoucímu manželství), které dotvářejí celkovou charakteristiku časopisu, nicméně jejich postavení je zcela marginální.¹⁴⁹

Zaměření časopisu i obsah jsou tedy obdobné jako u *Anežky* a *Ludmily*. I když má být *Václav* zaměřen primárně na muže, časopis se prakticky ničím výrazným z „českobudějovického trojlístku“ nevymyká, zásadní genderové odlišení od předchozích dvou časopisů bychom hledali marně. Co očekáváme od časopisu, který nese přímo ve svém názvu dedikaci „pro muže“? Samotná „jinakost“, kterou za určitých okolností můžeme považovat za zásadní, spočívá v absenci pedagogických článků zaměřených na výchovu dětí, otázku svatby, přípravu na manželství, dokonce absence poznámek k manželským povinnostem apod. Zdá se, že tuto funkci - seznamovat čtenářky a čtenáře s povinnostmi stavu manželského – byl úkol spíše pro *Ludmilu*. Časopis *Václav* byl určen hlavně pro „jinochy“ a nikoli pro „muže“ ve smyslu „manžele“. Periodikum chce pohovořit o tom, jaké vlastnosti by měl mít katolický mladík, jak by měl „pěstovat“ zbožnost a umrtvovat „hříšná pokušení.“ *Václav* si klade za cíl předložit mladým mužům věrohodný vzor „dobrého katolíka“, vhodný k následování. Časopis *Václav* se bohužel, až na několik ročníků, v našich knihovních fondech nedochoval.¹⁵⁰

Dalším katolickým periodikem, které mělo poměrně významné postavení mezi periodiky pro běžné věřící, byl *Blahověst*, a to nejen proto, že vznikl jako první periodikum svého druhu, ale zejména díky redaktorům a zázemí vyšehradské kapituly, ze kterého *Blahověst* vyrůstal. *Blahověst. Katolický týdeník pro Čechy, Moravany, Slováky a Slezany* (dále jen *Blahověst*) založil kanovník Václav Štulc¹⁵¹ už v roce 1847. Časopis během své

¹⁴⁹ Srov. J. D. Otevřený list ženichům. In *Václav*, 1899, s. 299-301.

¹⁵⁰ Podle záznamů Vědecké knihovny Olomouc je k dispozici jako poslední ročník *Václava* rok 1931. Pravděpodobnější je, že vycházel stejně jako *Anežka* a *Ludmila* do roku 1935.

¹⁵¹ **Václav Štulc** (1814-1887), katolický kněz (vysvěcen 1839), básník, novinář, politik a „budovatel chrámů“, patřil do okruhu předbřeznových národních buditelů, stýkal se s vlasteneckými rodinami Staňkových, Fričových

existence několikrát změnil název a roku 1895 zanikl.¹⁵² V letech 1853-1854 dokonce nevyšel vůbec. Po roce 1860 vycházel třikrát měsíčně. Spolu s Václavem Štulcem byli spoluredaktory také František Havránek¹⁵³ a později František Srdínko,¹⁵⁴ který od roku 1863 převzal šéfredaktorství. To už vycházel *Blahověst* pod názvem *Blahověst. Hlasy katolické*. Po roce 1880 se stal šéfredaktorem František Krásal¹⁵⁵ a s ním posledních pět let do zániku časopisu Karel Vondruška.¹⁵⁶

Blahověst byl více méně lidovým časopisem, jakýmsi „katolickým týdeníkem“ (oproti odbornému *Časopisu katolického duchovenstva*), který přinášel různé náboženské úvahy a rozjímání, církevní a literární zprávy a podobně jako jiné časopisy také soudobou katolickou literární tvorbu – povídky a básně. Zvláštním cílem časopisu bylo informovat o dění v katolické církvi v českých zemích a ve vztahu k Rakouské monarchii. Samozřejmě má apologetický charakter, což se dobově podporovalo drobnými pojednáními z českých církevních dějin (články v podobném duchu, ovšem zjednodušené, najdeme i v *Anežce*, *Ludmile* apod.) Zhruba v prvních dvou letech existence měl časopis údajně tři a půl tisíce odběratelů. Po roce 1850 ale časopis zvolna upadal, počet odběratelů klesl na jednu třetinu.

apod. a dalšími vlasteneckými kněžími. Měl velký zájem o českou a polskou literaturu, mimo jiné překládal do češtiny literární dílo Adama Mickiewicze, do *Blahověsta* psal životopisy svatých, ostatně tento časopis založil a až do roku 1862 také redigoval. Václav Štulec se po roce 1848 angažoval v mnoha aktivitách k udržení vlivu a postavení katolické církve, vydával kalendář Poutník z Prahy (1850-1864), přispíval do ČKD, psal učebnice pro střední školy a modlitební knihy. Po náročných kněžských místech se stal kanovníkem a pak proboštem vyšehradské kapituly a původním autorem myšlenky vybudování Slavína na Vyšehradě, propagoval stavbu nového katolického chrámu v Praze-Karlíně. Krach tohoto velkolepého podniku, mimo jiné také kvůli opozici Karla Havlíčka Borovského a jeho Národních listů, je jedním z důkazů rozchodu národně politického a náboženského (konzervativního katolického) proudu v českých zemích po roce 1848. Srov. *Ottův slovník naučný* XXIV. Praha, 1906, s. 813-815; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 160-174.

¹⁵² Podle záznamů Národní knihovny Praha.

¹⁵³ **František Havránek** (1805-1867), katolický kněz (vysvěcen 1831) a křižovník, kazatel (*Postní kázání*, 1840; *Nedělní kázání*, 1843-1846), spoluredaktor *Blahověsta* a ČKD. Srov. *Ottův slovník naučný* X. Praha, 1896, s. 993; *Bibliografie*, s.2080.

¹⁵⁴ **František Srdínko** (1830-1912), katolický kněz a spisovatel, vysvěcen 1853. Po kaplanských letech pak působil v Praze jako vicerektor a ředitel arcibiskupského semináře, osmnáct let byl redaktorem *Blahověsta*. Zpracovával náboženskou literaturu pro mladistvé a studenty (učebnice biblické dějepavy, katechismy) a přeložil práce Alfonse Stelziga *Rozjímání pro panny* a *Úvahy pro jinochy* (viz kapitola „Modlitební knihy“). Srov. *Ottův slovník naučný* XXIII. Praha, 1905, s. 997.

¹⁵⁵ **František Krásal** (1844-1907), katolický kněz, vysvěcen 1870, působil jako katecheta na středních školách v Praze. Když získal roku 1881 docenturu z teologie, několik let také přednášel na Teologické fakultě v Praze. Dosáhl významných církevních postů, stal se kanovníkem u sv. Víta na pražském hradě, působil u církevního manželského soudu a také jako examinátor při farních konkurzech. Angažoval se jako redaktor církevních periodik *Blahověst* či *Časopisu katolického duchovenstva*. V roce 1901 se stal pražským světícím biskupem a mimo jiné vydával různé statě a prameny k českým církevním dějinám. Srov. *Ottův slovník naučný* XV. Praha, 1900, s. 78.

¹⁵⁶ Srov. *Bibliografie*, s. 1847-1848.

Karel Vondruška (1859-1918), katolický kněz (vysvěcen 1883), farář u sv. Havla v Praze, vydal řadu učebnic katolické věrouky pro střední školy, např. *Katolická liturgika pro střední školy* (1894) a kázání (např. svatební). Srov. *Ottův slovník naučný* XXVI. Praha, 1907, s. 962; *Bibliografie*, s. 21-42.

Nezastupitelnou úlohu sehrál *Blahověst* zejména v době, kdy nevycházel *Časopis katolického duchovenstva*.¹⁵⁷

Hlavní náplní *Blahověsta* byla kázání, obrazy ze života světců, epizody z církevních dějin, povídky a básně, články vzdělávacího a osvětového charakteru, zprávy z dění v katolické církvi v nejširším slova smyslu.¹⁵⁸ V porovnání s ostatními katolickými periodiky spočívá přednost *Blahověsta* jednoznačně v jeho masovém charakteru, vlivu a (alespoň zpočátku) široké podpoře ze strany inteligence.

Blahověst by si jistě zasloužil komplexní badatelské zhodnocení, které by vydalo na samostatnou práci. Považuji za podstatné se o *Blahověstu* se zmínit, i když jsem z něj pro účel této práce čerpala nejméně v porovnání s ostatními časopisy. Snažila jsem se využít alespoň něco málo z „časových úvah“ o manželství, svátosti smíření, dobové náboženské literatuře či zprávách z přímé pastorace ve farnostech tradičně nazývaných „drobnůstky ze života pastýřského“.¹⁵⁹ Ostatně „drobnůstky“ jsou charakteristické nejen pro *Blahověst*, ale zejména a především pro *Časopis pro katolické duchovenstvo* a navazujícím periodikum *Časopis katolického duchovenstva*. *Blahověst* měl širokou čtenářskou obec mezi laickými katolíky (nejen mezi klérem), katoličtí faráři a kaplani (předplatitelé)¹⁶⁰ jej zařazovali do svých knihoven a půjčovali. Proto výhoda těchto článků pro badatele spočívá především v tom, že přizpůsobují odbornou úroveň i úroveň jazyka čtenářům, tj. nutně preferují laický náhled na problematiku, na rozdíl od článků o stejných tématech v periodicích určených výhradně pro katolický klérus (zejména navazující *Časopis katolického duchovenstva*, *Pastýř duchovní* a homiletické časopisy).

1.3.3 Časopis katolického duchovenstva¹⁶¹

Časopis pro katolické duchovenstvo (dále jen ČKD), nejdůležitější a nejlepší katolický časopis 19. století, začal vycházet z popudu Josefa Jungmanna a iniciativy Karla

¹⁵⁷ Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný II*, s. 275, heslo Blahověst.

¹⁵⁸ Srov. PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 162-164.

¹⁵⁹ Srov. Nebojte se zpovědi. In *Blahověst*, 1855, s. 260-263; Nešťastná manželstva. In *Blahověst*, 1855, s. 263-269; Drobnůstky ze života pastýřského. In *Blahověst*, 1856, s. 56-59; Z deníku kaplana. In *Blahověst*, 1865, s. 101.

¹⁶⁰ Srov. Seznam předplatitelů. In *Blahověst*, 1857, nestránkováno. Jde o seznam předplatitelů za rok 1856.

¹⁶¹ *Časopis pro katolické duchovenstvo* a *Časopis katolického duchovenstva* jsou dvě části téhož celku, i když bylo vydávání periodika mezi lety 1852-1860 přerušeno. V odborné literatuře se mnohdy rozdíl názvu nerozlišuje. V odborné literatuře a bibliografiích se používá souhrnně pozdější název *Časopis katolického duchovenstva*, což respektuji. Už během 19. století se vytvořila praktická zkratka ČKD (opět pro celou historii časopisu) a proto ji přednostně používám v textu i v poznámkovém aparátu.

Vinařického,¹⁶² tehdy mladého ceremoniáře arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského. Vydávání se ujala sama pražská konzistoř. Obsáhlá historie samotného časopisu koresponduje s vývojem „dlouhého“ 19. století i se stoletím 20., protože časopis se vydával ještě po II. světové válce do roku 1949, tedy prakticky víc než sto let, i když bylo vydávání mezi lety 1852-1860 krátce přerušeno.¹⁶³ *Časopis pro katolické duchovenstvo* vycházel v letech 1828 až 1852 jako čtvrtletník, v posledním ročníku (1852) jako měsíčník. Mezi redaktory se vystřídal Mikuláš Tomek,¹⁶⁴ Vojtěch Procházka,¹⁶⁵ Ignác Mráz,¹⁶⁶ Václav Václavíček,¹⁶⁷ Václav Pěšina.¹⁶⁸ V roce 1847 převzali redakci i vydávání časopisu Jan Valerián Jirsík,¹⁶⁹ František Havránek, Eduard Tersch.¹⁷⁰ Přes nespornou kvalitu časopis paradoxně kvůli malému počtu odběratelů roku 1852 dočasně zanikl.¹⁷¹

Hlavním cílem periodika bylo nejen informovat katolické kněží o dění v katolické církvi, ale hlavně prohlubovat jejich další teologické vzdělání a mnohým vzdělaným kněžím umožnit publikovat odborné články. Důležitá a nepřehlédnutelná byla snaha o stmelení katolických kněží, farářů a kaplanů z farností na jedné straně a teologů na straně druhé v jeden

¹⁶² **Karel Alois Vinařický** (1803-1869), katolický kněz a národní buditel (vysvěcen 1825). Zasloužil se o vznik *Časopisu pro katolické duchovenstva* v roce 1828 a pak i o jeho obnovení v roce 1860, redakci vedl do roku 1867. Stýkal se s významnými osobnostmi doby – Františkem Palackým, Františkem Ladislavem Čelakovským, Josefem Jungmannem atd. Po roce 1833 odešel z Prahy jako farář do Kováně a jeho fara se stala cílem schůzek českých vlastenců. Vinařický sám překládal (Horatia, Vergilia), věnoval se vlastní básnické tvorbě, psal drobné pedagogické spisy pro děti. K poznání jeho osobnosti významně přispívá dochovaná a editovaná korespondence např. s Františkem Ladislavem Čelakovským. Srov. *Ottův slovník naučný* XXVI. Praha, 1907, s. 715-719.

¹⁶³ Podle záznamů Vědecké knihovny Olomouc.

¹⁶⁴ **Mikuláš Tomek** (1791-1871), katolický kněz a spisovatel (vysvěcen 1815), byl kanovníkem a pak proboštem kapituly sv. Víta v Praze. Současníky byl ceněn za své sociální citění, péči o chudé a podporou chudých bohoslovců. Přispíval do ČKD a v prvních dvou letech působil také jako jeho redaktor. Mimo to vydal katechismus pro děti *Krátké vysvětlení katechismu ku prospěchu učitelům a dítkám* (1828). Srov. *Ottův slovník naučný* XXV. Praha, 1906, s. 526; *Bibliografie*, s. 1848-1849.

¹⁶⁵ **Vojtěch Procházka** (1781-1854), katolický kněz (vysvěcen asi 1803), byl kaplanem a farářem v pražských farnostech (u sv. Vojtěcha), od roku 1830 vysehradským kanovníkem. Vydal několik sbírek kázání, spoluredaktorem ČKD, kam sám přispíval. Srov. *Ottův slovník naučný* XX. Praha, 1903, s. 739.

¹⁶⁶ **Ignác Mráz** (1788-1859), katolický kněz (vysvěcen 1812) spirituál pražského bohosloveckého semináře, probošt kapituly u Všech svatých na Pražském hradě. Srov. *Bibliografie*, s. 2107.

¹⁶⁷ **Václav Vilém Václavíček** (1788-1862), katolický kněz, pedagog, spisovatel (vysvěcen asi 1812). Po letech strávených jako kaplan a farář v jižních Čechách se stal kanovníkem u sv. Víta v Praze. Vydal několik sbírek biblických a postních kázání. Vedl redakci ČKD a sám do něj přispíval. Srov. *Ottův slovník naučný* XXVI. Praha, 1907, s. 298.

¹⁶⁸ **Václav Michal Pěšina (z Čechorodu)** (1782-1859), katolický kněz a moravský národní buditel, (vysvěcen 1807), kanovník u sv. Víta v Praze, v letech 1832-1847 redigoval ČKD a více než dvacet let řídil *Dědictví svatojánské* (spolek pro podporu vydávání českých náboženských knih), psal a vydával kázání a náboženské vzdělávací spisy. Roku 1858 byl povýšen do rytířského stavu. Srov. *Ottův slovník naučný* XIX. Praha, 1902, s. 595; *Bibliografie*, s. 2114.

¹⁶⁹ **Jan Valerián Jirsík** (1798-1883), katolický kněz (vysvěcen 1820), od roku 1851 biskupem v Českých Budějovicích. Srov. *Bibliografie*, s. 2090.

¹⁷⁰ **Eduard Tersch** (1823-1898), katolický kněz (vysvěcen 1846), přednášel církevní právo a pastorální teologii v Praze, od roku 1866 kanovníkem, od roku 1891 proboštem metropolitní kapituly. Srov. *Bibliografie*, s. 2135.

celek. Přes znatelné sociální rozdíly tu vzrostla snaha dát všem pocit sounáležitosti a zájem o „společnou věc“, tj. posílení či udržení vlivu katolické církve a katolické víry. Bezesporu to byla osobnost Karla Vinařického, který na počátku dokázal fenomenálně propojit pražské centrum s poslední venkovskou kaplankou. Pocit sounáležitosti se upevňoval také tím, že do časopisu mohli přispívat a také přispívali venkovští faráři. Hned z počátku byly schopní kněží vyzýváni k zaslání odborných článků, redakce zajišťovala korektury i překlady.¹⁷²

V nejširším slova smyslu bylo cílem ČKD pěstovat českou teologii v národním jazyce a tím i v tomto oboru pozvednout češtinu na úroveň vědeckého jazyka. Z tohoto hlediska má ČKD nezastupitelný význam pro českou teologii i utváření české národní identity během „dlouhého“ 19. století. Dlužno říci, že ještě dlouho za 1. polovinou 19. století byl ČKD jediný český teologický časopis. O to smutnější je fakt, že dosud chybí jakékoli současné odborné zhodnocení tohoto časopisu, který zcela jistě už během 19. století splnil svůj účel a neustále zvyšoval svou úroveň.¹⁷³ O úloze katolických kněží a důležitosti českého slova promluvil v úvodníku Josef Jungmann a jeho slova si vzali k srdci všichni redaktoři v čele s Karlem Vinařickým, Janem Valeriánem Jirsíkem, Klementem Borovým aj.¹⁷⁴

Redakce ČKD se od počátku snažila časopis tematicky členit podle jednotlivých teologických disciplín na sekce o dogmatice, liturgice, morálce, biblistice, či homiletice. Dále chtěla informovat o současné odborné literatuře, i o lidovém náboženském čtení (modlitebních knihách apod.). Prostor věnovaný pastorální teologii (respektive dobově pastýřskému bohosloví) plasticky dotváří celý charakter časopisu a pro účely této práce se jedná o nejdůležitější sekci. Právě v rámci „drobnůstek z úřadu pastýřského“, jak byly často drobné i rozsáhlejší články nazývány, se dovídáme o problémech přímo ze života farností, o způsobu komunikace kněží a farníků. Články bývají většinou formulovány jako dotaz faráře a odpověď redakce. Velmi často se témata dotazů týkaly svátosti smíření a ve zpovědi

¹⁷¹ Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný III*, s. 307, heslo Časopis katolického duchovenstva; SOUKUP, Jan. Theologická literatura česká a Časopis katolického duchovenstva (Dokončení). In *ČKD*, 1892, s. 91.

¹⁷² Srov. Návěští pp. spisovatelům. In *ČKD*, 1833, s. V-VI.

¹⁷³ Katolické teologické fakultě v Praze se podařilo zajistit digitalizaci ČKD a volné zpřístupnění na webu na stránce www.depositum.cz, což jistě všichni badatelé uvítají.

¹⁷⁴ „Vznešené a svaté jest povolání duchovního pastýře, kterýž netoliko sv. náboženství vůbec vyučovati, slovo Boží hlásati, jednomu každému ve svěřené sobě obci co duchovní soudce a ředitel v nejhlubších svědomí tajnostech, co krotitel náruživosti, smírce nepřátelství, těšitel zármutku, rádce v potřebě se propůjčovati, ale často i co tlumočník a vysvětlovatel vůle a zákonů vladařských k zachování pořádku, pokoje a štěstí obecného, přispívati povinnen jest... K vykonání této veliké a svaté povinnosti že mimo mnohostranné vzdělání také hluboká znalost jazyka, v kterém s lidem mluví a jedná, jemu nevyhnutelně potřebna jest, tomu každý povážlivý snadno rozumí...“ Předmluva Josefa Jungmanna z roku 1828, citováno dle SOUKUP, Jan. Theologická literatura česká a Časopis katolického duchovenstva (Dokončení). In *ČKD*, 1892, s. 92.

zjištěných překážek rozřešení – rezervovaných hříchů, manželských překážek, manželských sporů apod. Jeden z mnoha příkladů vypadá takto:

„Po zaopatření své manželky přistoupil kdos k otci duchovnímu řka: „Velebný pane, u velikém podezření mám svou manželku, že se dopustila cizoložstva. Že jakožto zpovědník ničehož vyjeviti nesmíte, vím, a protož také, zpovědního tajemství od Vašnosti zvědět nežádám; poněvadž ale Vašnosti nejlépe vědomo, z čeho se manželka moje ve svaté zpovědi vyznala: račtež jí to uložiti za povinnost, aby se přiznala také mě...“¹⁷⁵ Tento případ, podobně jako řada dalších, ukazuje postoj k svátosti smíření i k autoritě kněze a jeho úloze ve farnosti. (Kněz z pochopitelných důvodů samozřejmě odmítl a tajemství, existovalo-li vůbec jaké, bylo manželce zachováno.)¹⁷⁶

V každém případě právě snaha farářů dopídit se správného řešení konkrétního pastoračního problému v jejich farnosti umožňuje udělat si představu o tom, jaké problémy byly v tehdejší katolické církvi považovány za závažné, s čím si faráři (přestože měli vcelku dostatečné teologické vzdělání) nevěděli rady a jaké přestupky vůči katolické morálce či církevnímu právu byly ze strany obyčejných věřících typické. Cílem „drobnůstek z úřadu pastýřského“ bylo samozřejmě informovat také ostatní kněze v pastoraci a předjít tak opakujícím se dotazům. Díky reflexi jednotlivých pastoračních příkladů bylo možné zajistit sepětí mezi praxí a akademickou teologií a především církevním právem.

V rámci jednotlivých sekcí měli kněží k dispozici také fundované teoretické podklady pro svou pastorační práci. Především články z oblasti církevního práva a pastorální teologie¹⁷⁷ pomáhaly udržovat u katolických kněží v praxi dobrou úroveň teologického vzdělání a informovaly je o změnách, hlavně ve vztahu katolické církve ke státu, v užším slova smyslu o vztahu církevního a civilního práva. Katolický kněz byl zásluhou církevních reforem Josefa II. především státním úředníkem a zůstalo to tak po celé 19. století, informovanost kněžích o soudobých církevních i civilních zákonech a jejich vzájemném vztahu bylo nezbytnou podmínkou pro dobrý výkon pastýřského úřadu. Proto byl *Časopis pro katolické*

¹⁷⁵ Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 1). In *ČKD*, 1848, s. 61.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 61-64.

¹⁷⁷ S manželstvím a přípravou na manželství souvisí řada přínosných článků: VÁCLAVÍČEK, Václav Vilém. O svátosti manželství. In *ČKD*, 1831, s. 263-280; DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 65-91, 265-277, 487-515; o církevních i civilních překážkách sňatku viz DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 631-653; DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 253-261; k problému závažných manželských sporů a hrozících rozvodů viz ŠPACHTA, Dominik Alois. Rozvedení manželů od stolu a lože. In *ČKD*, 1842, s. 55-68, 255-272; církevní právo ve spojení s pastorální teologií např.

duchovenstvo pro katolické kněze nezanedbatelným pomocníkem. Navíc téměř každý český katolický kněz byl také národním buditelem, takto už reflektovalo samo sebe i 19. století a s ním i současní historici.¹⁷⁸

Přesto se ale po roce 1850 nepodařilo zajistit dostatečný odbyt tohoto časopisu. Přerušování vydávání netrvalo dlouho, opět z popudu Karla Vinařického bylo po sedmi letech obnoveno pod názvem *Časopis katolického duchovenstva*. Jako redaktori se opět vystřídaly vynikající osobnosti tehdejší katolické církve, od roku 1860 dalších šest let především sám Karel Vinařický a po něm neuvěřitelných dvacet devět let (do roku 1897) Klement Borový,¹⁷⁹ následován známými katolickými osobnostmi přelomu 19. a 20. století Františkem Kráslem, Františkem Kryštůfkem,¹⁸⁰ Josefem Tumpachem¹⁸¹ a nakonec Antonínem Podlahou.¹⁸² V jednotlivých periodách vycházel ČKD osmkrát (1860-1872), šestkrát (1873-1875), sedmkrát (1876), osmkrát (1877-1880) a od roku 1881 desetkrát do roka.¹⁸³ V roce 1878 vyšel

MOKRÝ, Vojtěch. O církevních zákonech z stran manželství, jak by se jich plnění usnadnilo, a rozličným nesnáze předešlo. In *ČKD*, 1850, s. 114-130.

¹⁷⁸ Srov. RAK, Jiří. Dělníci na vinici Páně nebo na roli národní? In *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003, s. 127-138.

¹⁷⁹ **Klement Borový** (1832-1897), římskokatolický kněz (vysvěcen 1860), církevní historik a teolog. Vyučoval církevní právo a fundamentální teologii na teologické fakultě v Praze, dvakrát zvolen děkanem byl examinatorem při farních konkurech, od roku 1883 kanovníkem u sv. Víta v Praze. Přispíval a vedl redakci ČKD, mimoto vydal řadu studií k českým církevním dějinám, např. *Dějiny arcidiecéze pražské* (1873) a edice pramenů. S velkým ohlasem se setkala práce *Úřední sloh církevní* (1879), jednalo se o českou rukověť farní administrativy, která bez nadsázky od té doby nechyběla na žádné faře. Srov. *Ottův slovník naučný* IV. Praha, 1891, s. 413-414; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 241-242.

¹⁸⁰ **František Xaver Kryštůfek** (1842-1816), katolický kněz (vysvěcen 1866) a církevní historik. Od 70. let 19. století přednášel církevní dějiny na ústavu pro bohoslovce v Hradci Králové, od 90. let pak působil v Praze na české univerzitě, kde byl dokonce rektorem. V ČKD zveřejňoval studie k českým církevním dějinám se zaměřením na 18. a 19. století, které pak vyšly v letech 1898-1899 souhrnně pod názvem *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských (1740-1898)*. Dodnes se jedná o fundamentální dílo k církevním dějinám dané doby (celý název viz seznam pramenů a literatury). Přispíval do *Blahověsta* a sestavováním hesel týkajících se historie přispěl také ke vzniku *Ottova slovníku naučného*. Mimo to vedl od roku 1897 redakci ČKD Srov. *Ottův slovník naučný* XV. Praha, 1900, s. 303-304; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 242.

¹⁸¹ **Josef Tumpach** (1862-1916), katolický kněz, teolog, spisovatel (vysvěcen 1887). Od 90. let 19. století vyučoval církevní právo na české teologické fakultě v Praze, byl kanovníkem u sv. Víta v Praze. Původními články i překlady přispíval do soudobých katolických periodik *Blahověsta*, ČKD. Hlavní zájem věnoval české teologické literatuře a snahám o vytvoření základních českých teologických encyklopedií a bibliografií. Spolu s Antonínem Podlahou sestavil *Český slovník bohovědný* (1909/1912-1932), velkolepý podnik ale nebyl dokončen (encyklopedie končí písmenem „i“), a *Dějiny a bibliografii české katolické literatury* (1912-1923), oba byli redaktory ČKD. Srov. *Ottův slovník naučný* XXV. Praha, 1906, s. 862-863; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura* s. 240-245.

¹⁸² **Antonín Podlaha** (1865-1932), katolický kněz (vysvěcen 1883), církevní historik, spisovatel a titulární biskup. Od roku 1904 byl členem pražské svatovítské kapituly. Měl zájem o archivnictví, uměleckohistorické památky a svou touhu shromážďovat archivní materiál a katalogizovat realizoval v několika velkolepých vědeckých počínech. S kolegou Josefem Tumpachem sestavil *Český slovník bohovědný* (1909/1912-1932) a *Dějiny a bibliografii české katolické literatury* (1912-1923), k dalším ojedinelým pracím patří *Posvátná místa království českého* (1907-1913), přispěl do mnohasvazkového díla *Soupis literárních a uměleckých památek království českého* (1901-1911). Byl redaktorem *Památek archeologických* a také ČKD. V několika edičních řadách vydával k českým dějinám prameny církevní provenience. Srov. *Ottův slovník naučný* XIX, Praha, 1902, s. 1013; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura* s. 240-245.

¹⁸³ Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný* III, s. 307-308.

věcný generální rejstřík ČKD, který zahrnuje celou historii dosud vydaných ročníků (tedy od roku 1828) a po roce 1878 se začaly konečně vydávat také celkové obsahy jednotlivých ročníků. Kromě redaktorů do ČKD přispívali samozřejmě především kněží. Ale do historie ČKD se zapsalo i několik „vynikajících laiků“ jako např. František Ladislav Čelakovský či již zmiňovaný Josef Jungmann.¹⁸⁴

Základní obsah ČKD zůstal po roce 1860 v podstatě stejný. Prostor byl věnován apologetice, biblistice, církevní historii, liturgice, dogmatice. Velká část byla rezervována pastorální teologii a církevnímu právu, které stále zůstávají klíčovými disciplínami pro pastorační praxi. Díky tomu, že časopis vycházel v kratších časových periodách, vzrostl počet článků mapujících aktuální dění v církvi (tzv. „úvahy časové“). Velmi narostl počet recenzí a zpráv o literatuře, přibyly zprávy o činnosti různých katolických spolků a „dědictví“, tj. spolků na podporu vydávání české katolické literatury (lidové a odborné) apod.

Pro účel této práce jsem se v ČKD zaměřila na pastorálně - teologické články týkající se svátosti smíření,¹⁸⁵ manželství, manželských překážek, pastorace manželství, přípravy snoubenců na manželství, života kněží i náboženského života ve farnostech,¹⁸⁶ na zprávy a recenze o literatuře, které mi často byly vodítkem k vyhledávání dobové odborné literatury,¹⁸⁷ lidového čtení a především modlitebních knih.¹⁸⁸

1.3.4 Homiletika

K periodikům, která měla podobně jako ČKD výrazné pastoračně-teologické zaměření, se koncem 19. století přidaly *Pastýř duchovní* a následně *Rádce duchovní*.

¹⁸⁴ Srov. SOUKUP, Jan. Theologická literatura česká a Časopis katolického duchovenstva (Dokončení). In *ČKD*, 1892, s. 92.

¹⁸⁵ Srov. ZELENKA, J. Z praxe zpovědní. In *ČKD*, 1899, s. 457-467.

¹⁸⁶ Srov. MACHNÍK, Václav. Cvičení snoubenců. In *ČKD*, 1861, s. 253-269; KUPKA, Jiří. První rozmluva se snoubenci. In *ČKD*, 1861, s. 181-189; KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 169-179; BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. In *ČKD*, 1886, s. 10-14, 92-104; PAZDERKA, Josef. Rozvod od stolu a lože. In *ČKD*, 1887, s. 165-172, 213-220, 270-284; Opětování prohlášek manželských. In *ČKD*, 1889, s. 173-174; SEDLÁK, Jan Nepomuk. Poučování věřících z kazatelny o svátosti manželství. In *ČKD*, 1900, s. 263-270, 311-315.

¹⁸⁷ Srov. BOROVIČ, Klement. Úřední sloh církevní. In *ČKD*, 1887, s. 440-441, recenze; SKOČDOPOLE, Antonín. Příručná kniha Bohosloví pastýřského. In *ČKD*, 1892, s. 54-55, recenze; PECHÁČEK, Gabriel. Zpovědnice. In *ČKD*, 1897, s. 243-246, recenze Antonína Vřešťála.

¹⁸⁸ Srov. LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna: Úplná rozjímavá a modlitební kniha*. Praha, 1885. In *ČKD*, 1886, s. 314-315, recenze; DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*. Praha, 1888. In *ČKD*, 1888, s. 183, recenze; SRDÍNKO, František. Rozjímání pro panny. In *ČKD*, 1889, s. 377-378, recenze; ŘEHÁK, Karel Lev. Myrtový věnec. In *ČKD*, 1890, s. 508-509, recenze.

Měsíčník *Pastýř duchovní* začal vycházet roku 1881, redaktory byli Jan Ježek¹⁸⁹ a Mikuláš Karlach.¹⁹⁰ Po třinácti letech časopis v roce 1893 zanikl a nahradilo jej jiné periodikum – veskrze podobný měsíčník, který vycházel pod názvem *Rádce duchovní* mezi léty 1894 a 1924.¹⁹¹ Redaktory byly Josef Burian¹⁹² a František Vaněček.¹⁹³

V obou těchto periodicích je věnován širší prostor homiletice, a proto i úvahy o zbožnosti, manželství, rolích muže a ženy jsou zhuštěny do specifického žánru kázání. Podobně jako o předchozích periodicích platí i o *Pastýři duchovním* a *Rádci duchovním*, že teprve čekají na své komplexní zhodnocení. Za účelem této práce jsem vyhledala pouze několik svatebních kázání¹⁹⁴ nebo úvah o manželkách a manželství¹⁹⁵ což je dáno mimo jiné tím, že oba tyto časopisy jsou povýtce zaměřeny všeobecně, jejich úkolem není přednostně prezentovat svatební kázání, ani úvahy o povinnostech manželů. Nenutí je k tomu ani vnější potřeba. Zdá se, že pastorační problémy týkající se snoubenců a manželů se prezentují na stránkách ČKD, svatební kázání na stránkách jiných homiletických časopisů, eventuelně v samostatných sbírkách. V časopise *Pastýř duchovní*, protože je kromě homiletiky zaměřen také na praktické pastorační problémy, nacházíme i konkrétní příklady tzv. kazuistiky. V podstatě jde o zmiňované „drobnůstky ze života pastýřského“, kde se formou dotazů a odpovědí řeší problémy ze zповědnice a opět především týkající se sporných kroků ve věci

¹⁸⁹ **Jan Ježek** (1849-1913), katolický kněz (vysvěcen 1875), středoškolský katecheta v Praze, autor četných statí s tématy z církevních dějin (nejznámější *Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou*, 1880), redaktor a katolický spisovatel (básně, povídky). Roku 1881 založil a devět let vedl časopis *Pastýř duchovní*, vydal několik sbírek kázání pro děti a mimo jiné propagoval v Čechách zdravotní metodu vodoléčby a k těmto účelům roku 1893 založil vedl časopis *Český Kneipp*. Srov. *Ottův slovník naučný* XIII. Praha, 1898, s. 325; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 15-16

¹⁹⁰ **Mikuláš Karlach** (1831-1911), katolický kněz (vysvěcen 1855), po kaplanských létech prefekt arcibiskupského konviktu v Praze a pak kanovník (od 1871) a probošt (od 1902) vyšehradské kapituly v Praze, po smrti „zakladatele Vyšehradu“ Václava Štulce vedl novou generaci „Vyšehradských“ – kanovníků, katolických spisovatelů a obránců katolické církve v době, kdy vstupuje do ghetta (Viz Martin C. Putna). Založil Cyrilometodějskou knihtiskárnu, ze které (pod jeho vedením) vycházelo několik periodik a kalendářů - časopis *Vychovatel*, *Obrana víry*, *Pastýř duchovní*, *Čech*. Mimo jiné v praxi realizoval myšlenku vyšehradského Slavína. Srov. *Bibliografie*, s. 2091; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura* s. 184-187.

¹⁹¹ Podle záznamů Národní knihovny Praha.

¹⁹² **Josef Burian** (1838-1922), katolický kněz (vysvěcen 1861), od roku 1873 farář v Měnině u Brna, vydal sbírky kázání, přispíval do časopisu *Pastýř duchovní* a byl redaktorem jednoho z navazujících periodik *Rádce duchovní*, probošt vyšehradské kapituly a také český katolický politik. Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný* II, s. 603.

¹⁹³ **František Vaněček** (1859-1937), katolický kněz (vysvěcen 1883), po kaplanských a farářských letech se stal roku 1903 vyšehradským kanovníkem, přispíval a redigoval řadu katolických časopisů, od roku 1903 také *Rádce duchovního*. Srov. *Bibliografie*, s. 2138; *Ottův slovník naučný* XXVI. Praha, 1907, s. 395.

¹⁹⁴ Srov. Řeč k snoubencům. In *Pastýř duchovní*, 1885, s. 480; MARKRAB, Klement. Řeč při oddavkách. In *Rádce duchovní*, 1894, s. 423-425; DRBOHLAV, Vincenc. Promluva před oddavkami. In *Rádce duchovní*, 1897, s. 792-793;

¹⁹⁵ Srov. KNÍŽEK, František. Časové úvahy postní: Job. Necitelnost manželky. In *Rádce duchovní*, 1898, s. 356-362; OTMAN, Karel. Svátek svaté Anny: O lásce křesťanské ženy k muži, k dětem, k domácím a ke všem lidem potřebným a odkud tuto lásku čerpá. In *Rádce duchovní*, 1898, s. 593-597.

zásnub, manželských překážek, platného manželství, i různé morální přestupky atd. Mnohé problémy byly stále, i na konci 19. století, odhalovány jen ve zpovědi.¹⁹⁶

Na závěr je třeba se zmínit o homiletických časopisech, protože spolu s několika sbírkami kázání nebo s kázáními otištěnými v ČKD mi byly vítaným doplňkem katolické normativní literatury, kterou jsem pro tuto práci použila.

Posvátná kazatelna byla periodikem pro kazatele, který založil v roce 1864 vyšehradský kanovník Beneš Method Kulda,¹⁹⁷ i když časopis vycházel v Olomouci, a to do roku 1893.¹⁹⁸ Významně přispěl k zachování dobré úrovně českého kazatelství, najdeme zde výklady, kázání a příležitostné promluvy – periodikum bylo tedy skutečně věnováno výhradně homiletice. Časopis vycházel jako měsíčník.¹⁹⁹ Na *Posvátnou kazatelnu* navázal hned od roku 1894 čtvrtletník *Kazatel*, který také vycházel v Olomouci. Za všechny redaktory jmenujme Jana Kubíčka,²⁰⁰ Isidora Theodora Zahradníka,²⁰¹ Františka Jiráska.²⁰² *Kazatel* vycházel do roku 1920.²⁰³

¹⁹⁶ Srov. Zápisky ze správy duchovní a dotazy. In *Pastýř duchovní*, 1883, s. 442-445; Jednání zpovědníkovo s onanisty. In *Pastýř duchovní*, 1886, s. 685-686.

¹⁹⁷ **Beneš Method Kulda** (1820-1903), katolický kněz (vysvěcen 1845), literát a redaktor, patřil k bojovným příznivcům katolicismu 2. poloviny 19. století. V roce 1864 založil a vedl první homiletický časopis *Posvátná kazatelna*. Jako katolický spisovatel se stal známý díky sérii apologetických prací *Časové spisy* (1868-1869), kde v době postupující sekularizace obhajoval církevní stanovisko ve věci manželství, školství, výchovy apod. po kaplanských a farářských letech (farář v Chlumu v Čechách, vikář okresu sedlčanského) se stal roku 1870 vyšehradským kanovníkem a spolu s tamějším kanovníkem Václavem Štulcem bojoval za „katolickou věc“. Od 90. let, na konci svého života, vydal velké množství básnických sbírek (*Jiskry a plaménky*, 1899), které ale už bohužel postrádají literární hodnotu a vydal své starší práce (epickou báseň *Mojžíš*, 1896 a sbírku příležitostných básní *Kaleidoskop*, 1898). Paradoxně almanach *Pod jedním praporem* (1895), věnovaný Beneši Methodu Kuldovi, byl prvním počinem ve prospěch nové literární (a reformní) kněžské generace, tzv. Katolické moderny. Srov. *Bibliografie*, s. 2100; PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura* s. 180-183, 278.

¹⁹⁸ Podle záznamů Národní knihovny Praha.

¹⁹⁹ Časopis byl oceňován už v 19. století. Srov. SOUKUP, Jan. Theologická literatura česká a Časopis katolického duchovenstva. In *ČKD*, 1892, s. 7.

²⁰⁰ **Jan Kubíček** (1857-1929), katolický kněz a teolog (vysvěcen 1880), od roku 1890 přednášel pastorální teologii na teologické fakultě v Olomouci. Založil a pět let redigoval homiletický časopis *Kazatel*, přispíval do ČKD, roku 1926 zvolen děkanem fakulty. Srov. *Ottův slovník naučný* XXVIII. Doplňky. Praha, 1909, s. 841.

²⁰¹ **Isidor Theodor Zahradník** (1864-?), katolický kněz, premonstrát (vysvěcen 1888), působil v Jihlavě, kde založil spolek katolických mužů. Od roku 1899 jako knihovník na Strahově, katalogizoval rukopisy a knihovnu otevřel badatelům, mimo to cestoval po evropských metropolích a sepisoval bohemika z významných knihoven různých církevních institucí včetně vatikánské knihovny, spolupracoval na vzniku diplomatáře Jana XXIII. Spolupracoval s Antonínem Podlahou, přispíval do různých periodik (ČKD, Památky archeologické). Mezi lety 1897-1903 byl redaktorem homiletického časopisu *Kazatel* (kam přispíval) a vydal sbírku kázání *Cestou křížovou* (1901). Ze zdravotních důvodů rezignoval v roce 1906 na náročnou práci knihovníka a historika a odešel do ústraní. Srov. *Ottův slovník naučný* XXVII. Praha, 1908, s. 377.

²⁰² **František Jirásko** (1872-?), katolický kněz (vysvěcen 1896), kaplanem a farářem ve východních Čechách. Srov. *Bibliografie*, s. 2090.

²⁰³ Podle záznamů Vědecké knihovny Olomouc.

Časopis *Kazatelna* vyšel jen ve dvou ročnících 1902 a 1903 v Pelhřimově. Redaktorem byl pelhřimovský děkan František B. Vaněk²⁰⁴ a časopis vycházel v periodách čtyř až šesti týdnů.²⁰⁵

Homiletická periodika jsem využila kvůli svatebním,²⁰⁶ postním, svátečním, a mariánským kázáním, která se zaměřovala na výklad svátosti manželství,²⁰⁷ na různé křesťanské vzory dobrého života (Panna Maria, sv. Anna, sv. Alois a další),²⁰⁸ či vysloveně postní témata – kázání o nečistotě, nestřídmosti či povinnostech různých stavů (hlavně žen) apod.²⁰⁹ Témata, na která jsem se zaměřila při hledání dalších zdrojů pro svou práci v kázáních, jsou jen zlomkem z množství témat, ať už biblických či tzv. časových, kterým se katolická kázání v 2. polovině 19. století věnují. *Kazatel* je precizně členěn podle jednotlivých liturgických období a k nim, respektive k jednotlivým nedělím či svátkům, jsou přiřazena jednotlivá kázání. Samostatná část se věnuje příležitostným promluvám.

Tematické sbírky kázání (mimo periodika), které jsem hledala, se zaměřují na svatební kázání, ale není jich mnoho. V každém případě základní charakteristikou svatebního kázání „dlouhého“ 19. století je stručnost. Kázání jsou krátká a věcná, co se týče námětů nepříliš originální a také nepříliš radostná. Většinou jsou snoubenci poučeni o tíži manželského stavu, manželských povinnostech nebo o symbolech, které mají manželství doprovázet – stabilitě, věrnosti, zbožnosti. Kromě kázání publikovaných v homiletických periodických vyšlo během 19. století i několik speciálních sbírek,²¹⁰ bohužel už nejsou všechny dostupné.

²⁰⁴ František B. Vaněk (1872-1943), katolický kněz (vysvěcen 1896), děkan v Pelhřimově. Srov. *Bibliografie*, s. 2139.

²⁰⁵ Srov. *Bibliografie*, s. 1853.

²⁰⁶ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. Řeč při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, 1865, s. 156-159; ČERNOHOUZ, František. Řeč před oddavkami. In *Posvátná kazatelna*, 1865, s. 638-640; MACHEK, Antonín. Promluva k snoubencům před oddavkami. In *Posvátná kazatelna*, 1877, s. 865-867; VANÍČEK, Jan Karel. Promluva při zkoušce snoubenců. In *Posvátná kazatelna*, 1888, s. 596-597; ŠÍP, František. Při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, 1892, s. 367-369; COUFAL, Tomáš. Snubní promluva. In *Kazatel*, 1908, s. 536-537.

²⁰⁷ Srov. BROŽ, Antonín. Nejsvětějšího jména Ježíš. I.: O přípravě ku svátosti stavu manželského. In *Kazatel*, 1908, s. 29-31.

²⁰⁸ Srov. PAZDERKA, Josef. Slavnost sv. Moniky, vdovy: Sv. Monika, vzor vdov. In *Posvátná kazatelna*, 1877, s. 413-420; KALOUS, Ferdinand. Slavnost sv. Aloisia: O nevinosti. In *Posvátná kazatelna*, 1887, s. 577-583; PŘÍKRYL, Antonín. Na den nanebevzetí bl. Panny Marie: Čistota a pokora největší ozdobou ženy. In *Kazatel*, 1903, s. 392-401.

²⁰⁹ Srov. HEMZAL, Vincenc. Slavnost sv. Anny: Dne 26. července. Povinnosti a překážky jich při pohlaví ženském. In *Posvátná kazatelna*, 1865, s. 615-625; PAZDERKA, Josef. Neděle V. po Svatém Duchu: O známotech. In *Posvátná kazatelna*, 1881, s. 612-616; BARTOŠ, František. Proč se ráno, v poledne a večer modlití máme? In *Posvátná kazatelna*, 1889, s. 467-471; ČERMÁK, Václav. Neděle III. po Velikonoci: Slavnost svatého Jirí. Nečistota a nestřídmost. In *Posvátná kazatelna*, 1892, s. 417-420; NĚMEC, Jan. Neděle III. po sv. Duchu. O hříchu nečistoty. In *Kazatelna*, 1903-1904, s. 369-372.

²¹⁰ Srov. např. HAKL, Bohumil. *Krátké řeči při oddavkách a o pohřbech*. Praha, 1889; VONDRUŠKA, Karel. *Promluvy při oddavkách*. Praha, b. d. (asi 1889).

1.3.5 Periodika a kázání jako pramen

Jak už bylo řečeno, žádné z uvedených katolických periodik se zatím nestalo předmětem systematického badatelského zájmu. Tyto časopisy jsou na jedné straně cenným zdrojem odborných informací (v oblasti pastorální teologie, církevního práva, morální teologie, ale i církevních dějin), na druhé straně na svých stránkách ukazují vývoj myšlení „dlouhého“ 19. století, vývoj společnosti, vývoj postavení katolické církve i zájem o zbožnost a víru, která ještě není mrtvá. Ona „časovost“ je největší předností a zároveň nevýhodou při využívání periodik jako pramene historického poznání zvláště, pokud se jedná o časopisy, deníky, noviny atd. určené pro nejširší čtenářskou obec.

Za účelem této práce jsem přednostně využívala odborná periodika, především ČKD, který je neocenitelným zdrojem nejen odborných informací, ale i přehledů o soudobé literatuře a recenzí. Zmapování soudobého knižního trhu mi umožnilo dohledat řadu modlitebních knih. ČKD je také nezastupitelným zdrojem pro oblast pastorální teologie. Jednu skupinu tvoří odborné články formované jako konkrétní návody farářům k vedení snoubeneckých zkoušek, pastoračních rozhovorů atd. a lze je v podstatě považovat za odbornou literaturu. Druhou skupinu tvoří „drobnůstky“, pastorační problémy z farností, jsou ojedinělými příklady o prohřešcích bezejmenných věřících, kdy oko zpovědníkovy obrazně dohlédlo až do jejich ložnic. Všem zpovědním případům dodává redakce odborný komentář a tím je sama zobecňuje. Tuto skupinu článků považuji svým způsobem za ojedinělou záležitost reflektující skutečný život věřících a dokonce i svátost smíření. Konkrétní obsah zpovědního rozhovoru nesmí být samozřejmě nikdy zveřejněn, podléhá totiž zpovědnímu tajemství. Nicméně zde se jedná o zobecňování některých opakujících se případů, které se prakticky jen v obměnách vyskytují po celé 19. století, během kterého sice stoupla obecná vzdělanost věřících (i v náboženských záležitostech). Nezvýšil se ale respekt k mravním zásadám katolické církve. Výhodou ČKD je tedy kontinuita a vysoká odbornost, která umožňuje vymezený problém sledovat v delším časovém úseku. Specifikum ČKD spočívá ale především v samotném náhledu na problematiku, primárně neprezentuje ideály (i je když samozřejmě nepopírá), ale řeší realitu – skutečné případy z praxe. V tomto smyslu by bylo v budoucnu vhodné badatelsky zhodnotit vývoj periodika ve 20. století. Což ostatně platí také o českobudějovických lidových časopisech, protože vycházely až do 30. let 20. století.

Anežka, Václav a Ludmila, jsou určeny pro laickou veřejnost, označení „lidové“ má své opodstatnění. Prezентují přednostně „dobrý a bezpečný svět“ katolické víry, chtějí věřící

pozitivně motivovat pro setrvání, proto jen okrajově kritizují špatné vlastnosti a přestupky své čtenářské obce. Většího styku s realitou si lze povšimnout hlavně v *Ludmile*, která chce díky zaměřením na ženy a matky, řešit jejich konkrétní problémy s výchovou dětí. *Václav a Anežka* prezentují katolické ideály každodennosti, zbožnosti a očekávaného morálního kreditu svobodných dívek a mužů, proto působí někdy až naivně a v mnohém se dobře doplňují s modlitebními knihami. Autory některých článků v těchto periodících jsou sami čtenáři, jejich subjektivní náhled pak nutně potřebuje korekci. Celkově hraje použití periodik jako pramene historického poznání nezastupitelnou roli, i když je náročný na interpretaci a na schopnost vytvořit si odstup od dobového jazyka.

1.4 Pastorační příručky

Učebnice pastorální teologie, respektive pastorační příručky, které jsou v této práci chápány jako pramen poznávání každodennosti života katolických věřících ve farnostech, se zrodily s pastorální teologií jako samostatné teologické disciplíny na konci 18. století. První katedry byly v rámci Rakouské monarchie zřízeny v roce 1774 a autorem celé koncepce tohoto oboru, stejně jako reformy celého teologického studia, byl opat břeňovsko-broumovského kláštera Franz Stephan Rautenstrauch.²¹¹ Pastorální teologie, dnes také nazývána praktická teologie, se rozvíjí a existuje jako disciplína doposud, ba co víc, snaží se nahlédnout své vlastní dějiny a hledat kořeny také v minulosti od založení církve. Z pohledu historie je cesta za dějinami pastorální teologie cestou za každodenností římskokatolického kněze a toto téma se dnes také těší vzrůstajícímu zájmu, přitom pohled teologů a historiků není nutně rozdílný.²¹²

Reforma teologického studia Franze Stephana Rautenstraucha vycházela z přesvědčení, že duchovní má vyučovat lid „ve víře a mravech“. Tato výuka má mít základ v Písmu a tradici církve, proto se budoucí kněz musí naučit z těchto pramenů čerpat. K tomu slouží biblistika a patrologie (studium církevních otců). Dále je nutné mít systematické znalosti křesťanské víry a mravů, což poskytuje dogmatika a morální teologie. Kněz se musí naučit uvádět všechny systematicky nabyté vědomosti do praxe – o vědomí a porozumění různorodých věřících, kteří pocházejí z různého sociálního, ekonomického či intelektuálního prostředí. K tomu je potřeba pastorální teologie se svým důrazem na homiletiku, katechetiku, „soukromé vyučování“ (soukromou poradenskou pastýřskou službu), praktické vysluhování svátostí (a příprava na ně).²¹³ Koncept pastorální teologie je tedy zaměřen na podchycení praktické přípravy kněze na pastorační působení, proto se jako jediný předmět přednášela v češtině, bohužel jen několik

²¹¹ **Franz Stephan Rautenstrauch** (1734-1785) římskokatolický kněz, benediktin, studoval teologii a právo, na kněze vysvěcen 1758, přednášel dogmatiku a církevní právo na benediktinském řeholním učilišti v Břeňově a Broumově, roku 1773 zvolen opatem spojného opatství. V roce 1774 podal Marii Terezií vypracovaný návrh na reformu teologického studia, kterou pak po schválení prováděl. Vypracoval nové studijní plány, přidal pátý praktický ročník studia teologie. Na závěr své kariéry spolupracoval na zakládání generálních seminářů, i když se s touto myšlenkou plně neztotožňoval. Základní Rautenstrauchova koncepce určila podobu učebnic pastorální teologie až do doby před II. vatikánským koncilem (v letech 1962-1965 se konal v Římě). Srov. KRÍŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 34nn; HANZAL, Jiří. Osobnost Štěpána Rautenstraucha. In BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břeňov v českých dějinách*. Praha, 1997, s. 64nn.

²¹² Řada církevních historiků koncipuje dějiny církve „zevnitř“. Teologické znalosti se při práci historika zhodnotí. K tématu srov. CINEK, František. *K probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*. Olomouc 1934; ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století*. Praha, 1987; ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století II*. Olomouc, 2003; NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem, 2006; KUCHAROVÁ, Hedvika - NEŠPOR, Zdeněk R. Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. In ČČH, 2007, č. 2, s. 351-392.

²¹³ Srov. KRÍŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 39, 46.

prvních let. Pak nastal opět návrat do němčiny a dokonce latiny. Nicméně při této příležitosti vznikla také první česká učebnice pastorální teologie (roku 1780), jejímž autorem byl strahovský premonstrát Jiljí Bartoloměj Chládek.²¹⁴ Byl prvním profesorem pastorálky v Praze a zastával také funkci examinátora farních kandidátů. Do dějin olomoucké pastorální teologie se výrazně zapsal Václav Stach a František Polášek. Na základě dekretu z října 1777 byla pastorálka přednášena v národních jazycích, ale zároveň také latinsky a německy. V Praze přednášeli česky Jiljí Chládek a Václav Stach.²¹⁵ František Polášek²¹⁶ přednášel česky v Olomouci. Nejpozději po roce 1804 se pastorálka učí pouze latinky, od roku 1829 německy. V Praze se čeština udržela o dva roky déle. Následně byla předepsána nová německá učebnice od Andre von Reichenbergera²¹⁷ a čeština se dostává na dlouhou dobu do pozadí.²¹⁸

Učebnic se vystřídalo hned několik, vůbec první učebnicí pastorálky byla německá *Anteilung zur praktischen Gottesgelehrtheit* od Franze Pittroffa,²¹⁹ který jako první přednášel pastorálku latinsky na pražské univerzitě. Následovala pastorálka Jiljího Chládky (česky)

²¹⁴ **Jiljí Bartoloměj Chládek** (Dále jen Jiljí Chládek) (1743-1806), katolický kněz, premonstrát, roku 1778 dosáhl doktorátu teologie a stal se prvním profesorem české pastorálky na pražské univerzitě, kterým byl až do roku 1806 (do své smrti). Jeho učebnice pastorálky *Počátkové opatrnosti pastýřské neb krátká naučení, jakby se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli* (Praha 1780) byla dvorským dekretem z listopadu 1780 předepsána jako povinná rukověť. Později se stal také děkanem teologické fakulty a v roce 1794 rektorem pražské univerzity. Kromě učebnice pastorální teologie napsal řadu dalších teologických spisů z oboru homiletiky, morálky (o zpovědi) v němčině, češtině i latině. Srov. CINEK, František. *K probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*, s. 39.

²¹⁵ **Václav Stach** (1755-1831), katolický kněz (vysvěcen 1781), několik let působil jako zámecký kaplan ve Slabcích, roku 1786 se stal profesorem české pastorální teologie v generálním semináři v Hradisku u Olomouce, následně v arcibiskupském semináři, 1799 odvolán z fakulty, žil v ústraní v Olomouci, zemřel ve Vídni. Známý pro svou rozsáhlou překladatelskou i původní básnickou tvorbu. Ve starší literatuře prezentován jako kontroverzní konfliktní osvícenec (u Cinka), nemá zatím žádnou novodobou biografii, i když jeho význam v době utváření novodobého českého národa je nesporný. Srov. KRÍŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 78; KUCHAROVÁ, Hedvika - NEŠPOR, Zdeněk R. *Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století*. In *ČČH*, 2007, č. 2, s. 372; CINEK, František. *K probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*, s. 64nn.

²¹⁶ **František Polášek** (1757-1828) katolický kněz (na kněze vysvěcen 1781), vedle Dobrovského druhý subrektor v olomouckém generálním semináři, kde v této době také učil pastorálku, přítel Dobrovského. Po zrušení generálního semináře (1890), vypomáhal na farách v okolí Olomouce a stále učil morálku, dogmatiku a pastorálku, nakonec se stal farářem v Dolanech u Olomouce. Důležitá je jeho literární činnost, psal výchovnou náboženskou literaturu pro laiky, např. *Příkladové aneb křesťanské mravní učení v příkladech: Na každý den v roce* (Brno, 1807, 1808). Srov. CINEK, František. *K probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*, s. 130nn.

²¹⁷ Srov. REICHENBERGER, Andre von. *Pastoral-Anweisung zum akademischen Gebrauch*. Wien, 1812, citováno podle KUCHAROVÁ, Hedvika - NEŠPOR, Zdeněk R. *Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století*. In *ČČH*, 2007, č. 2, s. 375.

²¹⁸ Srov. KRÍŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 81.

²¹⁹ Srov. PITROFF, Franz Christian. *Anteilung zur praktischen Gottesgelehrtheit*. Prag, 1778-1779, citováno podle KUCHAROVÁ, Hedvika - NEŠPOR, Zdeněk R. *Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století*. In *ČČH*, 2007, č. 2, s. 375.

a Stachův překlad Franze Güftschitze (česky), aby se nakonec přednášelo latinsky podle německých (Reichenberger a další) učebnic.

Učebnice pastorální teologie Jiljího Chládky se v současnosti těší zájmu historiků, proto se a tomto místě nemá smysl zabývat podrobně jejím obsahem. Základní struktura, rozdělená do tří částí, je koncipována takto: v první knize *O vyučování* se Chládek zabývá katechetikou, homiletikou a také tzv. vyučování zvláštnímu, tj. pastoračním rozhovorům s jednotlivci mimo oficiální programy (křesťanská cvičení, svátost smíření apod.), což patří k jistým specifikům nové koncepce pastorální teologie. Druhá část se věnuje svátostem (částečně liturgickému slavení, ale především přípravě či průběhu udílení svátosti, tj. pastoračním rozhovorům kněze a laika). Třetí díl *O příkladném životu pastýřů* představuje nejen ideální obraz osvícenského kněze, ale poukazuje na mnohé nešvary v životě svých současníků.²²⁰

Za účelem této práce jsem využívala především kapitoly o svátostech, konkrétně o zpovědi a o manželství. Kapitulu o svátosti manželství považuji za cenné vodítko, protože je to prakticky jediný pramen, který celistvě představuje přípravu na manželství. Rozebírá problematiku snoubeneckých zkoušek, pastorační postup kněze, hlavní body práce, tedy zkoumání manželských překážek, zpověď před sňatkem a nakonec vlastní obřad. Přestože se učebnice Jiljího Chládky nepoužívala dlouho, její význam spočívá v tom, že vyrůstá z místních poměrů. Jiljí Chládek je jako autor stručný, kapitola o manželství je vyložena na dvaceti třech stranách. Další stěžejní příručka Antonína Skočdopoleho a kompendium Klementa Borového jsou v tomto bodě výrazně obsáhlejší.²²¹ V této skutečnosti se odráží vzrůstající nárok církve na důležitost řádné přípravy na manželství a také stále vzrůstající civilní agenda s tím spojená, kterou musel kněz vést v patrnosti. Výklad přípravy na manželství Jiljího Chládky prezentuje obraz konce 18. a prakticky celé první poloviny 19. století. Zatím k němu není žádný ekvivalent, teprve postupně se skládá mozaika díky „drobnůstám ze života pastýřského“ tištěných na stránkách ČKD (problematika ohlášek, manželských překážek apod.). Dalšího

²²⁰ Několik poznámek k tomuto tématu srov. ČEVELOVÁ, Zuzana. Katolicismus kolem roku 1800 – římskokatolický kněz jako příslušník jedné sociální vrstvy, podoby pastorační a její dopad. In LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (eds.) *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha, 2009, s. 314.

²²¹ Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské neb krátká naučení, jakby se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli*. Praha, 1780, s. 207-229. Kniha má celkem tři části. Kapitola o manželství je zařazena do druhého dílu, proto dále cituji ve zkrácené citaci [CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské II.*]; SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. České Budějovice, 1874, s. 782-838; BOROVÝ, Klement. *Úřední sloh církevní: Příruční kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. Praha, 1879 (1880), s. 565-647.

celistvého „průvodce“ přípravou snoubenců na manželství tvoří série článků od Emanuela Doležala, otištěných v ČKD v letech 1846 a 1847.²²²

V případě svátosti smíření představuje Chládek kněze ve třech rolích - jako soudce, učitele a lékaře lidských duší. Jedná se o klasické kategorie, které najdeme i v ostatních pastoračních příručkách, případně odborných člancích v ČKD. K hledání nové struktury pastoračních příruček dochází až během 2. poloviny 19. století a svůj konkrétní výraz nachází v nové české pastorálce Antonína Skočdopoleho.²²³ Výklad je doplněn řadou citací z odborné literatury k tématu - vše v latině a s náležitými odkazy. Tento fenomén – vkládat latinské odborné odkazy nebo výrazy do odborného textu v češtině – se vyskytuje prakticky po celé 19. století, a to přes nesporné zlepšení úrovně češtiny jako odborného jazyka teologie. Především se tento zvyk uplatňuje při výkladech týkajících se svátosti smíření, užívá se při typologii hříchů a téměř pravidelně při typologii šestého přikázání. Latina se užívá i v době, kdy už prokazatelně existují odborné ekvivalenty v češtině. Uplatnila se i na stránkách ČKD ještě v 80. letech 19. století – k latině se uchýlil i farář Eduard Brynych ve výkladu snoubeneckých zkoušek, jakmile šlo o přesnou typologii hříchů proti šestému přikázání.²²⁴ U Jiljího Chládky je samozřejmě poměr latiny v českém textu o to vyšší, nicméně použití latiny se neomezuje pouze na kapitolu o zpovědi, plynule je zařazena v celé příručce.

Podle učebnice Jiljího Chládky se přednášelo pouhých devět let, do roku 1789. Pak vyšel český překlad německé pastorálky od Franze Güftschitze, pastorálního teologa na vídeňské univerzitě, *Počátkové k veřejnému v cí. král. zemích předepsanému vykládání Pastýřské teologie*.²²⁵ Tento komentovaný překlad se rozhodně vydal jiným směrem než Chládek. Františka Cinka, a po něm i Aloise Kříšťana, zaujal rozdíl v titulních listech - obraz Dobrého pastýře (u Chládky) je vystřídán Osvětou (u Stacha) ozářenou paprsky „Svatého evangelia“, která vítězí nad pověrou a ultramontanstvím, což zjednodušeně vyjadřuje vztah obou knih.²²⁶ Pro účely této je vhodnější učebnice Jiljího Chládky.

²²² Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 65-91, 265-277, 487-515, 631-653; DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 253-261.

²²³ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, předmluva.

²²⁴ Srov. BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. In *ČKD*, 1886, s. 97.

²²⁵ Celý název STACH, Václav. *Počátkové k veřejnému v cí. král. zemích předepsanému vykládání Pastýřské teologie*: Vydání v německém jazyku od Františka Güftšice Cís. král. veřejného řádného učitele pastýřské teologie při mnohých školách vídeňských. Praha, 1789.

²²⁶ Srov. KŘÍŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 99; CINEK, František. *K probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*, s. 73.

Dějiny pastorální teologie v pozdějších letech pak nejsou zmapovány ani zdaleka tak podrobně jako její začátky, vzhledem k návratu k latině a němčině jako k vyučovacím jazykům a silným opozičním tlakům proti reformě teologického studia, nejsou pro naše účely další učebnice pastorálky tolik zajímavé, protože nutně nemohou sledovat domácí situaci a jazyk. Přesto celé období několika desetiletí 19. století překlenuje německá příručka od Josefa Ambergera.²²⁷

Průlom v dějinách pastorální teologie v „dlouhém“ 19. století v Čechách způsobil v 70. letech 19. století českobudějovický pastorální teolog Antonín Skočdopole, o němž jsme se zmínili v souvislostech s vydáváním lidových časopisů *Anežka*, *Václav* a *Ludmila*. Za hranicemi regionu jej ale proslavilo nové rozsáhlé kompendium pastorální teologie, *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, které po několika desetiletích vychází v jazyce odpovídající pastorační praxi – v češtině. Kniha vyšla dvakrát, vždy se skvělými recenzemi v ČKD,²²⁸ a spolu s další příručkou Klementa Borového pokryla zájem o tento obor do konce 19. století.

Skočdopoleho pastorálka byla chápána jako práce, která konečně překlenuje dlouhé, téměř stoleté období od vydání první původní české učebnice Jiljího Chládky. Takto chápe svou snahu i sám autor.²²⁹ Antonín Skočdopole přichází s novým, účelnějším rozvržením učebnice korespondujícím s potřebami duchovní správy. Opouští obvyklé rozdělení pastorální teologie podle trojího úřadu církve na úřad učitelský, kněžský a pastýřský. V předmluvě tento krok odůvodňuje s vysvětlením, že obvyklé starší rozdělení často vede k tomu, že druhý díl je pouhou liturgikou, třetí díl pak mají autoři pastoračních příruček problém účelně vyplnit. Další nesrovnalostí bylo opakování některých informací z dogmatiky a nepřehledné rozdělení tematických celků. Rozdělovat zejména nauku o zpovědi, nauku o manželství a nauku o péči o umírající a nemocné mezi jednotlivé díly, se jevílo jako komplikované.²³⁰

²²⁷ Odkaz nalezen podle anotací v ČKD, srov. AMBERGER, Josef. *Pastoraltheologie*. Regensburg, 1850-1863. In ČKD, 1869, s. 157-160. [cit. 2009-07-29].

URL:<http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_13433>

²²⁸ SMOLÍK, Rupert. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Sepsal Antonín Skočdopole, kandidát doktorátu v bohosloví, profesor pastorálky a katechetiky na bohosloveckém ústavě v Budějovicích, biskupský notář. V Budějovicích 1874. Nákladem spisovatele. V komisi knihkupce A. L. Stropka. Str. XVI a 1043. In ČKD, 1874, s. 456-467, recenze.

²²⁹ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, předmluva.

²³⁰ Pravdivost tohoto tvrzení se, podle Ruperta Smolíka, opírá o koncepci soudobých německých (užívaných a uznávaných) pastorálek od Haykera, Kerschbaumera, Schücha a Bengera. Na potřebu odborného zaštitění v češtině, které si kněží v pastorační praxi žádali, se snažil odpovídat po celé období ČKD. Srov. SMOLÍK, Rupert. *Příručná kniha bohosloví pastýřského* [...]. In ČKD, 1874, s. 457-458; problematika ostatních učebnic pastorální teologie, respektive kompendií v němčině, které se mohly v Čechách vyskytovat a používat v období mezi

Několikaletá práce autora přichází s novou koncepcí - celé kompendium je rozděleno do sedmi knih. První část *O základech pastorace* se věnuje osobnosti kněze, povolání a přípravě ke kněžství, soudobým podmínkám duchovní správy (pomocníci v duchovní správě, farní osady a věřící), v obecné rovině liturgickému roku a slavení bohoslužeb jako takových. Druhá část nazvaná *Vcházení do církve* se v první řadě zabývá křtem (vlastní ritus, zápis do matriky, souvislost se státními zákony) a předáváním víry a vyučováním se zameřením na homiletiku (povinnosti kazatele, sestavování kázání, výběr tématu, druhy kázání, různé způsoby využívání jazyka). Třetí část *Uctění Boha skrze nejpřednější úkony bohoslužebné* se věnuje liturgice a praktickému slavení různých druhů pobožností (hodinky, procesí, zádušní mše, jiné pobožnosti). Ve čtvrté knize se autor dostává k slavení některých svátostí, lépe řečeno k očekávaným účinkům, které z toho pro věřící plynou (dar Boží milosti). V této knize se pozornost věnuje eucharistii (tj. přijímání) a biřmování. Celá pátá kniha se týká svátosti smíření, tzn. hříchů, lítosti a pokání jako důležitých morálních kategorií, které jsou se zpovědí spojeny. Dále se zabývá žádoucími vlastnostmi zpovědníka, rozlišení kajícíků "podle zvláštních poměrů a potřeb", což není nijak originální, ale stále praktické (viz zpovědní příručky). Poslední dvě knihy se věnují manželství a péči o nemocné.

Část věnovaná manželství se zaměřuje na praktickou přípravu na uzavření sňatku, celistvě představuje problematiku snoubeneckých zkoušek, dává knězi návod na vedení pastoračních rozhovorů se snoubenci, rodiči, svědky. Představuje jednotlivé kroky, které uzavření platného katolického sňatku mají předcházet (zjišťování manželských překážek, zasnuby, zpověď před sňatkem), pokračuje připomenutím náležitostí zápisu do matriky a nakonec se věnuje pastoraci manželství. Nejde jen o představení ideální podoby křesťanského manželství (rozdělení rolí a povinností v rodině), ale především o nástin typických problémů současnosti, rozvratu manželství, uzavření neplatných nebo smíšených manželství. Zejména jde o to najít alespoň obecné návody, jak by měl duchovní pastýř tyto situace se svými farníky řešit.

Obsáhlé představení problematiky svátosti smíření svědčí o stále trvajícím zájmu katolické církve o toto téma. Antonín Skočdopole připomíná „dobré vlastnosti zpovědníka“ (vlastní psychická a duchovní dispozice kněze, pravomoc zpovědníka, povinnost mlčenlivosti,

pastorálkami Chládky a Skočdopoleho, není příliš zpracovaná. Podle recenzí a zpráv v ČKD či jiných okrajových poznámek mohlo jít o publikace: BENDER, Michael. Pastoraltheologie. Manz, 1861-1863 (tři díly); POHL, Franz. Pastoraltheologie. Padernborn, Schöningh, 1862; AMBERGER, Josef. Pastoraltheologie. Regensburg, 1850-1863 (tři díly), pravděpodobně opravené vydání, (třetí vydání 1870); SCHÜCH, Ignaz. Handbuch zu den

souvislosti s církevním právem) a náležitosti platné zpovědi (úplné vyznání, projevená lítost, předsevzetí ke změně, pokání). Když hovoří o okolnostech zpovědi, vhodném místě a čase, způsobu vedení zpovědi (doplňující otázky) či způsobu udělování rozhřešení, typologii kajících skutků a nakonec také o typologii kajících podle rodinného stavu a spáchaných hříchů, odkrývá přímou cestu do každodennosti zpovědní praxe, tj. k běžnému chování věřících (minimálně) v 2. polovině 19. století. Autorovi nejde o ideální přístup, i když samozřejmě přichází s určitými zásadami, které poskytují chování kněze i kajícího pevný rámec. Antonín Skočdopole, podobně jako celá řada jiných autorů, jejichž články v ČKD nebo vlastní díla jsou využity v této práci, přímo poukazuje na problémy, přestupky, hříchy, se kterými se kněz ve své praxi nutně setká a může být na ně, také díky jeho příručce, připraven.

Nespornou výhodou pastorační příručky Antonína Skočdopoleho je nejen bravurní zvládnutí vlastní církevní problematiky moderním způsobem, ale zejména lepší propojení s požadavky státu na kněze jako státního úředníka. V této záležitosti dosáhl ještě lepšího výsledku Klement Borový v *Úředním slohu církevním*. Nicméně u *Příručné knihy bohosloví pastýřského* je třeba vyzdvihnout zejména úroveň češtiny a vlastní strukturu práce, i když samozřejmě není bez nedostatků. Autor přece jen některá témata rozdělil do více částí (a více knih), čímž se dopustil stejného přestupku, který u svých předchůdců sám kritizuje v předmluvě. Nicméně podoby pastorální teologie a struktura podobných příruček se stále hledala a takto k ní přistupují i recenzenti. Přes nutnou kritiku je kniha velmi přehledná a ojedinělým způsobem mapuje celou pastorační praxi - život ve farnosti 19. století.

Pastorační příručku Antonína Skočdopoleho výborně doplňuje další z praktických pomůcek přímo pro vedení farní agendy - *Úřední sloh církevní* od Klementa Borového.²³¹ „*Knihou tou dostalo se kněžstvu do ruky knihy navýsost praktické, jaké v literatuře jiné marně bys hledal. Jmenovitě co správy jmění církevního u nás v Čechách se dotýče, jest kniha tato*

Vorelsungen aus der Pastoraltheologie. Linz, 1870 (druhé vydání). (Tento seznam je jen orientační a není součástí seznamu použité literatury.)

²³¹ **Klement Borový** (1838-1897), katolický kněz, teolog, na kněze vysvěcen 1860, od roku 1863 plných dvacet let přednášel církevní právo a fundamentální teologii na pražské univerzitě, od konce 60. let byl také redaktorem ČKD, v roce 1883 opouští univerzitu a stává se kanovníkem při metropolitní kapitule sv. Víta na Hradčanech. Zapojoval se do různých církevních vlasteneckých aktivit, působil v Dědictví svatojánském, Dědictví svatopropokpském. Věnoval se literární i vědecké práci, církevním dějinám – vydal prameny k jednání katolické a utrakvistické konzistoře, knihy erekcí XIV. a XV. století, monografie o pražských biskupech - o Antonínu Brusovi z Mohelnice, Martinu Medkovi, Bedřichu Schwarzenbergovi, Františku Schönbornovi. Na hranici mezi církevním právem a pastorální teologií se ocitá jeho práce *Úřední sloh církevní*, která vyšla do konce století třikrát (1880, 1887, 1893). Navíc spolu s J. Ježkem vydal *Jenerální rejstřík věcný Časopisu katolického duchovenstva 1828-1878*, k tomu publikoval několik set článků v soudobých periodících (ČKD, Blahověst atd.) nejčastěji z oboru kanonického práva a církevní historie.

nedocenitelná, tak že není divu, že německý klerus této příručky nám až závidí“ píše v Skočdopoleho nekrologu Josef Tumpach.²³² Autor knihu několikrát doplňoval a redakce ČKD ji pilně recenzovala.²³³

Úřední sloh církevní je příručka, která se zaměřuje na precizní zvládnutí farní agendy. Na farnost nahlíží jako na úřad, na kněze jako na úředníka církve i státu. Sleduje jednotlivé kroky vyřizování různých žádostí a situací, které se týkají jak kléru (světského, řeholního), laiků i církevní správy. Ze struktury prvního vydání vyplývá, že se zaměřuje na dvě hlavní oblasti – církevní správu, péči o farní majetek, manipulaci s finančními zdroji (mešní stipendia, zádušní jmění, platy farářů, vedení účetnictví) a také církevní benefícia. Druhou oblast tvoří záležitosti spojené s uzavíráním manželství a vedením matrik. Tato část, příznačně nazvaná *O jednání církevním*, krok za krokem sleduje celý proces *blíže přípravy na manželství* a věnuje se přednostně nestandardním situacím.

Prakticky u všech jednotlivých kroků upozorňuje na problémy či překážky, které kněz bude nutně řešit a předkládá postup, jak situaci dál řešit. Začíná zkouškami snoubenců, dále následují ohlášky (včetně důvodů k jejich prominutí). Obsáhlá část se věnuje manželským překážkám a dispensím (prominutí překážky), kanonickým důvodům pro udělení dispenze, formulacím žádostí a také tzv. politickým dispensím – dispensím, které anulují překážky manželství určené státem. V tomto bodě je nejlépe patrná výhoda této příručky, protože Klement Borový jako církevní právník cíleně porovnává požadavky státu a požadavky katolické církve na uzavření platného manželství. Po roce 1868, kdy byl povolen civilní sňatek pro manželské páry, které nemohli dosáhnout dispenze od některé kanonické překážky, se právní situace uzavírání manželství v Rakouské monarchii významně zkomplikovala. Největší nároky ze strany státu a církve ale byly kladeny právě na římskokatolické kněze, aby se v této situaci orientovali a zaručili farníkům uzavření platného sňatku, pokud to jen bylo v jejich silách. Klement Borový vysvětluje návaznost na státní dekrety, v příručce najdeme také celou řadu vzorových žádostí a vyplněných formulářů, aby bylo jasné vidět, jakým způsobem má kněz při vyřízení veškeré agendy postupovat. „Drobnůstky ze života pastýřského“ a další

Srov. TUMPACH, Josef. Dr. Klement Borový. In *ČKD*, 1897, s. 448nn (1-16), (nekrolog), [cit 2009-07-29]. URL:<<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=15573>>

²³² Tamtéž, s. 10

²³³ Srov. recenze k prvnímu vydání v roce 1880 - *Úřední sloh církevní*. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo. Napsal Dr. Klement Borový c. kr. řádný profesor círk. práva na universitě Pražské. Nákladem knihkupeství B. Stýbla 1880. Cena 4 zl., ve skvostné vazbě 4 zl. 80 kr. Str. VIII a 588. In *ČKD*, 1879, s. 470-471, [cit 2009-07-29]. URL:<<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=8513>>; recenze k třetímu vydání - *Úřední sloh církevní* [...]. In *ČKD*, 1894, s. 57-59, [cit 2009-07-29]. URL:<<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=14944>>

dotazy v ČKD svědčí o tom, že příručka byla známá a oblíbená, řada kněžích i redakce ČKD se na ni odvolává. Největší výhodou je postup autora po zcela konkrétních, názorných krocích a také použití češtiny jako úředního jazyka. Paralelně vedle „Borového“ se používala velmi oblíbená německá příručka podobobného stylu Josefa Helferta, která vyšla v mnoha vydáních.²³⁴

Význam pastorální teologie a pastoračních příruček spočívá především ve snaze co nejvěrněji se přiblížit reálné situaci, se kterou se mohli kněží ve svých farnostech setkat. Jde o základní filosofii celého oboru – kněží jsou přece připravováni pro praxi, nikoli pro vědeckou kariéru a mnohem více záleží na vědomostech, které lze přímo využít. Především na vědomostech z kanonického práva, morální a dogmatické teologie a to všechno měli umět využívat v konkrétních situacích. Důraz se klade na důsledné splnění všech nároků, jak ze strany církve, tak ze strany státu. Při přípravě na přijetí svátosti manželství, tzn. uzavření platného sňatku, je to výrazně vidět a tento úhel pohledu můžeme využít jako jeden z možných k rekonstrukci úlohy manželství ve struktuře římskokatolické církve.

²³⁴ Srov. Helferts Anleitung zum Geistlichen Geschäftsstil [...], Prag, 1879. In ČKD, 1880, s. 60-62, (desáté přepracované vydání, recenze), [cit 2009-07-29].
URL:<http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_887>

1.5 Zpovědní příručky

I když se o „dlouhém“ 19. století hovoří jako o století sekularizace, která se dokonce dostává do venkovského prostoru,²³⁵ člověk přesto nepřestává toužit po intimitě a vnitřním prožitku pochopení, odpuštění, vztahu k Bohu. Člověk 19. století není člověkem nevěřícím ani člověkem zcela mimo církve či náboženství, takže se na druhé straně může o 19. století hovořit také jako o století zpovědi.²³⁶ Psychologicky vzato je svátost smíření (zpověď) v katolické církvi prostředkem k vnitřnímu smíření, novým začátkem ve vztahu k Bohu a samozřejmě i k sobě samému. Z hlediska antropologie, kulturní historie či dějin mentalit je zpověď zajímavý fenomén, který poskytuje řadu interpretačních možností a vzhledů do „velkých“ dějin.²³⁷ Z jiného úhlu pohledu může být zpověď nahlížena jako prostředek (sebe)disciplinace. Zpovědní příručky se pak stávají svědky takového procesu, i když věřící katolíci (tj. laici) se vlastně nikdy nemají setkat se zpovědní příručkou jako takovou. Zpovědní příručky jsou určeny výhradně zpovědníkům, to znamená kněžím v pastorači, farářům, kaplanům nebo řeholníkům konajícím vnitřní misie atd.

Svátost smíření je jednou ze sedmi svátostí katolické církve, její obsah je stále stejný, názvy jako svátost pokání, zpověď nebo svátost smíření se týkají stejné svátosti. Nutnými předpoklady pro platné absolvování je vyznání hříchů, projevená lítost, snaha o změnu a určitá náprava spáchaných hříchů pomocí pokání.²³⁸ „*Svátost pokání jest svátost, ve které kněz pro zpovídání zplnomocněný jménem Božím zplnomocněný hříšníku odpouští hříchy po křtu svatém spáchané, když jich srdečně lituje, upřímně se z nich zpovídá a opravdovou vůli má se polepšiti a za hříchy dostiučiniti*“ definuje stručně a jasně na konci 19. století svátost smíření Jan Jindra.²³⁹

Věřícím se doporučuje, aby se na přijetí svátosti připravovali. K tomu slouží dodnes tzv. zpovědní zrcadla, i když jejich použití není povinné. Během 19. století byla zpovědní

²³⁵ Zájem o tuto nedořešenou otázku v dějinách „dlouhého“ 19. století v Čechách a na Moravě badatelé brněnského kruhu, srov. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno, 2007; FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno, 2009; k souvisejícím otázkám z dějin každodennosti pomáhají nalézt odpovědi reprezentativní biografické medailony, srov. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno, 2008; MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno, 2008.

²³⁶ O 19. století jako o století zpovědi, intimních rozhovorů, roli kněží a lékařů srov. PERROT, Michelle (Hrsg.). *Geschichte des privaten Lebens IV*, s. 514nn (kapitola Intimität und Vergnügung im Wandel).

²³⁷ Pro Arona Gureviče byla zpovědní kazuistika (zpovědní případy) inspiací dějiny mentalit v dějinách středověku. Srov. GUREVIČ, Aron. *Nebe, peklo, svět: Cesty k lidové kultuře středověku*. Jinočany, 1996.

²³⁸ Srov. *Katechismus katolické církve*, s. 371nn.

²³⁹ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník. Přehledná příručka pro nastávající zpovědníky*. Hradec Králové, 1905, s. 11.

zrcadla ještě používanou pomůckou, nicméně nevyskytovala se tak často, jak by se mohlo na první pohled zdát. Rozhodně je nenajdeme v každé modlitební knize. Zpovědní zrcadlo je vlastně sled otázek, které systematiky probírají jednotlivé body desatera. Rozsah jednotlivých zpovědních zrcadel se může lišit, ale vždy musí alespoň stručně obsáhnout celé desatero.²⁴⁰

Kromě zpovědních zrcadel, která už jsou konkrétním návodem ke zpytování svědomí, postupně během 19. století přibyly kompendia katolické morálky pro laiky, nicméně jde spíše o okrajovou záležitost pro vzdělané čtenáře.²⁴¹ Nejvíce se tedy věřící o zpovědi dověděli při výuce náboženství nebo jiných pastoračních příležitostech (příprava na přijetí svátostí) nebo dokonce při zpovědi samotné. Nejúčinněji mohl na věřící působit pouze samotný kněz prostřednictvím osobního rozhovoru, katechezí nebo v rámci kázání. Vliv náboženské normativní literatury včetně modlitebních knih a jejich zpovědních zrcadel byl, podle mého názoru, minimální. Povědomí o lehkých a těžkých hříších získávali věřící buď ze svého okolí ve farnosti, kde žili, nebo přímo při zpovědi.

Zpovědní příručka je kompendium pro zpovědníky, která převádí poznatky morální teologie, případně i dogmatiky do praxe, pro zpovědníky vytváří jasnou strukturu poznatků, ze které mohou při zpovídání vycházet. Zpovědní příručka vlastně kopíruje desatero jako základní penzum závazných náboženských a morálních požadavků, které zavazují každého věřícího křesťana. Navíc přináší řadu konkrétních rad pro zpovědníky a reflektuje dobový náhled na zpověď. Jednotlivé zpovědní příručky se od sebe odlišují, každá zdůrazňuje jiný aspekt (nebo více aspektů), se kterým se kněz ve zpovědnici potýká. Ať už se jedná o způsob vedení zpovědního rozhovoru, ukládání pokání, typologii kajícíků (podle „druhu hříchů“ nebo podle stavu či pohlaví), osobnost zpovědníka a jiné okolnosti. Podle toho, jak se samotní kněží vyjadřují o zpovědi v úvodech svých vlastních zpovědních příruček, lze předpokládat, že vést dobře zpovědní rozhovory, tj. udělovat užitečně, důsledně a platně svátost smíření, pro ně bylo vedle eucharistie nejdůležitějším životním úkolem. Svátost smíření byla chápána jako důležitý prostředek zprostředkování spásy, za jehož „funkčnost“ zodpovídá každý zpovědník osobně.

²⁴⁰ Stručné zpovědní zrcadlo jako určité zpytování svědomí před spaním podává např. Jiljí Jais. Srov. JAIS, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 13-14.; rozsáhlejší zpovědní zrcadlo (tři strany) podává Josef Šrůtek, srov. ŠRŮTEK, Josef. *Hauberovy modlitby pro vzdělané paní a panny*. Hradec Králové, 1864, s. 110-113;

²⁴¹ Srov. JIRSÍK, Jan Valerián. *Populární dogmatika*. Praha, 1866; ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*. Praha, 1893; PODSTRÁNSKÝ, Josef Boleslav. *Křesťanské napomínky k hlavním mravním ctnostem a zvláštním povinnostem*. Brno, 1899.

Pro tuto práci byly využity česky tištěné zpovědní příručky a instrukce pro zpovědníky, ať už se jedná o překlady, původní práce nebo kapitoly věnované zpovědi v pastoračních příručkách. Při tvorbě českých zpovědních příruček se kněží inspirovali nejčastěji v německé teologické literatuře. Jednu ze strašších zpovědních příruček napsal Jiří Vilém Kupka,²⁴² farář v Moravanech. Podobně jako u modlitebních knih se nejedná pouze o překlad původní práce, Jiří Kupka překládá, upravuje, do práce vkládá vlastní zkušenosti a dokonce má plány na další rozšířené vydání.²⁴³ Více či méně podobně postupují i ostatní autoři českých zpovědních příruček používaných u nás během 19. století.²⁴⁴ Zpovědní příručky mohou preferovat řadu různých kritérií, což se odráží v sestavení obsahu celé práce. Jiří Kupka se soustředí na typologii různých kajícníků a tak knihu rozdělil na padesát sedm kapitol, kde doslova „rozebírá a napomíná“ jednotlivé kajícníky. Jednotlivé kapitoly připomínají kázání, autor do nich vkládá úryvky z církevních otců, biblické odkazy a podobně, některá poučení zabírají i několik stran. Jen stěží si lze představit, že by zpovědník využil celý text v té podobě, jak je předkládá autor. Kajícník by totiž ve zpovědnici absolvoval celé dlouhé kázání, ze kterého by si ale nejspíš příliš mnoho nezapamatoval. Jednotlivé texty mají poskytnout ucelený náhled na jednotlivý problém a zpovědník si může vybrat komentář či konkrétní rady, které jemu samému vyhovují a dokázal by je pak věrohodně reprodukovat kajícníkovi.

Rukověť pro zpovědníka se věnuje několika tematickým okruhům. „*Napomínání kajícníka, jenž den nedělní a sváteční zlehčuje*“²⁴⁵ patří do okruhu prohřešků proti prvnímu a druhému přikázání, podobně jako témata (hříchy) typu klení, zoufalství, přísaha, neúčast nebo neslušné chování při nedělních bohoslužbách, nevhodné oblékání do kostela apod. Další okruh se věnuje rodičovské roli, výchově dětí, povinnostem rodičů k dětem a naopak povinnostmi dětí k rodičům. Všechna tato témata se vztahují k plnění čtvrtého přikázání. Zpovědník napomíná ženy (u mužů se výchovou dětí nezabývá), aby zodpovědně pečovaly o své malé děti, pak zejména o odrostlejší dcery, své děti neproklínaly atd. Dva rozsáhlejší okruhy se týkají manželství, navazování vztahů před manželstvím nebo mimo manželství,

²⁴² **Jiří Vilém Kupka** (1801-1866), katolický kněz, bližší bibliografické údaje neznámé. Podle záznamů Národní knihovny Praha.

²⁴³ Srov. KUPKA, Jiří Vilém. *Rukověť pro zpovědníka*. Praha 1861, předmluva.

²⁴⁴ Ne všechny zpovědní příručky se podařilo objevit ve fondech našich knihoven, i když se na ně odkazuje odborná literatura. Důležitým zdrojem je opět *Bibliografie*, s. 61-71; Srov. VINKLÁŘ, František. *Promluvy ve zpovědnici: Stručná napomenutí a poučení při zpovědi, složená dle perikop na neděle a svátky celého roku církevního. S dodatkem obsahujícím poučení pro zvláštní druhy kajícníků*. Praha, 1877; PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*. Praha, 1897; JINDRA, Jan. *Zpovědník: Přehledná příručka pro nastávající zpovědníky*. Hradec Králové, 1905.

²⁴⁵ Srov. KUPKA, Jiří Vilém. *Rukověť pro zpovědníka*, s. 22-25.

zásnub a také určitému typickému chování, které se přisuzuje ženám nebo naopak mužům. „*Napomínání ženštině, která v nebezpečí blízkého svodu se nachází*“ nebo „*v nebezpečí opětného pádu stojí*“, „*v nevolné příležitosti ku hříchu se nachází*“, či která „*s jinochem lehkovážně známost učinila*“ svědčí o reflexi ženského prostoru.²⁴⁶ Dívky se přibližují mužům v touze zajistit si budoucnost, tj. uzavřít manželství a to i v případech, kdy jim celková situace není nakloněna. To se týká zejména vstupu do smíšených manželství. Pokud se v obecné rovině hovoří o smíšených svazcích, téměř vždy se jedná o ženu katoličku a muže evangelíka. Podobně je to i v *Rukověti pro zpovědníka* – zpovědník diskutuje s nevěstou (katoličkou) ve zpovědi i v rámci snoubeneckých zkoušek, jak bude postupovat při výchově dětí ve smíšeném manželství.

Jestliže dívky touží po manželství a tím podstupují značné riziko, ať už vědomě nebo nevědomě, když navazují „známosti“ s mladými muži, a jejich snahy se stávají i tématem zpovědních příruček, tak muži zápasí s prohřešky, před kterými varují už modlitební a výchovné knihy. Mužům hrozí opět alkoholismus, hráčství, neperspektivní (pouze sexuální) krátkodobé vztahy, „faktická soužití“ bez manželství. Název rozjímání „*napomínání kajícímu, který ženštinu u sebe chová a s ní tělesně obcuje*“ hovoří jednoznačně.²⁴⁷ Hříšný život sice v tomto případě vedou muž i žena, ale zásadní iniciativa a odpovědnost je přikládána muži. Ostatní témata příručky více či méně pokrývají celou pestrou škálu různých životních situací, lidských postojů, soužití v domácnosti, vztah k víře a náboženství, ke svátostem, nejvíce samozřejmě vztah ke zpovědi. V tomto smyslu tématické okruhy korespondují s tématy modliteb v modlitebních knihách.

Podobným způsobem jsou koncipovány i *Promluvy ve zpovědnici* Františka Vinkláře.²⁴⁸ Jde v podstatě o knihu kázání o zpovědi rozdělených do celého liturgického roku. Opět jde o inspiraci pro faráře, kteří mohli příležitostně zasadit tématická kázání do svých běžných kazatelských povinností a dokonce nemuseli čekat na vhodnou příležitost – kázání se mohla operativně využít během celého roku, protože František Vinklář je přeložil a připravil pro všechny neděle a svátky liturgického roku. Nicméně stále se jedná o kázání, která jsou přednesena před různorodým publikem při nedělní mši svaté, to znamená, že se nikdy do hloubky nedotknou palčivých témat, protože to bylo nepřípustné. Kázání je mohla jen

²⁴⁶ Tamtéž, s. 80-90.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 76-78.

²⁴⁸ **František Vinklář** (1839-1878), katolický kněz (?) a náboženský spisovatel, autor lidových modlitebních knih, a učebnic katolického náboženství, např. *Útěcha nemocných a umírajících: Křesťanská domácí kniha*,

všeobecně pojmenovat, zasadit do kontextu jednotlivých příkázání a poučovat o jejich nápravě. Ke konkrétnímu pojmenování hříchů došlo vždy až ve zpovědnici, proto se zdají být zpovědní příručky Ruperta Smolíka,²⁴⁹ Gabriela Pecháčka a Jana Jindry²⁵⁰ v mnohém konkrétnější a vypovídající.

Originální *Rukověť pro zpovědníky*²⁵¹ vydal v 60. letech 19. století Rupert Smolík.²⁵² Zdá se být jedním z mála autorů, který předkládá ostatním kněžím zcela původní práci. Autor čerpá z mnohaletých zkušeností zpovědníka a pedagoga. Díky akademické kariéře pastorálního teologa dokáže vidět smysl a užitečnost příručky, která spojuje teorii a praxi. Bez nadsázky lze říci, že *Rukověť pro zpovědníky* Ruperta Smolíka je přehledná vysokoškolská učebnice, kde jsou samozřejmostí podrobný obsah, rejstřík a odkazy na odbornou literaturu. Podobná kritéria splňuje z česky přístupných prací později *Zpovědnice* Gabriela Pecháčka. Neocenitelný je i vzhled do dějin svátosti smíření a především odkazy na starší odbornou literaturu, zpovědní příručky a kompendia pastorální teologie a starší církevní autory. Řada příruček ke zpovědi byla k dispozici v němčině,²⁵³ nicméně snaha poskytnout kněžím praktickou příručku v jazyce pastorače je evidentní.

Učebnice Ruperta Smolíka se systematicky věnuje několika tématům. V první kapitole představuje podstatu svátosti pokání a podmínky její účinnosti, v dalších dvou kapitolách povinnosti kajícího na jedné straně a na druhé straně také povinnosti kněze-zpovědníka (trojí úřad zpovědníka, zpovědní pravomoc neboli jurisdikce, zpovědní mlčenlivost). Čtvrtá kapitola se zabývá průběhem zpovědi jako takové (místo zpovědi, příprava na zpověď,

obsahující rozjímání, promluvy a modlitbyku čtení i předčítání. Praha, 1880 (upravený překlad). Podle záznamů Národní knihovny Praha.

²⁴⁹ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*,

²⁵⁰ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník: Přehledná příručka pro nastávající zpovědníky*. Hradec Králové, 1905.

²⁵¹ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*. Praha, 1868.

²⁵² **Rupert Smolík** – bližší biografické údaje bohužel nejsou známe.

²⁵³ Podle poznámek Ruperta Smolíka, odkazů v ČKD apod. lze usuzovat, že se v 19. století stále využívaly spisy Karla Boromejského, Františka Xaverského, Františka Saleského či především Alfonse z Liguori, zakladatele redemptoristů. Jejich práce vycházely i v 19. století nebo se dostávaly do výtahů k novým kompendiím. Doporučeny jsou: ALFONS LIGUORI. *Theologia moralis...* Bassani, 1772; GAUMÉ, *Handbuch für Beichtväter (?)*; REUTER, *Der Beichtvater in allen seinen Amtsverrichtungen*. Regensburg, 1849 (2. vydání); rozšířené a hojně doporučované kompendium od vídeňského arcibiskupa ZENNERA. *Instructio practica Confessarii (?)*; celé 19. století provází spis KÖHLER, George. *Praktische Anleitung zur Seelsorge im Buss sakramente*. Frankfurt, 1812 (vyšla dokonce česky jako Řehoře Köhlera poučení pro pastýře duchovní ve zpovědnici. Praha, 1932, v překladu Jana Hýbla); HARINGER, Michael. *Anleitung zur Verwaltung des Buss sakramentes*. Regensburg, 1851 (2. vydání); LORINSER, Fr. *Die Lehre von der Verwaltung des hl. Buss sakramentes. Ein Handbuch der praktischen Moral*. Breslau, 1860; kromě specializovaných příruček pojednává o zpovědi každá příručka pastorální teologie, takže bylo možné využít německé práce BENDER, Michael. *Pastoraltheologie*. Manz, 1861-1863 (tři díly); AMBERGER, Josef. *Pastoraltheologie*. Regensburg, 1850-1863 (tři díly), a konečně české pastorační příručky Jiljího Chládky a Antonína Skočdopoleho. (Tento seznam je jen orientační a není součástí seznamu použité literatury.)

doplňující otázky, napomínání a poučení, uložení pokání, rozhrěšení). Poslední, ale velmi rozsáhlá pátá kapitola, se velmi detailně věnuje různým typům penitentů (kajících), které rozděluje podle několika kritérií. Jedním z kritérií je typ hříchu, kterého se věřící dopouštějí a podle něhož se pak označují jako „pyšní“, „lakomci“, „chlípní“, „závistiví“, „pomlouvачi“, „obžerci“, „proklínači“, „lenivci“, „nesmířliví nepřátelé.“ Podle toho, jak důležité místo dávají někteří věřící závazkům katolické morálky ve svém životě, jsou kající nahlíženi jako „příležitostní hříšníci“, „hříšníci ze zvyku“, „nábožní kající“ atd. Příručka radí, jak k jednotlivým typům hříšníků přistupovat, jakým způsobem jim vyložit podstatu a následky daného prohřešku a udělit konkrétní rady, jak se jej (alespoň postupně) vyvarovat. Důležité je také vzbuzení naděje na polepšení.

Dalšími kritérii bývá dělení kajících podle „stavu.“ Morální teologie a konkrétně nauka o svátosti smíření pro zpovědníky počítá s tím, že věřící podle svého věku, postavení či profese podléhají určitým typickým hříchům pro svůj stav. Jinými problémy se bude zpovědník zabývat u dětí, mládeže, snoubenců, manželů, hospodářů, jiné problémy se mohou týkat vdov, řeholnic, kněží nebo nemocných. Pokud by snad zpovědník nenašel vhodnou kategorii, je tu k dispozici také rubrika „kající dle rozličného stavu.“ Poslední kategorií jsou „kající dle zvláštních potřeb“ (vězni, odsouzení na smrt, kající, kteří mají povinnost restituce, tzn. navrácení dlužného majetku, nároků ze smluv apod.).²⁵⁴ Zpovědní příručka Ruperta Smolíka je první příručkou tohoto typu v 2. polovině 19. století. Změna koncepce je evidentní, posunula zpovědní literaturu zásadním způsobem kupředu. Definitivně se opouští koncepce kázání, jakou nacházíme ještě u Jiřího Viléma Kupky, směrem k moderní vědecké literatuře.

Velmi zajímavou příručkou je *Zpovědnice* Gabriela Pecháčka.²⁵⁵ Jde o rozsáhlé kompendium, které si klade za cíl respektovat současný vývoj zpovědní praxe a nové papežské instrukce. Poslední českou příručkou byla před třiceti lety *Rukověť pro zpovědníky* Ruperta Smolíka, která byla kompletně rozebrána a trvající poptávka se stala impulsem pro vznik nové příručky.²⁵⁶ Tato příručka velmi viditelně prezentuje, jakým způsobem 19. století nahlíží na problematiku svátosti smíření a zpovídání – pohybuje se hranici morální

²⁵⁴ Koho se týká povinnost restituce a jakým způsobem se má postupovat řeší zpovědník individuálně. Zpovědní příručka věnuje tomuto problému náležitou pozornost, jednat s těmito typy hříšníků nebylo pro zpovědníka jednoduché. Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 249-282.

²⁵⁵ **Gabriel Pecháček** (1855-1931), katolický kněz, přednášel pastorální teologii. Přednášky vydal tiskem pod názvem *Bohosloví pastýřské* (pravděpodobně dvě vydání 1896 a 1901). Podle záznamů Národní knihovny Praha.

²⁵⁶ Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, předmluva.

teologie, pastorální teologie a kanonického práva. Na čtyři sta třiceti stranách jsou podobně obsažena všechna témata. V první části zpověď jako jedna ze svátostí římskokatolické církve a podmínky jejího platného udělení, osobnost a povinnosti zpovědníka (trojí úřad zpovědníka, zpovědní jurisdikce neboli pověření zpovědníka k výkonu úřadu a další speciální „vyhrazené případy svědomí“ neboli rezervované hříchy.)²⁵⁷ Druhá část se více věnuje praktickým souvislostem (místo a čas zpovědi, sled doplňujících otázek, jak přesně postupuje zpovědník jako soudce, lékař a učitel). Styčným bodem s ostatními příručkami je rozdělování kajícníků podle typu hříchů, vnitřního stavu, věku a pohlaví. Tak se můžeme opět v jedné z kapitol setkat s „lakomci“, „obžerci“, „chlípnými“, „pyšnými“, „závistivci“ či „hněvivci“. Další kapitola nám umožňuje pochopit přístup jednotlivých kajícníků k vlastním hříchům jak je reflektuje morální teologie, protože právě tady si můžeme přečíst o „hříšnicích ze zvyku“ nebo „kajícnicích, kteří poprvé těžce klesli“ a „nedávno obrácených kajícnicích“. Nejzajímavější, alespoň v kontextu této práce, je následující kapitola o zpovědi dětí, mužů, žen, snoubenců, manželů, hospodářů, ale i „kajícníků, kteří uzavřeli manželství pouze občanské“ a zaměstnavatelů a dělníků. Příručka tak konečně reflektuje nové sociální problémy i novou situaci manželů žijících v civilním manželství (což je z hlediska církve neplatné), ale ze strany církve je vidět snaha hledat řešení a neodsouvat tyto katolíky mimo svůj zájem jako „odpadlé od víry“. Příručka Gabriela Pecháčka poskytuje řadu neocenitelných podnětů hlavně v oblasti zpovědi kajícníků různého pohlaví a rodinného stavu. Spolu se *Zpovědníkem* Jana Jindry byla, díky otevřenému a zároveň věcnému přístupu, nejdůležitějším vodítkem pro konstrukci zpovědi a pastorače, která se týká šestého přikázání.

Příručka *Zpovědník* od Jana Jindry²⁵⁸ představuje zcela novodobý přístup k tématu. Příručka je stručná, přehledná, působí jako příruční kapesní encyklopedie, protože na rozdíl od předchozích pastoračních a zpovědních kompendií má asi sto sedmdesát stran. Především ale prezentuje určitá důležitá témata jako manželství a šesté přikázání mnohem otevřeněji. Doporučuje antikoncepční metodu neplodných dní (na úrovni znalostí odpovídající konci 19. století), precizně popisuje přestupky proti šestému přikázání, což mi bylo inspirací pro vznik celé tematické podkapitoly. Srovnatelné představení pojmů týkajících se sexuality a

²⁵⁷ Jedná se o hříchy, jejichž rozřešení je „zadrženo“, postoupeno někomu jinému než samotnému farnímu knězi. Určité typy těžkých hříchů mohli odpouštět pouze papež, diecézní biskup nebo další delegované osoby, např. biskupský penitenciář. I v této záležitosti se v praxi používalo delegování pravomoci směrem k nižším instancím, zpět do farnosti, ale během 19. století existovaly rozdíly mezi jednotlivými diecézemi. Situace je nepřehledná a hlavně v rámci použitých pramenů nelze více rozkrýt. Nicméně mezi rezervované hříchy patří ve všech případech vražda, potrat, vědomé odpadnutí od katolické víry apod. Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 110; JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 19.

intimního chování věřících v katolické církvi najdeme u Karla Řeháka, což je zajímavé především tím, že se jedná o jednu z mála podobných příruček pro laiky. Otevřený popis jednotlivých přestupků je systematický a podrobný – v každém případě je tato publikace důkazem konce sexuálních tabu. Karel Lev Řehák samozřejmě vše potřebné vysvětluje v češtině. Jan Jindra ponechává text ještě ve větší míře v latině.

Zpovědník je v rámci obsahu rozdělen na dvě hlavní kapitoly. První část, „zpovědnice obecná,“ se týká osobnosti zpovědníka a ve větší míře se také věnuje problematice tzv. rezervovaných hříchů. „Zpovědnice zvláštní“ se věnuje zpovídání kajícníků podle určitých typických hříchů podobně, jak to nacházíme v jiných zpovědních příručkách. Tentokrát zvolil autor lapidární názvy podle jednotlivých přikázání desatera od „prvního přikázání“ až po „osmé přikázání“. Osm kapitol odpovídá praktickému spojování šestého (nesesmilníš) a devátého přikázání (nepožádáš manželky bližního svého) pod číslo šest, podobně je tomu u sedmého (nepokradeš) a desátého přikázání (nepožádáš statku bližního svého) pod číslo sedm. V jistém slova smyslu je *Zpovědník* Jana Jindry moderní stručná příručka, velmi odlišná od příruček, které preferují kázání (Jiří Vilém Kupka). Jindrův *Zpovědník* dává na jasné otázky jasné odpovědi, pracuje v pojmech a heslech. Autorovi je vzdálený způsob „poučování kajícníka,“ jak je typické pro starší příručky 1. poloviny 19. století, navíc je v příručce znát nový přístup v posuzování hříchů. Tento přístup není žádným způsobem mírnější, hřích zůstává stále hřichem, ale je mnohem racionálnější s dříve nevídanými radami.

Ve zpovědních příručkách se v největší míře setkáváme s použitím latiny vkládané do českého textu. Pokud na počátku 19. století se český teologický jazyk teprve vyvíjel a překladatelé i původní autoři odborných statí ponechávali v textu latinské pasáže, protože česká gramatika, syntax a také odborná slovní zásoba nebyla na dostatečné úrovni, v 2. polovině století se ukazuje pravý důvod: „*latinská místa mezi promluvami a napomenutími podržena, a skutky kajícné latině uvedeny, by kniha výhradně v rukou duchovenstva zůstala.*“²⁵⁹ Latina se ponechávala při citacích církevních autorit nebo všeobecných církevních ustanovení. Tímto způsobem používal latinu např. Jiljí Chládek v kapitole o zpovědi, kde v podstatě ještě latina převažuje nad češtinou. Cílem Jiljího Chládky bylo podpořit svůj celkový náhled na zpověď autoritou církve (kněz jako dobrý a bezúhonný

²⁵⁸ Jan Jindra (1863-1930), katolický kněz. Bližší biografické neznámé. Podle záznamů Národní knihovny Praha.

²⁵⁹ Srov. VINKLÁŘ, František. *Promluvy ve zpovědnici*, předmluva.

pastýř trpělivě vede ztracené ovečky zpět),²⁶⁰ nechce používat preciznější latinské termíny. Jiný způsob použití latiny se zaměřuje na přesné pojmenování problému, pomáhá si odbornými termíny jako *debitum conjugale* (manželská povinnost neboli sexuální styk), *procuratio abortus* (činění potratu), *conceptionis impeditio* (přerušovaná soulož).²⁶¹ Latina je v hojně míře použita při výkladu šestého přikázání, takže mimo jiné uzavírá toto choulostivé téma pod pokličku sakrálního jazyka. V tomto duchu používají latinský jazyk všichni pozdější autoři - Jan Jindra, Rupert Smolík, Gabriel Pecháček. Oba způsoby se samozřejmě nevylučují, ale u příruček 2. poloviny 19. století převažuje preciznost a touha představit zpovědní praxi jako *techné* (dovednost) podpořenou systematizovanými poznatky morální teologie a dogmatiky. Zpovídání se z pohledu pastorální teologie stává vědeckou subdisciplínou.

Zpovědní příručky se nezabývají jen laiky, ale poučení mívá i do vlastních řad. Zpovědní příručka má být totiž pomůckou i pro samotného kněze. Základní motivací pro vznik těchto příruček bylo nejen posloužit jako metodika ke zpovídání věřících, ale předkládala kněžím způsob, jak se vyznat sám v sobě, jak mít na zřeteli všechny své povinnosti zpovědníka, což souvisí s budováním obrazu kněze jako dobrého pastýře. Kněz jako zpovědník je po celé 19. století stále živé téma. Zabývají se jím nejen zpovědní příručky jako bezprostřední pramen, ale i řada článků v ČKD a jiných periodících²⁶² nebo pastorační příručky – pozornost mu věnuje jak Jiljí Chládek, tak Antonín Skočdopole, Rupert Smolík nebo Gabriel Pecháček. Všechny zpovědní příručky jsou psány s vysokou motivací, aby posloužily zejména mladým nezkušeným kněžím. Požadavek sebedisciplinace kněze je asi nejvíce patrná u Antonína Skočdopoleho a Gabriela Pecháčka. Zatímco Jiljí Chládek vidí kněze jako dobrého pastýře, kterého by hlavně rád udržel u jeho „stádce“ a nabádá jej, aby se nestaral o hospodářské záležitosti fary, ale o své věřící: „...neboť není pastýř povolán k setí, k vorání... ale k pasení ovcí...“.²⁶³ Představa o vhodném chování kněze v pastorcí v pojetí Antonína Skočdopoleho je propracovaná a náročná. Kněz je znalcem církevního práva, pastorální teologie, dogmatiky a morálky, schopný liturgik (vyzná se ve vedení všech obřadů), navíc spolehlivý státní úředník. Podobně jako se v průběhu 19. století vyvíjí a zdokonaluje pastorální teologie, zdokonalují se pastorační příručky a logicky i jejich obsah -

²⁶⁰ Kapitola „O svátosti pokání“ srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, s. 94-206.

²⁶¹ Pojmy jsou použité z příručky Jana Jindry, vyskytují se ale v tomto typu literatury běžně. Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 126-127.

²⁶² O náročném zpovědní praxe pohledem každodenního života srov. Z deníku kaplana. In *Blahověst*, 1865, s. 101; o nárocích na osobnost zpovědníka např. ŘEHÁK, Antonín. Trojí těžký řad zpovědníkův. In *ČKD*, 1848, s. 3-21. Prakticky všechny „drobnůstky ze života pastýřského“ zveřejňované na stránkách ČKD vychází ze zpovědní praxe.

²⁶³ Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, s. 94.

práce Antonína Skočdopoleho je skutečně precizní. Sebedisciplinace kněze ale dosahuje, podle mého názoru, určitého vrcholu v příručce *Zpovědnice* Gabriela Pecháčka v kapitolách o zpovědi mužů a žen. Vzájemná interakce kněze se stejným pohlavím (kajícníky mužského pohlaví) na jedné straně a s opačným pohlavím (se ženami) na straně druhé prozrazuje mnohé o kněžích samotných i o dobovém pojetí pohlaví - alespoň v rámci katolické církve.²⁶⁴

²⁶⁴ Zpověď muže a ženy ve zpovědní příručce Gabriela Pecháčka byla určující i pro část kapitoly o zpovědi.

2. VZTAHY MEZI MUŽEM A ŽENOU VE STRUKTUŘE ŘÍMSKOKATOLICKÉ CÍRKVE

2.1 Výchova dívek v Čechách

2.1.1 „Sedm panenských P“²⁶⁵

Soudobá česká i zahraniční literatura už před časem stanovila určitá schémata náhledu na „dlouhé“ 19. století v souvislosti s postavením mužů a žen ve společnosti, v soukromém životě a v jejich vzájemném soužití, zejména v manželství. Vymezování postavení pohlaví ve společnosti a zkoumání nosných faktorů, které proces ovlivňují se staly tématem pro gender history.²⁶⁶ „Dlouhé“ 19. století je reflektováno také jako století ženské emancipace od tradičního modelu „veřejný muž – soukromá žena“.²⁶⁷ Cílem této práce není zpochybňovat tyto teze, ale spíš podrobněji využít některé typy pramenů z produkce katolické církve, které by současný výzkum obohatily a doplnily, neboť současné bádání problematiku manželství, víry a pohlaví opomíjí. Základní otázka zní – co si myslely církevní autority o soužití mužů a žen, o manželství, o postavení ženy, o životních úkolech a rolích muže a jak se to pokoušely ovlivnit? Autory naprosté většiny vydaných pramenů jsou pouze kněží, tedy muži bez vlastní přímé zkušenosti s manželstvím, na druhé straně s bohatými zkušenosti s věřícími obou pohlaví, se kterými se setkávali v důvěrných rozhovorech. Jedná se jistě o pohled jedné profesní skupiny, nicméně doposud nepřilíš využívaný, který se může stát přínosem v komparaci se současným výzkumem v oblasti práva (uzavírání manželství, svatební smlouvy)²⁶⁸ nebo ženské kriminality a svobodného mateřství (zejména výzkum infanticidia,

²⁶⁵ Název podkapitoly je inspirován články z prvního čísla časopisu *Anežka* z roku 1879, podrobnější citace viz dále.

²⁶⁶ DUBY, Georges – PERROT, Michelle. *Geschichte der Frauen*. Bd. 4. 19. Jahrhundert. Frankfurt a.M., 1994; ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy*. Brno, 2005; literatura se zaměřením na manželství: KLABOUCH, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha, 1962; ŠIMŮNKOVÁ, Alena. Status, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. In *ČČH* 95, 1997, s. 55-107; LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i modlitbě: žena v minulém století*. Praha, 1999; nejnověji pro české prostředí ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006; konkrétní studie se zaměřením na reflexi gender history: TINKOVÁ, Daniela. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*, s. 19-32; RATAJOVÁ, Jana. *Gender history* jako alternativní koncept dějin. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*, s. 33-40.

²⁶⁷ HORSKÁ, Pavla. Naše prababičky feministky. Praha, 1999; BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha, 2005; MALÍNSKÁ, Jana. *Žena do politiky nesmí – proč?: vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha, 2005.

²⁶⁸ DUHAMELLE, Christophe – SCHLUMBOHM, Jürgen (eds.). *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts: Muster und Strategien*. Göttingen, 2003; MRÁZOVÁ, Jana. „Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci

abortů v raném novověku apod.).²⁶⁹ V neposlední řadě může přispět k osvětlení dějin pastorální teologie. Dobová katolická literatura představuje samozřejmě v první řadě ideál křesťanského, respektive katolického chování. Ale své místo v rámci těchto pramenů nachází i základní pojetí křesťanské antropologie, která chápe člověka jako Boží obraz poznamenaný prvotním hříchem a z toho plynoucími následky. Proto církevní autority připouštějí, že ideály je sice třeba respektovat, ale reálný život s nimi často nekoresponduje, a snaží se k tomu (přiměřeně k adresátům) vyjadřovat.

Tradiční hodnoty, které s sebou katolická církev nese již staletí, zůstávají, proto se také v „dlouhém“ 19. století se setkáváme se stále platným ideálem panenství. Jeho odraz najdeme v modlitebních knihách, výchovné náboženské literatuře, v dobových periodikách. Už snaha Magdaleny Dobromily Rettigové o výchovu dobrých dívek, manželek a hospodyň by se neobešla bez náboženského uvědomění, tedy vědomého pěstování zbožnosti. Proto sama Rettigová cítila potřebu napsat modlitební knihu, přestože jich během celého 19. století bylo v českých zemích dostatek. Jako žena – autorka modlitební knihy²⁷⁰ byla ovšem spolu s alžbětinkou Františkou Pedálovou²⁷¹ jediná. Ideál panenství a zbožnosti mladých dívek i dospělých žen budují výhradně kněžší. Původních modlitebních knih a náboženské výchovné literatury je v Čechách a na Moravě méně než literatury překladové, proto je každá modlitební knížka vyrostlá z místních poměrů malou vzácností a významně pomáhá vytvořit dobový ideál české katolické dívky 19. století. Na tvorbě ideálu se ale podílely snad všechny modlitební knihy, protože jejich cílem přece bylo doprovázet zbožnou katolickou dívku a ženu. Do našeho prostředí výrazně zasáhli Martin z Kochemu se svými *Nebeklíči*, Jiljí Jais, Aleš Pařízek, Johann Hauber, Karel z Eckartshausenu, Alfons Stelzig či autoři výrazně přizpůsobující své modlitební knihy pastorační situaci své farnosti Alois Dreml, Josef Škoda,

18. a počátkem 19. století. In: *HD* 29, 2005, s. 53-107; dále výzkum Alice Velkové z venkovského prostředí: VELKOVÁ, Alice. Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850. In *ČČH* 105, 2007, s. 809-855; VELKOVÁ, Alice. Venkovské ženy v letech 1650-1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*, s. 125-144.

²⁶⁹ ŠUBRTOVÁ, Alena. Kontracepce, aborty, a infanticida v pramenech k předstáveckého období. In *HD* 15, 1991, s. 9-46; TINKOVÁ, Daniela. Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvětské Habsburské monarchii: Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. In *HD* 27, 2003, s. 133-172; TINKOVÁ, Daniela. Předcházet a trestat? Problém infanticidia v osvětské společnosti. In *ČČH* 1, 2003, s. 27-75; TINKOVÁ, Daniela. Naděje a limity osvícenství: Dohlížet a trestat v josefínském Rakousku. In *Kuděj* 2, 2002, s. 33-42.

²⁷⁰ Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha aneb kniha modlitební pro nábožné pohlaví ženské*. Hradec Králové, 1827.

²⁷¹ Srov. PEDÁLOVÁ, Josefa. *Chlebové posvátní aneb svaté prosby a vzdychání k Hospodinu Bohu ve jménu Pána Ježíše, ke všelikým časům, příležitostem a potřebám obecným i obzvláštním spořádané*. Praha, 1826.

Angelus Lubojacký a další.²⁷² Všechny modlitební knihy pro dívky a ženy pracují s určitým modelem zbožnosti a s ideály křesťanského soužití. Tento obraz dotváří jiné typy pramenů, nejvýrazněji časopis *Anežka* budějovického pastorálního teologa Antonína Skočdopoleho.

Katoličtí autoři se rádi pokoušeli o charakteristiky, jak by se měla dívka chovat, jak by měla vypadat, s kým by se měla stýkat. Jednou z klíčových charakteristik je „*sedm panenských P*“ neznámého autora z prvního ročníku časopisu *Anežka*.²⁷³ Žádoucí vlastnosti katolické dívky představuje v tomto pořadí: pokora, pobožnost, počestnost, pracovitost, přívětivost, péknost, „peněžitost“ – takto tedy vypadá ve stručnosti dobový ideál dobré katolické dívky.

Prvním „*panenským P*“ je pokora, žádoucí vlastnost a jedna z ctností. Na pokoru, jako dobrou vlastnost každé zbožné dívky a budoucí nevěsty, se hledí jako na podmínku spásy, proto stojí na prvním místě. Je chápána jako vlastnost, která všechny ostatní předchází, všem ostatním vlastnostem (pracovitosti, počestnosti) dává prostor a dovoluje, aby vůbec existovaly. Pokora umožňuje pokání a lítost, což je podmínka platné zpovědi a ta zase další účasti na svátostech katolické církve. Pokora je tedy vnímána jako vlastnost dvojí funkce. Na jedné straně jako vlastnost společenská – tedy pokora jako způsob chování dívky ve společnosti, na druhé straně jako duchovní vlastnost, jako podmínka přirozené zbožnosti. Jen těžko si lze představit modlitbu bez podřízení se Bohu – to vše musí mít katolická dívka jako první imperativ.

Pokorná dívka tedy především uznává, že všechno, čeho v životě dosáhla, je Božím darem, nikoli její vlastní zásluhou. Praktický projev pokory je přirozeně vděčnost. Jde o vděčnost za dobré sociální a ekonomické podmínky, zdraví a „krásu“ jakkoli je tento pojem těžko definovatelný. Chudoba je ovšem tradičně preferována jako Bohem požehnaný stav, ve kterém přichází méně pokušení, což je spíše topoi charakteristická pro tento typ literatury. I z teologického hlediska není nikdo vyloučen z pokušení hříchu, přesto se autor dopouští tohoto tradičního zkreslení: „*Jak mnohem šťastnější jsou dívky stavu sprostého a chudého, jak šťastny jste vy dívky služebné, jak snadno vám v pokoře cvičiti! Děkujte za tento dar chudoby, která vás pokornému Synu Božímu a pokorné dívce Panně Marii podobny činí.*“²⁷⁴

²⁷² Podrobné citace viz kapitola „Modlitební knihy“.

²⁷³ Všechna „*panenská P*“ jsou představena během prvního ročníku časopisu pro katolické dívky *Anežka* v roce 1879.

²⁷⁴ Srov. První panenské P. Pokora. In *Anežka*, 1879, s. 156.

Ve skutečnosti byly chudé dívky vystaveny mnohem většímu tlaku, případné prohřešky se nedaly utajit (na rozdíl od vyšších vrstev). Mladé nezkušené dívky, schopné práce, odcházely do služby do větších měst, kde se z řady z nich staly svobodné matky, nebo sklouzly k prostituci.²⁷⁵ Vynechání modlitby a posléze „náboženský úpadek“ byl v 80. letech typický pro mnoho českých mladých služek, které přicházely do Vídně. A ve Vídni se žije „po vídeňsku“, svobodně – v pátek se nedrží půst a v neděli se nechodí do kostela, na modlitbu není čas. A tak si místo ní dá služka alespoň večer modlitební knihy pod polštář a pro jistotu hned dvě – německou i českou. Jaká to bláhovost, píše česká švadlena ve Vídni, korespondentka Anežky, o situaci v roce 1885.²⁷⁶

Situaci služek se dobová normativní literatura věnuje často. Jestliže jsou v některých textech služby vnímány jako Bohem požehnané kvůli své chudobě, jiní autoři vidí jejich situaci mnohem pragmatičtěji. Jejich zbožnost a mravy jsou v neustálém ohrožení, často žijí osamoceně ve „velkém“ městském světě. K tomu nedostatek vzdělání a zkušeností způsobují jejich mravní a hmotnou bídu. O služby se zajímá nejen časopis *Anežka*, ale i v modlitebních knihách najdeme modlitby nebo poučení přímo pro služebné dívky²⁷⁷

Povinnosti služby jsou dobře srozumitelné - dobře a bez odmlouvání plnit své pracovní povinnosti, zůstat poctivá k práci i svěřeným penězům, nepomlouvat svou vlastní rodinu ani tu, ve které slouží (a že to služby rády dělají, zvlášť když chodí ke kašnám pro vodu), chovat se dobře k dětem svých zaměstnavatelů, svědomitě plnit své náboženské povinnosti. A samozřejmě chodit jednou týdně v neděli do kostela - autor poučení²⁷⁸ si nedělá iluzi o tom, že by služby mohly chodit do kostela častěji. Důležitá ale je pravidelná modlitba a přijímání svátostí během roku. V tomto smyslu je vždy lepší sloužit v rodině, která náboženské povinnosti dívky respektuje, dokonce i za cenu menšího platu. Největším problémem služek, ale nejen jich – tento problém se velmi často vztahuje na všechny mladé svobodné katoličky - zůstává, že se chtějí příliš brzo vdát. Služky navíc vstupují

²⁷⁵ K tématu srov. LENDEROVÁ, Milena. *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha, 2002.

²⁷⁶ Srov. Služky ve Vídni. In *Anežka*, 1885, s. 4-6.

²⁷⁷ Modlitby pro služebné obsahuje PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské*. Praha, 1822, s. 300nn (viz přílohy); HAUBER, Johann Michael. *Domácí poklad bohabojné rodiny*. Praha, 1860, s. 718 (viz přílohy); ŠRÚTEK, Josef A. *Hauberovy modlitby pro vzdělané paní a panny*. Hradec Králové, 1864, s. 20; vycházela i poučení pro zaměstnavatele: *Starejte se o své služebné! Napomenutí službu dávajícím a šlechtným lidumilům*. Praha, 1871.

²⁷⁸ Š., A. Pannám služebným. In LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna. Úplná rozjímací a modlitební kniha*. Frýdek, 1899, s. 623-629.

do manželství za nevýhodných podmínek a žijí pak často v horších sociální a ekonomické situaci, než kdyby zůstaly svobodné. Proto se nedoporučuje, aby si služky „dělaly známosti“.

„A co kdyby se ti k svazku manželskému zaslíbil, co jsi tím získala?“ uvažuje neznámý autor poučení pro služky v modlitební knížce *Kristus a panna* a pokračuje „Obyčejně vede se služebným, když se provdají, mnohem hůře, než-li za svobodna. Onemocní-li muž nebo je-li pijan, upadá žena s dětmi do největší bídy a jak by si toho přála, kdyby byla opět svobodnou služkou!... Ženy takové samy říkají, že od svého provdání neměly pokojné hodiny.“²⁷⁹ Prožívat důstojné lidství je pro dívky důležité, i když se jedná jen o služky. Takový názor se odráží i v časopise *Anežka*, který dával stále více prostoru pro dopisy a dotazy čtenářek. Po roce 1900 tu existovala dokonce rubrika „Hovorna strýce Tomáše“ a strýc Tomáš (také zvaný Pomněnkář) radí jedné z nich: „Není dobře, zůstávati u takových pánů, kteří služku za otrokyni, ne-li níže ještě považují. Taková služka si na ty ústrky a nadávky konečně zvykne a stává se později - snad i když se provdá – také hrubou a sprostou, ke škodě těch, jimž má býti vzorem... vyříd'te své matičce, že strýc vám důtklivě radí, abyste opustila službu...“²⁸⁰ Tolik krátký exkurs k tématu služebných dívek koncem „dlouhého“ 19. století. Na této problematice se odráží důležitý fakt, že uspokojivý (tzn. zbožný a mravný) život svobodných katolických dívek i z těch nejnižších společenských vrstev je chápán jako předpoklad dobrého manželství – „*Sedm panenských P*“ zůstává imperativem za všech okolností. Mladé svobodné dívky jsou více méně pojímány jako jednodlitá sociální skupina, oslovení služek znamená vyčlenění specifické podskupiny, které nemá jiné srovnání, a navíc i těchto adresných pojednání je velmi málo. Žena je nejčastěji charakterizována podle životního cyklu jako panna, manželka, matka a vdova. Sociálně opět jako svobodná žena (někdy služka, nádenice) a nebo jako vdaná, tj. hospodyně.²⁸¹ Pokora jde ruku v ruce se zbožností, či dobově

²⁷⁹ Tamtéž, s. 623-629.

²⁸⁰ Srov. Hovorna strýce Tomáše. In *Anežka*, 1904, s. 228.

²⁸¹ Nejvíce poznámek na adresu služebných reflektuje časopis *Anežka*, v modlitebních knihách se takové členění vyskytuje zřídka. Nicméně Jiljí Jais se ve své modlitební knize určené spíše pro venkov, věnuje radám pro „dobré a zbožné děvečky“ Srov. JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 265 (viz přílohy) a také u Johanna Haubera se mohly ženy tematicky pomodlit podle „modlitby ranní matky a domácí hospodyně-dcery-služky“ Srov. ŠRŮTEK, Josef A. *Hauberovy modlitby pro vzdělané paní a panny*, s. 16-20 (viz přílohy); podobně je modlitba pro služku obsahem *Domácího pokladu bohabojné rodiny* od stejného autora, hned několik modliteb pro služky dívkám věnoval Aleš Pařízek, srov. PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské*, s. 300nn. Jiný náznak sociální diference, který se vyskytuje častěji, můžeme zaznamenat v modlitbách pro osobu chudou a pro osobu bohatou, srov. např. HAUBER, Johann Michal. *Domácí poklad bohabojné rodiny*, s. 700nn. V modlitební knize *Kristus a panna* jde o samostatný přívazek věnovaný služkám, což je výjimečné.

nábožností. Pokud je katolická dívka náležitě zbožná, nezatouží po „*marných, často hříšných a s velkými výlohami spojených radostech světských*“, domnívá se autor.²⁸²

O skutečné míře zbožnosti během „dlouhého“ 19. století můžeme uvažovat jen nepřímo. Už jen množství modlitebních knih a jejich několikanásobná vydání nás ubezpečují o zájmu věřících o církev i praktickou zbožnost během 1. i 2. poloviny 19. století. Nicméně hlavně po roce 1850 se začíná objevovat i kritika ze strany kněží na adresu svobodných dívek. Zdá se, že v 2. polovině 19. století, už nebyla dívčí zbožnost tak samozřejmá, jak by se mohlo zdát. Častým problémem byl stud dívek za projevení zbožnosti v praxi, tedy za modlitbu na veřejnosti, návštěvu kostela, přijímání svátostí (zpověď, přijímání). Dívky mají tendenci se skrývat, v kostele se stydí, přestávají tam chodit nebo se naopak účast na mši stane jen cílem schůzek s vrstevníky ve smyslu „vidět a být viděn.“ Dívky se často bojí ztratit tvář před budoucími nápadníky kvůli projevené víře, která je nepatřičná, „nemoderní“. Nevzdělané a nezkušené dívky pak neumějí čelit svým „modernějším“ vrstevníkům.

Začínají se vytrácet i běžné projevy zbožnosti jako je denní soukromá modlitba ráno, před jídlem či večer. Na prostou otázku „*Proč se ráno, v poledne a večer modliti máme?*“ se snaží ve svém kázání odpovědět František Bartoš. Zřejmě se cítil ztrátou této formy zbožnosti tolik zasažen, že se rozhodl o dříve tak samozřejmé věci promluvit před celým kostelem v Jilemnici při jednom z povelikonočních nedělních kázání. Pro současného křesťana, uvažuje, je typická schopnost pouze dary přijímat, ale nikoli za ně být vděčný: „*Kdy se vyrovná vaše horlivost' na modlitbách tomu nenasytnému přání po Božím požehnání?... Či vy se za modliteb, ano byste svatým křížem se požehnali, stydíte? A z ruky Boží ty hojné dary brátí se nestydíte?*“²⁸³ Pokud ale prolistujeme modlitební knihy pro ženy, zjistíme, že k nejpoužívanějším kapitolám patří kromě mariánských modliteb, modliteb pro různé příležitosti či ke svatým právě modlitby, které sledují cyklus dne. Nejvýraznějším příkladem jsou *Nebekliče*.²⁸⁴

Přesto nelze vliv sekularizace v 2. polovině 19. století podceňovat, církev se uzavírá do ghetta²⁸⁵ věrných souputníků. Některým věřícím, a mezi nimi i ženám, zbyla už jen vlažná

²⁸² Srov. Druhé panenské P. Pobožnost. In *Anežka*, 1879, s. 178.

²⁸³ Srov. BARTOŠ, František. Proč se ráno, v poledne a večer modliti máme? In *Posvátná kazatelna*, 1889, s. 467-471. Problematika modlitby a kolísající zbožnosti se objevuje často: ZEIDLER, Jarolím. Vychování mládeže, zvláštní pramen nenábožnosti nynějšího věku. In *ČKD*, 1834, s. 82-104; Modlitba. In *Anežka*, 1885, s. 350.

²⁸⁴ Srov. kapitola „Modlitební knihy“.

²⁸⁵ Srov. Náhled Martina C. Putny na vývoj postavení katolické církve v 19. století. Srov. PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 145nn.

formální víra.²⁸⁶ Ale nejde jen o projevy zbožnosti. I víra má být podložena základními, ale nezakreslenými náboženskými vědomostmi, což byl úkol především školského katechismu a náboženských cvičení v kostele pro odrostlejší mládež. Docházka do školy a hlavně do nepovinných křesťanských hodin je sporná. Co bylo počátkem 19. století běžné, stává se koncem století „opotřebované“ a zpochybněné. Už ve 40. letech zaznívají kritické hlasy na adresu dívčího (náboženského) vzdělávání, které je chápáno jako nedostatečné. Předpokladem funkčního náboženského života je náboženské vzdělání od útlého věku a zbožnost katolických dívek je předpokladem zbožnosti katolických žen a matek.

Bystrou reflexi tohoto problému podal např. Emanuel Doležal ve svém kázání o dívčím vzdělávání, které považuje za nedostatečné. Vzdělání (myslí se triviální vzdělání) děvčat je soustavně podceňováno, přednost je dávana chlapcům, přestože podle autora svými intelektuálními schopnostmi za děvčaty zaostávají. Dívky příliš brzy zůstanou v domácnosti a do školy přestanou chodit, proto mají málo zkušeností a vědomostí o světě, jsou naivní, nejsou poučeny o základních praktických ani náboženských záležitostech. Důsledkem je v „lepšíh případě“ mizivé povědomí o manželství a (náboženské) výchově dětí. Situace je o to zářející, že na dívky jsou kladeny vyšší morální nároky. To, co se u chlapců promíjí a toleruje, to je u dívek vnímáno jako poklesek. Jedná se o nerovné šance, nestejně nároky na obě pohlaví a nerovnost v přístupu ke vzdělání.²⁸⁷

Diskuse nad tím, jestli se mají dívky více vzdělávat či nikoli, se vine celým 19. stoletím i v církevních kruzích. Základní vzdělání pro ženy připouští i František Pecháček. Další vzdělání, zkušenosti nebo dokonce cestování jsou pro ženu nežádoucí a škodlivé. Větší vědomostní rozhled a znalost společenské konverzace činí prý ženu nešťastnou. Nejdůležitější je umět se postarat o domácnost a hospodářství a tomu se mají učit dívky od dětství, stanou se přece matkami a manželkami. „*Hlavní obor panenského působení jest dům, dvůr, příbytek, ohniště, tu at' září pracovitost, pořádek, čistota, opatrnost, šetrnost, ...*“ tímto výrokem nenechává nikoho na pochybách, jaké je místo ženy v rodině i ve společnosti, a že „*sedm panenských P*“ charakterizuje ideál dívky po celé 19. století.²⁸⁸

²⁸⁶ Stížnosti na liknavou modlitbu najdeme i v *Ludmile*. Srov. Mocnost společné modlitby domácí. In *Ludmila*, 1876, s. 75nn.

²⁸⁷ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. Vychování dívčí nemá zanedbáno býti. In *ČKD*, 1844, s. 353-373.

²⁸⁸ Srov. PECHÁČEK, František. Svátek Jména Bohorodičky Marie Panny: Obraz křesťanské panny. In *Posvátná kazatelna*, 1881, s. 781-785.

2.1.2 Vztah k zbožnosti

Ovšem mluví-li se u dívek o zbožnosti, neznamená to jen dodržení očekávané formy. Praktická víra není chápána jako emocionální záležitost, ale i jako záležitost rozumu a vzdělaného vědomí, která má mít svůj odraz v praxi. Zbožnost bez skutků není cílem propagace ani v *Anežce*: „*Chybná byla by to pobožnost, kdyby dcera chtěla pořáde býti v kostele, a doma by musela stará matka těžkou práci konati*“²⁸⁹ Podobně se *Anežka* brání i proti pobožnůstkářství či zneužívání modlitebních setkání za účelem získání budoucích partnerů. Pravá zbožnost neznamená ani odříkávání dlouhých modliteb, ani dlouhá klečení v kostele. Zbožnost znamená plnění povinností „stavu“ – a s touto definicí se setkáme v „dlouhém“ 19. století prakticky na každém kroku. Odpovídajícím vnějším znakem zbožnosti a pokory je spokojenost se svým stavem svobodné dívky v určitém lepším nebo horším sociálním postavení.

Autor „*sedmi panenských P*“ také kritizuje dívky, že se pod rouškou zbožnosti často schovává ženská všetečnost a zvědavost. Dívky, které se mají čas ve všední den scházet, hodnotit své okolí, vytýkat chyby ostatních a učinit je hlavním tématem hovoru, se stávají „*svéhlavými ubohými osůbkami*“, které nemůže ani nejsvědomitější kněz poučit: „*Pořáde vzdychá, že ji zpovědník dobře nevede, že jest velmi přísný aneb že duchovnímu životu nerozumí. Ona se domýšlí, že sama všemu nejlépe rozumí...*“²⁹⁰ Výsledkem je tedy vnější zbožnost, ale vnitřní neuspořádanost.

Jako nejčastější se ovšem jeví problém, že se dívky za katolickou víru stydí, a proto se často setkáme s příklady „dobrých mládenců a panen, kteří díky zachování pravé zbožnosti k (manželskému) štěstí přišli“. „*Bez pobožnosti žádná panna pannou nezůstane*“,²⁹¹ proto je pravá zbožnost její nejdůležitější vizitkou a nejlepším vkladem do manželství.

Někdy byl pozitivní vztah k náboženství centrem posměchu. Termínem „*růženečkárky*“ označovala soudobá společnost příliš zbožné dívky, někdy i zbožné muže. Výraz měl jednoznačně pejorativní význam. Méně horliví katolíci tak označovali praktikující věřící, kteří se navíc věnovali také veřejně osobní modlitbě v kostele (např. růženci – odtud také název), protože modlení v kostele se ze strany některých příslušníků mladé generace přisuzovalo už jen starým ženám. Termín „*růženečkář – růženečkárka*“ měl tedy charakter

²⁸⁹ Srov. Druhé panenské P. Pobožnost In *Anežka*, 1879, s. 181.

²⁹⁰ Srov. Druhé panenské P. Pobožnost In *Anežka*, 1879, s. 183.

²⁹¹ Tamtéž, s. 179.

hanlivé nadávky mezi vrstevníky. Ignác Alfons Stelzig popisuje reakci, kdy se chtěl mladík pomodlit se svými vrstevníky: „*Pomodleme se na místo rozpustilého zpěvu raději růženec k nejblahoslavenější nebes královně. – Aj ty svatoušku! Ty růženečkáři! Nestydíš se jako stará bába růženec louskati?*“²⁹² Pravidelná nedělní návštěva mše svaté, podobně jako vykonání zpovědi a účast na přijímání každý měsíc, byly v 2. polovině 19. století už mnohde považovány u dívek za přehnané (ze strany společnosti, nikoli ze strany katolické církve). Vnější zbožnost je ale u žen stále tolerována jako něco přirozeného, problém nastává s mladými muži: „*Ráda bych si ho vzala, kdyby jen nebyl tak pobožný*“ nechává se slyšet jedna z dívek na adresu možného ženicha.²⁹³ Dívčím samotným připadá nepatřičné v kostele dlouho klečct. Jestliže se ve 40. letech považuje klečení po celou dobu mše za samozřejmé,²⁹⁴ v 2. polovině století už nelze necítit posun. V *Anežce* se dočteme, že je pro zbožnou dívku vhodné klečct alespoň „*od pozdvihování do svatého přijímání.*“²⁹⁵

Tedy i doporučení, která byla ještě před několika desítkami let samozřejmostí, se mění. Přesto samotná existence časopisu *Anežka* je důkazem potřeby sdílení zbožnosti a katolické úcty k Bohu, která v „dlouhém“ 19. století nachází odezvu v nových (či staronových) formách zbožnosti jako byla úcta k Srdci Páně²⁹⁶ či úcta k tzv. bolestem a radostem Panny Marie nebo nově se rozvíjející zbožnost ke světcům. Znovu objevenými představiteli zbožnosti s důrazem na zachování čistoty duše a těla se staly sv. Filomena²⁹⁷ a sv. Alois Gonzaga.²⁹⁸ Oba tito světci se dočkali novodobé úcty právě během 19. století a vystupovali jako důležité vzory pro svobodné dívky a mladé muže. Sv. Filomena, jejíž kult se s největší silou rozvinul skutečně až v 19. století a rozšířil se k nám z Itálie, bývá dokonce nazývána „divotvůrkyní 19. století“. Úcta k sv. Filomeně se rozšířila hlavně ve východních Čechách kolem Koclířova.²⁹⁹ Modlitební kniha *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*,³⁰⁰ která tuto speciální zbožnost podrobně mapuje, poskytuje vhled do tehdejšího způsobu zbožnosti. Víra v zázraky v okázalé míře už není tak

²⁹² Srov. Srov. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské jinochy: Upomínka na svatou misií*. Vídeň, 1858, s. 348.

²⁹³ Srov. Druhé panenské P. Pobožnost In *Anežka*, 1879, s. 184.

²⁹⁴ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti čili pravidla života nábožní panny*. Praha, 1840, s. 13.

²⁹⁵ Srov. Druhé panenské P. Pobožnost In *Anežka*, 1879, s. 185.

²⁹⁶ Srov. např. *Růženec o nejsv. Srdci Páně* In *Anežka*, 1879, s. 186nn.

²⁹⁷ Podrobně o sv. Filomeně a modlitební knize Aloise Dremla viz kapitola „Modlitební knihy“.

²⁹⁸ Více o tomto světci viz kapitola „Modlitební knihy.“

²⁹⁹ K historii farnosti, kostela a filomenské poutní tradici jsou k dispozici zatím pouze webové stránky. Dnes je Koclířov centrem Fatimského apoštolátu. Srov. [cit. 2009-03-30]. URL:< <http://www.cm-fatima.cz/farnost-koclirrov/kostel-sv-filomeny-a-sv-jakuba-vetsiho>>

³⁰⁰ Srov. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*. Praha, 1874 (1875).

samozřejmě součástí katolické víry 19. století, ale má stále své místo, podobně jako řada speciálních pobožností k uctění svaté, denní modlitby až po soukromou modlitbu zavazující se po určitý čas zachovat panenství.

Zbožné modlitební kroužky různých stavů, především dívek a žen, zažívají během 19. století znovu renesanci.³⁰¹ Podobně jako vedl Josef Škoda kutnohorské dívky, Alois Dreml rozšířil už od 30. let 19. století nebyvalou úctu k této světici panen ve východních Čechách. Především do Koclířova, kde působil, putovala několikatisícová procesí. V čele průvodu putovaly zástupy dívek, aby oslavily svátek této ochránčyně dětí, přímlyvkyně při porodu a světice, která uzdravuje či dokonce navrácí k životu. Alois Dreml neváhal sepsat seznam zázračných uzdravení, ke kterým došlo v Čechách. Úcta k této světici je dokonce schopna zastínit i úctu mariánskou³⁰² a je stále živá i v 80. letech 19. století. Svůj odraz našla i v *Anežce* ať už ve formě dobových zbožných básní nebo úvah nad důležitostí panenství, např. u příležitosti svátku sv. Filomeny, který se slaví 11. srpna:

*„Libá vane vůně jako vůně v ráji,
vzkvetlo kvítko krásné v dálném Vlašském kraji.
Divotvornou vůni plníc celý svět,
Filumena svatá jest ten vzácný květ.“*³⁰³

2.1.3 Poutní tradice

Jak je patrné, ani během 19. století nepolevovala touha věřících účastnit se poutí. I když josefínské reformy měly snahu ukončit činnost některých poutních chrámů, ukázalo se, že poutní tradice zůstala i přes zákazy kontinuální a na mnohých místech si věřící vymohli její oficiální obnovení, nebo dokonce, jako v případě sv. Filomeny, vznikaly také zcela nové poutní tradice. Samozřejmě je už v „dlouhém“ 19. století situace zcela odlišná než v době baroka. Věřící mnohdy bojují za obnovení poutních tradic, na vlastní náklady obnovují kostely a kaple nebo s podporou další generace vlasteneckých kněží vydávají katolickou literaturu, zkrátka snaží se udržet zbožnost v době tzv. druhé konfesionalizace.³⁰⁴

Po josefínských reformách došlo za vlády Františka I. k „uvolnění“ a rozvoji tradiční zbožnosti. Byla obnovena postní kázání, rozvíjela se úcta k Nejsvětější svátosti, oblíbené byly

³⁰¹ Srov. MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva*. Praha, 2000.

³⁰² Srov. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století*, s. 146.

³⁰³ Autorkou básně k svaté Filomeně je odběratelka Anežky z Lipníka. Srov. K svaté Filomeně. In *Anežka*, 1880, s. 246; Ku slavnosti svaté Filomeny. *Anežka*, 1892, s. 236-239.

³⁰⁴ K tématu všeobecně PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura*, s. 145nn; NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby*, s. 476nn.

mariánské májové pobožnosti, modlitba růžence, křížové cesty, nověji úcta k Srdci Páně.³⁰⁵ O stálé náklonnosti věřících, zejména žen, k Panně Marii, svědčí i používané stránky s loretánskými litaniami nebo „žalmy o Panně Marii“ v modlitebních knížkách.³⁰⁶ Oblíbené bylo i slavení svátku zasvěcených Panně Marii – Zvěstování (25.3.), Navštívení (2.7.), Nanebevzetí (15.8.), Narození (8.9.), které dotvářely liturgický rok. Životní cyklus Panny Marie byl důležitým vodítkem ženské spirituality. Je nezanedbatelné, že Maria prožívala život plný „ženských“ starostí, strachu, nadějí i bolesti, ať už se jednalo o manželství, těhotenství, porod, výchovu dítěte, strach o něj a nakonec jeho ztrátu. Oslovovala svobodné dívky i zralé ženy, protože s tím vším se ženy mohly ztotožnit. Proto je mariánská zbožnost stále živá a stále se rozvíjí. K tradičním formám zbožnosti se připojuje vedle úcty k Srdci Páně také úcta k Srdci Panny Marie, která se rozvíjí např. ve formě bratrstev, která nezůstala barokním fenoménem, ale v nové podobě se rozvíjí i v 19. století.³⁰⁷

Starobylá spiritualita tzv. sedmi radostí³⁰⁸ a sedmi bolestí³⁰⁹ Panny Marie, která má své kořeny už ve středověku, rozvíjí se tu a tam i v době baroka a také po celé 19. století. Roku 1755 byla zavedena poutní výroční slavnost sedmi radostí Panny Marie v Malých Svatoňovicích na Náchodsku, v 19. století se ze Svatoňovic stalo přední poutní místo

³⁰⁵ Tamtéž, s. 65.

³⁰⁶ Srov. U modlitebních knih jsou používané prakticky stále stejné pasáže: modlitby během den, mariánské modlitby, modlitby k ostatním světcům a příležitostné modlitby (sledující např. životní cyklus ženy). Mariánské modlitby. Loretánské litanie, „žalmy“ k Panně Marii jsou dlouhodobě nejoblíbenější a vypovídá o tom celá řada modlitebních knih, nejvýrazněji všechny citované *Nebekliče* z fondu Muzea Jindřichohradecka. (Kompletní názvy *Nebekličů* viz seznam pramenů a literatury.) Také např. *Poloviční nebeklič*. Jindřichův Hradec, 1828; HAUBER, Johann M. *Domácí poklad bohobojné rodiny*, Praha, 1860. Obě modlitební knihy jsou z fondu Vědecké knihovny Olomouc.

³⁰⁷ Bratrstva měla většinou své vlastní modlitební knihy s modlitbami a stanovami, nebo např. podmínkami pro získání odpustků pro členy. Jako příklad živé mariánské spirituality uvádím modlitební knížku: *Tych pět svatých Škapulířů. Svaté Trojice, sedmi bolestí Panny Marie, karmelitského neposkrvněného početí, hořkého umučení a nejsvětějších srdcí Ježíše a Marie, aneb o červeném škapulíři*. Kroměříž, 1880; MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva*.

³⁰⁸ Radosti Panny Marie patří k starodávné středověké zbožnosti. Tzv. radosti Panny Marie spojují biblické výjevy a tradici, která se váže k Panně Marii. Jednotlivé výjevy nejsou ustálené. Patrně v Toskánsku vznikl v prostředí servitů cyklus „*Sedmi radostí Panny Marie*“ s tímto obsahem: Zvěstování, Navštívení, Narození Krista, Klanění tří králů, Setkání se Simonem (Představení v chrámu), Nalezení Krista v Chrámu, Korunování Panny Marie. Srov. ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Praha, 2006, s. 211; podle svatoňovické tradice jsou to tyto výjevy: Zvěstování, Navštívení Alžběty, Narození Ježíše, Obětování Ježíše v chrámě, Nalezení dvanáctiletého Ježíše, Nanebevzetí Panny Marie a korunování Panny Marie. Srov. pobožnosti u kapliček [cit. 2008-06-30]. URL: <<http://rkc-jestrebihory.pontte.eu/dokumenty/Pobo%C5%BEnost%20k%207%20rad.-kompr.pdf>>.

³⁰⁹ Spiritualita „*Sedmi bolestí Panny Marie*“ vznikla také ve středověku. V tomto případě je cyklus výjevů ustálenější: Obřezání Krista, Útěk do Egypta, Hledání dvanáctiletého Krista v chrámu, Zajetí Krista a nesení Kříže, Ukřížování, Snímání z kříže, Uložení do hrobu. Srov. ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*, s. 211. Modlitby k bolestné Panně Marii najdeme i v některých modlitebních knihách, srov. *Nebeklič*. Jindřichův Hradec, 1810, s. 337 (obsah modlitební knihy viz přílohy); HAUBER, Johann M. *Domácí poklad bohobojné rodiny*, s. 519 (obsah modlitební knihy viz přílohy).

královéhradecké diecéze.³¹⁰ Ještě počátkem 19. století je údajně navštěvovalo až dvacet tisíc poutníků ročně.³¹¹ To je ale jen zanedbatelný počet ve srovnání se Svatou Horou u Příbrami, nejdůležitějším (opět mariánským) poutním místem pražské arcidiecéze. V roce 1832, kdy se slavilo stoleté výročí korunování sošky Panny Marie, přistoupilo během slavností ke svátostem údajně devatenáct tisíc poutníků, v 2. polovině 19. století přichází na Svatou Horu až sto padesát tisíc poutníků ročně.³¹² „Zvláště zajímavý jest pohled na jednotlivé příchozí, jsi-li trochu jen znalcem lidí. Vždyť poznáváš takřka na tváři každého, proč sem přichází: zda tak činí snad proto, aby dostal slibu před lety učiněnému, či zvláštní příčina jej sem pudí a okamžitá potřeba. Vidiš tu i starce a stařeny, kteří se sem přišli rozloučit – a odcházejí odsud naposledy; vidiš tu matky obětující své dítky Marii Panně, chud'asy i boháče, a všickni klečív svorně vedle sebe, líbajíce roušku milostné sochy, že se nezdržíš a ani nevíš jak, klečív vedle nich a rty tvoje šeptají tutéž modlitbu „Zdravas Maria...“ „Pod ochranou Tvou se utíkáme.“ Takto vzpomíná na Svatou Horu u Příbrami Julius Košnář.³¹³ Vzpomínky na poutě, lidové misie a či jiné církevní události najdeme i v dobových periodících - hlavně v *Anežce*.³¹⁴

Mezi oblíbená poutní místa patřila Blatnice pod sv. Antonínkem na Hodonínsku,³¹⁵ sv. Hostýn, Velehrad. Mnohá poutní místa byla znova obnovena díky zájmu a finanční podpoře věřících, kteří zakládali různé spolky (Maticе). Například díky Matici svatohostýnské došlo k obnově chrámu – s velkolepou slavností v červenci 1845.³¹⁶ Další významné poutní místo na Moravě - Velehrad se stal centrem cíleného budování cyrilometodějského kultu (obnoven v roce 1863) a při oslavách „milénií“ sem putovalo desetitisíce poutníků.³¹⁷ Ovšem poutní bazilika je mariánská a uctívání Panny Marie bylo nejčastějším vodítkem poutníků už v době baroka (sv. Kopeček u Olomouce, Dub nad Moravou, Křtiny), pak následovala sv.

³¹⁰ Podle tradice zde Panny Marie uzdravovala pomocí vody ze sedmipramenné studánky, nad níž nakonec vykvetla uschlá třešeň a vydala plody.

Více k tématu [cit. 2009-03-30]. URL: <<http://svatonovice.sweb.cz/historie.htm>>

³¹¹ Srov. KOŠNÁŘ, Julius. *Poutnická místa a památné svatyně v Čechách*. Praha, 1903, s. 306. Tato mariánská spiritualita se rozvíjí dodnes, jednotlivá zastavení nejsou ustálená. Tzv. Radostná cesta ve Křtinách u Brna, instalovaná v roce 2004 (kapličky kolem lesní cesty) obsahuje tato zastavení: Zvěstování, Navštívení Alžběty, Narození Ježíše, Návštěva tří králů, „Vesel se nebes královno“ (Zmrtvýchvstání Páně), Seslání Ducha svatého, Nanebevzetí a Korunování Panny Marie.

Srov. [cit. 2008-07-02]. URL: <http://krtiny.katolik.cz/index.php?page=/soucasnost/radostna_cesta>.

³¹² Srov. KOŠNÁŘ, Julius. *Poutnická místa*, s. 80-81.

³¹³ Tamtéž, s. 80.

³¹⁴ Vzpomínky a rozjímání o poutích psaly hlavně čtenářky Anežky. Srov. Na Velehrad In *Anežka*, 1885, s. 24; Oslava jubilejní slavnosti Velehradské In *Anežka*, 1885, s. 90; *Na Hostýně*. In *Anežka*, 1885, s. 212.

³¹⁵ Více k poutním místům (k Blatnici pod sv. Antonínkem) např. ŠINDAR, Jiří. *Putování po poutních místech Čech, Moravy a Slezska*. Kostelní Vydří, 2007; ODEHNAL, František. *Poutní místa Moravy a Slezska*. Rosice u Brna, 2004, s. 22.

³¹⁶ Srov. TĚŠÍK, Josef. Svatý Hostýn blíže Holomouce na Moravě. In *ČKD*, 1845, s. 761.

³¹⁷ Srov. CINEK, František. *Velehrad víry: Duchovní dějiny Velehradu*. Olomouc, 1936, s. 391.

Anna a řádoví světci, např. sv. Antonín Paduánský jako v případě Blatnice pod sv. Antonínkem.

Koncem 19. století našly v Čechách a na Moravě odezvu i nová mariánská zjevení v Lurdách a La Salette ve Francii. Především Panně Marii Lurdské byly od 80. let 19. století zasvěceny drobné lesní kapličky nebo nové boční oltáře a kaple v kostelech. Trendem tohoto století je navštěvovat místní poutní místa ve vlastní diecézi a to během jednoho až dvou dní (na rozdíl od několikadenních barokních poutí). I když národní centra (v Čechách Sv. Hora u Příbrami, na Moravě Sv. Kopeček, Sv. Hostýn) zůstávala v centru zájmu širšího okruhu poutníků.

Změnil se i sociální status poutníků. Zatímco barokních poutí se zúčastnily prakticky všechny sociální vrstvy, každá skupina měla v poutním průvodu své místo. V 19. století se poutě stávají záležitostí zejména nižších sociálních vrstev, lidu z venkova. Především na Moravě se poutní lidová zbožnost udržela až do 20. století.³¹⁸

2.1.4 Modlitba

Modlitba, lépe řečeno pravidelná modlitba, měla patřit ke každodennosti katolické dívky a ženy: pokud sáhneme po jakékoli modlitební knize, provede nás celým dnem i liturgickým rokem a přidá ještě mnoho dalších specificky ženských modliteb. K nejpoužívanějším částem patří části s denními modlitbami, modlitbami ke mši svaté, litanie, mariánské modlitby a modlitby k různým příležitostem – sledující různé okolnosti ovlivňující úrodu (především počasí) a životní cyklus ženy. Různé nenadálé události (bouřky, sucho, nemoc atd.) byly stále obestřeny strachem a pověrami, modlitby byly – v lepším případě – způsobem, jak se s těmito událostmi vyrovnat. Zdá se pravděpodobné, že kratší modlitby znali věřící z paměti. Některé, jako např. modlitba před jídlem, přežily prakticky v nezměněné podobě dodnes.³¹⁹

I z modlitebních knih se postupně vytrácí modlitby k tradičním sveticím pannám a mučednicím (sv. Barbora, Apolena, Anna, Máří Magdaléna, Kateřina).³²⁰ V souvislosti s nábožensko-politickým vývojem v českých zemích jsou oblíbeni také „národní“ světci: sv. Jan Nepomucký, sv. Ludmila, sv. Václav, sv. Vojtěch – připomínání jsou ve formě

³¹⁸ Srov. HOLUBOVÁ, Markéta. Barokní rezidua v poutích 19. století. In *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003, s. 66.

³¹⁹ Srov. *Kancionál: Společný zpěvník českých a moravských diecézí*. Praha, 1995, s. 25.

³²⁰ Srov. *Nebeklič*. Jindřichův Hradec, 1810, obsah (viz přílohy).

modliteb nebo písní.³²¹ Tradičně je velký prostor dán různým mariánským pobožnostem a přibývá také stránek s modlitbami pro domácí pobožnosti. Johann Hauber uvádí dokonce celou „domácí“ bohoslužbu pod názvem *Mše domácí*. Jedná se samozřejmě o adekvátně zkomponovaný sled modliteb.³²²

Modlitby pro ženy a dívky jsou zastoupeny prakticky v každé modlitební knize. Aleš Pařízek uvádí celý oddíl modliteb *Zvláštní modlitby pro některé případy a okolnosti ženských*, kde najdeme zvlášť modlitby pro dívky, panny, manželky, matky.³²³ Jiljí Jais přidává také podrobná poučení pro dívky doplněná rozsáhlými modlitbami, jeho rady jsou „drsnější“ variantou „*sedmi panenských P*“ z počátku 19. století: „*Bud' prozřetelná a vážná, když se tobě svůdce, zlý člověk, přiblíží. Protiv se mu hned z počátku se vši přísností... neměj s žádným opilým člověkem nic, tím méně sama jsouc... nikdy nespí na poli, u stolu na lavicích, za pecí neb za kamny. Nikdy nejdi z komory své... dokud nejsi dokonale oblečena. Nesvit mužským ven, aneb do spací komory!*“³²⁴ Jiljí Jais, který prakticky celý svůj život působil na venkově, prezentuje své rady pro dívky s velkou otevřeností a upřímností, protože se i „*ctnostným ženám hoditi mohou*“. V podobném duchu napsal i doprovodné, poměrně rozsáhlé, modlitby, např. *Modlitba ctnostné panny* zabírá celé čtyři strany.³²⁵

Zatímco počátkem 19. století měly ženy k dispozici prakticky jen modlitební knihu, během 2. poloviny století vybírají si a čtou větší množství náboženské literatury. Mezi nejoblíbenější patřily určitě zmíněné časopisy (*Anežka, Václav, Ludmila* nebo např. *Blahověst*). Modlitební kniha ale zůstává neodmyslitelným symbolem katolického 19. století – především v rukou žen a dívek.

Návštěvu kostela a liturgii provází také zpěv. Kancionály, sbírky nábožných písní pro využití při liturgii, jsou vedle modlitebních knih důležitou pomůckou v ruce žen a dívek.

³²¹ Srov. BRODSKÝ, Bohumil. *V kříži vítězství*, obsah (viz přílohy).

³²² Srov. HAUBER, Johann M. *Domácí poklad bohabojné rodiny*, s. 52-56.

³²³ Tato druhá část modlitební knihy obsahuje speciální podkapitoly modliteb pro děvčata, pro panny, manželky, matky, vdovy, hospodyně a služky. Srov. PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské*, s. 231-304.

³²⁴ Srov. JAJS, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 256.

³²⁵ Pro ilustraci uvádím úvod a závěr této modlitby:

„*Modlitba ctnostné panny. Ctnost jest krása a stydlivost největší ozdobou pohlaví mého. Kéž to, ó Bože, často povážím. Mladá podoba vadne jako kvítí, krásný oděv nezakryje chyb mých. I když mne chválají... nejsem proto lepší. Abych se tobě, ó Bože můj zalíbila, buď' mé nejhorlivější vynasazení: na tom mi všechno záleží...*“

A modlitba se blíží k závěru slovy: „*Všem ale nebezpečností vyhnout se nemohu. Tím pečlivěji budu sama nad sebou bdíti, tím horlivěji budu se modliti, abych nepadla v pokušení. S pevnou důvěrou držím se tebe... Amen.*“ Tamtéž, s. 260.

Byla snaha vydávat je levně, by byly dostupné. Kaplan Josef Růžička³²⁶ byl jedním z mnoha, který na vlastní náklady vydal katolickou literaturu pro lid, v tomto případě právě kancionál³²⁷ a to z toho důvodu, že „staré kancionály jednak již z užívání vyšly; takové ale sbírky písní, jakéž se hodí k časům našim, na světlo nevycházejí.“³²⁸ Ale kancionály vycházejí, respektive tzv. Fryčajův kancionál, který se dočkal několika desítek vydání a přepracování po celé 19. století.³²⁹ Jedná se vlastně o kancionál spojený s modlitební knihou, i schéma knihy odpovídá tomuto členění, jen místo „modliteb“ jsou „písně“ (písně ranní, večerní,³³⁰ ke mši svaté, mariánské, k odpoledním službám božím - čili ke křesťanským cvičením a kázáním, písně k liturgickým obdobím atd.). Najdeme zde také, podobně jako v modlitebních knihách, modlitby pro zvláštní příležitosti (za dešť, úrodu, odvrácení moru) a zvláštní oddíl tvoří tzv. písně katechetické, jejichž obsah nebo hned název korespondoval s články víry: „*Láska k bližnímu a její vlastnosti*“, „*Desatero Božích přikázání*“, „*Sedmero svátostí novozákonních*“.³³¹ Nejen tyto, ale v podstatě všechny katolické písně jsou koncipovány jako veršovaná katecheze a spiritualita dohromady. Písně z kancionálu byly nenásilnou, ale mnohdy také jedinou formou, kdy se dospělí věřící setkávali s dogmaty nebo alespoň základními poznatky. Úroveň náboženského vzdělání byla, jak již bylo naznačeno, poměrně nízká.

³²⁶ **Josef Růžička**, bližší biografické údaje neznámé. Snad (1795-?), katolický kněz (vysvěcen 1823), člen řádu maltézských rytířů. Srov. *Bibliografie*, s. 2121.

³²⁷ Srov. RŮŽIČKA, Josef. *Nábožné písně katolických křesťanů, jak k veřejným službám božím, tak i k domácí pobožnosti, z rozličných spisů sepsané*. Praha, 1836.

³²⁸ Na knihu upozorňuje např. recenze Vincenta Zahradníka. Srov. ZAHRADNÍK, Vincent. *Nábožné písně katolických křesťanů, jak k veřejným službám božím, tak k domácí pobožnosti z rozličným spisů sebrané od kněze J. R.* V Praze 1836. In *ČKD*, 1835, s. 703-704.

³²⁹ Srov. recenze od Václava Pěšiny. PĚŠINA, Václav. *Katolický kancionál k vzdělání a roznícení skutečné veřejné i domácí pobožnosti: Od Tomáše Fryčaje, faráře v Obřanech blíž Brna*. Brno, 1835. In *ČKD*, 1835, s. 710-71, recenze, jde o 7. vydání. Další přepracování např. BEČÁK, Tomáš. *Katolický kancionál dle Fryčaje*. Olomouc, 1882, jde o 21. opravené vydání a i tato oprava přežila svého autora. (Tomáš Bečák zemřel v roce 1855.)

³³⁰ Začátek jedné večerní písně, která ve zkrácené formě přežila v lidovém podání do konce 20. století:

„1. Pod večer tvá čeládka, co slepící kuřádka,
K tobě zdvíháme hlavy, Hospodine laskavý!
2. Hledíme jen na nebe, neb vše máme od tebe;
Ctnost, statek, štěstí, jmění, jest z tvého přičinění.
3. Za vše dnešní milosti, s vroucnou srdce vděčností,
Dřív než spátí půjdeme, tobě teď děkujeme...“

Srov. BEČÁK, Tomáš. *Katolický kancionál. Dle Fryčaje vzdělal a mnohými písněmi a pobožnostmi rozmnožil Tomáš Bečák*. Olomouc, 1875, s. 25.

³³¹ Srov. *Katolický kancionál. Dle Fryčaje vzdělal a mnohými písněmi a pobožnostmi rozmnožil Tomáš Bečák*, Olomouc 1875, obsah. Podobně je „*Píseň po křesťanském cvičení*“ zařazena i u Růžičky.

„Bud' na věky pochválena, nejsvětější Trojice,
Budiž z toho zvelebena, tisíckrát i více;
Že skrze učení Krista všem do nebe cesta jistá
věrným se ukazuje, od bludu nás vzdaluje.“

Srov. RŮŽIČKA, Josef. *Nábožné písně katolických křesťanů*, s. 12.

2.1.5 „Panna ve své důstojnosti“³³²

Podstatný vhled do života katolických dívek v 1. polovině 19. století poskytuje výchovný náboženský spisek *Panna ve své důstojnosti* od kněze Josefa Škody. Už úvod, ve kterém autor věnuje knihu svému nakladateli, známému Janu Hostivítu Pospíšilovi, se setkáváme se zajímavou poznámkou ke kontextu doby: „*Drahý příteli!*“ píše autor „*od toho času, co jsem na vinici Páně počal pracovati, velmi mnoho mladých lidí vedení mému duchovnímu se svěřilo, zvláště pak ženského pohlaví... mnoho nátisků jsem musel přetrpěti: brzy se vyhlašovalo, vedení mé za chybné, brzy mne i ty bohomyslné duše zlostný posměch stíhal. I nepostavil jsem ničeho na odpor, než lásku, důvěru a trpělivost... Nyní tedy, an více času mi zbývá, sepsal jsem tato pravidla nábožného života ctnostné panny – učení, které jsem veřejně i v domácnosti přednášel.*“³³³

O duchovní vedení je tedy na jedné straně zájem, na druhé straně vzbuzuje v době katolické restaurace odpor a nedůvěru. Josef Škoda vedl nějaký neoficiální náboženský kroužek pro katolické dívky pravděpodobně v Kutné Hoře, kde v době vydání spisku působil jako kněz, zpovědník a kazatel. Sám cítí potřebu vyjádřit se ke své současnosti, stěžuje si na soudobou společnost, která je podle něj „zpuštělá a prostopášná“. Nejedná se ani tak o odsouzení jako spíš hořký povzdech, který jej vede k dalším úvahám nad skutečnou hodnotou nevinnosti katolických dívek v složité době: „*Svět žádá od panen veselosti, vyražení, rozpustilosti...*“ píše dál v úvodu autor „*nelekejte se však, nábožné panny, protivensství tohoto světa*“ vyzývá a dodává: „*nic nemožného v tomto spisu se nenachází*“.³³⁴ Svě tvrzení zakládá na vlastní zkušenosti, protože ve svém okolí zná (a vychovává) mnoho dívek-panen, které doprovází v jejich ctnostném životě a podporuje jejich snahy o udržení vlastního spolku. I jeho spisek je má mnoho co říci k ideálu katolické dívky a „*panenským P*“ později formulovaných *Anežkou* stejně jako ke každodennosti zbožné katolické dívky.

Určujícím prvkem pro správný život katolické dívky má být denní režim práce a modlitby, což bývá často zahrnuto pod pojem „plnit povinnosti svého stavu“. S návody na uspořádání denního režimu můžeme najít v několika pramenech – v modlitebních knihách

³³² Název podkapitoly jsem převzala z názvu výchovné a modlitební knihy Josefa Škody, i když se k výchově mladých dívek vyjadřovala celá řada dalších autorů. Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti čili pravidla života nábožné panny*. Praha, 1840.

³³³ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 11nn

³³⁴ Tamtéž, s. 11nn. Všechny údaje o osobnosti Josefa Škody, jeho působení v Kutné Hoře, motivaci k napsání tohoto výchovného spisku pro katolické dívky o sobě uvedl sám autor v úvodu knihy. Další biografické údaje nebo informace o jeho působení nejsou známé.

(naznačuje jej sled modliteb během dne) či výchovných příručkách. Jeden z takových „denních pořádků“ nabízí Josef Škoda i časopis *Anežka*. Jak už bylo řečeno, denní režim katolické dívky má tvořit vyvážený poměr mezi prací, modlitbou a přiměřeným odpočinkem. Zde jsou pravidla života „nábožné panny“ dle autorů Hejtmánka a Škody, která jsou jakýmsi shrnutím všech různých marginálních poznámek za účelem výchovy žen a dívek v modlitebních knihách či tematických modliteb jako takových. Podobně se ve svých modlitebních knihách vyjadřují i Jiljí Jais, Aleš Pařízek, Magdalena Dobromila Rettigová nebo Alois Dreml či Angelus Lubojacký, jen jejich výchovné rady nejsou tak komplexní jako je např. „*Denní pořádek křesťanské panny*“ v *Anežce*. Všichni tito katoličtí autoři ale společně vytvořili pozoruhodný celek – obraz ideální katolické dívky a jejího chování, jehož základní rámec je platný po celé 19. století:

Prvním předpokladem dobrého prožití dne je každý den vstávat ve stejnou (ranní) dobu. Po procitnutí se má udělat znamení kříže, den obětovat Panně Marii a Ježíši a také vzpomenout na svou patronku. Potom se má dívka „*počestně, náležitě a zvláště stydlivě*“ obléct a už přitom myslet na ranní pobožnost a modlitbu.³³⁵ Oděv je příležitostí ukázat movitost, přilákat na sebe pozornost a vyvyšovat se tak nad ostatní. Dívky pak ostentativně dávají najevo svoji krásu vzhledem k mužům, ale i vzhledem k jiným dívkám. „*Tímto oděvem míní panna krásu svou vyvýšiti, své vnady ukázati, a tak slídivé oko všetečných a dosti nestydatých mladíků na se přitáhnouti.*“³³⁶ Hodnocení jde samozřejmě trochu do extrému v tvrzení, že „*panna nádherně oblečená je zcela Kristu nepodobna*“. Autor tedy radí, jak se má nábožná panna oblékat. Oděv má být prostý a praktický, má dobře zakrývat tělo a být bez ozdob. Dívka má nanejvýš nosit jednoduchý křížek, vlasy jednoduše spletené bez žádného umělého „kadeření“, splétání a zdobení.³³⁷

Hned zrána má dívka pokleknout a beze spěchu se pomodlit ranní modlitbu. Doporučuje se alespoň čtvrt hodiny věnovat nějakému rozjímání, například nad některým tajemstvím růžence a doprovodit je zbožnými předsevzetími. Dívka by měla denně chodit do kostela na mši, a pokud to není možné, stále pěstovat touhu po účasti na společném slavení eucharistie (podle *Anežky*). Nábožnost nespočívá v dlouhých modlitbách a klečení na kolenou (podle Josefa Škody), ale je samozřejmě vhodné zachovávat denní rytmus modliteb obsažený v modlitebních knihách (ranní, večerní, „*když se k modlení zvoní*“, před jídlem, po jídle atd.).

³³⁵ Srov. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny. In *Anežka*, 1885, s. 313.

³³⁶ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 44.

³³⁷ Tamtéž, s. 46-47.

Také on doporučuje každodenní účast na mši svaté, kde má ale nábožná panna „po celou mši svatou na kolenou klečeti.“ Při klečení pak nejde o formu, ale pokoru tím vyjádřenou. Měla by chodit často k přijímání a ke zpovědi,³³⁸ to znamená nejméně jednou za měsíc nebo alespoň na Mariánské svátky. Dívka má umět odhadnout vhodný čas a ke zpovědi chodit tehdy, když má na ni zpovědník dost času (tedy mimo hlavní nápor v období svátků), využít tak možnosti duchovního vedení nebo rozhovoru. Má si vybrat dobrého a zbožného zpovědníka a později jej neměnit, hlavně ne v případě, že by jí snad něco vytkl. Při zpovědi je pak lepší zeptat se na každou maličkost, než zanedbat „velká provinění“, což by mohlo mít katastrofální následky. Obzvlášť se má vyvarovat falešného studu, který by jí snad bránil vyznat se ze všech hříchů.³³⁹

Nastane poledne a to je čas pro modlitbu Anděl Páně a obnovení denních předsevzetí. Každý den se má dívka modlit k Panně Marii a také číst náboženskou literaturu. Má znát život a skutky Ježíše Krista a životy svatých, o kterých (Josef Škoda) říká a motivuje tak k vytvalosti: „*Svatí byliť jsou lidé podobní nám, co oni mohli s milostí Boží a svou přičinlivostí dokázati, to i my dokázati můžeme.*“³⁴⁰ Každý den se má zakončit večerní modlitbou, zpytováním svědomí a ve stejnou dobu jít spát.³⁴¹

Zbožná dívka má kladný vztah k práci, chápe povinnosti svého postavení (např. jako služebné) a proto nehledá žádné únikové cesty k odbývání svých pracovních povinností. V žádném případě netráví čas sbíráním a roznášením klepů, protože pracovitost (jedno z „*panenských P*“) je chápána jako ochránkyně „poctivosti“ a „nejlepší věno“ (podle *Anežky*). „*Mozůlky*“ pojišťují budoucí prosperitu domácnosti.³⁴² „*Panna... nesmí býti lenošná, nýbrž nějakou užitečnou prací neustále zaměstnána. Práce jest povolání člověka zde na světě*“ uvažuje Josef Škoda a na následujících stranách připojuje pravidla - dobrá panna se „*neoddá zahálce*“ ani žádným „*titěrným pracem*“, protože to je vlastně totéž. Nikde se žádné práci nevyhýbá a nabízí svou pomoc bližním. Ani při práci nezapomíná na modlitbu a jedině u Boha pro ni hledá požehnání a v jistém smyslu odměnu. Ale pozor - práci nezanedbává pro pobožnost, ani pobožnost pro práci. Pořádek, čistota, stále se zdokonalování jsou téměř

³³⁸ Tamtéž, s. 13.

³³⁹ Srov. STELZIG, Ignác Alfons. *Rozjímání pro panny: S přídavkem potřebnějších modliteb a písní*. Praha, 1854, s. 59-61.

³⁴⁰ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 20.

³⁴¹ Srov. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny. In *Anežka*, 1885, s. 312-315.

³⁴² Srov. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny: Pokračování. In *Anežka*, 1885, s. 338-341; Čtvrté panenské P. Pracovitost In *Anežka*, 1879, s. 257-265.

samozřejmým předpokladem dobře konané práce.³⁴³ Bylo by velkou chybou, co se stává některým všetečným dívkám, že totiž poletují „z kouta do kouta, od díla k dílu jako motýl z kvítka na kvítko, všady se něčeho dotkne, ale ničehož nevykoná... o takových se dobře říká „mají mnoho práti, ale málo věšeti“, praví s dobovým sarkasmem J. Hejtmánek v *Anežce*.³⁴⁴

Správný odpočinek znamená pro zbožnou dívku spánek ne delší než sedm nebo osm hodin denně. Katolická dívka má samozřejmě světit neděle a svátky (především mariánské) odpočinkem a účastí na ranní mši svaté a odpoledních pobožnostech. Kutnohorský zpovědník Josef Škoda také zdůrazňuje úctu ke sv. kříži jako symbolu křesťanství, doporučuje krátkou modlitbu při pohledu nebo políbení kříže. Ve svátek se má nejen nepracovat (což dívky porušují a pak se z toho zpovídají), ale hlavně nemá trávit čas nepatřičným, světským způsobem: „*toho šití, besedování, procházení se, zaměstnání pro večerní zábavu...*“³⁴⁵

Dívka by měla den strávit zbožně, vyvarovat se špatné společnosti, nevhodných knih a nemravných písní.³⁴⁶ Nábožná panna by se měla v podstatě vyhýbat jakékoli větší společnosti, všem příležitostem k tanci, zábavě, procházkám, nevycházet bez vážného důvodu vůbec z domu. Jediným cílem vycházky může být kostel, vyučování náboženství, pracovní záležitosti nebo návštěva „*bohomyslné sestry*“, která může dívku „*vylákati z oblíbené samoty*“. ³⁴⁷ Dále se má vyhýbat mužskému pohlaví a nejvíce těm mužům, kteří mají buď špatnou pověst nebo je zjevné, že vystupují proti náboženství a mravnosti. Nebezpečí může být i v ostatních dívkách a ženách. Škoda varuje i před předsevzetími danou osobu přivádět zpět na dobrou cestu: „*nespoléhej se na svou sílu, nevěř příliš mnoho sama sobě.*“³⁴⁸ Dívka se nemá příliš ukazovat na veřejných místech – navazují se tím zbytečné známosti a roste touha po světských věcech.

Pravé radosti katolické dívky samozřejmě nepocházejí z tohoto pomíjějícího světa, pravou zábavou jsou tradičně jen záležitosti zabývající se náboženstvím. „*Panna nábožná ráda se obveseluje nábožnými zpěvy, ... obírá se ráda libými květinami, rozjímá vnady krásné přírody, hledí s útechou k hvězdnému nebi...*“³⁴⁹ S „*květomluvou pro křesťanské panny*“ se

³⁴³ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 47-50.

³⁴⁴ Srov. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny: Pokračování. In *Anežka*, 1885, s. 338.

³⁴⁵ Srov. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny: Pokračování. In *Anežka*, 1885, s. 341.

³⁴⁶ Srov. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny: Pokračování. In *Anežka*, 1885, s. 337-342; HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny: Odpočinek a zotavení. In *Anežka*, 1885, s. 376-381.

³⁴⁷ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 26.

³⁴⁸ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 26-27.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 61-62.

můžeme setkat na více místech.³⁵⁰ Pro posilu v duchovním životě a sdílení stejného způsobu života je dobré si najít stejně smýšlející společníci, přítelkyni. Sám Škoda vzpomíná na spolek nábožných panen, které se vzájemně podporovaly.³⁵¹ Ovšem najít dobrou zbožnou přítelkyni není jednoduchá záležitost.³⁵²

2.1.6 Krása fyzická a duševní

Mezi další očekávaná „panenská P“ patří již zmíněná krása (pěknost), slušné chování a nezištná pomoc bližnímu (přívětivost), ale také – více či méně očekávané - věno. Přívětivost je charakterizována jako ctnost lásky k bližnímu, prakticky projevovaná jako zájem o druhé, především odstrkované chudáky a nezištná, nesobecká pomoc všem. Laskavost, upřímnost, uctivost, zdvořilost, útrpnost – to jsou postoje, které má v konverzaci zachovávat křesťanská panna. Samozřejmě ale nejraději tráví čas sama ve zbožném rozjímání.³⁵³ Nicméně člověk žije ve společnosti a katolická dívka se nemá společnosti cíleně vyhýbat, naopak má ve styku s lidmi prokazovat svou ochotu a zájem o ostatní. Nikdy nemá projevovat okázalou zbožnost a pohrdání světským světem či smutně a vyhýbavě klopat hlavu. Ráznost (nikoli neslušnost) se připouští pouze při konverzaci s druhým pohlavím, respektive jako odpověď na nemístné, neslušné návrhy, které by se snad mohly vyskytnout.³⁵⁴

Stydlivost, mlčenlivost, pokora, mírnost - to jsou pravé vlastnosti nábožné panny. Ve společnosti s muži se nemá nikdy „všetečně ohlížeti“,³⁵⁵ ale mít oči vždy stydlivě sklopené; nikdy nemá tancovat ani se na tanec dívat; za žádných okolností by neměla dovolit, aby se jí někdo dotýkal, objímal, líbal atd. Sama samozřejmě nikdy nežertuje o věcech mravů; v obecném styku se snaží s lidmi s mírností vycházet, nedat průchod hněvu, smiřovat nepřátele a usmiřovat se i s vlastními protivníky.³⁵⁶

³⁵⁰ Fialka jako pokora, konvalinka jako důvěra, pomněnky neboli nezabudky připomínají Kristovu oběť na kříži, červená růže znamená lásku Ježíše k nám, bílá růže zase připomíná Pannu Marii, zkrátka křesťanská panna vidí ve všem kolem sebe možnost modlitby k Bohu Stvořiteli. Srov. M., H. Květomluva pro křesťanské panny. In *Anežka*, 1898, s. 116-119; k tématu MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany, 1995.

³⁵¹ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 61-62.

³⁵² Srov. K., J. Jaké přítelkyně voliti máme. In *Anežka*, 1888, s. 283-289.

³⁵³ Srov. Tomu odpovídají i obsahy modlitebních knih. Srov. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století*, Modlitby na každý den v týhodni, s. 370-375; DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století*, Devítidenní pobožnost, s. 171-214; názvy modlitebních oddílů v modlitební knize *Kristus a panna* jsou návodem k zbožnému rozjímání: *Pobožnosti křesťanské panny – Rozjímání zbožných panen po ranní modlitbě doma i v kostele – Modlitby na všední dny pro panny, aby zachovaly čistotu – Vyučování v modlitebě*. Srov. LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna*, s. 185-230, 364-415.

³⁵⁴ Srov. Páté panenské P. Přívětivost. In *Anežka*, 1879, s. 289-294.

³⁵⁵ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 30.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 30.

Péče a zájem o bližní je povinností každé dobré katolické dívky. I Josef Škoda je velmi konkrétní v návodu, kterým lidem a jak je třeba bezpodmínečně pomáhat, i za cenu vlastního nepohodlí. Chudí, opuštění, nemocní lidé, ti všichni si zaslouží pozornost a pomoc konkrétním obdarováním jídlem, ošacením, zajištěním lékařského ošetření. Zbožná dívka sama tyto potřebné vyhledává a pomáhá jim, modlí se za ně.³⁵⁷

V rámci pojednání o „*sedmi panenských P*“ se věnuje pozornost i otázce „krásy“ a také finančnímu zajištění dívek (věno). Z hlediska katolické církve (i obecně křesťanství) se jedná o pomíjivé hodnoty, a tak se k nim i neznámý autor seriálového vyprávění v časopisu *Anežka* vyjadřuje. Nicméně sám připouští, že v soudobé společnosti hrají velmi důležitou roli – důležitější, než ve skutečnosti mají, a proto považuje za potřebné o nich psát. Krása budoucích nevěst nebo jejich lákavé věno, pokud jsou hlavní motivací sňatku, jsou autorem chápány jako přímá cesta do nešťastného manželství.

Pravou krásou katolické dívky je její zbožnost, pravým bohatstvím předchozí „*panenská P*“ – pokora, pracovitost, přívětivost a především počestnost (zachování panenství). Krása a peníze jako téma výchovných článků pro katolické dívky jsou tedy holou nutností, „úlitbou zkaženému 19. století“.

„*Pravdu sobě mluvmé a dobří spolu bud'mé*“ přemýšlí autor a píše „*toho mně jistě žádná neupřete... že trochu marnivá jste každá... nemůže ani jinak býti*“ a dodává, že svou přitažlivost nemístně vyzdvihují hlavně dívky (sedmnácti-, osmnáctileté) samy a jejich nejvýraznější vlastností je pýcha. A pro hezkou dívku udělají muži cokoli, ale „*Ubozí takoví blouznílkové uloví sice hezkého motýlka, ale ten se jim často promění v rohatého diblíka, neboť krása bez ctnosti jest pramen hříšnosti!*“ Není divu, že se často po svatbě stává, že „*z té pěkné ženušky stala se zlostná dračice a nevěrná záletnice.*“ Ale nejde jen o dívky. „*Z mnohého slušného, spanilého, ale nenábožného jinocha stává se karbaník, opilec, nevěrný manžel...*“ uzavírá autor.³⁵⁸ Touha po kráse je u dívek a žen 19. století velká, proto se kritika dotýká rozšíření používání kosmetiky a líčidel v posledních desetiletích 19. století. Nedůvěru ke kosmetice vyjadřovali nejen kněží, ale i lékaři či učitelky. Dobový trend zcela samozřejmého používání kosmetiky a zájmu o proměny módy se ale už nedal zastavit.

Ještě prakticky po celé 19. století byly finanční prostředky, věno, statky - zkrátka ekonomický potenciál, který do budoucího manželství přinášela nevěsta, prvořadou záležitostí

³⁵⁷ Tamtéž, s. 50-53.

k stanovení její hodnoty. Tím ovšem není nutně řečeno, že by snad existovaly pouze sňatky z rozumu. Kritizováno je časté vyjednávání o výši věna i nátlak a spekulace rodičů, aby co nejlépe provdali své dcery a především názor, že se láska dostaví po svatbě, jakmile si na sebe manželé „zvyknou“! Málokdy si opravdu „zvyknou“ a často se dostaví další problémy v soužití (jak se odhalují při zpovědích). Řada manželství je stále uzavírána, aniž by se manželé dobře znali.³⁵⁹

Heslo „*peníze nejsou všechno*“ zároveň doprovází velmi výmluvné „*kdo se nedožení, ten se nedodělá*.“³⁶⁰ Což znamená, že věno je chápáno jako důležitá investice do ekonomické stability manželství, někdy dokonce jako vyšší investice než výhody plynoucí z profese muže. Přesto má být samozřejmě nejlepší vizitkou dívky pracovitost, šetrnost, hospodárnost, skromnost a pokora bez ohledu na to, jestli peníze přináší či nikoli. I bez peněz je zbožná nevěsta dostatečně bohatá. Peníze v rukou mladé ženy – to je ošemetná záležitost. Soudobé dívky rády věnují prostředky na nové šaty na ples, nikoli na „kostelní prádlo“ jako jejich matky a babičky. Zkrátka nová generace je vždycky o něco horší než ta předchozí, stěžuje si autor „*sedmi panenských P*“.³⁶¹

Poměrně hodně prostoru je v normativní literatuře věnováno tématu tanečních zábav jako naprosto nevhodnému způsobu trávení volného času. Tanec je pro dívky velmi nebezpečný, soudí Josef Škoda, protože se dostávají do nevhodné, rozpustilé společnosti, doslova do rukou těch, kteří jsou schopni využít jen jejich tělo. Navíc hudba, světla, pokročilá večerní doba, hezké oblečení tanečníků - to jsou lákavé věci světského světa, kterým lze jen stěží odolat. Plytká konverzace tanečníků „*směřující jen na tělesnou lásku (smí-li se to vůbec láskou nazývati)*“³⁶² snadno odvede povětšinou nevzdělané a nezkušené dívky od zbožných předsevzetí rovnou do pekla nechtěného těhotenství. Pro zbožnou dívku má být nejdůležitější světit neděle a svátky předepsaným způsobem, což má rozhodně přednost před seznamováním se s muži a sháněním ženicha. Z hlediska katolické normativní literatury stále platí: „*sedávej panenku v koutě, jsi-li hodná, najdou tě*.“ Zákaz chodit tancovat a navazovat nejisté známosti bez jasné vidiny sňatku dokonce figurovaly ve stanovách náboženských spolků pro panny.³⁶³

³⁵⁸ Srov. Šesté panenské P. Pěknost nebo-li krása. In *Anežka*, 1879, s. 338, 342.

³⁵⁹ Vypovídají o tom pastorační články k přípravě snoubenců. Srov. Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 82; MACHNÍK, Václav. Cvičení snoubenců. In *ČKD*, 1861, s. 253-354.

³⁶⁰ Srov. Sedmé panenské P. Peněžitost. In *Anežka*, 1879, s. 375.

³⁶¹ Srov. Sedmé panenské P. Peněžitost. In *Anežka*, 1879, s. 372-381.

³⁶² Tamtéž, s. 32-33.

³⁶³ Srov. Stanovy spolku panenského v Nezamyslicích. In *Anežka*, 1879, s. 101; Co *Anežka* soudí o tanci. In *Anežka*, 1904, s. 49-51.

V ohrožení je nejen duchovní život, ale i zdraví: „*to noční bdění, unavení, upocení, nastydnutí... z ohledu toho i zemské řízení duchovním pastýřům na srdce klade, aby mládež od tance všemožně zdržovali.*“³⁶⁴ Nakonec tanec může způsobit i neshody mezi rodiči a dětmi, uzavírá Josef Škoda, přináší nespokojenost a vede k těžším hříchům – závisti, nenávisti, ctižádostivosti, opilství, marnivosti a mrhání časem. Podobně nesmýšlí o tanci jen kněží, ale i čtenářky *Anežky*. Kritika tanečních zábav jako sňatkového trhu pro nevěsty s malým věnem se ozývá i ze strany samotných žen.³⁶⁵

Důležitým výchovným tématem je také vztah k požívání jídla a alkoholu. Nábožná panna dává přednost střídým pokrmům před lahůdkami a samozřejmě dodržuje předepsané posty. Současný zvyk nemodlit se před jídlem kritizuje Josef Škoda už ve 40. letech 19. století, což by mohlo být pro zbožnou dívku výzvou k nápravě. Používané oddíly modlitebních knih staršího i novějšího data však jeho nářky nepotvrzují. Ale ani pravidelná modlitba některé dívky nezachrání od balancování na hraně. „*Svobodná děvčata, pijete kořalku?*“ ptá se Karel Koutský.³⁶⁶ Od příležitostné konzumace není ani u mladých dívek daleko k alkoholismu. Zdá se, že je to realita českého venkova, alkohol jako nutná součást všech větších slavností, svateb, ale i večerních posezení u přástek, „u muziky“. „*Kterak pak možno v takové opilé společnosti vytrvati celou noc až do rána a – nepokaziti se?*“ je otázkou s nevyslovenou, ale zřejmou odpovědí. Dívkám ale přece jen méně hrozilo propadnutí alkoholu, jako spíše ohrožení panenství.³⁶⁷

Kromě článků jejichž autory jsou kněží, dává *Anežka* dprostor i ženským čtenářkám a jejich dopisy otiskuje. Také ženy se stávají kritičkami nevhodné zábavy pro dívky, jako je tanec a divadlo. Vlastně tak ženy kritizují chování žen. Především je kritizován nedostatek zbožnosti a ohrožování mravů. K otázce tanečních zábav cítila potřebu se vyjádřit mladá žena, která se výjimečně dostala do města na taneční zábavu: „*S divnými pocity pohlížela jsem na zářící veselé obličejy dívek, těch dívek, jichžto většina taktéž jen z vesnic... pochází...*“ vypravuje. Jde o dívky, které odcházejí z domu dobrovolně za mámením lepšího života ve městě, mnohdy s nejasným souhlasem rodičů. „*Kdyby tak ta máti pečlivá... přišla sem do toho víru tančících!... kdyby tak viděla dceru svou, kterak vystrojená po městsku, naslouchá*

³⁶⁴ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 37.

³⁶⁵ Srov. Některá slova o známotech (zvláště po čas masopustní). In *Anežka*, 1882, s. 54-57.

³⁶⁶ Srov. KOUTSKÝ, Karel. Pro Panny: O kořalce. In *Anežka*, 1885, s. 245-248.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 245-248.

bez uzardění řečem nečestným, ano i sama je pronáší, s jakou lhostejností slyší tupiti svou víru... „³⁶⁸

2.1.7 Panna nebo manželka?

Až do „dlouhého“ 19. století pronikly středověké hodnoty a argumenty církevních otců, které po staletí vyvyšují zasvěcený život (panenství) nad manželstvím.³⁶⁹ Nevinnost, čistota, panenství či počestnost je chápána jako nejvyšší ctnost. Svatý František Saleský prý dokonce přirovnal panny k sestřám andělů, v literatuře jsou stále časté i citáty z děl církevních otců. Panenství je zlatou stezkou do nebe. Setkáváme se tedy s dvěma pojetími panenství. V první řadě jde o zachování čistoty (panenství) před svatbou – hlavně v tomto duchu promlouvá k dívkám katolická normativní literatura. Zasvětit svůj život Bohu (ustavičné panenství) stále zůstává důležitou hodnotou. Některé dívky se ale nevďají a dostávají se nedobrovolně do kategorie „starých panen“. A katolická morálka v tomto případě samozřejmě nařizuje zachovávat panenství až do smrti a navíc chce dívky povzbudit. Jejich život nemá před Bohem menší hodnotu, i když nedosáhly očekávaného „stavu“ – manželství.

Autor „*sedmi panenských P*“ v *Anežce* chce čtenářkám přiblížit sladkou odměnu pro vytrvalé – panny čeká výsadní postavení vedle Vykupitele na nebesích³⁷⁰ - jde o podstatný kontrast k tomuto „nemravnému, tělesnými rozkošemi tolik prosáklému světu.“ Ztráta panenství (před manželstvím) je z hlediska církve chápána jako ztráta nenahraditelná, které je třeba se za každou cenu vyhnout. Zbožná dívka tedy netouží po světské společnosti ani zábavě, vyhýbá se všem rizikům – vyhýbá se „všetečným“ a zbytečným řečem a rozhovorům, zábavě, nevhodné literatuře a čelí také vlastní zvědavosti. Zdrojem tvorby ideálu katolické dívky jsou nejen časopis *Anežka* nebo Škodova *Panna ve své důstojnosti*, i když jsou to zdroje nejcennější. Celkový obraz dotváří spolu s dalšími modlitebními a výchovnými knihami. *Křesťanská Panna*³⁷¹ z počátku 50. let, výchovná a zároveň modlitební kniha, se prakticky ničím nevymyká dobovému kontextu.

Panenství je nejdůležitější ctnost mladých dívek, kterou je nutné ostražitě chránit dodržováním následujících zásad: katolická dívka v sobě potlačuje touhu zalíbit se (krásou a oděvem) svému okolí, bedlivě sleduje vlastní chování, na veřejnosti vystupuje stydlivě, málo

³⁶⁸ Srov. Nechoďme do velkých měst na službu. In *Anežka*, 1880, s. 280-281.

³⁶⁹ K tématu vztahu manželství a panenství, panenství jako téma mučednické smrti ještě v 19. století např. DENZLER, Georg. *Zakázaná slast*, s. 28.

³⁷⁰ Srov. Třetí panenské P. Počestnost. In *Anežka*, 1879, s. 229.

³⁷¹ Srov. S., A. *Křesťanská Panna*. Trutnov, 1852.

a tiše mluví, oči má sklopené. Držení těla odpovídá vnitřnímu přesvědčení - zkroušenost, pokoj, nevýraznost. Dívka se vyhýbá podezřelým společnostem, divadelním představením a tanci, kde by se dostala především do nežádoucí společnosti mladých mužů. „*Při bujném tanci umírá nevinnost, a na noční cestě domů pochována často bývá*“ míní autor.³⁷²

Jestliže autor „*sedmi panenských P*“ v *Anežce* upozorňuje hlavně na všetečnost, zvědavost, upovídánost, sbírání klepů a chyb na druhých jako nepříjemné vlastnosti mladých dívek, které je odvádějí od pravé zbožnosti a pokory, autor *Křesťanské Panny* zařazuje „žádostivost po brzkém zaopatření“ přímo mezi negativní činitele, které ohrožují zachování panenství. Předpokládá se, že všechny dívky od šestnácti let řeší svou budoucnost jako nejdůležitější záležitost, kterou je třeba co nejdříve vyjasnit. Svatba (i za každou cenu) je prakticky jediným cílem bytí, což nachází odraz i v tomto typu literatury. Kritika se soustředí hlavně na dívky, které v touze brzo se vdát dělají ústupky a podlehnou slibu budoucího manželství, které většinou nenásleduje. Ztráta panenství není podle dívek tak tragickou záležitostí, pokud následuje uzavření sňatku.³⁷³

Jaký ohlas mohlo mít u čtenářek tvrzení, že Bůh má pro každou z nich připravenou originální cestu, že každý člověk je k nějakému stavu povolán a manželství nemusí být tím jediným cílem lidského života? Jakou mohla mít (trvale) svobodná (nevzdělaná) žena v 19. století perspektivu? Může být šťastná v často nedobrovolně voleném stavu? Mohl mít u dívek ohlas uzavírání soukromých slibů čistoty? Dokázaly si dívky představit šťastný život i bez manželství? Svobodná stárnoucí panna se stala většinou pomocnicí v domácnosti svého bratra nebo jiných příbuzných, zřídka kdy měla vlastní prostředky. Výjimku tvořily většinou pouze ženy z vyšších vrstev.³⁷⁴ Naděje na nejvyšší metu tehdejšího bytí „vlastní domácnost“ se nenaplnily:

„Dvě slovíčka naplňují prý v našem devatenáctém století hrůzou velikou mnohých devatenáctiletých dívek a ta jsou: „jeptiška“ a „stará panna“. Jeptiška a stará panna znamená u mnohých dívek vrchol všeho neštěstí a nejkrutší osud, jaký vůbec dívku stihnouti může, a proto pohlížejí mnohé dívky jen s politováním a soustrastí na veliký počet těch, jimž za našich časů souzeno „o samotě trávit dny života svého“. Nemohou pochopiti, jak prý

³⁷² Srov. S., A. *Křesťanská Panna*, s. 21.

³⁷³ Dokládají to „drobnůstky z úřadu pastýřského“. Při zpovědi snoubenců nebo dokonce až po svatbě vychází najevo těhotenství nevěsty. Srov. Zápis křtu sv. In *ČKD*, 1870, s. 389-390.

³⁷⁴ Srov. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě*, s. 74.

„takové nešťastné stvoření“ jako jeptiška a stará panna také nějakou radost na světě mít, jak prý se jen zasmáti a si také zazpívati může...“³⁷⁵

Tak začíná svou úvahu neznámý autor (autorka) opět v časopise *Anežka*. Cílem pojednání je samozřejmě přesvědčit čtenářky o opaku. Chtěly vůbec katolické dívky naslouchat takovému hlasu? Základní otázkou zůstává: má v očích žen samotných žena vůbec nějakou hodnotu, pokud se nevdá, nevede vlastní domácnost a nevychovává děti? Podle dobového chápání je její život nenaplněný jako život neplodných starozákonních žen. Na druhou stranu se právě mezi starozákonními postavami nachází vzory trpělivosti – Rebeka a Rút jsou ženy, které dokázaly i v nejtěžších chvílích osamělosti (Rút) důvěřovat Bohu a nakonec se dočkaly manžela, a proto se objevují v dobové literatuře (např. výchovných knihách).³⁷⁶ Mají plnit funkci pozitivních příkladů proti „žádostivosti dojit brzy zaopatření“.³⁷⁷

I svobodné ženy mají samozřejmě svou hodnotu a uplatnění, ale téměř vždy jsou ze strany okolí chápány jako podřadné, i když se autor článku snaží argumentovat praktickými příklady: „*I v cizím domě a v cizí rodině nalezná dívka, která pracovati a jiným prospěti chce, úrodné pole pro činnost blahodárnou... není-liž v mnohé domácnosti nejšťastnějším údem rodiny právě ta svobodná teta...?*“³⁷⁸ Kde nepřichází vlastní uspokojení, nastupuje služba křesťanské lásky a obětí. Kdo jiný má mít větší pochopení pro plnění povinností stavu než žena? Je nanejvýš žádoucí, aby k postojům „obětování se“ byla vychována co nejdřív.

Dívky se těžko smiřují se situací trvale svobodné ženy a jejich okolí jim k tomu rozhodně nepomáhá. Pokud je zbožná katolická dívka ve dvaceti letech středem pozornosti a obdivu, ve třiceti tomu tak už dávno není, s povzdechem konstatuje další z pisatelek v *Anežce*.³⁷⁹ Okolí jimi opovrhuje, těžko si vydělávají na základní obživu a se zajištěním do budoucnosti je to ještě horší. Příbuzní je chápou jako levnou pracovní sílu, která už nemá právo na soukromý život. Více než kdy jindy jde do popředí požadavek obětování se: „*Však dívka jedna, což ta potřebuje? Ta má se živiti vzduchem, odívati mechem; má se dřítí celý*

³⁷⁵ Srov. List staré panny panně mladé. In *Anežka*, 1880, s. 277.

³⁷⁶ Tyto starozákonní ženy sehrály důležitou úlohu v tvorbě rodokmene Izraele; zde jako vzory trpělivosti a zbožnosti – Hospodin je obdařuje manžely v době, kdy to nečekají. Příběh Rebeky srov. [1 Gen 24], příběh Rút [kniha Rt]. Srov. S., A. *Křesťanská Panna*, s. 26.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 25-26, 33.

³⁷⁸ Srov. List staré panny, s. 278-279.

³⁷⁹ Srov. Nesnáze starších dívek. In *Anežka* 1890, s. 262-263.

život na ty vdané, ony toho potřebují, ona nepotřebuje“ konstatuje s neskrývanou hořkostí odběratelka *Anežky z Budslavic*.³⁸⁰ Snaží se však na závěr dodat čtenářkám (i sobě) optimismus a odvalu ke smíření s „takovou tvrdou ranou osudu“ a doporučuje „nehnat“ se proti Boží vůli do (jakéhokoli) manželství - Bůh je jediné důvěrné útočiště proti krutému světu.

Důležitou vlastností zbožné dívky je totiž trpělivost a spokojenost v jakékoli situaci. „Že panně Kristem milované na světě vždy a stále růže nepokvetou, to již napřed předpovídám...“ uvažuje na toto téma Josef Škoda.³⁸¹ Jedná se hlavně o smíření se s nátlakem ze strany rodičů, přátel a příbuzných, který může přijít. Podle autora se dívky samy obviňují: „Ona považuje, že snad toto utrpení za svá provinění zasloužila. Byť panna dosti ctnostná a nábožná byla, přece častěji poklesne, aneb může poklesnouti...“³⁸² A tak každé utrpení pokorně přijímá, protože je to utrpení pro Krista a jako Kristus.

Zdá se, že svobodné dívky od patnácti do dvaceti až třidvaceti let jsou více manipulovány svým okolím než kterýkoli jiný „stav“. Tedy více, než pokud se stanou manželkami a samozřejmě mnohem více než (svobodní nebo ženatí) muži. Svobodná dívka má splnit mnoho očekávání, prokázat se řadou pozitivních vlastností („*sedm panenských P*“), ale navíc se svou pokorou neohradit vlastně téměř vůči jakémukoli nátlaku ze strany autority (rodičů, poručníka). Toto je jeden z nejvýraznějších rozporů normativní literatury vzniklé v „dlouhém“ 19. století: ideál dívky jako bytosti s vlastním názorem, která jako vlajkonos mravnosti a křesťanských ctností jde příkladem ostatním, která ale zároveň bere v potaz své naprosto podřadné postavení v sociálním žebříčku, proto až s útrpnou pokorou snáší všechna možná příkoří.

Manželství představuje pro většinou dívek v „dlouhém 19. století prakticky jedinou životní perspektivu. Přesto je ve hře také možnost vstoupit do kláštera a bohužel také „zůstat na ocet“. Katolická církev dlouhodobě preferuje panenství před manželstvím, v 19. století ale už není zasvěcený stav vyzdvihován tak „urputně“ a do popředí se dostává rozvaha nad dobrou volbou „stavu“. Autoři výchovné literatury považují volbu budoucího směřování dívky v životě za nejdůležitější krok jejího dosavadního života. Panenský stav stojí na prvním místě i u Josefa Škody. Jedná se samozřejmě o určité poslání, ale na řadu přichází i známý výrok sv. Pavla: „Žena nevdaná a panna myslí na věci, kteréž jsou Páně, aby byla svatá tělem

³⁸⁰ Tamtéž, s. 262.

³⁸¹ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 53.

i duší, která pak vdána jest, myslí na věci, kteréž jsou světa, která by se líbila muži.“ [1 Kor 7, 34]. Následován slavným výrokem sv. Jeronýma: „*Manželství naplňuje zemi, panenství ráj*“.³⁸³

Také ve výchovné knize Josefa Škody se odráží výše zmíněný fakt, že si katolická církev panenství velmi cení a v podstatě je dlouho vyzdvihuje nad manželství. Nicméně děje se tak velmi nenásilnou formou, autor si je vědom, že povolání k zasvěcenému životu není vhodné pro každého. Velmi pěkně a trefně argumentuje, požívá komentáře autorit i Tridentského koncilu, včetně slavného výroku Tridentina na adresu panenství: „*Řekne-li kdo, že stav manželský jest přednější, nežli stav panenský neb svobodný, a že není lépe a blaženěji zůstati v panenství, aneb svobodně, nežli v manželství vstoupiti, budiž vyobcován.*“³⁸⁴ Otázkou zůstává, jak hluboké mohly být znalosti kutnohorských dívek o církevních dějinách a dogmatice, ale můžeme se domnívat, že jim Josef Škoda tyto záležitosti příležitostně vyložil, když si troufl používat takové argumenty.

Zasvěcený život (panenství) není ovšem žádný výslovný příkaz církve, dívky mají takový závazek velmi dobře zvážit. Ve zbožných kruzích existoval zvyk soukromých slibů panenství, které dívky uzavíraly tak říkajíc samy před sebou, respektive před Bohem. Soukromý slib panenství znamená předsevzetí zachovávat panenství stvrzené určitým slibem. Jde o zdůraznění větší závažnosti zachovávat čistotu, i když jsou dívky k tomu všeobecně vázány katolickou morálkou. Soukromé sliby panenství se uzavíraly na určitou dobu a rozhodně to neznamenal, že by po té dívka nemohla vstoupit do manželství. Jednalo se o sliby, které měly zdůraznit závažnost zachování panenství u svobodných dívek. V některých modlitebních knihách najdeme podrobné návody, jak slib uzavřít. Jeden ze starších návodů podle Františka Saleského (slib má platit dokonce celý život) podává *Křesťanská Panna*,³⁸⁵ ale tento způsob se zdá být s mentalitou 19. století už neslučitelný. Jiný, velmi stručný návod, najdeme např. ve *Filumeně*.³⁸⁶ Dokonce i Josef Škoda radí raději neslibovat, než pak daný slib

³⁸² Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 57.

³⁸³ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 64, 66.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 67.

³⁸⁵ Srov. S., A. *Křesťanská Panna*, s. 53 nn.

³⁸⁶ „*Způsob čistoty panenskou Bohu na jistý čas přislíbiti. Nejčistotnější Ježíši! Můj Bože, má jedinká naděje, ženichu duše mé! Co jest mi na nebi a co mám na zemi mimo lásku tvou! Ano, tvá přesladká, tvá nejčistší láska ve mně to způsobila, že se mi zošklivila veškerá láska světská a tělesná. Pročež já N. N. ač nehodný služebník pln svaté důvěry, v tvou neskončenou lásku a milosrdenství, velikou touhou rozničen, tobě samému sloužiti a tvou svatou nevěstu, Filumenu, následovati: slibuji a připovídám tobě před Nejsvětější Boží rodičkou, Marií Pannou před vyvolenou svou patronkou svou Filumenu, před svým sv. Andělem Strážcem, přede všemi Anděli a svatými, že neporušenou čistotu panenskou (vdovskou stavu svému přiměřenou) po celý čas od – až do (zde jmenuj, zdalíž na týden, měsíc, rok atd.) svědomitě zachovati, všech pokušení a nebezpečství se všemožně chrániti, a jen tobě*

nesplnit. Dát si předsevzetí jako motivaci k horlivému nábožnému životu se sice schvaluje, nicméně chce-li dívka přece jen dočasně zaslíbit život Bohu, je dobré dodržet některá pravidla: dlouhou dobu se modlit a prosit o poznání Boží vůle, zkoumat sama sebe, jestli na to bude mít dostatek duchovní síly, povahu a vlastnosti. Pak se poradit se svým zpovědníkem a soukromým slibem se zavázat nanejvýš na jeden rok a následně jej eventuelně obnovovat. Katoličtí autoři si totiž velmi dobře uvědomovali, jak závažné dopady na psychiku dívek má porušení jejich vlastního slibu. Proto dívky nabádají, aby byly v uzavírání takovýchto slibů velmi obezřetné a dobře zkoumaly samy sebe. Na druhou stranu by bylo velmi nevhodné zachovávat panenský stav kvůli odmítání manželství, hlavně pokud by to byl vypočítavý krok k zbavení se manželských těžkostí a užívání si života jako svobodná.

Nic z toho, co bylo až doposud řečeno o panenství, není na překážku, ani nesnižuje instituci manželství: „*Stav manželský jest podobně též stav svatý, v němž lidé na spasení svém pracovati, a vysokého stupně dokonalosti a svatosti dosáhnouti mohou, což se příkladem mnohých svatých manželů stvrzuje.*“³⁸⁷ Navíc je manželství v chápání katolické církve svátostí ustanovenou samotným Kristem. „*Jestliže tedy panna v sobě náklonnost a povolání Boží k stavu manželskému cítí, a jiné okolnosti jí nezabraňují, tedy dobře činí, když se vdává.*“³⁸⁸

Na manželství je ale třeba se připravovat už dobrou výchovou, náboženským vzděláním, zbožným životem v době před zásnubami, tedy v době dlouho před jeho uzavřením. V odborných pastoračních příručkách se této fázi říká *vzdálená příprava na manželství*. Za skutečně zodpovědný přístup ke kvalitě budoucího života odpovídají především snoubenci sami. Na druhé straně se katolická církev zodpovědnosti a vlivu na katolickou mládež nezříká a prostřednictvím kněží chce na věřící působit přímou pastorací, neboť „*duchovní správa nejen poučuje o manželství, ale k němu i vychovává.*“³⁸⁹ Způsobů výchovy je hned několik: v dětství v rámci školní katecheze, při křesťanských cvičeních v kostele, v neposlední řadě pomocí kázání, při diecézních misiích a také v rámci soukromého poučování jednotlivců, snoubenců a manželů a při zpovědi.

samému živ býti chci. Pro tvé přehořké umučení a přesladké Srdce ó Ježíši, pro neposkvrněné početí nejsvětější Matky tvé, a sv. Filumeny, tvé oslavené nevěsty, tebe žádám, rač mne neskončenou milostí svou podporovati, abych to, co jsem vnuknutím Ducha sv. slíbil, věrně také plnil. Amen.“

Jedná se o soukromý slib čistoty podle jedné z novějších modlitebních knih. Zajímavostí zůstává použití mužského rodu v modlitební knize která měla jistě větší okruh ženských čtenářek. Srov. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století*, s. 392.

³⁸⁷ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 69.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 70.

³⁸⁹ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 785.

Už ve škole mají být děti poučeny o tom, že manželství je svátost, ale zároveň obtížný stav, který může dobře zvládat jen opravdový křesťan. Při křesťanských cvičeních má kněz promlouvat k různým stavům zvlášť – tedy k dětem, svobodným i manželům a přiměřeně k věku posluchačů znova vhodnou formou opakovat katechismus a zmínit se o problémech, které má právě jejich „stav“. Téma manželství tak může být vykládáno podle toho, ke komu kněz právě hovoří. Jinak bude o manželství hovořit již se skutečnými manžely, jinak se svobodnými. V římskokatolické církvi této doby platí zásada neinformovat příliš, neboť příliš mnoho informací může být návodem k hříchu. Podrobnější výklad mnohých ožehavých témat (hlavně týkajících se šestého přikázání) nebyl nikdy zařazen do školního katechismu, dokonce ani do křesťanských cvičení, ale pouze do soukromého vyučování (např. snoubeneckých zkoušek). Často bývaly probrány až v rámci zpovědi. Přesto se ani při křesťanských cvičeních vždy nemá, jak doporučuje Antonín Skočdopole, zcela „*mlčeti o hříších proti čistotě*“ - přece jen se má se o nich mluvit - ale zřídka, krátce a obecnými slovy.³⁹⁰ Situace v této oblasti se ale během „dlouhého“ 19. století změnila. Zatímco v celé první polovině, respektive ještě v 70. letech, odkazoval Antonín Skočdopole poučování o prohřeškům proti šestému přikázání za mřížku zpovědnice, koncem téhož století vychází podrobné učebnice morálky pro laiky, které již neprochází „cenzurou“ typickou pro první polovinu století.³⁹¹

Kromě křesťanských cvičení a katechismu má kněz poučovat o manželství (a rodině) také v rámci kázání. Jako téma je nejvhodnější připomínat manželské povinnosti a poukazovat na biblické vzory zdařilých manželství (svatá rodina, Jáchym a Anna). Svobodným pak opakovat „podmínky šťastného manželství“ tak, jak je představuje např. „*sedm panenských P*“ (viz výše).

Své místo mají také důvěrné rady pro šťastný výběr partnera, které najdeme hlavně ve výchovných příručkách či modlitebních knihách. Úspěch šťastného manželství tkví mimo jiné v tom, že si dívka od malička uvědomuje roli ženy v rodině a společnosti, tuto roli akceptuje a naplňuje. Již od útlého věku může spolu s Magdalenou Dobromilou Rettigovou rozjímat o povolání ženy:

*„...Neníť arci ženě souzeno, aby činy velké konala,
Velké změny v lidské společnosti působila;
Než jest jí souzeno, aby soukromě, kde se to nejlépe daří,
Mnoho dobrého činila, které nevinnou a trvanlivou radost způsobiti může.*

³⁹⁰ Tamtéž, s. 786.

³⁹¹ Srovnejme např. celou kapitolu o čtvrtém a šestém přikázání. ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*, s. 640-671.

*Co všecko může činiti dcera, sestra, manželka,
matka, přítelkyně a představená domácnosti!
Kolikeré zlé může žena odvrátiti,
jaké milostnosti, jaké dobrotivosti zavedsti...*³⁹²

Katolická církev chce prostřednictvím kněží nabádat věřící k zodpovědnému výběru partnera. Na manželství je třeba se připravit, a to především zachováním panenství - nemorální život před svatbou se přenáší i do manželství a nemůže tak vzniknout fungující svazek. Hodnotami pro výběr partnera mají být poctivost, pracovitost, zbožnost, dobrá pověst, nikoli fyzický vzhled.

Že by se měli budoucí manželé blíže a důvěrněji poznat, je jistě v zájmu obou, ale církev napomíná hlavně před „hříšnými známostmi“. Jinými slovy existuje jasný model, jak by měla známost v pojetí katolické církve v 19. století vypadat. I církevními autoritám je jasné, že před uzavřením manželství by se měli budoucí manželé poznat, ale tato „známost“ má být „dovolená“ a „slušná“. Iniciátorem vztahu je samozřejmě muž, který by si měl v první řadě ujasnit, jestli se chce a může oženit a jestli si tedy troufá uzavřít manželství. Jeho první cesta ovšem nemá vést k vyvolené nevěště, ale k jejím rodičům. *„Bez jejich dovolení nesmí dcera zadati ani srdce ani ruky své“*.³⁹³

Pokud rodiče ke známosti svolí, může uchazeč docházet do rodiny a za přítomnosti rodičů se seznamovat se svou eventuelní budoucí ženou. Pokud i dívka projeví náklonnost, je povinností obou známost co nejdříve ukončit sňatkem a neprodlužovat období „blízké náklonnosti k hříchu.“ To je známost „dovolená“ a „slušná“. Všechny ostatní známosti, při kterých *„mladík s dívkou od let dětinských se vodí, jeden za druhým se blázní, jeden druhého všady hledá a vyčítává, ať na poli, neb na trhu, aneb v kostele“* jsou známosti „hříšné“, zvláště když *„jeden s druhým nejraději o samotě dlí a to za tmavé noci, na odlehlých místech; takové a podobné známosti jsou nedovolené, poněvadž i nebezpečné, záhubné zvláště pro pohlaví ženské,“* zdůrazňuje farář Josef Pazderka všem, kterým by to snad nebylo dost jasné.³⁹⁴ Tedy žádné pokoutní známosti, ale průhlednost a informovanost mají být znakem perspektivního katolického sňatku.³⁹⁵

³⁹² Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha*, s. 134.

³⁹³ Srov. PAZDERKA, Josef. Neděle V. po Svatém Duchu: O známostech. In *Posvátná kazatelna*, 1881, s. 612-616.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 613.

³⁹⁵ Srov. Některá slova o známostech (zvláště po čas masopustní). In *Anežka*, 1882, s. 54-57.

Pokoutní známosti, to „hříšné obcování“ při zábavách, vede nakonec ke ztrátě panenství: „*umírá nevinnost, a na noční cestě domů pochována často bývá*“ míní autor *Křesťanské panny*, jak už bylo řečeno výše.³⁹⁶ A pokud by se snad stalo, že by i takový divoký vztah dospěl k manželství, je velmi pravděpodobné, že bude nešťastné. Čeho se má dívka opravdu vyvarovat, je sňatek s jinověrcem. (Smíšená manželství byla povolena Tolerančním patentem Josefa II. roku 1781.) Smíšené manželství přináší obtížnou výchovu dětí (ve dvojím vyznání) a také oslabení víry katolické strany. Žena je považována za ochránkyni nejen rodiny jako takové, ale i společné víry – ona má přivádět (z veřejného působení) rozkolísaného muže zpět k Bohu.³⁹⁷

Základní otázka ale zní: je dívka skutečně dostatečně zralá a připravená vstoupit do manželství? Má potřebné vlastnosti? Je pracovitá? Je trpělivá, rozumná, umí dobře vést hospodářství? „*Bude-li uměti křehkosti svého budoucího manžela snášeti?*“,³⁹⁸ nepředstavuje si jen výhody a „radosti“ manželského života a nebude potom zklamaná ze všedního dne? Ať už dívka o své budoucnosti smýšlí jakkoli, je třeba poctivě hledat Boží vůli (nikoli prosazovat tu svoji), proto Josef Škoda uzavírá své úvahy výstižnou modlitbou:

“*Ó, dejž dobrotivý Bůh, aby každá panna ten stav si zvolila, který by ji k drahé spokojenosti... a k spasení věčnému snáze přivedl! Ostatně, je-li panna nábožná, Bohu zcela oddána, ať si již zvolí buďto stav panenský neb manželský, vždycky bude šťastna, neboť Bůh je autočistě, útěcha i síla její.*“³⁹⁹

Jaký je tedy obraz dobré katolické dívky? Dobová literatura přináší mnohovrstevnatý ideál zbožnosti, pokory, čistoty, ale zároveň už sami autoři nacházejí místa, kde tento ideál přinejmenším „nefunguje“. Mezery vidí v prožívání samotné zbožnosti, odsunutí předmanželské zdrženlivosti na okraj zájmu a důležitosti. Jako problematický se nahlíží i hromadný odchod dívek za prací do velkých měst, což s sebou přináší větší toleranci k různým formám zábavy, alkoholu, neperspektivním krátkodobým známostem. Přesto se víra, zbožnost a s tím spojená katolická morálka nestávají okrajovou společenskou záležitostí. Potřeba sdílet i tuto dimenzi lidství (křesťanská antropologie) jde ruku v ruce s použitím dobově přiměřených prostředků, především náboženské literatury a tisku. Ale i vzrůstající

³⁹⁶ Srov. S., A. *Křesťanská Panna*, s. 21.

³⁹⁷ Takovým způsobem nahlíží na důležité poslání ženy jako ochránitelky katolické víry nejen ženy či kněží, ale i muži – jako např. jeden z pravidelných čtenářů (!) *Anežky*. Srov. JIRÁSEK, L.V. *Upřímné slovo katolickým dívkám*. In *Anežka*, 1897, s. 212-215.

³⁹⁸ Srov. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti*, s. 72.

³⁹⁹ *Tamtéž*, s. 73.

oblíba poutí, nových forem zbožnosti, obnova chrámů, uctívání světců či doslova tvorba nových kultů jsou nové cesty katolicismu 19. století.

2.2 Výchova mužů v Čechách

2.2.1 Desatero S pro muže

„*Co je to vlastně muž?*“ ptá se Elizabeth Badinter hned na začátku knihy esejí o hledání mužské identity v dějinách.⁴⁰⁰ Mužství znamená cíl nebo úkol, jako by nebylo tak přirozené být mužem, jako stát se, respektive být ženou. Stát se mužem předpokládá úsilí, práci na sobě, nevyslovitelnou námahu, která se od ženy nevyžaduje. Mužům v západní civilizaci už chybí rituál, ve kterém by se stali muži veřejným a uznávaným způsobem tak, aby to nikdo nemohl zpochybňovat. Muž jako by musel stále překonávat nějaké překážky, dokazovat, že je „pravým“ mužem, stále se vymezovat vůči ženskému světu.

Toto vymezování vůči ženskému světu i vůči představám autorit, jak se má „správný“ muž, v našem případě „správný katolík“, chovat, najdeme i katolických v normativních pramenech 19. století. Ženy jako by měly předem vymezenou identitu i v těchto pramenech, požadované vlastnosti, chování, očekávaná zbožnost jako by byly vždy jasné. Za porušení následují jasně vymezené sankce, je známé, co je pro ženy dobré a co ne, její role je jasně vymezena. V případě mužů se zejména vymezení role nezdá tak jednoznačné. Na jedné straně jsou na muže kladeny stejné, ne-li vyšší požadavky pokud se týká morálních a charakterových vlastností, zbožnosti, orientace ve veřejném působení. Při přestupcích ale nebývá poklesek tak nenapravitelný a sankce tak tvrdé jako u ženy. Navíc se setkáváme s neustálým bojem o identitu muže. Bojem mezi obecnými postoji v sekularizujícím se 19. století, které minimálně v 2. polovině neklade náboženství na první místo, a postoji římskokatolické církve a jejích reprezentantů, kteří své názory a snahu apologeticky zachránit svět před bezbožností prezentují na stránkách periodik i modlitebních knih. Možná právě proto jsou ze stany katolických autorit kladeny na muže nemalé požadavky.

Podobně jako mohly dívky sáhnout po časopise *Anežka*, mohli mladí muži číst *Václava*, i když začal vycházet o něco později. Kromě *Václava*, který charakterizuje až poslední čtvrtinu 19. století, se v Čechách a na Moravě vyskytovalo jen málo katolických modlitebních nebo výchovných knih pro chlapce nebo muže. Z těch několika střípků je snad možné složit letmý odraz „výchovy mužů v Čechách“. „*Sedm panenských P*“ slavila v *Anežce* úspěch, a protože obě periodika pochází ze stejného prostředí, dostalo se i na muže –

⁴⁰⁰ Srov. BADINTEROVÁ, Elizabeth. XY: O mužské identitě. Praha, 2005, s. 13nn.

tentokrát ve formě „desatera S pro muže“.⁴⁰¹ „Desataro S pro muže“ má představovat tyto vlastnosti: svědomitost, střídmost, spravedlnost, statečnost, snášenlivost, službovolnost, starostlivost, skromnost, svatost, stálost.

Pokud se jedná o svědomitost, spravedlnost a statečnost, jsou to vlastnosti, které mají charakterizovat dospělé, vyzrálé muže, tedy ty, kteří jednají podle svého (křesťansky formovaného) svědomí. Být svědomitý a spravedlivý znamená prokázat každému, co mu patří, na co má nárok. Dobrý katolík je spravedlivý nejen k ostatním lidem, ale i k sobě samému a k Bohu. Prokázat každému, co mu náleží, znamená děkovat Bohu za projevené milosti a modlit se. Pravý zbožný muž si totiž musí uvědomit (připomeňme, že podobně byly charakterizovány i vlastnosti dívek), že všechny kladné osobní vlastnosti jsou darem Božím, nikoli vlastní zásluha, proto všechny úspěchy, dobré skutky, prokázaná dobrodiní i profesní kariéra jsou záležitostí, která se váže na Hospodina, nikoli na konkrétního člověka. „*Bůh zajisté dal k tomu život, zdraví, síly, schopnosti a vše ostatní dary, bez kterých by člověk ničehož byl pořídil, proto má i takový vyznati:... jsem pouhý nástroj v rukou všemohoucího a vše působícího Boha!*“⁴⁰² Jak účinný je boj křesťanské etiky vůči mužské ješitnosti, který se nejspíš touto úvahou zamýšlí? Už na úvaze o spravedlnosti je znát záměr autora – muži jsou silnější pohlaví, na které je třeba klást vyšší požadavky.

Spravedlnost znamená také občanskou bezúhonnost a spolehlivost, loajalitu k nadřazeným, státu a představitelům moci. Spravedlnost uplatněná vůči bližnímu nezapře biblickou inspiraci: znamená vyplácet zaslouženou mzdu, dobře spravovat svěřené statky, být si vědom svého postavení ve společenském řebříčku a podle toho se chovat, nejen „nezabíjet, nekrást, nepodávat křivá svědectví“. A dobrý muž je konec konců spravedlivý sám k sobě: pečuje o své tělo i duši. O duši pečuje modlitbou, přijímáním svátostí, starostí o katolické vzdělání, o tělo zajištěním zázemí v bydlení, stravě, oděvu, péčí o zachování zdraví. Budováním (zdůrazněno) přiměřeného zázemí prospívá muž nejen sobě, ale i budoucím generacím, a stává se tak spravedlivým v očích Hospodina neboť „*spravedlivý půjdou do života věčného.*“⁴⁰³

„Na muži každý pohledává jakési statečnosti, srdnatosti, síly, zmužilosti, nezhrozenosti a podobných vlastností, kterými se mužské pokolení od pokolení slabého, ostýchavého,

⁴⁰¹ Srov. Desataro „S.“ pro muže. In *Václav*, 1880, s. 77-78.

⁴⁰² Srov. Desataro „S.“ pro muže. První S. Svědomitost In *Václav*, 1880, s. 78; Třetí S. Spravedlnost. In *Václav*, 1880, s. 144.

⁴⁰³ Srov. Třetí S. Spravedlnost. In *Václav*, 1880, s. 143-146.

rozeznávati má“ otevírá autor úvahu o statečnosti a sám si klade otázku, v čem ale tato vlastnost spočívá?⁴⁰⁴ Konat dobré skutky bez ohledu na překážky a těžkosti, které to přináší, schopnost překonat sám sebe. Už v pouhém seznamu požadovaných vlastností dívek a mužů jsou znát genderové rozdíly, tolik typické pro 19. století. „*Dobré konati, když to za lehkou přichází, když to spolu nám i příjemné býti se zdá, dovede i slabé dítko, i slabé pokolení ženské; ale dobré konati, když to zatěžko přichází... když to s bojováním proti všelikým zlým žádostem, proti světu, proti ďáblu, spojeno jest, dovede jen muž*“ konstatuje autor.⁴⁰⁵ V situacích boje, pokušení, nebezpečí se osvědčí jen stateční muži, kteří se ukáží jako silní v boji proti zlu, hříchu a vlastní slabosti. Slabí muži se nebezpečných situací a pokušení bojí, silní jim čelí a zůstávají jako vítězové bez hříchu. Když přichází přátelé s výzvou: „*Pojď s námi!*“ na místa, která vábí k nestřídmosti, nepočestnosti a hříchům, slaboch „*jde s nimi a hřeší... Silný a statečný muž věda, že na takových místech... nic dobrého neuvidí ani neučiní, nedá se jejich vábením svést.*“⁴⁰⁶ Svědomitost, spravedlnost, statečnost, to je tedy první řádka ideálních vlastností dobrého katolíka.

Není náhodou, že je jako „*druhé S*“ zařazena *střídmost*. Autor se k svému záměru otevřeně přiznává, protože je jí „*křesťanským mládencům i mužům zapotřebí*“⁴⁰⁷ Opilství a obžerství jsou dobové termíny, které obnažují holou pravdu hříchů proti střídmosti. Navíc obžerství se počítá ke středověkým sedmi smrtelným hříchům a dokonce i muži „*dlouhého*“ 19. století stále zápasí s tímto problémem. Alkohol, alkoholismus a jeho následky, ale také nestřídmost v jídle jsou častými náměty kázání a dalších výchovných pouček pro muže (viz následující naučení od Jiljího Jaise).

Podle katolické dogmatiky je největší předností člověka, že je stvořen k obrazu Božímu. Nadužíváním alkoholu je ale obraz Stvořitele pošlapán: „*...nemine ani neděle ani svátek, kterého by opilci chlastem nebyli zneuctili,*“ opilý člověk se stává nesmyslným bláznem, dobrovolně se proměňuje v nerozumné zvíře, jeho „*...oči jsou vypouleny a bez výrazu, jazyk ochromen... jako nečisté zvíře válí se v blátě... nepoznává ani soudruhů, ani své ženy, ani dětí.*“⁴⁰⁸ Podobně také ve Václavovi „*zvíře nemající rozumu se alespoň pudem svým řídí, že se tak snadno nepřezere, kdežto člověk nestřídmý žádných mezí nezná.*“⁴⁰⁹ Rozvinutý

⁴⁰⁴ Srov. Čtvrté S. Statečnost, srdnatost, síla. In *Václav*, 1880, s. 168-169.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 169.

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 170.

⁴⁰⁷ Srov. Druhé S. Střídmost, In *Václav*, 1880, s. 108.

⁴⁰⁸ Srov. LHOTSKÝ, Josef. Opilství jest hřích ohavný a vede též k jiným ohavným hříchům. In *Kazatel*, 1896, s. 507.

⁴⁰⁹ Srov. Druhé S. Střídmost. In *Václav*, 1880, s. 108.

problém alkoholismu bývá častěji spojován s dospělými, ženatými muži, jejichž chování má zásadní dopad na fungování manželství a rodiny. Kořeny nestřídmého chování jsou ale správně kladeny už do života svobodných. Podle dobových kázání je alkoholismus spojován výhradně s muži (poznámka v *Anežce* je výjimkou), pro které je alkohol vstupní branou k dalším hříchům, především smilstvu, zesměšňování náboženství, církve, pohrdání Bohem, k hádkám, mrhání majetkem nebo dokonce životem.⁴¹⁰

Další bohubilou vlastností katolického muže má být snášenlivost, tedy schopnost bez hádek a konfliktů vycházet se svým okolím (zahrnuto je v pátém přikázání „nezabiješ“). Autor nabádá muže k velkorysosti v prezentaci svých názorů a respektování svobody druhého, protože moudrého vzdělaného muže zdobí klidné vystupování. Dobový výraz „službovolnost“ za sebou skrývá výzvu lásky k bližnímu a vzájemné pomoci, k solidaritě. Podobně jako křesťanská panna nemá ani dobrý katolík nechat své bližní bez povšimnutí a bez pomoci. Praktická láska k bližnímu, opět častý námět kázání, neznamená jen praktickou pomoc (službou, prací, ekonomicky), ale jde také o psychickou nebo duchovní podporu poskytnutou potřebným.

Pod pojmem starostlivost se míní péče o vlastní spásu a spásu svých bližních, nikoli starost o „pozemské statky“. Mladý muž nakládá se svým mládím jako se svěřenou hřivnou, všechny získané dovednosti a vědomosti uplatní později jako dobrý hospodář, manžel a otec rodiny k dobrému příkladu a vedení jemu svěřených lidí. Na tuto úlohu se má vědomě připravovat, proto mu ani v době mládí není lhostejné, jakým způsobem žijí lidé v jeho okolí. Dobrou radou a pomocí odvádět hříšníky na správnou cestu má být jeho prvořadou povinností.⁴¹¹

V neposlední řadě bojuje zbožný muž skromností proti vlastnímu kariérismu. Skromnost, neboli spokojenost s málem, ho má ochránit před touhou po lepším sociálním postavení, majetku, úřadech atd. Moudrý muž má znát své limity, proto se řídí již dávno prověřenými biblickými radami: „*Bohatství nedávej mi, uděl toliko potřebných věcí k živnosti mé, abych snad nasycen jsa nebyl přiváben k zapření tebe a neřekl: Kdo jest Hospodin?*“⁴¹²

⁴¹⁰ Srov. ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*, s. 599. Mezi biblickými zdroji, které autor cituje, jsou oblíbené kniha Sírachovec [Sir 19, 1-2; 37, 34], Přísloví [Př 20; 21, 17] apod.

⁴¹¹ Srov. BEZSTAROSTI, Karel. [bez názvu] In *Vácslav*, 1880, s. 308; Páté S. Snášenlivost, svornost, smířlivost. In *Vácslav*, 1880, s. 238-241; Šesté S. Službovolnost. In *Vácslav*, 1880, s. 268-270; Sedmé S. Starostlivost. In *Vácslav*, 1880, s. 271-273.

⁴¹² Srov. Osmé S. Skromnost (spokojenost s málem). In *Vácslav*, 1880, s. 310.

Nakonec i mužům sluší zbožnost (v rámci „desatera S pro muže“ *svatost*). Podobně jako nabádá Josef Škoda „své“ kutnohorské panny, mají mladí muži také své učitele od Bolzana⁴¹³ po Skočdopoleho a k tomu řadu domácích i překladových titulů modlitebních knih. Základem zbožnosti ale zůstává modlitba, přijímání svátostí, vyhýbání se hříchu. Muži si mají vzít příklad z žen a dívek. Otázkou zůstává, jaký mají muži vztah k náboženství, k víře, k církvi?

Posledním z „desatera S pro muže“ je stálost, tedy v dnešním slova smyslu názorová stálost, bez které by všechna předchozí „S“ vyšla naprázdno. K čemu by byla zbožnost, pomoc bližnímu, svědomitost, kdyby se muž nechal při každé příležitosti ovlivnit zájmy ostatních? Pravý křesťanský muž takto vystupovat nemá a nesmí. „*Desatero S pro muže*“ představuje ideální představy o tom, jak by měl věřící muž, katolík, v 19. století vypadat. Požadované vlastnosti jsou do značné míry odlišné od „*sedmi panenských P*.“

U dívek se v rámci „*sedmi panenských P*“ řeší jejich dostatečná či nedostatečná zbožnost, užitečné vlastnosti pro vedení domácnosti a především zachování panenství. „*Desatero S pro muže*“ klade důraz spíše na sociální dovednosti, které respektují muže jako živitele budoucí rodiny. Jako prevence má působit úvaha o střídmosti, největším problémem mužů je alkoholismus a přestupky proti šestému přikázání. „*Desatero S pro muže*“ sice přestupky proti šestému přikázání nerozvíjí, pouze na závěr je vše odbyto poznámkou „*Synu! Stráž se smilstva...*“, nicméně je to problém, který stále ve větší či menší míře vyplouvá na povrch.⁴¹⁴ Na obě pohlaví ale klade katolická morálka své nároky.

2.2.2 Naučení z modlitebních knih

Jiljí Jais, jehož modlitební kniha charakterizuje období přelomu 18. a 19. století, považuje zachování čistoty jako imperativ pro obě pohlaví. Ve svém *Naučení a napomenutí pro obzvláštní stavy* (část modlitební knihy *Dobré símě v dobrou zemi*) přistupuje k oběma pohlavím stejně, nicméně následující ponaučení jsou určena především mužům:⁴¹⁵

„*Vyvaruj se zahálení! Vždy se musíš něčím bohubilým zaměstnat, nikdy nezůstávej ležet v posteli, když už nemůžeš spát.*“

⁴¹³ K Bolzanovi a jeho výchovnému působení např. LORENZOVÁ, Helena. Pana Dra Bolzana řeči (sexuálně) vzdělávací. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha, 1999, s. 23-29; a také vlastní texty exhort BOLZANO, Bernard. *Exhorty*. Praha, 2006.

⁴¹⁴ Srov. Desáté S. Stálost (setrvalost). In *Václav*, 1880, s. 359.

⁴¹⁵ Jde o volnou parafrázi naučení, které dává Jiljí Jais mladíkům. Kurzívou jsou přímé citace textu, členění textu respektuje autora. Srov. JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 248-252. K dívkám se autor obrací zvlášť (kapitola „Výchova dívek v Čechách“.)

Nestýkej se s osobami, které mají pochybné mravy a snaž se, aby s tebou nikdo nezacházel, jak nechceš.

Poslouchej hlas svého svědomí. Nedej si od cizích lidí namluvit co je a co není hříchem.

Nečti žádné podezřelé knihy a dávej pozor, abys žádné neslušné vtipy, písne nebo řeči neposlouchal nebo sám neříkal.

Vyvaruj se všech nebezpečných, hlavně nočních toulek, tance a zábav, kde „umře nevinnost“ a „při nočních provázkách nese se k hrobu.“⁴¹⁶

Nestýkej se sám s osobami druhého pohlaví a už vůbec ne v noci, po příliš důvěrné známosti nenásleduje manželství buď vůbec, nebo bývá nešťastné.

Buď střídmy v jídle i pití! „Nejnebezpečnější jsou nápojové horcí, ku kupříkladu kořalka?“⁴¹⁷

Nikdy nepovažuj nic za maličkost, co už od počátku ohrožuje zachování čistoty.

Bdi! Potlač hned na počátku zlou žádostivost, buď počestný a stydlivý, i když jsi sám! Nezapomeň, že tvé tělo je chrám Ducha svatého, proto nedělej nic, za co by ses musel před Bohem stydět.

Modli se často a srdečně, krátce a dobře.⁴¹⁸

Hned ráno přemýšlej, do jakých pokušení by jsi se mohl dostat a podle toho jednej. A v noci přemýšlej, jak jsi svá předsevzetí splnil.

Zachovávej neděle a svátky! Přemýšlej o tom, co bylo v kázání, čti dobrou knihu.

Chod' pravidelně ke zpovědi a přijímej svátosti.

Buď ctitelem Panny Marie.

Pokud tě něco trápí a máš sám o sobě pochybnosti, svěř se některému z rodičů, zpovědníkovi nebo zbožnému příteli, aby ti poradil, nespolehej sám na sebe: „Nevěř sobě samému, sic jest po tobě veta!“⁴¹⁹

Ponaučení z modlitební knihy Jiljího Jaise je jedno z mála, které je určeno vysloveně mužům. I pro muže platí požadavek pracovitosti, poctivosti nebo zbožnosti. Také muži jsou nabádáni, aby se často modlili, i když si mohou zvolit přiměřenou modlitbu pro své potřeby – tedy krátkou. Číst vhodné knihy a zachovávat neděle a svátky je ale samozřejmostí. Muži mají ale ve zvýšené míře krotit svou přirozenou náklonnost k druhému pohlaví. Předpokládá se, že tato „náklonnost“ je mužům jakýmsi způsobem „vlastní“. Proto se mají vyvarovat všech příležitostí, kde by porušili svou čistotu. „Být počestný a stydlivý sám před sebou“ neznamená nic jiného než varování před *onanií*, která je připisována výhradně mužům, ale v normativní literatuře pro laiky je zřídka popsána otevřeně. Naopak v příručkách pro zpovědníky je tomu zcela jinak.⁴²⁰ Při pochybnostech v morálních a duchovních záležitostech se má muž poradit se zpovědníkem. Sebedisciplinace je v každém případě žádoucí, je chápána

⁴¹⁶ Srov. JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 249-250.

⁴¹⁷ Srov. tamtéž, s. 250.

⁴¹⁸ Příklady krátkých a trefných modliteb najdeme např. u Františka Poláška: „*K střídmosti a pracovitosti vzbuzuj mne milostí svou, ó Pane, abych od pokušení tělesných poskvrněn nebyl. Amen.*“ Nebo jiná modlitba na totéž téma v sobě skrývá i náznak verše: „*V čas pokušení proti čistotě, zmužile chci odporovati, jen za to prosím tebe, ó Bože, rač mne v tom boji posilňovati. Amen.*“ Srov. POLÁŠEK, František. *Příkladové aneb křesťanské mravní učení v příkladech: Na každý den v roce*. Brno, 1807, s. 242, 246.

⁴¹⁹ Srov. JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 252.

⁴²⁰ Podrobněji v kapitole věnující se zpovědi.

jako vhodná příprava na manželství. Modlitební knihy ale jednoznačně preferují modlitby (a rady) pro ženy – přehled z vybraných modlitebních knih je v tabulkách obsažených v přílohách.

V čem mohou být modlitební knihy a zajímavé a vypovídat o mužích a ženách? Jaké mohou být požadavky katolické církve na věřící? O čem má přemýšlet zbožná katolická dívka a žena, o čem má přemýšlet muž? Během „dlouhého“ 19. století se setkáme s modlitebními knihami pro obě pohlaví (ať už je tato skutečnost vyjádřena v záhlaví knihy či nikoli), modlitebními knihami pro (mladé) muže a modlitebními knihami a rozjímáními pro dívky a ženy, kterých je výrazně více v porovnání s publikacemi pro muže.

Zásadní část obsahu modlitebních knih je vždy stejná, protože obsahuje oddíly modliteb provázející liturgický rok, modlitby ke svatým, k Panně Marii (litanie, později růženec), modlitby během dne atd. Specifická část, kterými se modlitební knihy vzájemně odlišují, se týká oddílu modliteb „ke zvláštním příležitostem“. V tomto bodě bývají modlitební knihy pro ženy a dívky výrazně rozvinutější než modlitby pro muže. Zdá se, jako by byla ženská spiritualita protěžována, ale v podstatě se nejedná o spiritualitu jako takovou, ale o vystižení životního cyklu obou pohlaví. V tom se odráží dobový náhled na postavení obou pohlaví v rámci vzájemných vztahů, v rámci rodiny a také ve vztahu ke společnosti, což vynikne při komparaci modliteb pro ženy na jedné straně a muže na straně druhé. První problém spočívá už v tom, jak málo modlitebních knih pro muže vůbec existovalo. Mnohé z modliteb, které najdeme v patřičném sloupku v obou tabulkách (viz přílohy), vlastně pochází z modlitebních knih pro obě pohlaví. Muž bývá nahlížen hlavně optikou profese, které buď dosáhl nebo se na ni alespoň připravuje. Životní cyklus je zachycen minimálně. Jinoch či muž je prezentován jako „ctnostný mládenec“, „pobožný pacholek“, často jako „hospodář“ nebo dokonce v konkrétních profesích kupce, řemeslníka, sedláka, či dokonce vojáka.

Naproti tomu žena je prezentována téměř výhradně v rámci svého životního cyklu, které člení řada přechodových rituálů. Stručně řečeno, život ženy se odvíjí v etapách panna, nevěsta, manželka, matka a nakonec vdova. Důležitým momentem bývá svatba a příprava na ni, proto se život podle modlitební knihy dělí na dvě hlavní období, života před svatbou a života po svatbě. Obě tato období jsou spojena s určitými povinnostmi. Zbožnost, pokora služba a zachování panenství – to má charakterizovat svobodné katolické dívky, což plně koresponduje s celou mentalitou 19. století a odráží se i v jiných pramenech – časopise

Anežka či pastoračních a zpovědních příručkách. V extrémním případě mohly dívky uzavírat soukromé sliby čistoty, návod našly opět v modlitebních knihách nebo se měly poradit se svým zpovědníkem (to je názor Josefa Škody i jiných kněží). Ekvivalent pro svobodné muže, tedy soukromý slib čistoty, nenacházíme.

Téměř v každé modlitební knize najdeme rozjímání nad volbou stavu. Má to být rozjímání nad budoucí změnou, rozjímání nad přechodem do manželství. Zůstat svobodná nebylo pro dívky chápáno jako dobrovolná volba, spíše jako výsledek nepříznivých okolností. Po svatbě se svobodná dívka mění v ženu, manželku a brzy matku. Modlitební kniha ji doprovází ve všech těchto rolích. Těhotenství, porod a šestinedělí bylo právem považováno za rizikové a velmi obtížné období. Tradičně mu bylo věnováno největší množství modliteb, hlavně v *Nebekličích*. Žena, porodem na čas vyčleněná ze společenského styku, se do něj zařazovala obřadem tzv. úvodu, který byl velmi důležitý jak pro ni, tak pro celé společenství (farnost) a především pro společenství žen. Jednalo se o jeden z rituálů přechodu, o potvrzení identity, přijmutí mezi zralé ženy a matky a v neposlední řadě potvrzení morální čistoty. Úvod mohly mít zpravidla jen řádně vdané katoličky. Úvod byl tedy důležitým a netrpělivě očekávaným obřadem, za který se bylo třeba modlit.

Manželku a matku zavazuje opět celá řada povinností. Má zachovávat status „domácí paní a hospodyně“, být dobrou a pracovitou manželkou, svědomitou matkou, má tvořit zázemí pro manžela, který ji a celou rodinu ekonomicky zajišťuje. Mezi povinnosti manželky k manželovi se zahrnuje láska, věrnost a manželská poslušnost, tzn. podřízenost manželky mužovým názorům a rozhodnutím, což je považováno za základ funkčního manželství. Místo ženy spočívá ve vedení domácnosti a výchově dětí („modlitba hospodyně“, „modlitba za děti“). Podstatná role ženy spočívá také v udržování dobrého jména rodiny, což předem vylučuje jakákoli selhání. Proto se objevuje rozjímání „o dobrém jménu pohlaví ženského“, „o pomluvách“, „o dobrém a pohoršlivém příkladu“, „o ctnostech domácí paní“. Jakým způsobem žena vystupuje na veřejnosti ke svému manželovi a k sobě podřízeným osobám (služebnictvu, čeledi), takové jméno rodina nese. Pověst rodiny je do velké míry závislá na pověsti manželky a hospodyně. I v souvislosti s manželkami se někdy hovoří o cizoložství s tím, že závažnost prohřešku se stupňuje podle toho, jestli se žena dopustila cizoložství se svobodným mužem nebo s ženatým, „soukromě“ nebo na veřejném místě, narodilo-li se z tohoto zakázaného styku dítě. Jedná se pak o několikanásobné cizoložství a veřejné pohoršení. Dítě, které by se narodilo z mimomanželského poměru, musí žena (v pojetí

normativních pramenů) vychovávat z vlastních prostředků. O muži, který je otcem případného dítěte, není v pramenech zmínka. Nemá k dítěti žádné povinnosti a jakoby se ztrácel z dohledu. Důsledky cizoložství zkrátka nese na svých bedrech výhradně žena.⁴²¹

Obraz muže je v modlitebních knihách jiný. Zaměřuje se na profesní život muže (hospodář, řemeslník, sedlák), jeho veřejné působení (ať už v rámci zaměstnání nebo jako zástupce rodiny), případně se modlitební knihy obrací na mladé muže a studenty, tedy na muže, kteří se na svou profesi teprve připravují. Sféry působení mužů a žen jsou v modlitebních knihách jednoznačně rozděleny na veřejný prostor pro muže a soukromý prostor pro ženy. Životní cyklus muže se pak dělí na dobu, kdy se na svou profesi připravuje a kdy svou profesi vykonává. Podle modlitebních knih je život muže s rodinným životem spojen spíše okrajově. S rozjímáními o zachování čistoty a o zbožnosti se sice setkáváme, ale modlitby ženicha jsou výjimečné. Výraznější je postavení muže jako manžela, ale prakticky výhradně je pojem „manžel“ zahrnut do společného pojmu „manželé“ nebo „rodina“. Modlitby typu „modlitba za novomanžely“, typická „modlitba manželů za živnost“ z *Nebekličů* nebo „modlitba bohabojné rodiny“ s mužem mlčky, ale jistě počítá.

V roli rodiče se ale s mužem počítá velmi málo. Zatímco žena je v modlitebních knihách vždy a především matkou, pojem „otec“ bychom hledali marně. Otce můžeme vytušit ve společných modlitbách rodičů ze děti nebo za celou rodinu. Ve spojení s jednotlivými dětmi či s událostí jejich narození se samozřejmě modlitba muže neobjevuje, to je výhradně záležitostí žen. Vzájemný vztah manželů se nejvíce odráží v modlitbách, které předkládají *Nebekliče*, zde najdeme i biblický vzor manželského páru – Jáchyma a Annu. Objevuje se také jiný vzor, sv. Alois Gonzaga, určený hlavně pro svobodné mladé katolíky. Modlitby k tomuto populárnímu světcovi 19. století se spojují hlavně s mládeží a dobou před manželstvím, protože sv. Alois je reprezentantem panické čistoty. Kategorie manželské čistoty nebo čistoty vdovské, kterými se křesťanská spiritualita také zabývá, bývají spojovány s jinými vzory: s již zmiňovanými Jáchymem a Annou, se sv. Monikou (matkou sv. Augustina)⁴²² apod.

Rozjímání Františka Poláška (jejichž názvy najdeme v tabulce č. 1 v přílohách), se asi nejvíce věnují tématu vzájemného vztahu manželů. Samozřejmě se dotýká manželských povinností zachovávat si vzájemně lásku a věrnost, žena má muži zachovat poslušnost.

⁴²¹ Srov. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské manželky*, s. 244-246.

Předností a specifikem rozjímání Františka Poláška je představování příběhů biblických postav, srovnávání jejich životních osudů, postojů a vztahu k Bohu (tj. osobní zbožnosti) se zkušenostmi současného čtenáře. Cílem autora je předložit je jako vzor k následování. To vše se děje velmi čtivou, stručnou a výstižnou formou a svěží češtinou. V rámci rozjímání „povinnosti osob v stav manželský vstoupit majících“ představuje autor příběh setkání Rebeky a Izáka. Záměrem je představit očekávané ženské vlastnosti jako pracovitost, vstřícnost, ochotu pomoci a bohabojnost jako nejpodstatnější předpoklady manželství. (Rebeka napájela muže i velbloudy vodou ze studny, čímž prokázala schopnost stát se dobrou manželkou. Její krása byla jen potvrzením dobrých charakterových vlastností.) Připojená modlitba, která popsané vlastnosti ženy shrnuje, se jako jedna z mála obrací výhradně na mladé muže.⁴²³

Polášek dále nabádá k respektování povahových vlastností a temperamentu („jiný příklad o volení stránky manželské“), seznamuje s příběhem o Tobiáši a Sáře jako předobrazu manželské zdrženlivosti a správného náhledu na sexualitu v manželství. Jaký je cíl manželství, ptá se autor a odpovídá: „*Cíl náš, nemá býti hovadská chlípnost, ale milost potomků, v nichžby požehnáno bylo jméno Boží... Druhý cíl jest společná pomoc a uvarování se smilství.*“⁴²⁴ Sňatek pouze jako brána do světa legitimního sexuálního života by byl zásadní omyl, od toho chce František Polášek varovat a jeho varování je určeno mužům („pěkné naučení pro ženichy“). Ne nadarmo se u jiného autora, Alfonse Stelziga, setkáváme s rozjímáním nad smilstvem, známostmi, vyraženými či dokonce obžerstvím, která jsou také adresována mužům. Každé pohlaví má své slabosti: ženy si neváží mužů, které si vzaly, a rády klevetí, proto mají rozjímat o povolání ženy a pomluvách. Muži mají sklony podřizovat se své tělesnosti a posilovat mužství alkoholem, proto Alfons Stelzig zařadil tato témata do své modlitební knihy.

Nabádání k zodpovědnému výběru životní partnerky zaznívá po celé 19. století. Podle kazatelů konce 19. století je syndromem doby lehkomyšlnost a vidina bezstarostně prožitého

⁴²² Srov. PAZDERKA, Josef. Slavnost sv. Moniky, vdovy: Sv. Monika, vzor vdov. In *Posvátná kazatelna*, 1877, s. 413-420.

⁴²³ „*Ženichové, když v stav manželský vstoupit chcete! Pamatujte na ten příběh a učte se z něho nehleděti toliko na krásu, na peníze, na hodnost, ale hleděti učte se obzvláště na to, zdaliž také ta osoba, kterouž sobě vzítí chcete, pracovitá, přívětivá, laskavá jest? Stav manželský jest stav těžký; nejeden křížček jest s ním spojen; bez bohabojnosti nespravíte nic. Bohabojnost je základ svornosti a štěstí manželského... Pamatujte, že jen jedenkrát vstupuje se v stav manželský; a co ste sobě jedenkrát vyvolili, to až do smrti držet musíte. Velmi mnoho tehdy jest záleženo na tom, abyste dobře vyvolili.*“ Srov. POLÁŠEK, František. *Příkladové aneb křesťanské mravní učení... díl druhý*, s. 292-293

⁴²⁴ Tamtéž, s. 300.

života, která zachvacuje mladé muže i dívky. Podobně jako dívky, i muži kalkulují s myšlenkou „dobře se oženit“. Předpoklady k tomu ale nemají:

„Mladík, sotva škoře odrostl, stává se dokonalým mužem. Přečte si několik řádků z novin – několik oplzlých, „pikantních“ básní, naučí se několika frázím, oblékne dle nejnovejší módy střižený kabát a už je člověkem osvíceným – dokonalým mudrcem, jenž od nikoho rady nepřijme. A poněvadž to nutně patří ke „vzdělání“, vrhá se z rozkoše do rozkoše, ze zábavy do zábavy – a když jiní začínají žít – jest on se svým životem hotov – jest z něho omrzelý, vyžilý stařec“ hořce komentuje situaci konce 19. století kazatel.⁴²⁵

Po celé 19. století autoři katolické normativní literatury komentují a odsuzují výběr životního partnera podle jeho ekonomického zajištění nebo zevnějšku. Platí to stále i na samém sklonku 19. století. Dopis čtenářky zveřejněný v časopise *Václav* se týká stále stejného tématu: *„Přišel k nám ženich... Tento panáček tedy přišel k nám říkat o mne. Jest prý tu hezká věc, šikovná chalupa, a on prý má také hezké peníze a žádné hadry. A tak se tu řeč točila jen okolo hospodářství, a já snad abych byla jen na přídavek“* stěžuje si čtenářka. „Strýček“, autor této komentované rubriky, odpovídá: *„Co tomu říkáte, milení čtenáři?... Jsoutě přemnoží ti ženiši až příliš mnoho chytří, ale málo poctiví a rozvážní; proto jest tolik nešťastných manželstev. Mnozí ženění se pro všechny jiné příčiny, jen pro tu pravou ne. Ano, jsou ženichové a nevěsty, kteří nevědí, proč tato svátost svatého manželství byla ustanovena.... Radím tedy všem ženichům, aby se dříve o svátosti stavu manželského poučili, neb poučení se dali od moudrých mužů“* A nakonec humorné přirovnání: *„Snadněji jest prý vstoupit do stavu řeholního, než do manželského, neboť ve stavu řeholním jest jistý zkušební čas, jako příprava na skládání slibů, ale ve stavu manželském skládají se sliby hned bez noviciatu.“*⁴²⁶ Tento dopis mimo jiné vypovídá také o tom, jakým způsobem se prolínala čtenářská obec *Václava* a *Anežky*.

František Polášek, který se ve svých úvahách ve větší míře zabývá manželkou a obrací se vysloveně k oběma pohlavím, považuje za důležité budovat dobré manželství vzájemnou úctou a službou jeden druhému. V tomto smyslu jsou jeho úvahy nadčasové, ve vzájemném vztahu jsou si totiž rovni, i když muž zůstává hlavou rodiny a rozhoduje o zásadních věcech. Autor klade na přední místo schopnost plnohodnotné komunikace, shodu názorů a schopnost ustoupit, což se očekává především od žen. Muž má v podstatě právo dát průchod svým

⁴²⁵ Srov. KNÍŽEK, František. Časové úvahy postní. Job. Necitelnost manželky. In *Rádce duchovní*, 1898, s. 358.

⁴²⁶ Srov. J. D. Otevřený list ženichům. In *Václav*, 1899, s. 299-301.

prchlivým náladám a cholerickým výbuchům, schopná a chytrá žena v té chvíli ustoupí do pozadí, aby předešla zbytečným hádkám. Naopak to neplatí, jednou z největších předností ženy je mlčenlivost. („Jiný příklad manželské lásky a svornosti.“). A manželská svornost zaručuje, že „*svorní manželé jsou již jako v přednebí*“, ⁴²⁷ a to i v případě, kdyby neměli děti. Není to pro 19. století rozhodně typické, přesto autor považoval za důležité toto téma zmínit („jak se mají chovat k sobě manželé neplodní“). Neplodnost je samozřejmě chápána poněkud starozákonně jako neplodnost ženy a snad právě proto se František Polášek obrací opět na muže, aby byli shovívaví, své manželce nic nevyčítali a naopak těšili její bolest a byli schopní v důvěře celou záležitost svěřit Bohu. Podle námětů modliteb končí manželství většinou úmrtím muže, proto téměř každá modlitební kniha obsahuje modlitbu vdovy. S opačnou variantou modlitební knihy nepočítají. Podobně jako absentuje pojem „otec“, zcela chybí i pojem „vdovec“.

Tolik tedy o vztahu mužů k ženě, manželce, rodině, dětem, který je poněkud „upozaďen“ vzhledem k pojetí muže jako veřejně angažující se osoby. I když není životní cyklus muže přednostně spojován s manželstvím a rodinou (jako u žen), přesto tím autoři modlitebních knih nekladou na muže menší nároky než na ženy. Katolická církev požaduje shodně u obou pohlaví úkony zbožnosti, účast na svátostech a podobně. Vývoj modlitebních knih během 19. století naznačuje, že se jejich autoři stále více obracejí na ženy, a dokonce se tato skutečnost dostává častěji přímo do titulu knihy. Stále méně se setkáváme s modlitbami a rozjímáními, která by byla určena přímo mužům nebo alespoň společně manželům.

Zbožnost u mužů v „dlouhém“ 19. století je rozporuplnou záležitostí. Přes různé projevy zbožnosti a zájmu o římskokatolickou církev (vydávání, překlady a četba knih s náboženskou tematikou, účast na poutích, podpora náboženských spolků apod.) nejspíš zbožnost mužů v průběhu století upadá, často se stávají formálními katolíky. Pokud se církevní události účastní muži, pak je téměř vždy opatřena pochvalným komentářem, že se muži nestydí veřejně demonstrovat své náboženské přesvědčení, jako např. při *První pouti katolických mužů z Prahy na Sv. Horu*, ⁴²⁸ ale ta se odehrála na samém konci století, kdy už byl posun společnosti směrem k sekularismu znát.

I když autoři modlitebních a výchovných knih vždy zdůrazňují potřebu modlitby a přijímání svátostí, je možné sledovat, jak se tím snaží překonat určitou skepsi mužů

⁴²⁷ Tamtéž, s. 313.

⁴²⁸ Srov. *První pout' katolických mužů z Prahy na Sv. Horu*. In *Václav*, 1897, s. 213-211.

k náboženským projevům a prožívání víry vůbec. Pokud je propagována mariánská spiritualita, pak nejběžnější modlitbou je růženec. Muži jím ale často pohrdají, protože podle dobového náhledu muž s růžencem v ruce není pravým mužem. Pejorativním výrazem „růženečkář-růženečkářka“⁴²⁹ byly označovány nejen ženy, ale i muži, a to se nemuseli zrovna veřejně modlit růženec, prostě jen nebyli pouze formálními katolíky. Modlitba mládence podle Jiljího Jajse z počátku 19. století charakterizuje typ spirituality spojený ještě s předchozím obdobím.⁴³⁰

2.2.3 Muž a jeho úkol

Římskokatolická církev mužům stále důvěřuje, nechce explicitně vyzdvihoval pouze ženskou zbožnost jako nositelku víry dalším generacím, i když i církve rozlišuje role obou pohlaví a např. výchova dětí a předání víry je především úkol ženy. Úkolem muže je vytvořit dobrý vzor, být nositelem všech pozitivních vlastností, pevné zbožnosti bez okázalých projevů i pevných postojů v rámci mezilidských vztahů. Největšími problémy mužů jsou alkoholismus a nezodpovědný sexuální život mimo manželství. Zatímco o alkoholismu se mluví často, o sexuálním chování spíše příležitostně, v jistém smyslu patří mezi tabu. O to víc je toto téma tabu i v rámci konstruktů feminity. Zatímco u žen se mluví o *zachování* čistoty, u mužů se mluví o jejím *porušování* nebo se dokonce toto porušování mlčky předpokládá. Zatímco pro dívky je jejich panenství *nenávratně* ztraceno, muži jsou opakovaně vyzýváni pro *návrat zpět*. To vše při prakticky stejných primárních (morálních) požadavcích na obě pohlaví.

⁴²⁹ Srov. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské jinochy*, s. 348.

⁴³⁰ „Milý Bože! Veď mě po *přenebezpečné cestě mladosti*, abych vždy byl před tvýma očima a vyvaroval se všeho, co se ti nelíbí. *Přispěj mi, abych se zahálky, lži, hry a opilství a všech hříchů uchránil*, které *lehce v obyčej přicházejí, jenž se tak snadně, aneb dokonce ani již odložití nedá*. Zvlášť tě, Bože, prosím, *uchovej mne od nepravosti nečistoty!* Jak bych se musel před tebou, Vševedoucí, stydět, jak by mě svědomí sužovalo, kdybych se dopouštěl něčeho, co je proti čistotě. Kdybych jen jednou začal, a pak se již nepolepšil. Hřešil bych a pak umřel ve svém hříchu. Jak asi musí být nečistému, který má před tebe, spravedlivý Soudce, předstoupit tam na věčnosti, na místě nevyslovitelných muk. Když jej tam bude trýznit myšlenka: co jsem to učinil? Co jsem ztratil? Jak musím nyní na věky trpět – vlastní vinou! Třesu se, když si na to vzpomenu! A jak se nemám ještě víc třást, když uvážím, jak snadno bych se do toho neštěstí mohl dostat? *Zachovej mne, Bože, v té spasitelné bázni, abych se nikdy něčeho nedopustil*, co by bylo proti tvému přikázání a mému svědomí, učinil bych se nyní i na věčnosti nešťastným. I kdybych svou *hanbu* před lidmi ukryl, před tebou bych ji zbytečně skrýval, ty víš o *nejtajnějších hříších*. *Budu se tedy, tolik co mohu, všeho vystříhatí, což na čistého mládence nepřislušné aneb nebezpečné jest*. Chci ve všem svém konání, řečech a s *svýma očima* být početný, mravný a stydlivý. Žádného zlého člověka nebudu poslouchat, ani se nenechám svést k ničemu, co by se ti nelíbilo. A když tam budu, vždy si vzpomenu na tvou neviditelnou přítomnost, abych ničeho neučinil, co by mě před *nejčistšíma očima tvýma k zardění přivedlo*. *Svědomí mi řekne, co hanebné a nepravé jest*. Ale na svá předsevzetí a na svou sílu se nesmím zcela spoléhat. Jsem křehký a nemohu nic jiného udělat, než utéci, bdít a modlit se. A chci utíkat a bdít, jak jen budu moct, chci se však také modlit k tobě, nejdobrotivější Otče. *Ty své mdlé dítě, které tebe následovati chce, povedeš, ochráníš a posilíš*. O to tě prosím a v to doufám, skrze Ježíše Krista, Pána a Spasitele našeho. Amen.“

V katolické normativní literatuře se setkáváme s tendencemi vytvořit vzor dobrého katolíka a současně nezpochybňovat jeho mužství. I když je po mužích vyžadována patřičná zbožnost, nemusí se do zbožnosti utíkat po celý svůj aktivní čas. Muž je určen pro veřejné vystupování, práci, řemeslo, úřad – je vyslancem do světa. K domácímu krbu (ženě a dětem) se vrací po vykonané práci a chodu domácnosti nevěnuje pozornost. Jeho zbožnost a morální charakter by měl být znát v jeho jednání, chování, veřejném vystupování, službě. O častější návštěvě kostela než jednou týdně není zmínka (na rozdíl od dívek), i když nedělní návštěva mše svaté je vždy považována za samozřejmost a nutné minimum. Muži jsou nabádání spíše k opravdové vnitřní zbožnosti („modli se často a srdečně, krátce a dobře“) při současné angažovanosti ve světě. I když v modlitebních knihách není jejich životní cyklus příliš zohledněn, přesto jsou s ním konfrontováni zejména díky přímému působení kněží jako farářů a zpovědníků. Jaké jsou jejich úkoly tváří v tvář přípravě na svatbu, v manželství a ve zpovědi se pokusíme nastínit v následujících kapitolách.

Jde o volnou parafrázi modlitby. Kurzívou jsou přímé citace textu. Srov. JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*, s. 253-255.

2.3 Pastorce snoubenců a svatba

2.3.1 Příprava na manželství

V životním cyklu věřícího katolíka „dlouhého“ 19. století měla svatba a život v manželství stále důležité místo. V podstatě od dětství se různou formou k tomuto kroku připravuje, tento fakt je zřejmý např. z modlitebních a výchovných knih. V rámci přípravy na manželství a během manželství samotného se ve větší míře otevírá prostor pro pastorační působení kněze. Až do zavedení civilního sňatku jsou věřící povinni o zamýšleném manželství informovat na příslušné faře a podrobit se všem církví předepsaným náležitostem předcházejícím manželství.

Povinností faráře bylo vyvinout maximální snahu o spásu duše svých svěřenců. Má k tomu použít všechny prostředky, které mu jeho „úřad“, jak je práce kněží od osvícenství chápána, umožňuje a doporučuje. Nejde samozřejmě jen o prostředky represe, které mohly dostat své místo např. při zpovědi, ale církev uplatňovala celou řadu preventivních opatření, jejichž cílem bylo předejít nesouměrným a problematickým manželským svazkům. K těmto preventivním opatřením patřily i tzv. snoubenecké zkoušky. Vzhledem k tomu, že do manželství chtěla vstoupit většina obyvatelstva, jsou snoubenecké zkoušky jednou z důležitých příležitostí pastoračního působení.

Před vlastní svatbou (soudobým církevním termínem *kopulací*) měli budoucí manželé absolvovat zasnuby, minimálně jednu zpověď, snoubenecké zkoušky a ohlášky. Toto ideálně stanovené pořadí jednotlivých kroků se ale v praxi podařilo málokdy dodržet. Důvodem se zdá být zejména složitý systém manželských překážek, jejichž obcházení katolická církev nerada dopouštěla. Příprava na manželství, jak se tento proces nazývá, se mohla prodloužit také kvůli nedostatečnému náboženskému vzdělání snoubenců, zatvrzelosti a nepřipravenosti snoubenců na manželství. V neposlední řadě mohly celý proces pozdržet i vrchnostenské úřady, než si snoubenci vymohli patřičná potvrzení. Velmi často snoubenci podceňovali celý proces přípravy na manželství, za knězem přicházeli pozdě a docházelo tak ke konfliktům mezi knězem a snoubenci.⁴³¹

Povinnost snoubenecké zkoušky stanovují církevní zákony a doplněny jsou i nařízeními ze strany státu, především dvorským dekretem z 23. prosince 1797, a zároveň

⁴³¹ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 789.

nařízením konzistoře z 9. ledna 1845, č. 7614 o konání snoubeneckých zkoušek před ohláškami.⁴³² Na důležitost snoubeneckých zkoušek upozorňoval už pastorální teolog Jiljí Chládek a doporučoval následující pořadí jednotlivých úkonů. V první řadě by měl farář začít “*zkušování a vytazování ženicha a nevěsty*,” tedy snoubeneckými zkouškami, následovat by měly ohlášky a nakonec zpověď.⁴³³ To vše za předpokladu, že budoucí manželé jsou snoubenci, tzn. vzájemně si přislíbili vstup do manželství, tento úkon se totiž odehrává bez přítomnosti kněze.⁴³⁴

Přípravou na manželství můžeme označit celý sled setkávání faráře, snoubenců, svědků a příbuzných od prvního oznámení sňatku na faře (ženichem nebo některým příbuzným jednajícím jeho jménem) až po svatbu. Přestože pohled na snoubenecké zkoušky a jejich zákonné zakotvení ze strany církve i státu zůstává po celé 19. století stejné, praxe celé přípravy se lišila a výsledná podoba závisela jen na oddávajícím faráři. Ten mohl některé části snoubencům prominout (zkoušku z náboženství), na jiné záležitosti mohl klást větší důraz (nutnost zpovědi a svatého přijímání před svatbou). V zásadě ale mohla *příprava na manželství* probíhat asi v následujících krocích. Nejdříve přicházeli snoubenci nebo jejich příbuzní oznámit zamýšlený sňatek na faru. Pokud se dostavili samotní snoubenci, následovala krátká rozmluva o svátosti manželství. Následně přistoupil farář ke zjišťování manželských překážek, což mělo probíhat v jednom nebo lépe ve dvou po sobě následujících dnech. Vlastní snoubenecká zkouška (z náboženství) se měla odehrát v jednom nebo více setkáních. Farář také neměl vynechat poučení manželů o povinnostech v manželství, ke kterému mělo dojít nejlépe těsně před svatbou (nebo několik dní po svatbě).⁴³⁵ Pak následoval proces ohlášek a povinná zpověď, a to buď v jednom nebo i více setkáních u svátosti smíření. Oběma snoubencům bylo velmi doporučováno absolvovat před sňatkem tzv. generální zpověď. V průběhu celého procesu *přípravy na manželství* pracoval farář spolu se snoubenci na případném získávání dispensí od zjištěných manželských překážek, povolení k sňatku ze strany státu a dalších dokumentů.

⁴³² Upozorňuje na ně farář Emanuel Doležal ve výkladu o snoubeneckých zkouškách uveřejněném v *Časopise pro katolické duchovenstvo*. Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 69, 71, 73, 76-78.

⁴³³ Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II., s. 209.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 208.

⁴³⁵ Rozvrh přípravy na manželství systematicky podal Antonín Skočdopole. Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 794-796.

Počet jednotlivých schůzek se mohl lišit podle situace, nicméně první setkání se mělo odehrát ještě před první ohláškou. Počátkem 19. století je prvním účelem snoubeneckých zkoušek zjišťovat, jestli lze manželství vůbec platně uzavřít, tzn. je nutné zjistit všechny eventuelní manželské překážky. Později se v rámci pastorální teologie a praxe tohoto zjišťování přesouvá také do svátosti smíření a snoubenecké zkoušky jsou využívány hlavně k poučování manželů. Za to, jestli je manželství platně uzavřeno, zodpovídá do značné míry kněz. Pastorální teologie totiž počítá s nedostatečným náboženským vzděláním farníků a povědomí o mnohých manželských překážkách se ani nepředpokládá - to je úkolem faráře. Je tedy v jeho vlastním zájmu vhodným dotazováním snoubenců, jejich rodičů, příbuzných a přátel rozkrýt rodinné konstelace a zjistit co možná nejvíce informací. Snoubenecké zkoušky nejsou tedy určeny jen pro snoubence, ale v první fázi se jich může zúčastnit celá řada příbuzných, přátel a svědků.

2.3.2 Zásnuby

Celému procesu *přípravy na manželství* předcházejí zásnuby. Ačkoli se kněz většinou zásnub neúčastní, přesto se ho další poučování snoubenců velmi úzce dotýká. V celkovém kontextu se právě v otázce přístupu k zásnubám projevuje působení kněze v rámci vlastní farnosti, jeho vliv na farníky pomocí katechezí, křesťanských cvičení či kázání. Okolnosti uzavírání manželského svazku by si totiž věřící neměli ujasňovat až těsně před svatbou, ale základní povědomí by měli muži a dívky získat už během školní docházky a dále prohlubovat v rámci dalšího pastoračního působení. Samozřejmě zdaleka ne vždy bylo možné tomuto ideálu dosáhnout, proto měl farář snoubence co nejdříve poučit o tom, jaký je rozdíl mezi zásnubami a skutečným manželstvím, jaké náležitosti je třeba při zásnubách dodržet, proč jsou zásnuby důležité a jak dlouho mají trvat a konečně jaké jsou závazky vyplývající ze zasnoubení.⁴³⁶

Tyto zdánlivě jednoduché otázky mají svůj důvod, protože - jak doslova připomíná Jiljí Chládek – faráři by se měli zasadit hlavně o to, aby „jednou vypleněno bylo z křesťanských obcí ono hříšné domnění mnohých, jenž se domnívají, že by hned, jakž přípověď měli, jimť již, nevím čeho dovolíno bylo.“⁴³⁷ Věřící si pletou zasnoubení

⁴³⁶ Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, s. 208.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 208.

s manželstvím „a tak před požehnáním církve nařízeným, nestydatě tělům svým uzdu pustili“.⁴³⁸

Zásnuby (v pojmech počátku 19. století *přípověď* nebo *zámluva*) považuje katolická církev za závažný krok vedoucí k manželství, proto se nemohou uskutečnit soukromě (ve smyslu tajně) nebo „*lehkomyslně někde v hostinci aneb tančírně anebo při schůzi hříšné*“.⁴³⁹ Zásnuby mají být veřejnou záležitostí za přítomnosti rodičů nebo svědků, ale stačí, aby byl slib vyjádřen ústně. „*Soukromé sliby budoucího manželství jsou vnadidlo d'ábelské*“,“ myslí si Antonín Skočdopole, protože i kdyby soukromý slib manželství byl platný, nedá se dokázat.⁴⁴⁰

Kněží upozorňují na okolnosti uzavírání zásnub. Na svou důvěřivost nebo neschopnost se bránit pak doplácují především ženy. Muži lehce slibují manželství jiné kandidátce, se kterou se nakonec ožení, nechávající za sebou zástup zhrzených dívek. Následkem takovýchto pokoutních vztahů a slibů bývají nářky, pomluvy a pohoršení šířící se po celé farnosti. Proto jeden z důležitých úkolů faráře je stále a neúnavně poučovat věřící už od dětství - v rámci školní katecheze, křesťanských cvičení, kázání, svátosti smíření apod. Mít povědomí o tom, co to znamená *zasnoubit se*, patří ke *vzdálené přípravě na manželství*, která je vlastně součástí dobře vedené výuky katechismu v rámci školní docházky.

O manželství vážně uvažující věřící by měli dodržet zásadu nezasnubovat se bez „dobré naděje“, že brzy po zásnubách bude následovat manželství. Příliš dlouhá doba zásnub vede ke ztrátě dobré pověsti, nevěře nebo „nedovolenému obcování“. Je v zájmu faráře, aby se ve své farnosti postaral o plnění závazků plynoucích z platných zásnub - důležitou indikací je neexistence překážky manželství. Hlavním motivem starostí o snoubence má být zamezení lehkovážnému přístupu ke svátosti manželství mezi věřícími ve farnosti.⁴⁴¹

2.3.3 Snoubenecké zkoušky

Při rozhovorech na faře se kněz vyptává snoubenců na jejich věk, vyznání, rodinný stav, zaměstnání, požaduje křestní list, případně také povolení k ženění. Co se týče

⁴³⁸ Tamtéž, s. 209.

⁴³⁹ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 788.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 788.

manželských překážek, má povinnost zjišťovat, jestli nejsou snoubenci příbuzní, a pak následují mnohem osobnější, ale vzhledem k důrazu, jaký církev přikládá manželským překážkám, důležité otázky. Kněz zjišťuje, jestli snoubenci vstupují do manželství dobrovolně, neslíbili manželství někomu jinému nebo naopak neslíbili vstoupit do duchovního stavu nebo se dát vysvětit. Je-li to nutné, má se farář také ptát na to, jestli snoubenec neměl sexuální styk s příbuznými nevěsty, jmenovitě s matkou, sestrou či sestřenicí. Tytéž otázky by měly zaznít i na adresu nevěsty. Přes požadavek katolické morálky o zachování tělesné čistoty před vstupem do manželství se poměrně často stávalo, že nevěsta byla v době sňatku těhotná. Farář proto měl povinnost dotazovat se na případné těhotenství a také informovanost ženicha o této záležitosti. Kněžím se bohužel nedařilo zjistit pravý stav věci. Opakované dotazy farářů na stránkách ČKD svědčí o tom, že buď této věci nevěnovali dostatek pozornosti, anebo, což je pravděpodobnější, nevěsta své těhotenství úspěšně zatajila.⁴⁴²

Intimním otázkám se nevyhnuli ani vdovci a vdovy. Pokud chtěli vstoupit do nového manželství, měl kněz také právo zjišťovat podrobnosti z jejich intimního života, jmenovitě, jestli nenavázali sexuální vztah se současným snoubencem ještě za života bývalého manžela. Všechny tyto otázky kladl kněz mimo svátost smíření za účelem zjišťování překážek manželství. Odpovědi snoubenců se staly obsahem protokolu o zkoušce snoubenců, který farář zapisoval.⁴⁴³

I přes dotazování ze strany kněze mohou zůstat některé překážky neodhaleny nebo dokonce úmyslně zatajeny, proto existuje instituce ohlášek, která zkoušky snoubenců doplňuje. Mnohé překážky se často odhalily až ve zpovědi nebo dokonce až po svatbě, o čemž vypovídá řada pastoračních dotazů v *Časopise katolického duchovenstva*.⁴⁴⁴

V případě závažné překážky má farář snoubence přesvědčit, aby od sňatku upustili. Jedná se o názor obsažený v příručce Jiljího Chládky, který ale není výjimkou ještě v polovině 19. století.⁴⁴⁵ Snoubenci samozřejmě od sňatku upustit nechtějí a domáhají se možnosti získat od některých méně závažných překážek u biskupa dispens (prominutí). Kněží se často setkávali s urputným postojem snoubenců a s nátlakem na svou osobu, aby vše potřebné

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 788.

⁴⁴² Většinou se jedná se o žádosti novomanžela o zrušení sňatku s nevěstou, která před svatbou zatajila těhotenství s jiným partnerem. Srov. J. B. Error circa virginitatem sponsae. In *ČKD*, 1873, s. 61-64.

⁴⁴³ Srov. BOROVIČKA, Klement. *Církevní sloh církevní*, s. 566-569.

⁴⁴⁴ Viz níže v dalším textu.

⁴⁴⁵ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkušbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 262.

zařizovali. Mohli sice snoubencům pomáhat s vyřizováním formalit (a také to často dělali), ale oficiálně si měli snoubenci žádat prostřednictvím vikáře (děkana) sami. Neměli v této záležitosti vytvářet nátlak na svého faráře, jak se často v rámci soukromých hovorů nebo dokonce svátosti smíření dělo.⁴⁴⁶ V průběhu 19. století, a zvláště v jeho 2. polovině, snoubenci často dosahují dispenzí a celou záležitost řeší spolu se svým farářem. Ten má zodpovědně sepsat žádost s pravdivými a dostatečnými důvody, které by patřičně dokázaly potřebnost dispensy. Někdy mají snoubenci tendenci ovlivňovat obsah žádosti, uvádět jen určité nebo dokonce nepravdivé údaje, jen aby dispens získali. Tomu všemu musí farář zabránit.⁴⁴⁷

Při *snoubeneckých zkouškách* se ale nejedná jen o zjišťování manželských překážek. Hlavním úkolem kněze je přesvědčit se o úrovni náboženského vzdělání snoubenců, doplnit je a na závěr poučit snoubence o manželských povinnostech. Je to jedinečná a neopakovatelná příležitost k pastoračnímu působení a kněz se jí nemá ani při velkém vytížení vzdávat.

Když na katolickou faru přicházejí snoubenci žádat o uzavření sňatku, musí farář nejprve zjistit, jestli se jedná o katolíky, nebo jestli jeden nebo dokonce oba snoubenci nejsou evangelíci. Stává se, že na faru přicházejí i snoubenci-evangelíci, přestože je katolický kněz nemůže oddat, takže je vyslechne a odešle za evangelickým pastorem. Podle toho, jsou-li snoubenci oba katolíci nebo je katolíkem jen jeden, přizpůsobí farář snoubeneckou zkoušku v oblasti ověřování znalosti katolické víry (dogmat). Zatímco u katolíků bude ověřovat pouze základní náboženské znalosti, protože se obecně soudilo, že katolickému sňatku nehrozí více méně žádné nebezpečí (odpadu od víry), zvláště tehdy, když manželé žijí v katolické farnosti a dodržují základní morálku, u katolíka, který chce vstoupit do smíšeného manželství, bude daleko přísnější.

Pokud se bude uzavírat smíšený sňatek, jedná se o zcela jinou situaci. Římskokatolická církev smíšené sňatky nedoporučuje a snoubence od nich odrazuje, ale samozřejmě je nemohla zakazovat, přijímal-li je stát. Po celé 19. století jsou smíšené sňatky s výhradami akceptovány. Farář tedy připravuje ke sňatku i snoubence smíšeného náboženského vyznání, ale o to víc se zaměřil na přezkoušení katolíka. Nestačí jen základní články, ale celý katechismus, a zvláštní důraz se kladl na sporné články, které evangelíci

⁴⁴⁶ Srov. Jiljí CHLÁDEK, *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, s. 210.

⁴⁴⁷ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkouškách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 263; BOROVÝ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 565-588. Borového *Úřední sloh církevní* obsahuje celou řadu vzorových žádostí o dispense manželských překážek, ohlášek apod. adresovaných konsistoři, vzor protokolu o zkoušce snoubenců atd.

nepřijali. Katolická strana musí vědět nejen v co věří, ale také proč.⁴⁴⁸ Ne každý venkovan je schopen, přihlédneme-li k jeho náboženským znalostem, vstoupit do smíšeného manželství. Na to otevřeně upozorňuje Emanuel Doležal, autor rozsáhlého článku o snoubeneckých zkouškách v ČKD, který nemá daleko k názoru, že smíšený sňatek uzavírají jen „povrchní“ katolíci.⁴⁴⁹ A i kdyby se katolík vykázal dobrými náboženskými znalostmi, životem ve smíšeném manželství svou víru i víru svých dětí ohrožuje.

Základní náboženské znalosti, které má kněz požadovat, bývají základní modlitby Otčenáš, Zdrávas Maria, Věřím v Boha (vyznání víry). Věřící by se měl základním způsobem orientovat v dogmatech o trojjedinosti, o smrti a vzkříšení Ježíše Krista, o Marii jako matce Boží, víře v poslední soud, věčný život, svaté. Tento požadavek rozhodně nejde nad rámec vyznání víry. Dále je důležitá znalost desatera a svátostí, především svátosti křtu, eucharistie a svátosti manželství. Přestože odpovídající penzum dogmatiky obsahovala prakticky každá modlitební kniha, dostatečná orientace věřících v této oblasti nebyla rozhodně samozřejmá. Kněz sice nemůže a nemá po všech věřících žádat stejnou úroveň vědomostí, stačí tzv. základy víry (*elementa fidei*), jejichž znalost je bezpodmínečnou nutností: „Komu základové víry dostatečně povědomy nejsou, nemá k uzavření sňatku manželského připuštěn být“ zdůrazňuje Antonín Skočdopole.⁴⁵⁰

Během 19. století byl obsah *přípravy na manželství* či *snoubeneckých zkoušek* závislý především na knězi. Ke konci století se objevují propracovanější výchovné příručky pro snoubence a manžele. Zaměřují se na výťah z katechismu a morální teologie přesně pro snoubence a zohledňují náboženské znalosti, které mají u zkoušky prokázat.⁴⁵¹

Aby snoubenec ve zkoušce z náboženství obstál, záleží také na celkové atmosféře a způsobu vedení rozhovoru ze strany kněze. Není v zájmu kněze odhalovat za každou cenu mezery ve vědomostech, přineslo by to všem jen komplikace, odložení sňatku, dodatečné vyučování apod. Pastorální teologie 19. století počítá s psychologickým rozpoložením účastníků rozhovoru, tedy kněze na jedné straně a laika na straně druhé, kněžím doporučuje vstřícnost, ale zároveň zdravý asertivní přístup. Kněz má vystupovat mírně, vlídně, ale

⁴⁴⁸ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 65-67.

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 69-70, 75.

⁴⁵⁰ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 794.

⁴⁵¹ Příkladem může být např. příručka *Myrtový věnec*. Nároky na náboženské vzdělání snoubenců nejsou nijak přehnané, opět se jedná o vyznání víry a jeho obsah a základní povědomí o křesťanské morálce. To vše je doplněno modlitbami a také úvahami nad povinnostmi manželů a výchovou dětí. Výhodou příruček tohoto typu je přehlednost. Srov. ŘEHÁK, Karel Lev. *Myrtový věnec*, obsah, s. 347-350.

nekompromisně, věnovat speciální pozornost nervozitě snoubence, který, když přichází na faru „jako opařen a všecek pomaten bývá, tak že by velmi těžko bylo, jediného slova z něho se dopáčiti.“⁴⁵² Schopnost „dopáčiti se“ patřičných náboženských vědomostí by měl prokázat každý farář, protože to patří k jeho formaci. Právě Jiljí Chládek doporučoval soukromé vyučování (soukromé rozhovory) jako výbornou pastorační metodu, ve které by se měl každý kněz ve vlastním zájmu zdokonalovat, a nepřístupovat k pastorači pasivním způsobem.⁴⁵³

Dobře a efektivně vést soukromé rozhovory je ale samozřejmě velmi náročné a kněží se v tomto ohledu zdokalovali díky svým vlastním praktickým zkušenostem. Když v roce 1828 vznikl *Časopis pro katolické duchovenstvo*, vytvořil se prostor pro sdělování praktických zkušeností mezi kněžími navzájem. Zkušený Emanuel Doležal radí, jak by bylo vhodné vést pastorační rozhovor se snoubenci za účelem *snoubeneckých zkoušek*. Začátek setkání je vhodné nějak odlehčit, a teprve pak přijít k jádru věci s tím, že si kněz má dát dobrý pozor na úroveň komunikace, kterou zvolí. Nemá se ptát příliš teologicky či „akademicky“, ale „katecheticky“, tedy jako kdysi ve škole, formou otázek a odpovědí, nehledat žádné záludnosti, otázky pokládat přímo a jednoznačně. Pak se farník osmělí a odpovídá správně a beze strachu „pokud jen prostředně do školy chodil a zdravého a otevřeného rozumu jest“⁴⁵⁴

Náboženské vědomosti farníků většinou nebyvají nijak oslnivé, ale jednou za čas se stane, že se na faře objeví i vzdělanější farník. To bývá pro kněze vítaná možnost získat povzbuzení pro své vlastní kněžské působení: „Bývám u té příležitosti obyčejně dobrého rozmaru a věc příběhy, příklady a průpovědmi, sebe i snoubence dosti příjemně chvíli bavím. Je-li snoubenec z třídy ještě vzdělanější, o nějakém náboženském předmětu s ním rozmluvu zapřádám, jak tomu neb onomu rozumí sobě vysvětlovati dávám, sám odpory a námitky kladu a snoubencem vyvraceti jich nechávám. A proč bych sobě této kratochvíle nepopřál?“ svěřuje se Emanuel Doležal a dodává prozaické vysvětlení: „Vždyť jest nám bez toho více s neumělými nežli s vycvičenými činiti a se obírat.“⁴⁵⁵ Emanuel Doležal bohužel neučinil žádnou přímou zmínku o tom, jestli farníci, kteří umí dobře odpovídat na otázky, jsou spíše muži nebo ženy. Autor rovnoměrně soustředil pozornost na oba snoubence.

Když je u zkoušky z náboženství uvolněná, nikoli ale lehkovážná atmosféra a kněz s farníky živě diskutuje, dokonce dělá vtipy, společně se smějí nad nedokonalými odpověďmi

⁴⁵² Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 70.

⁴⁵³ Srov. kapitola o zvláštním vyučování, CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, 116-120.

⁴⁵⁴ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 71.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 90.

snoubenců, ale zároveň se společně znova a znova pouštějí do diskuse, povzbudí kněz sám sebe i snoubence ve víře; bývají to osvěžující a vzácné chvíle při setkávání tak profesně i sociálně rozdílných lidí.

Pokud jeden nebo dokonce oba snoubenci u zkoušek z náboženství neobstojí, má farář právo odložit svatbu, dokud se snoubenec nedoučí, co zapomněl. Je ovšem pravděpodobné, že se k tomu v praxi mohl uchýlit jen málokdy. Tlak snoubenců a příbuzenstva, kteří už chystají svatbu, by mu to nedovolil. Farář nemusel sám soukromě snoubence doučovat, na to totiž většinou neměl při svém vytížení čas. Zodpovídal ale za doučování jako takové, snoubence mohl odkázat na křesťanská cvičení nebo dokonce na samostudium katechismu.⁴⁵⁶ Pravděpodobně k tomu ale docházelo málokdy. Informace, které pochází z 80. let 19. století, to potvrzují. Pastorální teolog Klement Borový výslovně uvádí, že snoubence doučí farář, aby se mohlo (rychle) začít s ohláškami.

Jestliže v 1. polovině 19. století byla snaha náboženské vědomosti hlouběji prověřovat, situace se v 2. polovině 19. století, zvláště od 70. let, rychle mění. Po roce 1869 už není podle rakouských zákonů nedostatek náboženských znalostí překážkou manželství a farář ji může snoubencům podle svého uvážení úplně prominout.⁴⁵⁷ Tato varianta je ještě kolem poloviny 19. století odmítána, především proto, aby kněz nedělal rozdíly mezi snoubenci vzdělanějšími a méně vzdělanými, což de facto znamenalo mezi bohatými a chudými. To samozřejmě neznamená, že by si to opravdu někteří snoubenci „nezasloužili“, zvláště když chodí pravidelně do kostela, ke zpovědi, účastní se i dalších pobožností a křesťanských cvičení, což farář o svých farnících dobře věděl. Ale kvůli udržení „klidu“ ve farnosti je lepší s takovými snoubenci zkoušku absolvovat a raději jim něco vhodného darovat, např. knihy z Dědictví svatojánského nebo něco od Karla Vinařického.⁴⁵⁸

Tuto část zkoušky by měli snoubenci absolvovat před ohláškami. Protože snoubenec, kterému už probíhají ohlášky, se na faru ke zkoušce dostaví jen z povinnosti, nikoli z dobré vůle. A pokud by se farář ohradil, bude působit jako neznalý svých povinností, které si má hlídat.⁴⁵⁹ Ale názor na vhodný čas zkoušky z náboženství se v průběhu 19. století změnil a tato část zkoušky mohla být časově vsunuta mezi probíhající ohlášky.

⁴⁵⁶ Tento názor zastává Emanuel Doležal. Tamtéž, s. 77; SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 796.

⁴⁵⁷ Srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 572-573.

⁴⁵⁸ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 88-89.

⁴⁵⁹ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 81.

Přes všechny pochybnosti byla zkouška z náboženství po celé 19. století důležitá. Snoubenci ze vzdálenějších míst nebo jen vedlejších vesnic či farností, kteří se přestěhovali nebo přebývali na jiném místě než v místě svatby, se u místního faráře museli prokázat vysvědčením o absolvování náboženské zkoušky. Vzhledem k tomu, že svatba v naprosté většině případů probíhala ve farnosti nevěsty, týkala se tato záležitost v podstatě jen mužů. Farář ženicha byl oprávněn převzít na sebe zkoušení ze „své“ farnosti pocházejícího ženicha a oddávající zkoušel pak jen nevěstu. Ženich se pak měl prokázat buď zvláštním vysvědčením o úspěšně složené náboženské zkoušce nebo o tom farář učinil poznámku do tzv. *ohlašního* nebo *prohlašního listu* - potvrzení o vyhlášených ohláškách ve vzdálené farnosti ženicha, který se předával faráři nevěsty.⁴⁶⁰

Snoubenecká zkouška nemusí být nutně pouze formalitou, kterou by chtěly mít obě zúčastněné strany rychle splněnou. Skýtá jednu nezanedbatelnou výhodu pro faráře i snoubence - dává totiž možnost si v klidu a o samotě promluvit o motivech sňatku. Farář Emanuel Doležal se svěruje se svou zkušeností z venkova, kde se navzdory napomínání domlouvají sňatky pomocí dohazovačů a kde hlavní roli hraje sociální postavení snoubenců nebo věno nevěsty, a snoubenci se často vůbec neznají. Dohazovač přesvědčí obě rodiny o výhodnosti navrhovaného sňatku, přidá se tlak příbuzenstva a přátel a hned se sepisuje svatební smlouva. Na faru přicházejí příbuzní s pevným přesvědčením o tom, že svatba proběhne v nejbližším termínu několika týdnů. Na názor snoubenců rodina nebere zřetel. Farář je nakonec jediný, který může celý proces zpomalit. Nejdříve si vezme snoubence ke zkoušce z náboženství a ohlášky zatím nedovolí. Tím se celá záležitost o pár týdnů prodlouží a snoubenci se mohou sami rozmyslet. V rodinách klesne počáteční vypjaté nadšení, získá se čas na důkladné prozkoumání druhé strany a uvážené sepsání svatební smlouvy. Farář je pak mnohdy jediný, kdo se snoubenců zeptá na jejich názor a má možnost zjistit jejich skutečný postoj k sňatku, obzvláště pokud jsou mezi nimi nápadné rozdíly věku. Snad se i odhodlá k tomu, aby narychlo a zjištěnou domluvenou svatbu rodinám rozmluvil a předešel nešťastnému manželství.⁴⁶¹

Ze zveřejněných poznámek z pastoračních (diecézních) schůzí kněží se dovídáme řadu dalších postřehů z pastorační praxe. Farář Václav Machník klade velký důraz na úlohu snoubeneckých zkoušek pro zdařilé manželství. Nešťastná manželství jsou podle něj

⁴⁶⁰ O prohlašních listech jako důležité formalitě srov. BOROVIČKA, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 572.

výsledkem nejen nedostatečného uvážení ze strany snoubenců, ale i opomenutí poučení ze strany duchovního. První rozhovor může být zahájen slovy: „*Vy chcete spolu vstoupiti v stav manželský. Na kroku tom leží všechno štěstí neb neštěstí, všecka spokojenost neb nespokojenost života vašeho...*“ a pokračuje zdůrazněním všech, v dobovém kontextu, zásadních rizik: „*Již při volení sebe máte býti opatrní. Obyčejně se přitom hledí buď na rozkoš, na krásu těla, na peníze a bohatství aneb za sebe se berou s přinucením a vůlí rodičů...*“⁴⁶²

Všechny tyto motivy se často opakují, např. ve výchovných a modlitebních knihách.⁴⁶³ Proto je nutné se zamyslet i nad pohledem církve na motivy uzavírání manželství. Nekritizovala pouze snahu rodičů vnucovat snoubencům vlastní názor, nevidí tedy snoubence jen jako možné oběti dané sociální struktury, ve které žili už jejich rodiče. Kritizuje i samotné snoubence, pokud by jejich zájem o sebe navzájem byl pouze povrchní, ve smyslu sexuálním. Církev totiž chce vychovávat k „vyšším hodnotám“, přestože už od dob sv. Pavla počítá se sexualitou člověka jako silným motivem k uzavření manželství.⁴⁶⁴

Proti přílišné náklonnosti k fyzickému vzhledu snoubence jako motivu k uzavření manželství se farářům ale přece jen „bojuje“ nejsnadněji. Pokud faráři chtějí argumentovat některým z biblických příběhů, často se setkáme s motivem „Tobiášových nocí“, kde se pracuje s tématem sexuální zdrženlivosti těsně po uzavření manželství jako dobrého duchovního daru do manželství.⁴⁶⁵

Podle tohoto náhledu je jen otázkou času, kdy mladí manželé „prohlédnou“ a po opadnutí počáteční vášně už nezbyvá žádná trvalá hodnota pro budování skutečného

⁴⁶¹ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, s. 82-84; Strategie při výběru partnera ve venkovském prostředí na Třeboňsku přibližuje MRÁZOVÁ, Jana. „Přislíbují sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati“... In *HD* 29, 2005, s. 76nn.

⁴⁶² Srov. MACHNÍK, Václav. Cvičení snoubenců. In *ČKD*, 1861, s. 253- 254.

⁴⁶³ O vhodném způsobu výběru partnera a dovoleném chování před manželstvím hovoří řada příruček. O tom, s kým mají a nemají mladí lidé udržovat známosti, poučuje v rozsáhlé kapitole např. Karel Lev Řehák, Srov. ŘEHÁK, Karel Lev. *Myrtový věnec*, s. 36-98, o „řádném volení choti“ se rozepisuje také KERNER, Josef. *Cvičení pro ženichy a nevěsty*, s. 14-26.

⁴⁶⁴ V často citované sedmé kapitole Prvního listu Korintským čteme: „*Pokud jde o to, co jste psali: Je pro muže lépe, když žije bez ženy. Abyste se však uvarovali smilstva, ať každý má svou ženu a každá svého muže. Muž ať prokazuje ženě, čím je jí povinen, a podobně i žena muži. Žena nemá své tělo pro sebe, ale pro svého muže. Podobně však ani muž nemá své tělo pro sebe, ale pro svou ženu. Neodpírejte se jeden druhému, leda se vzájemným souhlasem a jen na čas, abyste byli volni pro modlitbu. Potom zase buďte spolu, aby vás satan nepokoušel, když byste se nemohli ovládnout. To ovšem říkám jako ústupek, ne jako příkaz... Svobodným a vdovám pravím, že je pro ně lépe, když zůstanou tak jako já. Je-li jim zatěžko žít zdrženlivě, ať vstoupí v manželství, neboť je lepší žít v manželství, než se trápit.*“ [1 Kor 7, 1-9]. Na myšlenky svatého Pavla navazují i církevní otcové, např. POŘÍZ, Jan. Manželství a sexualita u sv. Augustina. In *Teologické texty* 2, 2008, s. 58-62.

manželství. Pokud se snoubenci spoléhají na vidinu ekonomického zajištění, snadno se stane, že se chudší z nich stane závislým na vůli a majetku druhého. K funkčnímu manželství to rozhodně nevede a zvláště muži se pak cítí velmi psychicky zatíženi kvůli neschopnosti ekonomicky zajistit rodinu. Za nerovnými sňatky stávají velmi často rodiče. Farář má za všech okolností zaujmout neutrální postoj a naopak se snažit dát snoubencům prostor, aby se sami vyjádřili, a motivovat je, aby nepodléhali nátlakům rodičů. Kněz se v žádném případě nesmí propůjčit k přemlouvání snoubenců k uzavření sňatku, je to pro něj nedůstojné a navíc by pravděpodobně přispěl ke vzniku dalšího nerovného manželství, což by se nakonec ve farnosti obrátilo proti němu.⁴⁶⁶

2.3.4 Překážky manželství

Většinou hned při prvním setkání faráře a snoubenců se začínají zjišťovat případné překážky manželství, protože možnost platně uzavřít sňatek patří k nejdůležitějším právům katolíka; je vlastně povinností faráře, aby z moci svého úřadu všechny případné překážky vyšetřil, případně zajistil dispenze.

Systém manželských překážek a záповědí má v katolické církvi dlouhou tradici a v průběhu staletí se vytvořil poměrně spleťtý systém, který je obsahem manželského církevního práva. Základní principy manželství podle křesťanské věrouky, tj. monogamie, svátostnost a nerozlučitelnost, se u nás prosadily ve vrcholném středověku. Důležitým mezníkem byl pro chápání i teoretické nazírání na manželství Tridentský koncil, po němž se začala uplatňovat tzv. tridentská forma uzavírání sňatku před knězem a dvěma svědky. Významným momentem ve vývoji byl pak až počátek 20. století – v roce 1907 papežský dekret *Ne temere* (nově upravena forma oddavek) a konečně nový souborný Kodex kanonického práva (*Codex iuris canonici*) z roku 1917.⁴⁶⁷

Závady manželství, které mají vliv na platnost nebo dovolenost manželství, se dělí na *překážky a záповědi manželství*. *Zásadní překážky (impedimenta dirimentia)* činí manželství neplatným (jsou to tzv. vylučující překážky), naproti tomu dobově *záповědi manželství (impedimenta impedimentia)* nezpochybnují platnost (jde o tzv. zabraňující

⁴⁶⁵ Srov. KERNER, Josef. *Cvičení pro ženichy a nevěsty*, s. 24-25; ČALLA, Jan Nepomuk. Slovo o zdrženlivosti. In *ČKD*, 1846, s. 123.

⁴⁶⁶ Srov. MACHNÍK, Václav. *Cvičení snoubenců*. In *ČKD*, 1861, s. 255.

⁴⁶⁷ Srov. KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*, s. 80.

překážky), ale manželství je z pohledu katolické církve nedovolené.⁴⁶⁸ Po celé 19. století je zjišťování manželských překážek důležitou součástí snoubeneckých zkoušek a tím také jedním z důležitých úkolů každého faráře. O manželských překážkách se dovídá nejen před vznikem manželství, ale velmi často až době jeho existence. Jejich řešení (dispenzace) je pak „oříškem pastýřské opatrnosti“, protože často je velmi nežádoucí, aby se o zjištěné překážce dozvěděl někdo jiný mimo samotného snoubence (manžela). Vyjednávání v těchto záležitostech tvořilo každodenní rutinu pastorační praxe. Navíc se měl farář vyznat v rozdílných požadavcích státu a církve důležitých pro uzavření platného manželství, které se v průběhu „dlouhého“ 19. století několikrát měnily. Není účelem této práce podrobně sledovat problematiku kanonických překážek manželství. Nicméně pro pochopení souvislostí s pastorační praxí je nutné se s manželskými překážkami, platnými v této době, stručně seznámit.

Překážky manželství (impedimenta dirimentia) jsou charakterizovány takto:

1. omyl (*error circa persona antecedens*)
2. výminka (*condicio*)
3. nespravedlivé nucení
4. pohlavní neschopnost (manželská nemohoucnost, *impotencia*)
5. nedostatek duševní způsobilosti
6. nedospělost (minimální věk)
7. pokrevní příbuzenství (do čtvrtého stupně boční linie)
8. duchovní příbuzenství (příbuzenství pocházející ze křtu, biřmování)
9. švagrovství (do čtvrtého stupně boční linie)
10. veřejná mravopočestnost
11. trvajícím manželským svazek
12. vyšší svěcení a slavné sliby
13. rozdílnost náboženství (sňatek s nepokřtěnými)
14. únos
15. zločin (cizoložství a vražda manžela)
16. nedostatek tridentské formy.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Srov. Současný Kodex kanonického práva zná jen vylučující překážky, tedy ty, které činí manželství neplatným. Srov. POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*, s. 30.

⁴⁶⁹ Seznam překážek manželství podle BOROVIČ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 583-588. Systém manželských překážek, stále platných i v 19. století, se vytvořil v západní civilizaci během vrcholného středověku. Srov. KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*, s. 64-67.

Mezi *zápovědi* (závady) manželství (*impedimenta impedimentia, impedimenta prohibentia*) patří předchozí zasnoubení s jinou osobou, prostý slib čistoty, tzv. zapovězený čas, to znamená liturgické období, ve kterém není dovoleno uzavírat sňatky. Mezi závady manželství patří samozřejmě také rozdílné vyznání, tedy sňatek katolíka s nekatolíkem. Katolická církev smíšené sňatky neschvaluje, ale v praxi je připouští. V určitých případech může být manželství mezi katolíkem a nekatolíkem uznáno jako platné a dovolené, pokud katolická církev dostane záruky, že děti budou pokřtěny a vychovávány v katolické víře. Opačným případem je manželství platné, ale nedovolené, což v chápání katolické církve znamená, že katolický snoubenec uzavřením sňatku těžce hřeší.⁴⁷⁰

Pro všechny faráře v pastorační práci bylo zkoumání manželských překážek neustále aktuální, zvláště ve venkovských farnostech, kde byla řada farníků v příbuzenských vztazích, či byli vzájemně kmotry svým dětem, čímž vznikalo duchovní příbuzenství. Zkušenosti faráře Emanuela Doležala opět poukazují na to, že povědomí farníků o podmínkách (a tím i překážkách) v uzavírání platného sňatku byla nízká, a bylo tudíž povinností kněze podrobně se vyptávat na příbuzenské vztahy snoubenců, vysvětlovat do jakého stupně příbuzenství a švagrovství se církevní zákaz uplatňuje a tuto záležitost pečlivě zkoumat. Za tímto účelem vede rozhovory nejen se samotnými snoubenci, ale i s rodiči, svědky a dalšími příbuznými a přáteli. Největší nebezpečí sňatku příbuzných osob ale hrozilo u nalezců.⁴⁷¹

Závaznost příbuzenství trvala i po smrti jednoho z manželů. Neschopnost uzavřít platný sňatek se tedy bohužel týkala i vdov a vdovců, pokud by chtěli uzavřít sňatek s některým příbuzným zemřelého manžela. Vdovec si tedy nemohl vzít např. sestru své zemřelé manželky, přestože byla nejvhodnější kandidátkou a už se dávno o jejich děti starala. Kněží se pak setkávali s úpěnlivými žádostmi o vyřízení dispensí, kterým nemohli vyhovět, a tím byli nuceni trpět faktická soužití katolíků ve své farnosti, tj. *konkubinát*. S tímto problémem zápasili kněží i věřící po celé 19. století. Žádosti o sňatky na smrtelném loži a problémy s tím spojené to potvrzují.⁴⁷²

Na druhé straně v této době stále ještě platilo, že příbuzenství vzniká už sexuálním stykem mezi mužem a ženou, ve smyslu „*spojení jednoho tělesně obcujícího se všemi pokrevními druhého*“, příbuzenství tedy nevznikalo až sňatkem. Kanonické právo pak

⁴⁷⁰ Tamtéž, s. 589-594.

⁴⁷¹ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 632-633.

rozlišovalo *příbuzenství počestné* (vzniklé v rámci manželství) a *příbuzenství nepočestné* (tedy v důsledku pohlavního styku mimo manželství). To znamená, že pokud již došlo k tělesnému spojení před svatbou, vzniká tím příbuzenství a stává se tudíž překážkou sňatku. Kněžím tím vyvstává řada dalších problémů, zvláště tehdy, prokáže-li se takové *nepočestné příbuzenství* jednoho snoubence např. se sourozencem druhého snoubence. Pokud to snoubenec přizná ve zpovědi, ale věc není všeobecně známá, může se kněz ještě nad celou situací zamyslet a hledat řešení. Většinou kněz v tomto případě postupoval tak, že snoubence oddal a současně s tím žádal konzistoř o dispens, která byla ale prakticky platná až po svatbě. Ideální by samozřejmě bylo svatbu do vyřízení dispenze odložit, toho ale kněz v praxi docílit málokdy. Zveřejnit důvod odložení svatby by totiž znamenalo porušení zpovědního tajemství. Pastorační teologové proto důrazně doporučují neodkládat zpověď snoubenců až na den svatby.⁴⁷³ Stávalo se, že celá záležitost mohla být dokonce prokazatelná zápisem v matrice, máme na mysli přiznání otcovství, takového snoubence farář oddat nemá a nesmí.⁴⁷⁴

Strach a nátlak ze strany příbuzenstva se může stát překážkou k sňatku, protože katolická církev vyžaduje k platnému uzavření vyslovení svobodné vůle snoubenců. Je úkolem kněze pohovořit se snoubenci o motivech sňatku, a pokud by pochyboval o jejich vlastní motivaci, má je nabádat, aby celou věc včas řekli svým rodičům. Na pozdější vyjádření nesouhlasu a obviňování příbuzenstva z nátlaku, které by snoubenci vyjádřili až po svatbě, se nebere zřetel a platnost sňatku tím nelze dodatečně zpochybňovat.⁴⁷⁵

Nerozlučitelnost a platnost manželství se podle církevního práva dovršuje ve chvíli kdy je *rato et consummato* tedy platně uzavřené a tzv. konzumované (mezi manžely došlo k tělesnému spojení). Pokud by byl muž (o ženě se v této souvislosti nehovoří) pohlavního styku neschopen, vzniká manželská překážka. Zjišťování potence snoubence by se ale nemělo stát předmětem snoubenecké zkoušky, přestože povinností kněze je poučit budoucí manžele o záležitostech souvisejících s šestým přikázáním desatera. Pokud by snad ve farnosti o muži kolovaly nepříjemné pověsti, bylo by potřeba, aby „*se ho pastýř duchovní v soukromí na to pozeptal, o následcích takové neschopnosti poučil, a k tomu povzbudil, aby se o tu věc*

⁴⁷² Uvádím jen několik příkladů. Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. Náprava neplatných manželství a sňatky na smrtelné posteli. In *ČKD*, 1898, s. 159-167, 201-204; NEPOMUK, Jan Sedlák. Sňatek při hrozícím nebezpečí smrti za okolností zvláště spleťtých. In *ČKD*, 1900, s. 143-149.

⁴⁷³ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 638; SKOČDOPOLE, Antonín. *Přručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 789.

⁴⁷⁴ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 636-637.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 640-641.

s moudrým lékařem poradil. Více činiti na duchovního pastýře nepřipadá.“⁴⁷⁶ Na ochranu mužů pamatuje církevní právo opatřením, že totiž neplatnost manželství způsobuje neschopnost, jejíž existence je prokazatelná už pro dobu před manželstvím, ať už to bylo před sňatkem známo či nikoli.⁴⁷⁷

Na první pohled by se mohlo zdát, že otázka nemožnosti pohlavního styku zůstane velmi skrytou, ale bezdětná manželství přece jen budila pozornost. Díky zcela jiným okolnostem se dovídáme o případě, kde impotence manžela a lidská závist sehrála zásadní roli. Příbuzní zemřelého manžela se dožadovali zneplatnění závěti, protože v ní odkázal celý statek své manželce, která mu porodila dítě, které uznal za vlastní. Jeho první manželství ale bylo bezdětné a po smrti jeho první ženy kolovali ve farnosti pomluvy o jeho *neschopnosti*. Po svatbě s druhou manželkou se skutečně ukázal pravý stav věci, ale on jí přesto slíbil (zda-li to písemně ztvrdil ve svatební smlouvě, není známo), že se stane jedinou dědičkou jeho majetku, když mu porodí dítě. Mladá žena vyřešila svůj problém po svém: „*chytrost ženská odstranila tu velikou překážku způsobem arci nedovoleným a hříšným, umínila si totiž škodný nedostatek v manželství cizím obcováním napravit... Statkář poznav těhotnost manželky své bez přispění svého, zaradoval se... a když mu krásného synáčka na lokty položila, tu se radost a žádost jeho naplnila, aniž toužil vyzkoumati, kdo mu tu radost způsobil,*“ vypráví celý příběh neznámý zpovědník.⁴⁷⁸ Manžel svůj slib skutečně hned po narození dítěte splnil a ženu ustanovil jedinou dědičkou svého majetku. Brzy na to zemřel. Žena, pronásledovaná lačným příbuzenstvem svého manžela a snad i špatným svědomím, se nakonec svěřila knězi a žádala ho o radu. A protože si zpovědník nevěděl rady, předkládá celý případ redakci ČKD.⁴⁷⁹

Následující smutný příklad k věci *impotentia physica* snad ani nepotřebuje komentář: „*V některých obcích moravských je zvyk, že se vozkové, vezoucí svadebníky od sdavek, všemožně na cestě předjíždějí, neboť za čest se pokládá, cí koně první dojedou k nevěstinu domu. Při takové příležitosti převrhl se kočár se snoubenci do příkopu silničního a ženich či novomanžel naraziv na nápravu vozu tak se pochroumal, že k zachránění života operatione*

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 648.

⁴⁷⁷ Srov. POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*, s. 35.

⁴⁷⁸ Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 3). In *ČKD*, 1848, s. 69-70.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 70; Jak ve skutečnosti příběh jednoho cizoložství dopadl není známo, ale odpověď redakčního týmu ČKD ano. Zpovědníkovi se doporučuje, aby s vdovou promluvil a učinil zadosť jednoznačnému názoru církve, že se dopustila hříchu cizoložství. Zároveň ji má zpovědník upozornit na to, že může být příbuznými manžela skutečně pohnána před soud. Nicméně ti by museli přesně dokázat manželovu impotenci, což by nebylo zrovna jednoduché. Závěť pozbývá platnosti spíš kvůli tomu, že manžel neodkázal odpovídající podíl dítěti. Otázkou zůstává, komu by statkář majetek odkázal, kdyby se dítě nenarodilo. Pokud vdově nebyl známý žádný

medicorum castratus est. Jest potom před nedávnem uzavřené manželství platné?“ ptá se kněz na stránkách ČKD. Odpověď redakce je, s odvoláním na výše uvedené skutečnosti, pochopitelná: „*Impotentia subsequens nečiní sňatek manželský neplatným a proto v případě právě uvedeném nelze o platnosti sňatku pochybovati.*“⁴⁸⁰ Smutná situace pro nevěstu i ženicha.

Impotence nemá být předmětem dotazování snoubenců, protože je nahlížena jako *překážka nedůtklivá*. Jedná se o choulostivé záležitosti, jejichž zveřejnění i mezi snoubenci by mohlo způsobit zbytečná obvinění, podezření, ztrátu dobré pověsti, nebo by se od sňatku upustilo. Kromě neschopnosti k pohlavnímu styku bylo jako na *nedůtklivou překážku* nahlíženo na těhotenství nevěsty způsobené třetí osobou a překážky zahrnuté pod pojem *zločin*, tedy cizoložství a vraždu manžela. *Nedůtklivými překážkami* byly nazývány proto, protože „*při nich duchovnímu pastýři zvláštní opatrnosti šetřiti třeba, aby snoubence nezahanbil a jim na cti neublížil.*“⁴⁸¹

Zabývat se těhotenstvím nevěsty patřilo k běžným povinnostem katolického kněze. Podle faráře Emanuela Doležala, který poskytl celou řadu praktických rad v rámci svého pojednání *O zkužbách snoubců*, se s tímto problémem setkává katolický farář velmi často a nesmí tento problém podceňovat, protože je zodpovědný za zjištění pokud možno všech manželských překážek a také za jejich odstranění. Nezřídka se stávalo, že novomanžel až po svatbě zjistil, že je nevěsta těhotná. Povědomí o překážkách manželství bylo opravdu nízké, takže se mnozí věřící domnívali, že pokud se svatba stihne včas, je všechno v pořádku. V důsledku zatajování byli mnozí muži zavedeni do nepříjemné situace. Pokud by se ukázalo, že nevěsta byla už před svatbou těhotná s jiným, disponoval novomanžel právem napadnout platnost manželství a vzhledem k povaze překážky by zneplatnění dosáhl. V ojedinělých případech mohlo skutečně dojít k zneplatnění manželství, nicméně ve většině případů zůstává manželství zachováno, i když za cenu celoživotní nedůvěry a hádek.⁴⁸²

Takže pokud má kněz podezření, že je nevěsta těhotná, nesmí tuto situaci přehlížet. Emanuel Doležal navrhuje následující pastorační postup. V první řadě je potřeba, aby si farář s nevěstou taktně a v tajnosti promluvil a podle svého uvážení ji seznámil s rizikem zatajení takového překážky. Pokud se nevěsta k těhotenství přizná (ať už by byla těhotná s jiným

úmysl, odkázat statek příbuzným nebo komukoli jinému, není ve svědomí vázána majetkově se vyrovnávat s kýmkoli kromě vlastního dítěte. Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (odpověď 1). In *ČKD*, 1848, s. 92-95.

⁴⁸⁰ Srov. J. B. *Impotentia physica*. In *ČKD*, 1890, s. 496.

⁴⁸¹ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. *O zkužbách snoubců*. In *ČKD*, 1846, s. 641.

mužem nebo s budoucím manželem), nastává knězi další obtížný úkol, totiž promluvit si o této záležitosti s ženichem, samozřejmě opět v soukromí, a zjistit jeho postoj. Často se stávalo, že ženich nezareagoval nijak negativně, protože o těhotenství buď věděl nebo byl vděčný za to, že je tato skutečnost odhalena před svatbou, nikoli až po ní. Často se ženich s touto skutečností rychle smířil a byl odhodlán přijat cizí dítě jako vlastní.

Pokud by nevěsta těhotenství popírala, otevírá se prostor pro svědky, rodiče, přátele a další věřící z farnosti. Kněz nesmí podceňovat pomluvy o těhotenství nevěsty, které ve farnosti kolují, soukromě se pozeptat svědků a dát jim prostor, aby vyjádřili svůj názor. Pokud příbuzní ze strany nevěsty věc popírají a navíc naléhají na brzký termín svatby, podezření tím samozřejmě jen roste. V každém případě je už teď povinností kněze celou záležitost taktně vyložit při snoubenecké zkoušce (víme, že setkání mohlo být několik) nejen snoubencům, ale znova i svědkům či rodičům. Potom případně doporučí svatbu odložit, dokud se záležitost nevysvětlí. Pokud bude záležitost znova, teď už veřejně, popřena, doporučuje se knězi písemný zápis do knihy snoubeneckých zkoušek.

Pastorační postup v této choulostivé záležitosti má svá přesná pravidla motivovaná především zájmem katolické církve, aby věřící uzavírali platná manželství a v nich také vytrvali. Proto se po svatbě ubírá pastorační postup úplně jiným směrem. Kdyby si náhodou po svatbě přišel novomanžel farář stěžovat, že tuto překážku u své manželky objevil, musí kněz udělat všechno proto, aby manžela uklidnil. „*Přimluv mu*“, radí kněžím Emanuel Doležal, „*že snad tomu tak není, a byť i bylo, že nejlépe učiní, když manželce velikodušně odpustí, jak to na pravého křesťana náleží, že by však na neplatnost svého manželství naléhati mohl, říci se mu nesmí, má-li však o tom povědomost, živě se mu zobrazí nesnadnost a obtížnost takého kroku, a pak škodlivost a záhubnost takého dlouhého a zamotaného soudu.*“⁴⁸³ V tomto případě je hlavním úkolem kněze, aby manžele za každou cenu smířil. Pokud se mu to podaří, ani v té chvíli nemá vyhráno. Pokud se dítě narodí po šesti měsících po svatbě, je automaticky považováno za manželské a tak i zapsáno do matriky. Manžel má sice právo popírat otcovství, ale musí to učinit soudní cestou.⁴⁸⁴

⁴⁸² Farář Emanuel Doležal se ve své praxi setkal se soudním zneplatněním manželství. Tamtéž, s. 642.

⁴⁸³ Tamtéž, s. 644.

⁴⁸⁴ Dítě bylo chápáno jako manželské, pokud se narodilo sto osmdesát dnů od sňatku nebo tři sta dnů po skončení manželství. Popírat otcovství bylo velmi obtížné. Jasnější důkaz se většinou objevil pouze tehdy, pokud byl daný muž v inkriminované době vzdálen, např. ve vojenské službě. Právo žádat o prohlášení manželství a neplatné umožňovalo mužům jak kanonické právo, tak Rakouský občanský zákoník. Srov. KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina*, s. 209-210.

Mohlo se stát, že i veškeré snahy kněze zachraňovat manželskou spokojenost nakonec vyšly naprázdno. I když vynaloží veškerou snahu, aby manžela přesvědčil o otcovství, zasahuje nepředvídatelné a někdy i zlomyslné jednání druhých: „*jeden vzácný pastýř duchovní tímto způsobem manžela, otcovství novorozence popírajícího, an 14 dní do šesti měsíců chybělo, o otcovství přesvědčil, a úplně upokojil, takže sám za otce zapsán býti požádal. A vskutku také blahý mír v toto manželství se vrátil,*“ vypravuje Emanuel Doležal. A tak by čas spokojeně plynul, „*kdyby se byl později jistý třetí z otcovství toho děčka nechlubil, což dověděv se manžel, na choť o tu věc naléhal, až se mu i sama k tomu přiznala. Vznikla z toho rozepře, v kteréž dítě za nemanželské uznáno, a po dosaženém guberniálním povolení k opravě křestní knihy, za nemanželské poznamenáno bylo, nemanželský však otec byl k složení peněžité částky na to dítě odsouzen, kteréž pak manželčini rodiče k vychování přijali.*“⁴⁸⁵

K různým sporům o výživu, zápis do matriky či náboženskou výchovu nemanželských dětí docházelo neustále. Největší hrozbou pro faráře byly spory vzniklé ze smíšených manželství a dlužno říci, že mnoho problémů si kněží zapříčinili sami kvůli nedostatečným nebo vůbec chybným zápisům v matrice. Z mnoha pastoračních příkladů uvedených v ČKD vyplývá, že se kněží jen stěží orientovali ve spleť církvevním i státním zákonodárství (jen některé překážky manželství se shodovaly) a mladým kněžím jednoduše chyběly zkušenosti.⁴⁸⁶ Také vzrůstající mobilita obyvatelstva a anonymita města – ani dobrý kněz už ve městě nemohl dobře znát svou farnost – přispívala k omylům a vědomým podvodům ze strany věřících.⁴⁸⁷

Kanonická překážka, která na věřící nejvíce doléhala, byla překážka švagrovství. Pokud se jedná o překážku pokrevního příbuzenství, byla chápána víceméně jako přirozená. Nicméně tato překážka se vztahovala i na eventuelní sňatek bratranců, protože překážka pokrevního příbuzenství se vtahovala do čtvrtého stupně boční linie.

⁴⁸⁵ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 644-645.

⁴⁸⁶ Přímo školácké chyby se dopustil kněz při zápisu křtu nemanželského dítěte do matriky. Dal na jednoduché svědectví údajného otce dítěte i svědků, jejich totožnost zapsal a dítě pokřtil. Celá záležitost se musela znova otevřít ve chvíli, kdy si na faru přišel stěžovat otec oné dívky, že se mladík vychloubá tím, jak podvedl kněze, svedenou dívku i jeho samého. Do matriky totiž nadiktoval osobní údaje jiného muže, dokonce snad svého ženatého přítele. Věc je o to zářejší, že přítomní svědci navíc jeho výpověď podepsali - snad z nevědomosti, snad vedeni upřímnou, ale slepou snahou zajistit dítěti otce. Jakou měl konkrétně tento případ dohru není jasné, nicméně kněz měl povinnost postarat se o opravení údajů v matrice. Srov. Podvod při zápisu do křestní matriky. In *ČKD*, 1881, s. 109.

⁴⁸⁷ Nejvyšší soudní dvůr ve Vídni musel v roce 1882 řešit případ bigamisty, jakéhosi Františka P. (pravděpodobně z Prahy), a jeho druhé manželství prohlásit za neplatné. Dítě z druhého manželství má být

Hovoří-li se v souvislosti s překážkami manželství o překážce *mravopočestnosti*, jde o překážku vyplývající ze závazků příbuzenských vztahů. Po zániku manželství nebo platných zásnubách nemůže snoubenec uzavřít platné manželství s příbuznými druhého snoubence. V případě zániku manželství se překážka uplatňuje až do čtvrtého stupně boční linie, v případě zásnub do prvního stupně přímé linie, tj. ženich nemůže uzavřít platný sňatek se sestrou, matkou nebo dcerou své původní nevěsty.⁴⁸⁸

Cizoložství a vražda manžela (nebo úmysl k takovému činu) za účelem uzavření nového manželství jsou také zneplatňující překážky. Překážka cizoložství spočívá v tom, že pokud by mimomanželský poměr doprovázen vzájemným slibem zúčastněných, že se po smrti současného manžela vezmou, nemohou uzavřít platný sňatek. Není příliš pravděpodobné, že by se tato záležitost, vzhledem ke své povaze, stala předmětem snoubeneckých zkoušek.⁴⁸⁹

Co se týká požadovaného minimálního věku pro uzavření manželství, církevní právo dovoľovalo uzavřít platné manželství čtrnáctiletému ženichu a dvanáctileté nevěště. Občanský zákon dovolil sňatek, pokud oba snoubenci dovršili čtrnáct let a navíc oba potřebovali souhlas poručníka, protože byli do svých čtyřiaadvaceti let chápáni jako nezletilí.⁴⁹⁰

Kanonické právo také stále ještě počítá s manželskou překážkou duchovního příbuzenství, to znamená překážku plynoucí ze křtu a biřmování (kmotr a biřmovanec nemohli uzavřít platný sňatek).⁴⁹¹ Nezanedbatelnou povinností oddávajícího kněze bylo zjistit poměr snoubence k branné povinnosti. Speciální pozornost musel věnovat vojákům. Pouze někteří mohli být oddáváni farním duchovenstvem, navíc se tato záležitost během 19. století měnila.⁴⁹²

Na závěr je třeba učinit poznámku o překážkách manželství, které se už v 19. století dostávají na okraj zájmu. Jedná se např. o nedostatek duševní způsobilosti, který neumožňuje

považované za manželské, ovšem bez dědických práv. Srov. Manželské dítě z neplatného svazku manželského. In *ČKD*, 1882, s. 570.

⁴⁸⁸ Srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 586.

⁴⁸⁹ Více k tématu cizoložství a „manželobijství“ (vražda manžela) v kontextu pastorační praxe srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 649-653.

⁴⁹⁰ Srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 584-585.

⁴⁹¹ Tamtéž, s. 585.

⁴⁹² K otázce povolování sňatků vojenských osob a situaci v 1. polovině 19. století srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 638-640; situaci v 2. polovině století komentuje BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 595-602; dále také KLABOUCH, Jiří. *Manželství a rodina*, s. 188-192; konkrétní případy z každodennosti vojenských manželství srov. JIRÁNEK, Tomáš. *Vojenské manželství v 19. století*. In *Oznamuje se láskám našim...* Pardubice, 2007, s. 149-155.

uzavřít sňatek, protože „*zuřiví, šílení a blbí platného manželství uzavřítí nemohou.*“⁴⁹³ Tato záležitost stojí zcela mimo snoubenecké zkoušky, podobně jako otázka omylu v osobě snoubence, únos, sňatek vysvěcených a řeholních osob. Ojediněle se kněz může setkat s katolíky, jejichž manželství bylo církevně rozloučeno, ti samozřejmě nesmí uzavřít nový sňatek. Snoubenecké zkoušky jako takové jsou koncipovány právě proto, aby se tyto překážky předem eliminovaly.⁴⁹⁴

Nově se v 19. století objevila tzv. *překážka katolicismu*, deklarovaná dekretem dvorní kanceláře z roku 1814. Jednalo se tedy o překážku stanovenou státem, nicméně za účelem přiblížit se kanonickému právu. Po rozluce smíšeného manželství (kterou rakouský občanský zákoník povoloval) nesměla katolická strana uzavřít nový sňatek (na rozdíl od strany evangelické). Katolíci ze smíšených manželství byli, podobně jako u rozlučky katolického manželství, vázáni až do smrti „bývalého“ evangelického manžela.⁴⁹⁵ Ze zkušeností Emanuela Doležala vyplývá, že se s překážkou katolicismu kněz v praxi setká zřídka. Navíc by se, podle jeho názoru, brzy odhalila pravda o snoubenci, který „*není ani svobodným ani vdovcem, ale že jest rozloučencem.*“⁴⁹⁶

Pokud se objeví manželská překážka, má kněz „*ohlášky dotud odložiti, dokud se překážka dokonale neodstraní, káže pastýřská opatrnost,*“ to je názor panující kolem poloviny 19. století.⁴⁹⁷ Povinností kněze je zajistit dispenze od překážek, které jsou dispensovatelné, a to v co možná nejkratším termínu, v opačném případě má sňatek snoubencům rozmluvit. De fakto je totiž nesmí oddat. Kněz přebírá zodpovědnost za formulaci žádosti o prominutí a zejména za to, aby byly uvedeny pravdivé a dostatečné důvody k udělení dispenze a snoubenci si v žádném případě nic „nevynucovali.“⁴⁹⁸

2.3.5 Úskalí manželských ohlášek

Na závěr celého úředního procesu, který předcházel uzavření manželství, měly proběhnout ohlášky. Za běžných okolností byly církevním i civilním zákonem stanoveny troje ohlášky. Na druhé straně mohli být snoubenci ode dvou nebo dokonce ode všech tří ohlášek

⁴⁹³ Srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 584.

⁴⁹⁴ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 253.

⁴⁹⁵ Srov. KLABOUCH, Jiří. *Manželství a rodina*, s. 126.

⁴⁹⁶ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 254.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 262.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 263.

ze zvláštních důvodů dispencování.⁴⁹⁹ Dispense udílí biskupský ordinariát a c. k. Místodržitelství; žádosti podává na biskupství farář, v civilní sféře žádost zprostředkovává magistrát nebo c. k. okresní hejtmánství. V praxi se ohlášky promíjely už na nižších instancích, zvláště při závažných důvodech.

Existovaly tedy případy, kdy bylo žádoucí, aby svatba proběhla bez ohlášek. Obecně se ale dbalo na to, aby všechny tři ohlášky probíhaly, a to ve všech farnostech, kterých se to týkalo – např. v bývalém i současném místě pobytu snoubence. Ohlášky mají probíhat ve farnosti jak ženicha, tak i nevěsty a jejich hlavním důvodem je zjišťování eventuelních překážek sňatku. Pokud snoubenec bydlí ve farnosti více než šest týdnů (někde postačovaly čtyři týdny) a je to jeho řádné (jediné) bydlení, přísluší ohlášky pouze do této farnosti. Pokud ale ve farnosti pobývá kratší dobu nebo má současně jiné bydliště, přísluší ohlášky do obou farností. V praxi církev povinnost ohlášek příslušných do obou farností nerada promíjela, jakkoli se věřícím zdály být zbytečně „zdvojené“.⁵⁰⁰ Samozřejmě, že ze strany některých snoubenců byla snaha přechodná bydliště zatajit a vyhnout se tak dalším ohláškám, aby se to příliš neprodrazilo. Snoubenci, kteří nemají žádné přechodné ani trvalé bydliště (*sponsi vagi*), např. kočující herci, tuláci nebo obchodní cestující, ale i vojáci,⁵⁰¹ museli před farářem přísahat, že jim není známa žádná manželská překážka a mimo to nemohli být oddáni bez svolení biskupa. Podobně museli přísahat snoubenci, kteří jsou ze závažných důvodů dispensováni ode všech tří ohlášek.

Ve zvláštních případech mohli snoubenci požádat o prominutí dvou ohlášek ze tří a mít tak jen jedny ohlášky. Častým důvodem byl blížící se advent nebo postní doba, tedy liturgická období, ve kterých se svatby nekonaly (tzv. *zapovězený čas*). Prominutí se vyřizuje také jak u církevních (v tomto případě postačí u vikáře), tak státních úřadů.

Důvodů pro prominutí ohlášek byla celá řada:

1. *zapovězený čas* – v případě, že by vyhlášení všech tří ohlášek způsobilo, že by se svatba konala *infra tempus clausum* (doba adventní a postní);

⁴⁹⁹ O povinnostech ohlášek vyplývajících ze zákona srov. Srov. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 169-179.

⁵⁰⁰ Dokonce i sami kněží v pražské arcidiecézi žádali o omezení ohlášek jen na jednu farnost snoubence, jejich žádost ale byla neúspěšná (viz Pražská diecézní synoda 1873). Srov. BOROVIČKA, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 573.

⁵⁰¹ Záleželo na postavení vojáka v rámci armády, většinou oddavky podléhají vojenskému kaplanovi, v některých případech (diecéznímu) faráři nevěsty. Srov. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 172-173.

2. *periculum animae* – při obavě, že snoubenci, kteří bydlí blízko u sebe, spolu začnou tělesně žít ještě před svatbou;
3. *gravis erubescencia et pudor* – při nápadném rozdílu věku, sociálního postavení nebo majetku a je-li důvod se obávat, že budou někteří zainteresovaní lidé sňatku zabráňovat;
4. *impraegnatio sponsae* – pokud je nevěsta těhotná a mohla by porodit ještě před svatbou;⁵⁰²
5. *změna bydliště* – pokud se snoubenci budou ihned stěhovat nebo pokud jeden z nich, zpravidla muž, odchází v době zamýšlených třech ohlášek za prací;⁵⁰³
6. *impeditio malitiosa* – pokud existují oprávněné obavy, že se příbuzní nebo jiné osoby budou snažit zabránit sňatku;
7. *odstoupení od sňatku* – při obavách, že by některý ze snoubenců nechtěl bez závažného důvodu uzavřít sňatek;⁵⁰⁴
8. *závažné onemocnění* – pokud je jeden ze snoubenců vážně nemocný, přesto je z mnoha důvodů žádoucí sňatek uzavřít.⁵⁰⁵

V praxi skutečně k promíjení ohlášek docházelo. Obecně se dá říci, že pokud v manželství nestála žádná překážka, ohlášky se promíjely, jestliže o to snoubenci usilovali (viz dále v textu). Nemáme doklady pro všechny případy, ale zejména Klement Borový (ale také dotazy v ČKD) naráží na tyto důvody: zapovězený čas, těhotenství nevěsty, změna bydliště, závažné onemocnění. V pastorační praxi mohlo dojít také k prominutí všech tří ohlášek, a to ze závažných důvodů. Např. při ohrožení života snoubence, zvláště pokud se jednalo o legitimaci nemanželských dětí nebo zachování cti či duševního klidu snoubence, který umírá.⁵⁰⁶ Dalším důvodem mohla být výjimečně konaná svatba v jinak zapovězeném

⁵⁰² Těhotenství bylo častým důvodem pro urychlení svatby. Jeden pěkný příklad vzorové žádosti o dispens od ohlášek si dovolím přejmout od Klementa Borového. Formulace žádosti svědčí kromě naprosté podřízenosti obyvatelstva úřadu také o tom, jak dalece mohly úřady nahlédnout do osobního a intimního života.

„*Veledůstojný knížecí arcibiskupský úřade vikariátní!*

Na osadě zdejší nalézá se podučitel Rupert Kopřiva, kterýž před rokem učinil sobě známost s Rozálií Mrázkovou, dcerou rolníka v Radovesnicích a s ní tělesně obcoval, tak že ona v stavu požehnaném se nachází. Když nevěsta a rodiče její na brzké uzavření sňatku naléhali, těšil se Kopřiva nadějí, že bude v brzku za skutečného samostatného učitele ustanoven a že se pak ihned ožení. Zatím však stav těhotenství v té míře pokročil, že se jest obávati, aby ještě před uzavřením sňatku dítě se nenarodilo, což by jak úřednímu postavení podučitelovu, tak i dobré pověsti rodiny Mrázkové, jinak vždy zachovalé, velice na újmu býti musilo. Z té příčiny dovoluje si nížeapsaný jménem nadřečených snoubenců žádati, aby mohli jednou za třikrát býti prohlášeni.

Z farního úřadu v Lošaneh, dne 23.června 1887. Ludvík Krása, farář.“

Srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 582.

⁵⁰³ Tento případ se týkal obchodních cestujících, řemeslníků a také na jiné místo přeložených státních úředníků, vojska. Srov. např. předchozí poznámka a další vzorové žádosti podle Klementa Borového a předložené uznatelné důvody. Srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 578-583.

⁵⁰⁴ Tento případ se mohl týkat snoubenců, kteří čerstvě konvertovali ke katolické víře. Existovala oprávněná obava, že je přibuzenstvo bude přesvědčovat, aby se vrátili do svého (evangelického, židovského) společenství. V tomto případě mohli být snoubenci dispensováni dokonce ode všech tří ohlášek a svatba se mohla odbyť v naprosté tichosti na faře. Srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 579-580.

⁵⁰⁵ Výklad důvodů k dispensování ode dvou ohlášek srov. BOROVI, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 576-578.

⁵⁰⁶ Tento bod se v praxi týkal tzv. sňatku na smrtelném loži. Ne vždy ale na kněz snoubence oddal. Důvodem bylo množství povinných dokladů a také neschopnost úřadů vyřídit záležitost neodkladně. V jednom případě

liturgickém období. Dále bylo žádoucí dispenzovat ode všech tří prohlášek v případě *konvalidace* manželství (*convalidatio matrimonii*), kdy se jednalo o ztvrzení již uzavřeného manželství. Manželská překážka byla v takovém případě odhalena později, např. i po letech, ve zpovědnici. K prominutí ohlášek mohla přispět také odůvodněná obava z veřejného pohoršení. Pokud byli snoubenci v obecném povědomí považováni za manžele, ale ve skutečnosti tomu tak nebylo, bylo vhodné uzavřít sňatek v tichosti bez vědomí farnosti. V těchto případech neprobíhá sňatek v kostele, ale pouze na faře, případně v domácnosti u nemocného snoubence.⁵⁰⁷

O výsledné formě ohlášek samozřejmě rozhodoval místní farář, ale v zásadě by měl sdělit následující údaje: jméno a příjmení ženicha a nevěsty, jména rodičů, stav snoubenců (svobodný-svobodná, vdovec-vdova), bydliště, věk obou snoubenců, manželský původ ženicha a nevěsty (neuvádí se vždy), vyznání (uvádí se pouze vyznání katolické),⁵⁰⁸ povolání ženicha a povolání otce nevěsty.⁵⁰⁹ Sled těchto náležitostí koresponduje se snoubeneckou zkouškou, kde farář tyto údaje zjišťuje jako první.

Co se týče žádostí o dispens, měly být nejdříve adresovány církevnímu, pak teprve civilnímu úřadu a byly kromě svého vlastního zdůvodnění uznatelné jen tehdy, pokud sňatku nebránila žádná manželská překážka. Jestliže by se vyskytla, musela být nejdříve dispenzována manželská překážka, pak teprve ohlášky. Dispenzování ohlášek nemuselo vždy probíhat hladce a mnohdy si ani sami faráři při složitějších případech (snoubenci z různých diecézí) nevěděli rady, ke kterým úřadům (církevním, politickým) je třeba se obrátit.⁵¹⁰

Ohlášky měly probíhat v neděli nebo svátek při hlavní mši svaté po kázání nebo i při odpoledních bohoslužbách. Neměly se ohlašovat v ihned po sobě následujících svátcích, bylo

z pastorační praxe celá kauza vedla k tomu, že dříve než mohli být snoubenci oddáni, žena po těžkém porodu zemřela. Muži, propuštěnému vojáku, zůstalo na starost pět jejich společných (nemanželských) dětí. Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 1.). In *ČKD*, 1848, s. 88-89.

⁵⁰⁷ Srov. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 177-179.

⁵⁰⁸ U ohlášek platilo, že co je nežádoucí, to se neuvádí. Např. nemanželský původ, nekatolické vyznání nebo věk snoubenců, pokud je mezi nimi nápadný rozdíl. Srov. BOROVIČ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 582.

⁵⁰⁹ Srov. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 174.

⁵¹⁰ Další z mnoha příkladů z praxe ve věci prominutí dvojích ohlášek hovoří takto: snoubenec z litoměřické diecéze, snoubenka z pražské diecéze chtějí mít jen jedny ohlášky z důvodu jeho zaměstnání. Nevěsta předloží povolení od církevního i civilního úřadu, ženich pouze „dispens politickou“ (z hejtmanství). Jestli stačí církevní dispens pouze ze strany nevěsty, není faráři jasné, jiné informace dostává ze strany úřadů, jiné údaje jsou např. v hojně používané příručce Klementa Boroviče (*Úřední sloh církevní*). Nakonec je dotaz předložen redakci *ČKD* jako vzorový sporný příklad pro ostatní kněze. Odpověď podle *ČKD* i Boroviče – snoubencům stačí jedna církevní dispens udělená nevěstě v pražské arcidiecézi. „Taktéž postačí dispens ab Episcopo sponsae i v tom případě, když každý z obou snoubenců do jiné diecéze přísluší,“ srov. BOROVIČ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 568; Srov. Prominutí prohlášek manželských: Dotaz. In *ČKD*, 1887, s. 436-437.

žádoucí jednu nebo několik nedělí nebo svátků mezi ohláškami vynechat a prodloužit tak dobu zasnub.⁵¹¹ Ohlášky tedy mohly trvat nejméně čtrnáct dní. Svatba nesměla být v den posledních ohlášek, ale nejdříve následující den.

K dalším pravidlům patřilo, že sňatek má proběhnout do šesti měsíců od ohlášek. Pokud se tak nestalo, a snoubenci na sňatku stále trvají, musí mít nové ohlášky.⁵¹² Jen na okraj uvádíme, že oddávat snoubence až po ohláškách je pro faráře závazné jak z hlediska církve, tak státu. Pokud nebylo dosaženo dispenze, stát považuje sňatek bez ohlášek za neplatný (musí být alespoň jedna), církev jej považuje za platný, ale nedovolený, a může faráře dokonce na tři roky suspendovat (zbavit církevní funkce).⁵¹³

Z toho vidíme, že ohlášky nemusely být definitivní záležitostí a po nich automaticky nenásledovala svatba. Ohlášky znamenaly první skutečné zveřejnění úmyslu sňatku a tlak farnosti, zvláště na venkově, není možné podceňovat. V místě, kde se všichni znali, věděli o věku i sociálním postavení snoubenců, mohli např. se sňatkem nesouhlasit. Jiří Kupka vysloveně uvádí, aby se snoubencům „*prominutím 2. a 3. ohlášky studu ušetřilo.*“⁵¹⁴ Pokud se v průběhu ohlášek objeví manželská překážka a potvrdí ji jeden hodnověrný svědek nebo dokonce o ní panuje jen pověst, musí se ohlášky zastavit do doby, než se věc vyšetří. Jestliže se záležitost v rámci farnosti neurovná, předkládá ji farář k řešení ordinariátu.⁵¹⁵

Pravděpodobně se dost často mohlo stát, že proti sňatku přišla na faru protestovat předchozí potencionální nevěsta – dívka či žena, která tvrdila, že jí dotyčný slíbil manželství nebo už s ním dokonce má nemanželské děti. Jakkoli mohla být nařčení pravdivá, pro faráře to není důvod k zastavení ohlášek. Faráři měli důkladně prozkoumat, jestli taková závažná obvinění nepramení jen z nenávisti či pomsty. Pokud by žena přece jen trvala na svém, měla možnost civilní cestou žádat o pozastavení ohlášek a sňatku, dokud se věc nevyšetří.⁵¹⁶

Stávalo se, že snoubenec od sňatku odstoupil, i když ohlášky proběhly. Nejednalo se o žádný přestupek, protože čas ohlášek slouží právě k zaujmutí zodpovědného postoje ke sňatku. Ne vždy se ale podařilo tohoto cíle dosáhnout:

⁵¹¹ Srov. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 173.

⁵¹² O pravidlech ohlášek se zmiňují všichni pastorální teologové. Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské II*, s. 211; Srov. BOROŮVÝ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 582-583. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 169-179.

⁵¹³ Uvádí už CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské II*, s. 211; BOROŮVÝ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 583.

⁵¹⁴ Srov. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 175.

„Ženich František, dělník, trochu slabého rozumu a ještě slabší vůle, dal se s nevěstou Františkou třikrát k manželství prohlásiti. Po prohláškách však si to rozmyslil, Františku nechal seděti, namluvil si Kateřinu a asi za dva týdny na to dal se prohlašovati s touto nevěstou. Ale sotva že po třetí „spadl z kazatelny“ s Kateřinou, ztratil i tu odhodlanost vstoupiti v manželství. Zatím předešla si ho první jeho nevěsta Františka a on asi ve čtyřech nedělích s ní na faru se dostavil žádaje s ní oddán býti...“ Nevěsta Františka skutečně prokázala více odhodlanosti než ženich a dosáhla svého. Kateřina nic nenamítala, a proto je pan farář nakonec bez opakování (v pořadí třetích) ohlášek oddal. Měl totiž oprávněnou obavu, že by ve farnosti vzniklo pohoršení, protože už druhé ohlášky s Kateřinou způsobily nemalé pozdvižení. „Mám však za to,“ rozvíjí dále svůj dotaz jistý kněz, „že p. farář nestavěl v tomto případě dobře na šesti měsíční platnosti ohlášek, jelikož dle mého zdání byly jeho ohlášky s Františkou i jich platnost zrušena...“ A redakce ČKD dává pisateli za pravdu, ohlášky se měly přes jisté pohoršení opakovat. Litera zákona stojí stále jako imperativ i ke konci 19. století - tolik případ z nejmenované farnosti kolem roku 1889.⁵¹⁷

V přípravách na sňatek hráli důležitou roli také svědci. Role svědků, dvou hodnověrných mužů, spočívala v potvrzení totožnosti snoubenců, osobně jednali s farářem a dodatečně potvrzovali informace, které se farář dozvěděl od snoubenců. S knězem tedy přišli často do styku. Jejich přítomnost se tedy neomezovala jen na samotný obřad, ale měli být faráři plně k dispozici. Pokud je farář považoval za nedůvěryhodné, mohl např. zjistit, že snoubence vlastně vůbec neznají, mohl a měl požádat snoubence, aby si vybrali někoho jiného.⁵¹⁸

2.3.6 Poučení o manželských povinnostech

V rámci snoubeneckých zkoušek měl kněz před sebou řadu úkolů. Zkoušel snoubence ze znalostí základní věrouky, prověřoval překážky manželství, promlouval se snoubenci i svědky, žádal o kanonické dispenze, zařizoval ohlášky. K jeho povinnostem patřilo také poučit snoubence o povinnostech manželství a šestém přikázání. Řada pastorálních teologů a kněží z praxe zastávala názor, že by měl kněz využít možnosti poučit budoucí manžele před svatbou, protože se mu podobná příležitost nabízí pouze jednou a jedinečně. Kněží samozřejmě poučovali věřící v rámci svátosti smíření, ale ta neposkytuje zdaleka tolik

⁵¹⁵ Tamtéž, s. 175.

⁵¹⁶ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 264.

⁵¹⁷ Srov. K., V. Opětování prohlášek manželských: Dotaz. In *ČKD*, 1889, s. 173-174.

⁵¹⁸ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 260-262.

prostoru a má celkově jiný charakter. Navíc i v rámci snoubeneckých zkoušek mají snoubenci povinnosti absolvovat zpověď, nejlépe generální zpověď. Ale to vše vedle poučování o manželství.

Farář Emanuel Doležal charakterizuje *poučení zvláštní*, do kterého spadá *učení o stavu manželském* a *učení o šestém přikázání Božím* takto: „*Než jsou také v svatém náboženství předměty, kteréž ani ve škole, ani na kázání, ani při cvičení křesťanských světla a důkladně pojednány býti nemohou a také nesmějí, kterýchžto tedy lid venkovský zřídka kdy dostatečnou světlost mívá.*“⁵¹⁹ O potřebnosti poučování o manželství se dovídáme kolem poloviny století, naproti tomu Jiljí Chládek ještě nic takového nezmiňuje, pro bližší přípravu na manželství stačí zkouška z náboženství, zjištění manželských překážek a především zpověď.⁵²⁰ Postoj snoubenců k manželským překážkám, ohláškám, zásnubám a podobně naznačuje, že povědomí běžných věřících bylo nízké. Základní poučení jim sice církve nabízela už ve škole v rámci výuky katechismu, později při křesťanských cvičeních v kostele, kázáních nebo lidových misiích. Ale podle stížností kněží byl pravidelný zájem věřících nízký, jejich vědomosti a náhled na instituci (a svátost) manželství byly tedy zkreslené. Přiměřené příručky, výchovné knihy pro snoubence nebo vhodné lidové katechismy se objevují postupně až během 2. poloviny 19. století, nemohly ale nahradit osobní a otevřený přístup kněze.⁵²¹ Proto Emanuel Doležal považuje poučování o manželství za zásadní možnost, kdy má kněz krátce a účelně poučit zvláště lid na venkově. Zastává navíc názor, že mu to ušetří spoustu namáhavé práce později při zpovídání manželů.⁵²²

Snoubenci mají být poučeni o cíli manželství, přípravě na přijetí svátosti, vzájemných manželských povinnostech a o výchově dětí. Pak, je-li to potřebné, následuje zvláštní poučení o šestém přikázání (mnohé ale už mohlo být řečeno v rámci manželských povinností a podobně). Kněz má především snoubence poučit, že vlastním a prvním účelem manželství je rození dětí, zachování potomstva. Druhým cílem je pak uzavření tělesné žádostivosti do legální rámce manželství. „...*záchrana pak proti nezřízené žádosti tělesné cíl toliko*

⁵¹⁹ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 264-265.

⁵²⁰ Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, s. 207nn.

⁵²¹ Výchovná kniha Josefa Knera je zatím výjimkou, srov. KERNER, Josef. *Cvičení pro ženichy a nevěsty* (Hradec Králové, 1825); dále KAŠKA, Antonín. *Cvičení snoubenců*. Hradec Králové, 1895; výjimečná a vsutku populární publikace JIRSÍK, Jan Valerián. *Populární dogmatika*. Praha, 1866; ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*. Praha, 1893; ŘEHÁK, Karel Lev. *Myrtový věnec* (Praha, 1890).

⁵²² Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 265; o důležitosti poučování snoubenců o křesťanském manželství je přesvědčen také Antonín Skočdopole, srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 795.

*podřízený, jenž z prvního ospravedlnění a posvěcení béře.*⁵²³ Kdo by si náhodou svévolně vyměňoval první cíl za druhý, nebo dokonce první cíl manželství úmyslně obcházel, dopouští se těžkého hříchu. Úmyslné, nedovolení zabraňování početí je pro katolickou církev nepřijatelné, jedinou možností je zdrženlivost, ale v podstatě žádné důvody pro nepřijetí dětí nejsou oprávněné. Výmluvy nejsou na místě: „*prospívá zde vyvrátiti námitky mnohých, na četnou již rodinu, na zlé časy, na skrovnou živnost,*“ vyjadřuje se jednoznačně Emanuel Doležal.⁵²⁴

K svátosti manželství, podobně jako k ostatním svátostem, se má přistupovat s čistým svědomím. Absolvovat zpověď je tedy podle požadavků církve nutností. Pokud by snad kněz u snoubenců shledal nevhodné úmysly pro vstup do manželství, má se snažit je správně motivovat. Jde stále o tatáž témata – motivace k sňatku spočívající na hmotném zajištění v manželství nebo dokonce legalizaci sexuálního vztahu je chápána jako krátkozraká a vedoucí do nešťastného manželství. Kněží a zpovědníci nicméně nemají iluze o tom, že právě tyto motivy k sňatku se vyskytují často a varují před nimi např. v rámci modlitebních (výchovných) knih. Mládí, krása, majetek, dobré živobytí jsou prezentovány jako nežádoucí motivy už v příručkách pro dívky.

Nejčastější mylná domněnka kolující mezi venkovským lidem spočívá v přesvědčení, že po zasnubách mají již cestu do manželství potvrzenou a tím pádem mohou přestat žít zdrženlivě. Úkolem kněze, který vyřizuje snoubenecké zkoušky, je zavčas a někdy i opakovaně snoubencům tyto bludné představy vyvracet. Při poučování snoubenců před svatbou bývá už většinou pozdě, navíc se tato skutečnost často odhalí ve zpovědi. Pastorační příručky s touto skutečností přímo počítají, zřejmě se to tedy dělo často. V rámci bližší přípravy na manželství říká Antonín Skočdopole na adresu snoubenců: „*pro zasnoubení své nejsou zákonem čistoty vázání méně, nežli prvě byli a nežli každý křesťan svobodného stavu vázán jest. Čím pak více zasnuba již učiněná sbližuje dva lidi různého pohlaví, tím větší opatrnosti třeba jest...*“⁵²⁵

Když už musí kněz tuto situaci řešit (vzniká tím přece i překážka manželství), měl by snoubencům vysvětlit jejich omyl a přivést je k lítosti a vyznání hříchu. „*Přivediž je duchovní pastýř k poznání toho poklesku, vyvrát' bludné, na mnohé bezcestí uvozuující domnění, že úmysl, za sebe se vzíti, takový výstupek vylouvá aneb dokonce ospravedlňuje*“ komentuje

⁵²³ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 266.

⁵²⁴ Tamtéž, s. 266.

Emanuel Doležal.⁵²⁶ Na bludné smýšlení snoubenců, že po zásnubách je dovoleno žít téměř jako v manželství, si stěžoval už Jiljí Chládek.⁵²⁷

Co se týká manželských povinností, výklad kněze se má soustředit na manželskou lásku, věrnost a zbožnost. Věrnost v manželství je zavazující i pro případ, že manželé budou od sebe na dlouhou dobu odloučeni nebo v případě těžké nemoci, jakkoli by to bylo pro druhého manžela obtížné. K předsevzetí snášet těžké životní situace se manželé zavazují vzájemným slibem při sňatku a z tohoto závazku neexistuje výjimka. Úkolem kněze je snoubencům vysvětlit, že i manželé jsou často okolnostmi donuceni ke zdrženlivosti „*kteráž ještě těžší jest, než ve stavu svobodné.*“ O tom farář Emanuel Doležal vůbec nepochybuje a navíc přidává jednu z mnoha svých vlastních reflexí lidské psychiky: „*kdo na svobodě zdrženlivým nebyl, také i v manželství prudšímu pokušení nesnadno odolává*“.⁵²⁸

Mužům je vhodné připomenout, že v manželství mají povinnost se o svou ženu starat, živit ji, právně zastupovat a v podstatných záležitostech se jí zastávat. Zvláště jim má kněz klást na srdce, že mají povinnost se ke své ženě chovat slušně, trpělivě a s úctou, chápat její chyby a přistupovat k ní shovívavě, odpouštět jí, na chyby upozorňovat taktně a trpělivě ji přivádět na správnou cestu. Chápáno teologicky, je manželka svému muži ve všem podobná, její úsudek může být muže v mnohém užitečný, a proto se muž nemá nikdy stavět do povýšené role, přestože ho Písmo i církve chápe jako hlavu rodiny. Emanuel Doležal jde ve svém komentáři ještě dál: muž by si podle něj, měl dát pozor, aby „*manželkou nepohrdal, za nevolnici a za pouhý bleskosvod své hněvnosti a svých vášní ji neměl, s ní ve všem se radil a její dobré rady nezamítal*“, navíc by ji nikdy neubližoval a netýral.⁵²⁹ Uzavřením manželství jsou muž a žena jedno tělo, to je podstata manželství jako svátosti při zachování určité hierarchie.⁵³⁰ Emanuel Doležal umí teologickou řeč dogmatu výborně převést do praxe.

⁵²⁵ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 789.

⁵²⁶ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 267.

⁵²⁷ Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, s. 208.

⁵²⁸ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 270.

⁵²⁹ Tamtéž, s. 268.

⁵³⁰ Zdrojem tohoto náhledu je list Efezským, odkud pochází přirovnání manželství ke svazku Krista s církví, podřízenosti žen mužům a zároveň na žádoucí vztahy mezi muži a ženami. „*V poddanosti Kristu se podřizujte jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasil. Ale jako církev je podřízena Kristu, tak ženy mají být ve všem podřízeny svým mužům. Muži, milujte své ženy, jako si Kristus zamiloval církev a sám se za ni obětoval... Proto i muži mají milovat své ženy jako své vlastní tělo. Kdo miluje svou ženu, miluje sebe. Nikdo přece nemá v nenávisti své tělo, ale živí je a stará se o ně. Tak i Kristus pečuje o církev. Vždyť jsme údý jeho těla. Proto opustí muž otce i matku a připojí se ke své manželce, a budou ti dva jedno tělo. Je to velké tajemství, které vztahují na Krista a na církev. A tak i každý z vás bez výjimky ať miluje svou ženu jako sebe sama a žena ať má před mužem úctu*“ [Efes 5, 21-33]. Z listu

Nevěště je třeba připomenout, že má být svému muži ve všem podřízená, má se snažit poznat jeho povahu a vlastnosti, pomáhat mu a pokud je to možné, ve všem mu vyhovět. Pokud dojde ke sporům, je úkolem manželky, aby ustoupila a podřídila se. Žena nemá v muži vyvolávat hněv, ale raději ustoupit a snášet i některé křivdy v zájmu klidné domácnosti, protože jejím úkolem v manželství je udržet si lásku a náklonnost svého muže tím, že mu bude velkoryse odpouštět. Křikem, hádkami a přílišným komentováním událostí žena u muže ničeho nedosáhne, spíš by si měla dát pozor, aby „*neopatrností, svéhlavostí, a štěbetností důvěru svého muže neoslabovala a srdce jeho pryč od sebe neodvracela.*“⁵³¹ Konečně na těchto postojích stojí nejen šťastné manželství, ale i „domácí štěstí“ každé hospodyně. O „povolání“ ženy rozjímal a poučoval nejen Emanuel Doležal (a s ním i ostatní kněží), ale i autoři některých modlitebních a výchovných knih, např. Magdalena Dobromila Rettigová⁵³² nebo Karel Lev Řehák, který obsáhleji rozebírá tuto problematiku v příručce pro snoubence a manžele *Myrtový věnec*.⁵³³

Manželé by si měli být vědomi svých povinností hned od počátku, což zcela koresponduje s postoji jiných kněží i starších pastorálních teologů k této otázce - poučování snoubenců v době svatby se považuje za velmi užitečné. Věrnost, láska, zbožnost jsou naprostým předpokladem dobrého manželství, přesto lze vysledovat určité charakteristické sklony mužů a žen, manželů a manželek, které nejsou v souladu s představami o klidné, činnorodé a zbožné domácnosti. Ze strany muže narušuje fungování manželství především lenost, hrubé a surové zacházení s manželkou, alkoholismus, hráčství. Tím vším ženu znechucuje, zanedbává základní potřeby rodiny a dětí, mrhá penězi. Žena rozvrací manželství neschopností udržet v domácnosti pořádek, marnivostí, roznášením klepů, svéhlavostí a neposlušností svému vůči muži. Mnozí se tak kvůli tomu stali karbaníky a pijáky, konstatuje Karel Lev Řehák, a uzavírá slovy Písma: „*Lépe jest bydlet v zemi pusté, než se ženou svárlivou a zlobivou*“ [Př 21, 19].⁵³⁴ Pokud oba manželé jen přihlížejí rozvratu svého manželství, bývá cesta k nápravě obtížná, všem obtížím je třeba spíš předcházet, k tomu

Efezským, konkrétně z tohoto úryvku čerpal i Emanuel Doležal při svých výkladech určených ženichovi a nevěště.

⁵³¹ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 269.

⁵³² Jedna z jejích modliteb se týká tématu povolání ženy, jejího postavení a úkolů v domácnosti: „*Neníť arci ženě souzeno, aby činy velké konala, velké změny v lidské společnosti působila; Než jest jí souzeno, aby soukromě, kde se to nejlépe daří, mnoho dobrého činila, které nevinnou a trvanlivou radost způsobiti může. Co všecko může činiti dcera, sestra, manželka, matka, přítelkyně a představená domácnosti! Kolikeré zlé může žena odvrátiti, jaké milostnosti, jaké dobrotivosti zavédsti...*“ Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Křesťanka zvyvající Boha, s. 134.

⁵³³ Srov. ŘEHÁK, Karel Lev. *Myrtový věnec*, s. 274nn.

⁵³⁴ Tamtéž, s. 282.

slouží i poučování ze strany farářů: „*Manželům křesťanským důtklivě na srdce kladu slova apoštolská: „Snášejte se v lásce!“ Varujte se zvláště co nejvíce první mrzutosti; neboť jestli manžel k manželce jednou nechuti anebo docela zášti pojal: pak sotva andělu z nebe se podaří, porušeného pouta nejčistší lásky manželské upjati!*“⁵³⁵

Při posledním poučování snoubenců se nesmí zapomenout ani na několik poznámek k výchově dětí. V této záležitosti se obrací kněz především na nevěstu. Emanuel Doležal považuje tuto část rozmluvy za důležitou mimo jiné proto, že péče o dítě nezačíná až jeho narozením. Nabádá kněží k tomu, aby se nezdráhali ženám připomínat, že jsou zodpovědné i za průběh těhotenství a tomu mají přizpůsobit své chování a práci. Autor nepovažuje za zbytečné nevěstě připomenout, že lehkovážný přístup k vlastnímu těhotenství, který by snad vedl s samovolnému potratu, je těžkým hříchem. Při péči o dítě je zodpovědná nejen za jejich tělesný, ale i duševní a duchovní vývoj, je první povinností matky vést děti k víře.

Ženichovi má kněz znova připomenou jeho povinnost postarat se o manželku a děti, a to nejen po hmotné stránce, ale i vlastní podporou a starostí o výchovu dětí. Manželce má při výchově dětí radit, mít dohled nad celou výchovou a podporovat pravidelnou školní docházku. Manželé se pak mají vyvarovat jakéhokoli nevhodného chování před dětmi, hádek, sporů, křiku a dávat tak dětem špatný příklad. Osvědčený pastorační krok, který Emanuel Doležal vřele doporučuje, je věnovat se poučování o manželství oběma snoubencům zvlášť. Vznikne tak mnohem uvolněnější atmosféra, snoubenec se nestydí zeptat a nespornou výhodou je také fakt, že neslyší požadavky a povinnosti, které kněz klade na druhého snoubence. Nejde vůbec o to, že by snad nevěsta neměla vědět, o čem kněz rozmlouvá s jejím budoucím manželem. Problém spočívá v tom, že se snoubenci přirozeně zaměří na povinnosti toho druhého, nikoli na své vlastní, a později mají tendenci si je vzájemně vyčítat. Když se ke sňatku připravuje více párů, což se stává pod tlakem blížícího se postního období nebo adventu, může kněz využít situace a pozvat si všechny nevěsty a všechny ženichy k jednomu setkání.⁵³⁶

Poučování o manželství se nevyhýbá ani osobám ovdovělým. Emanuel Doležal naopak přidává několik důležitých poznámek k oběma stranám. Ovdovělé straně připomíná, aby v zájmu zachování klidného manželství zemřelého manžela příliš nevychvalovala a nevystavovala tak druhou stranu zbytečnému tlaku. Svobodná strana pak má přijmout

⁵³⁵ Tamtéž, s. 283-284.

⁵³⁶ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 272-273.

s láskou nevlastní děti a snažit se dobře přistoupit k nové rodičovské roli. Víc než kdy jindy má kněz nabádat k úctě k rodičům druhého snoubence, zvláště to platí pro dosud svobodnou stranu.⁵³⁷

Na závěr může kněz zařadit výklad šestého přikázání. Pravděpodobně je to jedna z mála příležitostí, kdy by se měl před snoubenci vyjadřovat o částečně tabuizovaném tématu manželské (i mimomanželské) sexuality a budoucím manželům nastínit očekávané vzorce chování. Zdá se, že o dovoleném a nedovoleném sexuálním chování panovala řada předsudků, se kterými se později kněz setkával jako zpovědník. Proto není nic vhodnějšího, že poučit snoubence včas, například o hříchu tzv. *měkkosti* neboli *onanie*.⁵³⁸ O tom, jestli je poučování o tomto způsobu sexuálního chování přichází ve vhodnou dobu (při snoubeneckých zkouškách) můžeme pochybovat, nicméně nejde o to, že by katolická církev o výskytu tohoto jevu pochybovala nebo o něm nevěděla. Spíše poněkud křečovitě hledá způsob, jak o tomto problému mluvit. Úkol kněze spočívá v neúnavném vysvětlování a obracení věřící na pravou cestu. Kněží se potýkají s tím, že mnozí muži chápou projevy své vlastní sexuality velmi volně – sexuální styk před manželstvím nebo zmíněnou onanii nepovažují za hřích například proto, že se přece nejedná o zjevné cizoložství. Kněz má přivést muže nejen k poznání tohoto hlubokého omylu, ale upozornit na mnohem přísnější náhled církve na problematiku sexuality: „zlá žádost“, „nečisté způsoby“, „tělesné scházení“, „nestoudná dotýkání“, „nečisté sny“, „nečisté myšlenky“, i když nevedou k žádnému konkrétnímu skutku, jsou samozřejmě považovány za hřích. V jak velké míře se ideál rozcházel s realitou, tušili jistě všichni kněží, kteří působili v pastoraci. V případě *onanie* dokonce zpovědníci klasifikovali (samozřejmě k vnitřním potřebám oboru morální teologie) samostatnou skupinu kajícníků.⁵³⁹ Proč o tomto problému rozmlouvat právě s muži, kteří se hodlají ženit a kde by se, logicky vzato, mohl vyloučit? Zkušenosti zpovědníka hovoří jinak, právě nyní je nejvhodnější chvíle znova si uvědomovat vlastní poklesek a nadále být kritický „*neboť bohužel! I mezi ženatými příklady této hanebné neřesti dokonce neslychány nejsou.*“⁵⁴⁰

Při poučování o šestém přikázání ale není hřích *onanie* nejdůležitějším tématem. Především jde o tzv. manželské povinnosti, kde se preferuje „střídmý přístup“. Na jedné straně zákaz „nadužívání“, na druhé straně ale nutné „plnění“ manželských povinností jako zamezení cizoložství. Součástí tohoto bodu rozhovoru je i poučení vzhledem k výchově dětí.

⁵³⁷ Tamtéž, s. 274.

⁵³⁸ Oby výrazy jsou synonyma a shoduje se s dnešním výrazem *onanie*. (Více viz kapitola o zpovědi.)

⁵³⁹ Srov. NOVÁK, František. Quomodo agendum confesario cum pollutionariis. In *ČKD*, 1888, s. 129-138.

Jen svědomití rodiče nepodceňují výchovu dětí k stydlivosti, všímají si, jak si děti hrají, o čem mluví, dbají na to, aby měly v pozdějším věku oddělené spaní podle pohlaví, nedovolí žádné noční potulování nebo navštěvování podezřelých domácností a kamarádů. Sami rodiče si nedovolí vést před dětmi dvojsmyslnou konverzaci nebo se chovat jakkoli nepřiměřeně. Nikdy nemají podceňovat věk dětí. Vliv rodičů na děti je zdaleka nejvýraznější, větší než učitelů nebo kněží, to by si měli snoubenci uvědomit hned od začátku manželství.⁵⁴¹

Na druhé straně se lze oprávněně domnívat, že se snoubencům, respektive katolickým věřícím, mohlo stěží dostat jakéhokoli speciálního (a otevřeného) poučení o sexualitě. Při zpovědi se kněžím nedoporučovalo, aby příliš komentovali prohrěšky proti šestému přikázání z toho důvodu, aby nakonec kající nebyl poučen o pro něj zatím neznámých formách hříchů. Emanuel Doležal je zcela jistě zastánce metody hovořit se snoubenci zcela přímo a otevřeně. V tomto pastoračním postupu ale rozhodně nepanovala shoda, někteří kněží byli zastáncem metody obecného poučení. Nicméně to shledává neúčelným, o čtyřicet let později než Emanuel Doležal, také farář Eduard Brynych - všeobecné poučení neprospěje, nebude totiž pochopeno.⁵⁴² Kněží se ocitají v pnutí dvou úhlů pohledu – poučit snoubence o manželských povinnostech všeobecně, ale nedůsledně, nebo se vystavit údivu, možná i nesouhlasu a poučovat zcela konkrétním způsobem? Obojí způsob přístupu má své výhody a nevýhody podle toho, je-li preferován krátkodobý nebo dlouhodobý záměr. Konkrétní poučení některé snoubence naopak „zřejmě mnohdy pohorší, rozčílí, nebezpečné myšlenky vzbudí“, což může mít poněkud sporný efekt.⁵⁴³ Eduard Brynych se nakonec přiklání k poučení novomanželů těsně po uzavření sňatku na faře a přede svědky, při příležitosti podpisu matriky.

Těsně po uzavření sňatku odpadají všechny pochybnosti o vhodnosti či nevhodnosti poučování o manželských povinnostech a zmíněné poučování „*slušelo by... nejlépe faráři samému, věkem pokročilejšímu*“ uvažuje Eduard Brynych a podává konkrétní příklad, jak by taková promluva měla vypadat. „*Chci vám naposledy ještě dva zákony Boží připomenouti. Zákonem prvním ustanoveno jest manželství od Stvořitele všemohoucího k tomu, aby se udržovalo a rozmnožovalo pokolení lidské. Čeho tedy podle zákona Stvořitelem daného třeba, aby se mohl narodit člověk, to jest manželům dovoleno. Mají však i manželé Boha všemohoucího stále míti před očima, a všeho, co třeba není, se varovati, mohli by i oni hříchu*

⁵⁴⁰ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 275.

⁵⁴¹ Tamtéž, s. 276.

⁵⁴² Srov. BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. In *ČKD*, 1886, s. 96nn.

se tím dopustiti. V pochybnostech mají se svěřiti zpovědníkovi.“ Pak je vhodné poučit o pohlavním styku nejen jako o dovoleném způsobu manželského soužití z důvodu rození dětí, ale také jako o oné *manželské povinnosti*. S odvoláním na První list Korintským,⁵⁴⁴ odkud tento pojem pochází, uzavírá kněz : „*Písmo svaté tedy poučuje, že neposlušnost i v té věci jest hřích*“⁵⁴⁵ Do jaké míry bylo takovéto poučování po sňatku skutečně otevřené?

Přes zjevnou snahu, pokrokové myšlení a i pastorační zkušenosti zůstává ale Eduard Brynych přece jen dost uměřený. V porovnání s ním se Emanuel Doležal pouští do otevřeného výkladu. Nebrání se poučovat nevěsty o těhotenství, péči o zdraví a plod, potratech, předmanželských vztazích (dotazy na těhotenství nevěsty), sexuální zdrženlivosti i manželské povinnosti.

Nicméně jsou to sále spíše ojedinělé důkazy podobných rozhovorů, nezbyvá než konstatovat, že individuální přístup konkrétního kněze zde sehrává nejdůležitější roli. Normativní literatury, která by se otevřeně a s dostatečným množstvím informacím snažila laikům vyložit důležité body katolické morálky, je stále málo. V oblasti morálky laikům výrazněji rozšířily možnosti individuálního vzdělávání (až) s *Katolickou mravoukou* od Karla Lva Řeháka,⁵⁴⁶ autora již zmiňované příručky pro snoubence.

Poučení snoubenců o šestém přikázání a manželských povinnostech je důležité. Nejvíce ale záleží na samotném knězi, jestli se mu podaří zvolit vhodný jazyk a přiměřenou formu rozhovoru - taktně, ale jasně a bez nepřesností. Cílem poučování je, aby snoubenci všemu dobře porozuměli, ale nebyli uvedeni v rozpaky nebo neodcházeli s pocitem pohoršení. „*A proto všecka vyjádření prozřetelně volena, a hlasem otcovské vážnosti a přátelské dobromyslnosti přednesena buďtež.*“⁵⁴⁷

2.3.7 Svatba

Po posledních ohláškách může následovat svatba. Podle soudobých pravidel tvořil úplný ritus vlastní sňatek (*celebratio matrimonii*) a slavností požehnání snoubenců. Vlastní

⁵⁴³ Tamtéž, s. 97.

⁵⁴⁴ „*Muž ať prokazuje ženě, čím je jí povinen, a podobně i žena muži. Žena nemá své tělo pro sebe, ale pro svého muže. Podobně však ani muž nemá své tělo pro sebe, ale pro svou ženu.*“ [1 Kor 7, 3-4].

⁵⁴⁵ Srov. BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. In *ČKD*, 1886, s. 98.

⁵⁴⁶ Knihu *Katolická mravouka* vydalo Dědictví svatojánské (spolek založený za účelem vydávání kvalitní a dostupné teologické literatury v češtině) v roce 1893. Knihu mohlo odebrat přes 28 000 jednotlivců a institucí, což je přibližný počet členů Dědictví v této době. Informace pochází přímo z knihy, srov. ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*, s. 843nn.

⁵⁴⁷ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 277.

sňatek musel odpovídat tzv. tridentské formě slavení, což znamená před knězem jako zástupcem církve a dvěma svědky. Snoubenci si vzájemně vyjadřují úmysl vstoupit do manželství, přijímají jeden od druhého slib a církev, zastoupená knězem toto jejich rozhodnutí přijímá a stvrzuje.⁵⁴⁸

Vlastní proces uzavření manželství tvoří stručný rituál. V první řadě se kněz dotazováním ujišťuje, že snoubenci uzavírají manželství dobrovolně. Potom si snoubenci podávají pravou ruku a kněz jim předřikává manželský slib (svolení, *consensus*). Potom jim ovine ruce koncem štol a následuje známé biblické požehnání: „*co Bůh spojil, člověk nerozlučuj*“ [Mat. 19, 6]. Následně se shromáždění modlí za novomanžele. V druhé části obřadu se světí⁵⁴⁹ a přijímají prsteny. V poslední, třetí části obřadu, se kněz opět s lidem modlí za novomanžele a na závěr je žehná svčnou vodou a prosí za ochranu a milosrdenství pro novomanželský pár a jejich budoucí rodinu. Pokud měl kněz v úmyslu přednést kázání, zařazuje se ještě před vlastní obřad.⁵⁵⁰

Zásadními požadavky ze strany katolické církve bylo, aby svatba probíhala v katolickém kostele (pokud tomu nezabraňovaly závažné okolnosti) při ranní mši svaté. Během 19. století bylo ještě pravidlem, že se všechny mše svaté slavili ráno (nebo dopoledne). Pro církev bylo žádoucí, aby se uzavírání manželství spojovalo se mší, navíc se právě k účasti snoubenců na mši váže slavnostní manželské požehnání sňatku. Pokud si snoubenci přáli mít svatbu odpoledne,⁵⁵¹ toto slavnostní požehnání jednoduše neobdrželi. Udělování požehnání vázala přísná liturgická pravidla. Především se mohlo udělovat jen při mši svaté následující po sňatku (z tohoto pravidla neexistovala výjimka). Pokud byla snoubencům udělena dispenze a sňatek se uzavíral v zapovězeném čase, před zádušní mší (je to jediná mše ten den), před vystavenou Nejsvětější svátostí a pak především tehdy, pokud již nevěsta jednou požehnání obdržela (je vdova) nebo při uzavírání smíšeného manželství, se požehnání neuděluje.

⁵⁴⁸ Tridentská forma uzavírání manželství je platná dodnes. Úmysl vstoupit do manželství, který si snoubenci vyjadřují, slovy dogmatické teologie znamená, že si svátost manželství udělují sami, a zástupce církve ji jen přijímá.

⁵⁴⁹ „*Požehnej, Pane, prsten tento, který ve jménu Tvém posvěcuji, aby ten, který prsten nositi bude, zachoval svému manželovi věrnost neposkrvněnou, aby žil v pokoji dle vůle Tvé a povždy ve vzájemné, pravé lásce.*“ Srov. JEŽEK, J. Před sňatkem. In *Pastýř duchovní*, 1889, s. 734.

⁵⁵⁰ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 798.

⁵⁵¹ Nevhodnost uzavírání sňatků odpoledne komentuje také Klement Borový a připisuje stále častěji se rozmáhající zlovyk hlavně věřícím ve městech. Srov. BOROVIČKA, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 613.

V některých případech bylo možné obdržet požehnání později, při následující vhodné mši svaté.⁵⁵² Církev ukládá povinnosti přijmout požehnání manželů vždy, když je to možné. Jen pokud by se manželé zásadně bránili požehnání přijmout, nemá je kněz nutit. Na druhou stranu sama církev v některých případech od požehnání ustupuje, např. při vysokém věku snoubenců a nebo také v případě, když „*nevěsta povědoma jest za osobu nezachovalou a žehnáním by se v lidu pohoršení vzbudilo.*“⁵⁵³ Slavností manželské požehnání si totiž nese punc liturgického úkonu, který je určen mladým katolickým párům s výbornou pověstí. Obecný postoj církve spočívá na přání, aby novomanželé byli přítomni na mši svaté a „*z tohoto pramene všech milostí sobě pomoc boží a požehnání jeho vážili,*“ pro tuto příležitost je proto ustanoven zvláštní mešní formulář *missa pro sponso et sponsa*.⁵⁵⁴

Svatební kázání 19. století se podle všeho ubírají poněkud odlišnou cestou než kázání barokní, na která by měla v podstatě časově navazovat. Navíc nemají žádnou předepsanou formu a pro kněze vlastně ani nebylo povinné při svatbách kázat. Nicméně kněží kázali a nechávali svá svatební kázání zveřejňovat zvláště v 2. polovině 19. století prostřednictvím periodických časopisů. Samostatně vyšlo i několik ojedinelých sbírek,⁵⁵⁵ ale celkově je dochovaných a dostupných svatebních kázání pro 19. století málo. Jejich celkový dojem spočívá v praktickém poučení o blahodárnosti sňatku a připomíná manželské povinnosti a podřízenost církvi. Zdá se, že radost a slavnostní charakter slavení, navazující a čerpající z biblických příběhů, se postupně vytrácí a nacházíme jich málo. Spíše charakterizuje svatební kázání z 19. století smysl pro povinnost, užitek a praktické využití samotného kázání, například pro více kněží a příležitostí. Svatební kázání se stává užitým textem jako celá řada jiných textů potřebných pro kněžskou praxi, proto stojí nezdědka vedle kázání pohřebních.⁵⁵⁶

Některá kázání měla velmi univerzální charakter: „*Drahá chovanko osady mé! U oltáře, u něhož před... lety matka tvá tě obětovala Bohu, tys dnes obětovala se muži, kterého od této chvíle nazýváš svým chotěm,*“ po úvodu následuje kázání o chvályhodné

⁵⁵² Jednalo se o případy, kdy se svatba odbyvala ze závažných příčin v soukromém domě nebo odpoledne, ale snoubencům jinak nic nebrání požehnání přijmout. Pouze pokud se sňatek uzavíral v jinak nedovolenou liturgickou dobu (zapovězená čas), nemají snoubenci na požehnání nárok. Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 799.

⁵⁵³ Tamtéž, s. 799.

⁵⁵⁴ Další pastorační poznámky, případně výjimky srov. SKOČDOPOLE, Antonín. Tamtéž, s. 800.

⁵⁵⁵ Např. VONDRUŠKA, Karel. *Promluvy při oddavkách*. Praha, 1889; HAKL, František Bohumil. *Krátké řeči při oddavkách a o pohřbech*. Praha, 1889.

⁵⁵⁶ Například časopis *Kazatel* přináší oba texty kázání vedle sebe, srov. COUFAL, Tomáš. Snubní promluva. In *Kazatel*, 1908, s. 536-537; Řeč nad hrobem. In *Kazatel*, 1908, s. 537-538; svatba a smrt stolí vedle sebe také v periodiku *Posvátná kazatelna*, srov. MARKRAB, Klement. Řeč při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, 1878, s. 825-826; MARKRAB, Klement. Řeč při pohřbu mladé manželky. In *Posvátná kazatelna*, 1878, s. 826-827.

podřízenosti lidského života Bohu, který má od tohoto momentu manželka naplňovat spolu se svým mužem, „*jdi nyní a blaž ho, jak ti Bůh tvůj velí, jdi a buď bohabojnou ženou, která se bojí jedinou chvílí života manželu trpčít, která se ale nebojí za manžela život svůj dát, když to Bůh velí.*“⁵⁵⁷

Většina témat, o kterých kněží rádi promlouvají při uzavírání manželství, se prakticky pohybují ve shodném tematickém okruhu. Jedním z nejfrekventovanějších motivů je motiv zlatých prstenů, zlatého křížku, zlatého kovu jako představitele výlučnosti, trvanlivosti, věrnosti.⁵⁵⁸ Dále je zdůrazňovaná především zbožnost, vzájemná pomoc, trpělivé snášení utrpení a podpora partnera. Především se vybízí ke shovívavému přístupu žen k mužům: „*Manželka nikdy nemá chyby svého muže odkrývat, nýbrž přikrývat, nikdy rozhlašovat, nýbrž s obezřetností, mírností a láskou je hledati napravovat,*“ inspirován Františkem Saleským nabádá novomanžele kněz Karel Vondruška.⁵⁵⁹ Ale ani muže nenechává vejít do manželství bez poučení, např. těžkostech manželství a důležitosti zbožného života: „*Takto musíte smýšleti i vy, ctěný pane ženichu, chcete-li vstoupit do řádu sv. stavu manželského, který není žádný lehký řád, ale velmi přísný, s věčnými sliby a těžkými povinnostmi...*“⁵⁶⁰

Farář Bohumil Hakl střídá u svých svatebních kázání světská témata s občasnými biblickými motivy. Příjemně stručné promluvy hledají přirovnání k různým očekávaným charakteristikám manželství a mají až pohádkové názvy – o červené růži, o trojlístku, o svatebním věnci, o snubním prstenu, o pravém štěstí v manželství, ale i o rovnosti ve smýšlení v manželství. Jednotlivá kázání poeticky pojmenovávají např. lásku (květ růže, zlato snubního prstenu), tři božské ctnosti naději, lásku a víru (trojlístek), věrnost (kruh), rozmanitost života v manželství (barvy svatebního věnce), trápení (trny růže), čistotu (bílá růže), skromnost (fialka).⁵⁶¹

Jako jeden z mála kazatelů používá také biblické motivy a vidí ženu jako vzácnou perlu [Mat. 13, 45], kvůli které muž opouští svou matku i otce [Gen 2, 24], jako poklad skrytý v poli [Mat. 13,44], vzájemný život v manželství jako putování mudrců za hvězdou. Svatbu jako svatbu v Káni Galilejské, kde je voda proměněna ve víno [Jan 2, 1-10]. Tematiku pocházející ze Starého zákona zastupuje úryvek z knihy Kazatel: „*Lépe jest dvěma spolu než*

⁵⁵⁷ Srov. DANEŠ, F. Řeč při oddavkách. In *Pastýř duchovní*, 1881, s.151-152.

⁵⁵⁸ Srov. VONDRUŠKA, Karel. *Promluvy při oddavkách*, s. 5-6, 16; JEŽEK, J. Před sňatkem. In *Pastýř duchovní*, 1889, s. 732-733; DANEŠ, František. Při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, s. 479-480.

⁵⁵⁹ Srov. VONDRUŠKA, Karel. *Promluvy při oddavkách*, s. 14.

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 24.

⁵⁶¹ Srov. HAKL, František Bohumil. *Krátké řeči při oddavkách a o pohřbech*, s. 9-19.

jednomu, nebo mají užitek tovaryšstva svého. Padne-li který z nich, druhý ho pozdvihne. Běda samotnému, nebo když padne, nemá, kdy by ho pozdvihl.“ [Kaz 4, 8-12],⁵⁶² jinde se připomíná šťastné manželství Jáchyma a Anny (rodičů Panny Marie), kde stojí na prvním místě zbožnost.⁵⁶³ Konečně také v knize Tobiáš se vyzdvihuje zbožnost a především zdrženlivost: „*Pane, ty víš, že ne pro smilství pojmám sestru svou za manželku, nýbrž jedině z lásky k potomstvu, v němž by bylo požehnáno jméno tvé na věky...*“ se modlí mladý Tobiáš a následuje Sára: „*Pane, ty víš, že jsem si muže nikdy nežádala, a že jsem duši svou v čistotě držela od vši žádostivosti. Muže si vzíti, svolila jsem v bázni tvé, nikoli z rozkoše své*“ [Tob 8, 9]. Tyto úryvky z Starého zákona zazněly jako ideál manželství v jednom z kázání Karla Vondrušky.⁵⁶⁴ Další biblický motiv, slavnou ódu na lásku [1 Kor 13],⁵⁶⁵ dnes nejčtenější úryvek Písma při svatebních obřadech, použil také Antonín Machek, spolu s připomenutím vzájemného vztahu manželů z hlediska církve: „*muž jest hlava ženy, jako Kristus je hlava Církve*“ [Efes 5, 23].⁵⁶⁶

Značný počet kázání naopak postrádá veškerou poezii či biblickou inspiraci a přizpůsobuje se profesi ženicha, ve které hledá souvislosti a přirovnání k vlastnostem manželství, se závěrečným odevzdáním se do Boží vůle. Tak se dovídáme, o čem Bohumil Hakl promlouval při svatbě pana P. J., sochaře, či nejmenovaného městského úředníka; dále jistého stavitele s dívkou ze zámožného domu, při sňatku jakéhosi obchodníka; pana J. K. zámožného syna; pana F. P., fotografa; Františka J., hodináře; svatbě asi čtyř různých soudních adjunktů atd.⁵⁶⁷

Kromě povinností manželského života se občas i v kázání objeví genderové stereotypy, tedy promítání očekávaných rolí muže a ženy v životě, a tím i ty pravé a vhodné předpoklady stabilního manželství. U muže dobré jméno rodiny a vhodné zaměstnání, u ženy zbožnost, podřízenost, pracovitost. Formulace textu tomu jasně odpovídá: „*Vy, pane ženichu, jste od dětství svého až do této chvíle, co jste se povznesl na výši cí. král. úředníka, jste se chvalně osvědčil jako vzorný syn starobylého.. a zachovalého rodu, který... až doposud*

⁵⁶² Tamtéž, s. 60.

⁵⁶³ Tamtéž, s. 9.

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 20.

⁵⁶⁵ „*Kdybych mluvil jazyky lidskými i andělskými, ale lásku bych neměl, jsem jenom dunící kov a zvučící zvon. Kdybych měl dar prorocství, rozuměl všem tajemstvím a obsáhl všechno poznání, ano kdybych měl tak velikou víru, že bych hory přenášel, ale lásku bych neměl, nic nejsem... Láska je trpělivá, laskavá, nezávidí, láska se nevychloubá a není domýšlivá. Láska nejedná nečestně, nehledá svůj prospěch, nedá se vydráždit, nepočítá křivdy... Ať se děje cokoli, láska vydrží, láska věří, láska má naději, láska vytrvá...*“ [1 Kor. 13, 1-7].

⁵⁶⁶ Srov. MACHEK, Antonín. Promluva k snoubencům před oddavkami. In *Posvátná kazatelna*, 1877, s. 865-867.

chvalným jménem vyniká...“ Nevěstiny ctnosti dosvědčuje dokonce kněz sám: „Vy, panno nevěsto, jste jako žákyně má, i jako škoie odrostlá až podnes se v zdejší obci odporoučela nelícenou zbožností, bezúhonným chováním, uctivostí k rodičům i jako neúnavnou milovnicí tiché, ale příčinlivé domácnosti...“⁵⁶⁸

Kněz Tomáš Coufal zahrnul do svého kázání dokonce reflexi života soudobé společnosti, konkrétně hrozbu rozvodů a možnosti uzavírat druhá (další) manželství. *„Mohli byste jeden druhému beze vší výhrady věnovat všechno, co máte a co jste,... kdybyste se museli lekat, až se snad jeden druhému znelíbíte, že vás zradí, opustí a založí si s jinou osobou novou domácnost opuštěné straně na nevýslovný zármutek, na potupu a posměch?“⁵⁶⁹* Nejspíše tento kazatel ani netušil, jak se jeho slova v následujícím století stanou aktuální.

⁵⁶⁷ Srov. HAKL, František Bohumil. *Krátké řeči při oddavkách a o pohřbech*, s. 22nn.

⁵⁶⁸ Srov. JANDA, František. Promluva před oddavkami. In *Posvátná kazatelna*, 1889, s. 250-251.

⁵⁶⁹ Srov. COUFAL, Tomáš. Snubní promluva. In *Kazatel*, 1908, s. 537.

2.4 Zpověď a pastorec manželství

2.4.1 Úřad zpovědníka

Svátost smíření je po celé 19. století jednou z nejdůležitějších forem pastorec. Díky ní se dovídáme řadu informací z každodenní reality života ve farnostech a můžeme nahlédnout do způsobu, jakým kněží – tváří tvář realitě za mřížkou zpovědnice – o manželství přemýšleli a jakým způsobem měli tendenci do něj konkrétně zasahovat. Efektivně působit na farníky v rámci zpovědi ale vyžadovalo mnoho sil a zkušeností. Prakticky všechny pastorační a zpovědní příručky hovoří o „těžkém úřadu zpovědníka.“ „*Horlivý zpovědník neulekne se nad povážlivým stavem hříšníka mnohými a těžkými hříchy obtíženého, nýbrž podá mu ruku, aby vysvobodil jej z propasti...*“ připomíná Rupert Smolík.⁵⁷⁰ Má-li být zpověď účinná, záleží nejen na kajícníkovi, ale také na knězi, který jako zpovědník zastává tzv. trojí úřad: vede věřící jako soudce, učitel a lékař. Toto starobylé členění najdeme ve všech zpovědních i pastoračních příručkách a z hlediska pastorační teologie jde o vyjádření nejzákladnějších úkolů, které má kněz jako zpovědník zvládnout.⁵⁷¹

Jako soudce slyší vlastní vyznání hříšců, uvažuje nad vinou kajícníka a zvažuje, jestli je penitentovi možné udělit rozhrěšení. V jistém smyslu tedy vynese nad kajícníkem jakýsi soud. U dobrého zpovědníka ale nesmí soudcovský postoj převážet nad mnohem účinnějším učitelským a lékařským postojem, který nakonec kajícníci u něj nejvíce očekávají. Postoj zpovědníka jako učitele spočívá v neúnavném poučování každého kajícníka o spáchaném hříchu a různých povinnostech, kterým se zpronevěřil. Ovšem jako dobrý učitel by měl umět přesvědčit o velikosti Boží lásky, která odpouští i těžké prohřešky. Kněz by měl tedy umět nejen nekompromisně pojmenovat hřích hříchem, ale zároveň přinést naději, umět potěšit a posilnit, rozptýlit nevědomost a pochybnosti hříšníka. Zároveň se musí postarat o to, aby žádný kajícník nepřijal svátost smíření neoprávněně (dobovým jazykem svatokrádežně), to znamená bez přípravy – vyznání všech těžkých hříchů, projevení lítosti a předsevzetí k nápravě. V tomto bodě je důležité neúnavné poučování ze strany zpovědníka. Kněží se shodují na tom, že veřejné a obecné vyučování nemá patřičný účinek, protože není vhodné, aby farář veřejně poučoval o delikátních přestupcích, které se navíc mohou týkat pouze menšiny posluchačů a zbývající většinu by tak nepřímo poučil. Poučení kajícníka

⁵⁷⁰ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 31.

⁵⁷¹ Tradiční rozdělení úlohy zpovědníka na tři úřady – soudcovský, lékařský a učitelský, zmiňuje už Jiljí Chládek. Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské II*, s. 94.

ve zpovědnici má tedy nezastupitelnou roli, zároveň platí zásada, že zpovědník má odkládat poučení kajícíka mimo zpovědnici jen ve velmi závažných případech, nejlépe nikdy.⁵⁷²

Zpovědník jako lékař musí umět dobře nahlédnout do lidské psychiky, odhalit různé lidské sklony a tím i příčinu různých hříchů. Jeho úkolem je umět také poradit, jakým způsobem se má kajícík svých hříchů zbavovat a přesvědčit ho, že namáhavá cesta má rozhodně smysl. Kněz tedy soudí, poučuje a léčí. Ve všech případech má vystupovat jako pravý pastýř svého stáda, jako „otec“ a s touto otcovskou laskavostí přijímat všechny, i sebevětší hříšníky, protože „*lékaře nepotřebují zdraví, ale nemocní*“ [Mk 2,17].⁵⁷³

Aby kněz mohl funkčně zastávat úlohu zpovědníka, musí mít povědomí nejen o zmíněných *úřadech zpovědníka*, ale musí být sám *vnitřně disponován* – být trpělivý, horlivý, spravedlivý a ochotný, v záležitosti zpovědi vzdělaný a v neposlední řadě vést bezúhonný život. V praxi to znamená, že kněz má být vždycky ochotný přijmout kajícíka ke zpovědi, nesmí ho v žádném případě odbýt, ale zároveň musí být opatrný, v jistém slova smyslu moudrý a v každém případě je dobré, aby uměl odhadnout situaci – je-li zpověď skutečně nezbytné vyslechnout v aktuálním čase. Opatrný musí být při kladení doplňujících otázek zejména u dětí a mládeže (musí dbát na to, aby je náhodou nepoučil o některém hříchu), zároveň by měl umět odhadnout schopnosti a určitou duchovní a duševní sílu kajícíka, aby mu neuložil pokání, které není schopen splnit. Zároveň platí zásada, že za tajné hříchy se nemá ukládat veřejné pokání, protože tím by nepřímo došlo k porušení zpovědního tajemství.⁵⁷⁴

Během 19. století stále ještě platí, že slovo zpovědníka má velkou váhu a obrovský vliv, někdy dokonce na celý život kajícíka. Mnohokrát je žádán o radu ve velmi delikátních záležitostech a je na jeho svědomí, jak se s nimi vypořádá. Často je vtahován do velmi spletitých případů, proto je pro něj velmi důležitá dobrá znalost morální teologie, kanonického a především manželského práva. Podle dotazů v ČKD („drobnůstek ze života pastýřského“ nebo později „zpovědní kazuistiky“) je patrné, že si kněží přes veškerou snahu s mnohými případy nevěděli rady. Velká část dotazů se týká manželského práva (neplatná manželství, manželské překážky atd.). Zpovědní příručky a další instrukce nabádají, aby se

⁵⁷² Srov. ŘEHÁK, Antonín. Trojí těžký řad zpovědníkův. In *ČKD*, 1848, s. 8-9.

⁵⁷³ „*Nepotřebují zdraví lékaře, ale kteří se zle mají*“ zní dobový překlad z Markova evangelia, jde o jedno z nejcitovanějších míst Bible v souvislosti se zpovědí. Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 29.

⁵⁷⁴ Jde o závažné hříchy, které ale nejsou všeobecně ve společenství známé. Pokud by za ně zpovědník udělil veřejné pokání, vzbudilo by se tím podezření ve farnosti. Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 105; JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 43.

kněz neustále vzdělával, protože bez dobrých znalostí morálky a práva by se dostával do nebezpečných pochybností a zavedl do nich i jiné. Nedostatečnými vědomostmi by zpochybnil úřad zpovědníka jako soudce, proto nestačí, „jednou mravouku by studoval“, jak konstatuje Rupert Smolík.⁵⁷⁵ Podmínkou dobrého vedení zpovědi je celoživotní vzdělávání, studium morálně teologických spisů, zpovědních příruček. Povinné knihy každé kněžské knihovny, podle Antonína Skočdopoleho, jsou *Následování Krista Tomáše Kempenského*, *Filothea Františka Saleského* a *Vůdce duší Ludvíka z Granady*.⁵⁷⁶ Nikdo se nemůže spoléhat jen na vlastní úsudek a zkušenosti, kněží si jsou povinni navzájem vyměňovat zkušenosti, žádat zkušenější zpovědníky o radu - o to se stará i biskupství a nabízí tzv. pastorální konference, které mají v nejužším smyslu reflektovat život ve farnostech⁵⁷⁷ Skočdopole

Zpovědník má povinnost starat se o spásu duší svých farníků. Z toho vyplývá jeho povinnost být ochotný zpovídat. Nic neodradí věřící tolik, jako pověst o neochotě a mrzutém přístupu místního kněze ke zpovídání. Na druhé straně ale kněz není povinen vyslechnout zpověď za všech okolností, zejména – jak praví příručky – „v neobyčejném čase a na neobyčejném místě“, pokud se jedná o zdravé věřící a zejména ženy!⁵⁷⁸ Tedy ve chvíli, kdy se evidentně nejedná o zaopatřování, tak je kněz může odkázat na jinou dobu, standardně vyhrazenou zpovídání. To znamená, že kněz nečeká na požádání, ale sám dochází pravidelně do kostela do zpovědnice a tím všem dává dostatečně najevo, že mohou bez obav přicházet. Povinností faráře je zpovídat v neděli a ve svátky, doporučuje se také sobota odpoledne. O Velikonocích, kdy bývá k dispozici více kněží, pastorační příručky doporučují zpovídání

⁵⁷⁵ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 33; SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 634.

⁵⁷⁶ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 578; jmenovaná starší literatura vycházela stále i v 19. století (KEMPENSKÝ, Tomáš (1379-1471), *O následování Krista čtvero kněh*. Olomouc, 1868, přeložil kněz František Poimon (1817-1902), překladatel i dalších prací, modlitebních knih apod. kniha vyšla během 19. století ještě několikrát; SALESKÝ, František (1567-1622). *Filothea čili navedení k bohomyšlnému životu. S připojenými modlitbami raními a večerními, ke mši svaté, k sv. zpovědi, k sv. přijímání a k odpoledním službám Božím*. Olomouc, 1865, přeložil opět František Poimon; Luis de GRANADA (1504-1588). *Ctihodného otce Ludvíka Granadského... Vůdce hříšníkův*. Praha, 1868, přeložil kněz Jan František Desolda (1811-1885).

⁵⁷⁷ Pastorální konference je vlastně poradní schůze římskokatolických kněží určitého okrsku – vikariátu (děkanátu) nebo za celé biskupství. Účelem je řešit aktuální pastorační problémy v kontextu diecéze, určitým způsobem je generalizovat a nalézt k nim společné stanovisko. K pastoračním konferencím měl vzniknout písemný zápis, což není nijak badatelsky prozkoumáno, ale některé záznamy z pastorálních konferencí (v 2. polovině 19. století) zveřejnil ČKD. Např. HAUSMANN, Josef. *Pastorální konference v diecézi budějovické*. In *ČKD*, 1863, s. 58-63; Pastorální konference vřele doporučuje Antonín Skočdopole, srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 578.

⁵⁷⁸ „Přijde-li někdo v neobyčejný čas a chce-li na neobyčejném místě zpovídat, vždy se to děj alespoň v přítomnosti svědků (alespoň na blízku). Nikdy osoby ženské nezpovídají na světnici“ připsal si na okraj této stránky *Rukověti* neznámý kněz. Rady podobného typu se nachází i v ostatních příručkách (viz dále). Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 35.

podle jednotlivých stavů, protože to pomůže určité sociální kontrole – svobodné dívky či jindy ženatí muži míří ke zpovědi společně – kajícíci se tak více osmělí.

Nejvhodnějším místem pro zpovídání je tedy zpovědnice v kostele. Až na výjimečné případy (zpověď nemocných) se má zpověď odbyvat jedině v kostele nebo na místě k tomu zvlášť určeném pro více kajících (při misiích, poutích). Navíc má mít každá zpovědnice mřížku, aby byl kněz od věřících oddělen. Zpovídání žen mimo kostel je výslovně zakázáno. Ze závažných důvodů, jakým je ovšem i studený kostel, zástupy kajících a nemocný kněz, může být žádoucí přesunout zpovídání např. na faru nebo do školy. Nutné ale je zajistit alespoň podobné podmínky jako ve zpovědnici – klekátko, oddělení kněze od kajícíka. Podmínkou zůstává, aby se do daného prostoru (místnosti) vešlo více věřících mužů, eventuálně dětí, stále platí, že ženy se tady zpovídat nesmí. Otázkou zůstává, nakolik si zpovědník skutečně zlepšil podmínky, uvážíme-li, že minimálně polovina kajících jsou ženy.⁵⁷⁹ Každopádně kněz vychází zájemcům o zpověď vstříc tím, že je k dispozici i v kostele – na „místě obvyklém“ i pro zpověď žen. Kněz nemá nikdy odmítat žádost o zpověď, protože neví, jak závažné příčiny daného člověka vedou. Pro zpověď žen si musí každý kněz vytvořit svůj přiměřený přístup, rozhoduje tedy praxe v konkrétní farnosti. Když přichází do zpovědnice má „kráčet se zrakem sklopeným“, neohlíží se. Čím laskavější a přívětivější bude, tím větší důvěru u kajících vzbudí.

Zpovědnice je pro kněze největší školou trpělivosti. Namáhá se tělesně i duševně, přitom se setkává s lhostejností, zaviněnou či nezaviněnou nevědomostí, falešným studem, zatvrzelostí a pohrdáním. Přitom musí být jedině on sám schopen překonat odpor a hněv, který se v něm vůči těmto příchozím vzrývá, nesmí dát slovy ani gesty najevo žádnou netrpělivost a neúnavně se snažit přimět kajícíka ke spolupráci. *„Bez pravé horlivosti bude zpovědnický úřad každému a všude břemenem neobtěžnějším... nevlídnost pak, nevrlost, pánovité osopování a trpké kárání odstrašuje kajícíky a leckdy bývá příčinou, že křesťané opuštějí zpovědnici, aby se k ní nevrátili již nikdy,“* varuje Antonín Skočdopole.⁵⁸⁰

V běžném kostele 19. století je na zpovědníka vidět – zpovědnice je otevřená nebo jen zastíněná lehkým závěsem, gesta mohou být vidět, slova mohou být slyšet. Kolem zpovědnice je nával věřících. I kdyby kněz nedal rozhřešení, nesmí to být pro okolí nijak nápadné. Zpovědník si musí dát pozor, aby se na nikoho neosopil, zhluboka nevdychal, nedal najevo

⁵⁷⁹ Absolutní zákaz zpovídání žen mimo kostel zmiňuje Antonín Skočdopole. Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 591.

jakákoli gesta. Tam, kde nejsou závěsy, si má zpovědník zakrýt obličej bílým šátkem nebo koncem štol, aby mu kolemstojící neviděli do obličeje.⁵⁸¹ Pokud se zpovídá brzo ráno nebo za soumraku, musí být okolí zpovědnice řádně osvětleno.

Díky poctivému přístupu Jiljího Chládky k tvorbě vlastní učebnice pastorální teologie můžeme spolu s ním sledovat konkrétní způsob zpovídání, jak je zaznamenal na počátku 19. století. Zpověď se začíná znamenám kříže, popřípadě ještě některou vhodnou modlitbou z modlitební knihy. Pokud by náhodou kajícník zapomněl, zpovědník jej taktně vede. Pak měl následovat výčet hříchů. Někteří kajícníci se neuměli vyjadřovat samostatně, v tom případě jim může kněz rovnou klást otázky. Podle Jiljího Chládky to ale není nejvhodnější cesta. I kdyby se kajícník vyjadřoval nesouvisle, je lepší, když se vyjadřuje sám. Pokud zpovědník kajícníka nezná, má se kajícník stručně představit;⁵⁸² nemyslí se tím konkrétní jméno, ale společenské a rodinné zařazení, a oznámit datum poslední zpovědi. Vykonal kajícník poslední pokání, nezatajil nic při poslední zpovědi, litoval dostatečně svých hříchů a konečně ví vůbec, proč nyní přichází ke zpovědi, k čemu vlastně zpověď slouží? – to všechno musí zpovědník na začátku zjistit, rozeznat, pochopit a podle toho zvolit přístup, jakým s kajícníkem bude mluvit. Pastorační příručka Jiljího Chládky naznačuje, že situace na počátku 19. století byla dost obtížná, faráři měli co do činění s opravdu nevzdělanými, nevědomými a nepřipravenými věřícími. I přes předchozí snahu kněžích o vzdělávání svých svěřenců, se stále setkávají s absolutní nevědomostí. K zpovědi přichází kajícníci jen kvůli nátlaku rodičů nebo okolí a netuší, kde se vlastně octli.

Když kajícník dokončí svůj vlastní výčet, celou zpověď vede dál zpovědník pomocí doplňujících otázek, které buď navazují na informace, které už zazněly nebo kněz postupuje podle desatera. Důležité je pochopit, v čem vlastně zpověď spočívá. Mnozí kajícníci se zpovídají z lehkých hříchů a ostatní, mnohem závažnější, zamlčují. Děti se zpovídají, že se ráno neumyly, ve škole nedávaly pozor atd.⁵⁸³ V tomto momentě záleží na schopnostech zpovědníka, jak promyšleně a účelně bude klást doplňující otázky. Měl by volit vhodné dotazy vzhledem k věku, pohlaví, stavu kajícníka. Nepromyšleným dotazováním se způsobí spíše nežádoucí reakce.

⁵⁸⁰ Tamtéž, s. 580.

⁵⁸¹ Tamtéž, s. 597.

⁵⁸² I když zpovědník kajícníka zná, nemá to dávat nijak najevo (viz dále).

⁵⁸³ Srov. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské* II, s. 106.

Důraz se klade také na udílení vhodných pokání. To znamená udílení takových kajících skutků, které odpovídají druhu spáchaného hříchu a typu kajícího. Zpovědníci se proviňují, pokud dávají všem paušálně stejné modlitby: „*zle činí kněží ti, jenž zlodějům, cizoložníkům a jiným hříšníkům napořád všechněm vkládají za pokutu růženec, litanie a jiné modlitby...*“ komentuje Jiljí Chládek a nařizuje lakomcům almužny, u cizoložníků „*musejí se k almužně přidat ještě postové, a jiná těl trýznění.*“⁵⁸⁴ Z toho nicméně vyplývá, že nejčastější způsoby pokání, které se obvykle udělují, jsou modlitba, almužna a posty. Konkrétně pak často navštěvovat mši svatou (mimo obvyklou povinnost) a chodit k přijímání, modlit se, číst zbožnou literaturu (životopisy svatých), účastnit se křesťanských cvičení, bedlivě poslouchat kázání. Velmi se doporučují modlitby k Panně Marii a andělu strážnému, zvláště pro mládež a děti, spojenou s modlitbou růžence. Kajícím, kteří umějí číst, se ukládají modlitby z modlitebních knih.⁵⁸⁵ Jako pokání se může uložit i častější zpověď, která se doporučuje u kajících s těžkými hříchy mající tendenci se opakovat. Jakmile hříšník opět „klesne“, má ihned spěchat do zpovědnice. Obezřetný zpovědník sice věří v nápravu kajícího, ale vlastně musí počítat s jeho návratem.

Další skupinou kajících skutků jsou posty. Půst znamená v užším smyslu omezení stravy a nápojů (kromě běžné vody), a jako kající skutek má odpovídat určitým typům hříchů. Podobně jako to naznačoval už Jiljí Chládek - za mstu, hněv, alkoholismus či smilstvo, nestačí uložit pouze modlitbu, ale i půst. Nadměrná konzumace potravin a nápojů se chápe jako přímá příčina některých hříchů (např. smilstva). Posty se ale nesmí ukládat dětem, starcům, slabým a těžce pracujícím. Pohled 19. století na fenomén postů se ve srovnání s dřívější praxí mění – pokání nesmí ohrožovat zdraví nebo život kajícího. Zpovědníci 19. století sází na omezování pohodlí a na schopnost kajícího sebekriticky pracovat sám se sebou. Takže posty už nespočívají v omezování příjmu potravy jako takovém, jde o omezování alkoholu, speciálních potravin (lahůdek), zábavy (divadelní představení, taneční zábavy atd.), rozumně i omezování spánku. K tomu se ukládá větší fyzická námaha – těžká fyzická práce, chůze, návštěva vzdálenějšího kostela, poutě, domácí práce. Půst lze doplňovat ležením na zemi, nošením rezného oděvu apod. Ti, kteří i v běžném životě díky své živnosti podstupují např. dlouhé cesty a denně tak zápasí s nepohodlím a obtížemi, jsou poučeni, aby vše pokorně snášeli – i to je legitimní způsob, jak odčinit své hříchy.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ Srov. Tamtéž., s. 136.

⁵⁸⁵ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 102.

⁵⁸⁶ Srov. Tamtéž., s. 112.

Pokání však určuje za všech okolností pouze zpovědník a způsob pokání nesmí penitent nikdy sám od sebe měnit, ani kdyby si sám určil těžší způsob. Kajícník ale může zpovědníka požádat o zmírnění nebo změnu. Už Jiljí Chládek upozorňuje kněze, aby dávali pozor, jestli jim penitent dobře rozumí. Kněz má určit přesně předmět pokání, počet (např. modliteb), místo, délku i způsob pokání. Nejdelší čas pokání má být až několik měsíců. Také se nesmí omezit osobní svoboda jednotlivce, kněz nemůže přímo nařídít např. uzavření manželství nebo vstup do řehole, může to kajícníkovi pouze doporučit. Nemá ukládat pokání, ze kterých by se mohlo usuzovat na povahu hříchu nebo dokonce stejná pokání za určité hříchy, tak by se např. všichni mladíci mohli setkat při modlitbě na hřbitově. Zpovědník má vůbec důsledně dbát na rozdíly mezi pohlavími, jak při samotné zpovědi, tak při ukládání pokání – dívky nemohou putovat samy do vzdáleného kostela.⁵⁸⁷

Podrobný popis průběhu zpovědi najdeme např. u Jiljího Chládky, který nechtěl v učebnici pastorálky nic vynechat. Průběh zpovědi je každému knězi známý, proto se ostatní příručky soustředí na jiná témata – podrobnou charakteristiku jednotlivých hříchů, typologie kajícníků, někdy na způsoby ukládání pokání. Srovnávat instrukce ke zpovědi, které od sebe dělí v některých případech i sto let, je vypovídající. Jiljí Chládek se soustředí na pastorační situaci a průběh zpovědi, Jiří Kupka na poučování kajícníků. Zpovědní příručky Jana Jindry či Gabriela Pecháčka⁵⁸⁸ připomínají precizní encyklopedie, kde je „zpovědnice“ představena jako samostatná disciplína pastorální teologie.

2.4.2 Intimita a disciplinace v rámci šestého přikázání

O intimním soužití manželů nebo dokonce svobodných věřících či snoubenců se kněží zmiňovali málo. Katolická církev měla tendenci určovat normu přísně, ale nepřiliš jednoznačně. Vzory chování, jak jsou prezentovány v modlitebních knihách nebo v časopise *Anežka*, pracovitost, zbožnost, čistota atd., nejsou nikde konkretizovány. Zvláště v oblasti požadavku čistoty (šesté přikázání) církev preferovala podrobnosti nezveřejňovat. V rámci výuky katechismu a křesťanských cvičení se tato problematika zmiňovala jen povrchně, mírný průlom způsobily až moderní kompendia morální teologie pro laiky, které vycházely na konci 19. století, jako např. *Katolická mravouka* Antonína Vřešťála. Ale ani ty nejsou nikdy tak podrobné ve srovnání s tím, do jakých detailů může zajít kněz ve zpovědnici. Víme,

⁵⁸⁷ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 104-105.

⁵⁸⁸ Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*. Praha, 1897, obsah.

s jakou naléhavostí pak doporučoval Emanuel Doležal a další pastoralisté poučení snoubenců o šestém přikázání a manželských povinnostech v rámci snoubeneckých zkoušek.⁵⁸⁹

I do intimního soužití se promítá vědomí povinností, láska mezi mužem a ženou je chápána spíše jako křesťanská ctnost, sexualita má být plně podřízena účelu plození dětí a je obvyklé, že se ve zpovědních či pastoračních příručkách vyskytuje hlavně v negativních souvislostech. Neschopnost uzavřít sexualitu do rámce platně uzavřeného a fungujícího manželství je příčinou všech možných „komplikačí“, které musí kněží řešit – těhotenství nevěsty, zápisy nemanželských dětí, legalizace stávajících svazků vznikajících mimo manželství.⁵⁹⁰

Sexualita byla přísně omezena v rámci šestého (nesesmilníš) a devátého přikázání (nepožádáš manželky bližního svého), které moderní morální teologie spojovala v jeden celek (šesté přikázání). Přestupky proti danému přikázání byly jasně vymezeny, jiné než dovolené praktiky byly považovány ve většině případů za těžký hřích. Jako porušení šestého přikázání byly považovány různé přestupky: *trvající pohled nečistý (aspectus morosus)*; *políbení (oscula)*, pokud se nejedná o políbení dle zvyku té země (vlasti) mezi příbuznými, ale o políbení kvůli požitku z lásky. Dalším prohřeškem by bylo *smyslné objímání* či *žádostivé objetí (amplexus libidinosus)*; *dotek (tactus)*; *měkkost (mollities, jinde onania)*, když někdo *hřeší sám se sebou; soulož dvou svobodných; znásilnění* neboli dobově *zprznění (stuprum - deflorace panny proti její vůli)*. Mezi další závažné hříchy patřilo *cizoložství (adulterium)*, kde pro dokonalou zpověď bylo potřeba uvést, jestli byly obě strany v manželství nebo jen jedna; *incest (incestus)* mezi pokrevními příbuznými; *styk s osobou posvěcenou* (osobní svatokrádež neboli *sacrilegium personale*).⁵⁹¹

Pojem *sodomia*, který zce souvisí s šestým přikázáním, je chápán ve dvojitým významu. V první řadě se jedná o *pohlavní styk* mezi osobami odlišného pohlaví (manžely, svobodnými), ale nepřirozeným (tedy nedovoleným) způsobem (*sodomie nedokonalá - sodomia imperfekta*). Stručně řečeno, církev tolerovala manželskou soulož v jediné dovolené poloze a realizovanou tak, aby žena mohla otěhotnět. Druhý význam pojmu se týká styku mezi osobami stejného

⁵⁸⁹ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkušbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 265; SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 795.

⁵⁹⁰ Zápis dítěte, jehož otcem byl bratr nevěstného manžela (údajně ve válce s Pruskem 1866), byl pro faráře stále problém. Srov. Zápis do matriky křestní. In *ČKD*, 1870, s. 228-229; Může kněz zapsat do matriky dítě narozené po pěti měsících po svatbě pouze na udání manžela, který se od otcovství distancuje? Stále se opakující případ, kdy nevěsta zatajila těhotenství. (Manžel může popírat otcovství jen soudní cestou). Srov. Zápis křtu sv. In *ČKD*, 1870, s. 389-390.

⁵⁹¹ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 123-124.

pohlaví, tedy v dnešní terminologii jde o homosexuální vztahy - pak se jednalo o *sodomii* dokonalou, která se někdy nazývá také *němým hříchem*. „*Němým se nazývá, protože dle učení apoštolského o něm ani mluveno býti nemá; sodomským sluje, poněvadž se ho obyvatelé Sodomy dopouštěli*“ vysvětluje Karel Lev Řehák.⁵⁹² Mezi další závažné hříchy patří *onanismus* neboli *přerušovaná soulož* kvůli zabránění početí; *bestialita* čili *pohlavní styk se zvířaty* (*bestialitas*) a *únos* (*raptus*).⁵⁹³

Hovory o sexualitě byly odkázány do přesně vymezeného prostoru a vztahů. Tématem hovoru mezi manželi, rodiči a dětmi – dokonce i za účelem základního poučení - se stala jen velmi zřídka. Ve zpovědi by se měl ale vyjádřit každý, v opačném případě se jej zpovědník zeptal sám. Nečistý pohled, polibek mimo obvyklé zvyky, objímání, dotek - to vše bylo zařazeno mezi prohřešky. Z hlediska cílů manželství stojí stále na prvním místě plození dětí, určité „průvodní jevy“ je potřeba omezit na minimum. Od ostatních praktik, které existovaly (o tom si na druhé straně církev nedělala vůbec iluze), se církev snažila manžele odradit a poučovat. Zpovědník má manželům radit, kdykoli to nutnost ukáže.⁵⁹⁴

Některé termíny, které používá soudobá morální teologie např. v příručce *Zpovědník*, je třeba objasnit. Například znásilnění je chápáno jako násilný čin učiněný na dívce, která není vdaná. Ostatní případy už mohou být chápány mnohdy mírněji (v manželství např. v rámci manželské povinnosti) nebo snad individuálně. Na druhé straně je jistě důvod se domnívat, že řešit takový problém veřejně (se zpovědníkem) by určitě nikomu nebylo milé a skutek by se těžko dokazoval.⁵⁹⁵

Termíny *onanie* či *onanismus* zní velmi podobně, ale mají rozdílný význam. Termín *onanismus* označoval *přerušovanou soulož*, která byla chápána jako nedovolený způsob zabránění početí, či dokonce přímo jako lehčí forma potratu. Příčinu takového počínání viděla církev v několika důvodech. Manželé se považovali za příliš chudé na to, aby měli děti. Dalším důvodem byl strach z těhotenství, které by ohrozilo zdraví nebo život ženy. Jiný

⁵⁹² Události ze Sodomy připomíná, komentuje a odsuzuje sv. Pavel v listu Římanům [Řím 1, 26-27], odtud čerpá i Karel Lev Řehák. Srov. ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*, s. 649.

⁵⁹³ Takový výčet nedovolených praktik vyjmenovává (latinsky) autor příručky *Zpovědník*, české překlady termínů jsem čerpala ze studie Mileny Lenderové a zároveň jsem je porovnávala s vlastním překladem. Podrobně termíny vysvětluje také Karel Lev Řehák. Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 123-124; ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*, s. 650nn; LENDEROVÁ, Milena. Zpovědní zrcadla jako pramen. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 97.

⁵⁹⁴ Slov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 212.

⁵⁹⁵ Jan Jindra uvádí *znásilnění (stuprum)* jako defloraci panny proti její vůli. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 123.

z důvodů spočíval také v neochotě počít a vychovávat dítě.⁵⁹⁶ Těmito důvody si církev nedovolené sexuální chování manželů vysvětluje, ale nikoliv omlouvá. Definice důvodů slouží kněžím jako pomůcka k pochopení celé situace. *Přerušovaná soulož* je těžký hřích, takže prostředky nápravy nemohou být shovívavé. Pokud manželka (manžel) uvádí jako důvod chudobu nebo strach z těhotenství či porodu, mají být manželé napomenuti ke zdrženlivosti, případně jim může zpovědník obezřetně doporučit „užívat manželství“ hlavně po 14. dni cyklu ženy, kdy, jak se věřilo, je „početí dosti nesnadné“.⁵⁹⁷ Podle tohoto chápání je tedy lepší praktikovat vědomě pohlavní styk ve chvíli, kdy „nemůže“ dojít k početí než se kdykoli přiklonit k způsobu nedovolenému jako je *přerušovaná soulož*. Čekání na vhodnou příležitost, navíc doporučenou zpovědníkem, je jistý způsob sebedisciplinace. Setkáváme se tak s první mlhavou představou o antikoncepční metodě neplodných dnů. V případě příručky Jana Jindry je to zatím jediný doklad takto otevřeného komentáře. Poslední zmiňovaný důvod, neochota přijmout a vychovávat děti, nemá z hlediska morálky katolické církve žádné legitimní místo. Už při vstupu do manželství snoubenci slibují, že se děti stanou přirozenou součástí jejich života. Navíc se má o zabraňování početí jako o těžkém hříchu promluvit při snoubeneckých zkouškách.⁵⁹⁸

Kdyby se zpovědník přece jen setkal s neochotou počít a vychovávat dítě – má být žena napomenuta, aby takový odpor nedávala najevo manželovi. V tomto případě je vidět dobové chápání úlohy ženy - výchova dětí, za kterou je přímo zodpovědná. Proto by poučení ve zpovědníci o manželských povinnostech a smyslu manželství patřilo především v tomto případě především ženě.

Ne vždy ale za všechno mohla žena, počítá se i s variantou, že těhotenství ženy by mohl odmítat i muž: „*Kdyby se manželka radila, co má činiti, když její manžel dopouští se impeditio nis conceptionis,*⁵⁹⁹ budiž jí řečeno, aby všemi dovolenými prostředky (prosbou, připomínáním hříšnost onoho činu) hleděla jej od té neřesti odvrátiti. Kdyby však nemohla ničeho poříditi a měly by proto veliké různice a vády, ano i bytí, může to strpěti, ale nesmí mít sama zálibu v nedovoleném způsobu tělesného obcování.“⁶⁰⁰ Jinými slovy - zabraňovat početí dítěte a necht' vychovávat děti je hříchem, který popírá základní smysl manželství, rodiny a vůbec lidského života. Muž je ale hlavou rodiny a rozhoduje i v manželství. Na tomto

⁵⁹⁶ Tamtéž, s. 126; PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 314;

⁵⁹⁷ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 126.

⁵⁹⁸ Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 266.

⁵⁹⁹ Jiný výraz pro přerušovanou soulož.

⁶⁰⁰ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 126.

příkladu vidíme, že je v určitých případech je možné mužům ustupovat v zájmu zachování klidného manželství.

Okrajově se termín *onanismus* požívá i v dnešním slova smyslu jako *onanie*. Použití tohoto termínu je ale jen výjimečné, obvykle používané názvy jsou tzv. *měkkost* nebo *samoprzeň* apod.⁶⁰¹ Často se výklad uchýlí k obcházení jakéhokoli přesného pojmu, prostě se jedná o ty, kteří *hřeší sami se sebou*. Tento prohřešek proti šestému přikázání je připisován svobodným mužům, nicméně díky Emanuelu Doležalovi víme, že se dotýkal i manželů, a proto považoval za důležité, snoubence (budoucího manžela) v rámci snoubeneckých zkoušek poučit o zhoubných následcích tohoto hříchu.⁶⁰² Nakonec některé zpovědní příručky našly v rámci typologie hříšníků speciální kategorii – *onanisty*. Zpovědník má této záležitosti věnovat zvýšenou pozornost, neboť tento hřích „*lehce se stává zvykem, ale pomalu a obtížně se léčí*“.⁶⁰³ Příručka *Zpovědník* uvádí jako prostředky k obraně pro ty, kteří *hřeší sami sebou* kromě obvyklé modlitby či praktické rady nechodit příliš brzo na lože, také pro křesťana důležitou vzpomínku na smrt a vůbec eschatologickou dimenzi křesťanské víry. „...*umru-li ve smrtelném hříchu, jsem na věky ztracen!*“ nebo „*Hle, v takovém loži zůstane jednou má mrtvola!*“ radí *Zpovědník*.⁶⁰⁴ S *onanisty* zpovědníci „zápasili“ po celé 19. století, dokládá to nejen Jan Jindra, ale řada dalších moralistů a pastorálních teologů. Navíc se věřilo, že *onania* má nezvratné negativní následky na fyzické i psychické zdraví jedince, který se stává postiženým na celý život: „*nebo kdo sebe przní... ztrácí veselou mysl, otupuje rozum, paměť, svobodu vůle, stíhán bývá závratěmi, padoucníci, předčasnou smrtí.*“⁶⁰⁵ Navíc zpovědníci už neomylně poznávají „*kajícíny mdlého, nejistého, bázlivého vzezření, hluboce zapadlých, podmodralých očí... jinak duševně i tělesně sešli. Jsou to samosmilníci,*“ cituje a komentuje podle starší literatury František Novák, podle jehož úvah je jasné, že kněží neomylně poznají *začátečníky* od *recidivistů*.⁶⁰⁶ Radit takovým kajícím modlit se o samotě by bylo skutečně kontraproduktivní (soudí Antonín Skočdopole), jedním z nejdůležitějších prostředků boje má být častá zpověď u stálého zpovědníka a vzhledem k závažným důsledkům, které se tomuto

⁶⁰¹ Srov. Gabriel Pecháček používá pojem *samoprzeň*, Emanuel Doležal používá oba pojmy - *měkkost* neboli *onania*. Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 292; DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 274.

⁶⁰² Srov. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 275.

⁶⁰³ Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 292.

⁶⁰⁴ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 124.

⁶⁰⁵ Srov. ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*, s. 649.

⁶⁰⁶ Srov. NOVÁK, František. *Quomodo agendum confesario cum pollutionariis*. In *ČKD*, 1888, s. 136.

hříchu přisuzují, nemá zpovědník pokud možno odpírat rozhřešení, protože se tato slabost přemáhá právě častým přijímáním svátostné milosti.⁶⁰⁷

Největší penzum různých případů ze zpovědnice se týkalo manželů. Zpovědník má dobře rozlišovat, co se u manželů může chápat jako lehký hřích a co naopak už jako hřích těžký. Opět jde o tzv. *onanismi causae* – pokud se manželé (a pouze manželé) uchylují k jakémusi nedokonalému styku (*actus incompleti*) za účelem vzájemného manželského tělesného sblížení doprovázeného vzájemným potěšením, je to ještě považováno za lehký hřích. Smrtelným (těžkým hříchem) je naopak jakékoli jednání, které vede k výronu semene mimo vlastní pohlavní styk, vše co zabraňuje početí (*quod exponit periculo pollucionis extra copulam... et quod in actu conjugali generationem et susceptionem impedit*).⁶⁰⁸

Za určitých okolností může partner odepřít *manželskou povinnost* – když se druhý manžel dopustil cizoložství. Manželka není povinna akceptovat sexuální styk, pokud je nemocná, ve vysokém stupni těhotenství, pokud by hrozil přenos nakažlivé nemoci od manžela nebo pokud by na ni manžel naléhal v opilosti nebo „neobyčejným způsobem.“ Strach z porodu (z otěhotnění) ani zbožné úkony (např. sv. přijímání, pobožnosti) nejsou relevantním důvodem odmítnutí.⁶⁰⁹

Pokud se ve zpovědi odhalí cizoložství, musí se zpovědník chovat velmi opatrně. Jedna z nejdůležitějších a možná i překvapivých pastoračních rad pro tento případ říká: pokud manžel/manželka o tvém prohřešku neví, nic mu neříkej a nepros za odpuštění! Zpovědník by se velice mýlil, pokud by např. manželce určil jako pokání, aby svěřila manželovi svou vinu. Je to proto, že nikdo není povinen zveřejňovat svůj těžký hřích mimo zpovědnici, a také z objektivních důvodů. Výsledkem zveřejnění může být jen nenávisť, která rozdělí dosud fungující manželství, následně soudní spor a nakonec rozluka manželů. Na prvním místě je zachování manželství, takže nezveřejňovat zbytečně prohřešky tohoto typu právě proto, že ohrožují stabilitu manželství, má svou logiku.

Pokud se ale díky cizoložství narodilo dítě, celá situace se komplikovala a často nemohla zůstat v utajení. V případě, že se cizoložství dopustila žena, zpovědní příručky radí, aby se o dítě postarala na své náklady. Dítě se objektivně rodí do manželství a je

⁶⁰⁷ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 638; NOVÁK, František.

Quomodo agendum confesario cum pollucionariis. In *ČKD*, 1888, s. 131; 137.

⁶⁰⁸ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 212.

⁶⁰⁹ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 125-126; SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 213; PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 315.

před zákonem považováno za manželské. Případné spory otcovství nebo dědictví se musí řešit soudně. Pokud se cizoložství dopustí muž, je taktéž povinen se o dítě postarat a podobně jako žena vše taktně vlastní pílí vynahrazovat vlastní rodině a manželovi.⁶¹⁰

Hřích zůstává hřichem, smilstvo smilstvem, cizoložství cizoložstvím, z hlediska katolické církve je třeba z těchto postojů neustupovat. Paradox lidského života tkví v tom, že důsledkem hříchu může být vzácná a požehnaná věc – nový lidský život. Proto bude sice odsouzen hřích, ale dítě bude přijato. Nemůžeme se proto divit, že se církev velmi negativně stavěla nejen k otázce zabraňování početí, ale i k otázce potratů. Potrat (abortus) byl charakterizován jako dobrovolné zničení počatého člověka před narozením. Hříšná byla i pouhá úvaha o provedení potratu. Pokud by zpovědník zjistil, že daná dívka nebo žena (je-li vdaná nebo svobodná nerozhoduje) podstoupila uměle vyvolaný potrat, nemohl jí dát rozhřešení. Tento případ by spadl do oblasti tzv. *rezervovaných hříchů*, které byly svěřeny do kompetence biskupovi nebo speciálně určenému zpovědníkovi (penitenciáři), např. v katedrále (sídle biskupa), na něhož byl kající odkázán. Výraz *rezervovaný* vlastně znamená, že určité přestupky (těžké hříchy) byly „rezervovány“ pro někoho - v tomto případě speciálně určenému zpovědníku.

2.4.3 Zpověď svobodných a snoubenců

„*Velmi svědomitě musí sobě počínati zpovědník slyše zpovědi odrůstající mládeže*“ píše v úvodu do tématu Rupert Smolík.⁶¹¹ Mládeži se doporučuje častá zpověď, aby je mohl zpovědník posilnit a vychovávat „proti pokušením života“ - připsal na okraj kapitoly majitel této zpovědní příručky. I kdyby se mládež dopustila těžkých hříchů, negativní sklony ještě neměly šanci zakořenit. Úkolem zpovědníka je tedy neúnavné otcovské poučování a rozumná přísnost, tvrdí Antonín Skočdopole.⁶¹² Pracovitost, nábožnost, skromnost, pokora, úcta k rodičům a neposlední řadě zachovávání čistoty - to jsou očekávané vlastnosti svobodných dívek a mladých mužů, jak je vidí modlitební a výchovné knihy. Stejně vlastnosti má u mládeže podporovat zpovědník svým poučováním. Předpokládáme, že tímto způsobem vedli své svěřence např. zpovědník Josef Škoda v Kutné Hoře, Magdalena Dobromila

⁶¹⁰ O cizoložství a jeho následcích srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 213nn;

⁶¹¹ Srov. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*, s. 203.

⁶¹² Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 661.

Rettigová v Litomyšli, Josef Dreml v Koclířově, Angelus Lubojacký v Frýdku. Všichni zmiňovaní vychovatelé jsou autory modlitebních knih pro dívky.⁶¹³

Kromě pozitivní motivace má zpovědník mládež varovat před četbou špatných knih, návštěvou „necudných“ divadel, stykem s „lehkomyšlnými, zkaženými a bezbožnými“ vrstevníky, „necudnými“ rozhovory, nestřídmostí v pití, mrháním penězi i časem, nočním touláním, nebezpečnými zábavami a známosti s druhým pohlavím.⁶¹⁴ Kněz má znova upozorňovat na ctnosti, které mají krášlit každého dobrého křesťana: nábožnost, uctivost, lásku, poslušnost a vděčnost vůči rodičům, píli, pořádkumilovnost. Doporučovat pravidelnou zpověď u stálého zpovědníka, časté zpytování svědomí, pamatování na stálou Boží přítomnost, pravidelnou modlitbu atd. V souvislosti s šestým přikázáním především stydlivost a čistotu, neboť bylo v zájmu společnosti i církve tyto ctnosti u mládeže chránit a udržovat co nejdéle, v nejlepším případě až do momentu vstupu do manželství.

Zachovat si všechny pozitivní vlastnosti až do manželství a přitom se vyhnout těžkým hříchům, bylo u dospívající mládeže samozřejmě velmi chválihodné. Zpovědník se má ale také ujistit, zda zvláště mladé zbožné dívky nejsou příliš pyšné na zachování vlastního panenství a nepohrdají ostatními dívkami, u kterých „*pověst nechvalná jest anebo pád zjevný a vůbec povědomý*“, rozebírá Antotnín Skočdopole a dodává, že takovým pošetilým dívkám mnohdy „*uhasíná lampa čistoty*“ dříve, než by to čekaly.⁶¹⁵

Formování mládeže, jak laické, tak budoucích kněží v seminářích (tedy budoucích zpovědníků), považovala církev za velmi žádoucí. V této souvislosti je nutné připomenout osobnost Bernarda Bolzana, který působil na počátku 19. století na pražské univerzitě jako profesor náboženství. V této souvislosti prosluly zvláště jeho exhorty na různá témata pronášená ke studentům o nedělích a svátcích. Bolzano se nevyhýbal ani ožehavým tématům, mezi něž zařadil i přednášky týkající se intimního soužití muže a ženy, jak v manželství, tak i před manželstvím, a problémy s tím související. Dnes bychom jeho přednášky nazvali sexuální výchovou.

⁶¹³ Srov. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha*, Hradec Králové, 1827; ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti čili pravidla života nábožné panny*. Praha, 1840; DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století*, Praha, 1874 (1875).

LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna: Úplná rozjímavá a modlitební kniha*. Frýdek, 1899.

⁶¹⁴ Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 291.

⁶¹⁵ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 665.

Ačkoli byl čerstvě vysvěceným římskokatolickým knězem, jeho názory na tradiční témata manželství a celibátu jsou revoluční už jen tím, že staví manželský život před panenství a celibát, obecně v křesťanské morálce považovaný za téměř posvátný stav. S nebyvalou otevřeností upozorňuje na rozpor mezi přirozenou potřebou sexuálního života (u mužů) a možností jej skutečně řádně ventilovat dovoleným způsobem – tedy v manželství. Hlavně z ekonomických důvodů mohli mnozí muži vstupovat do manželství až po třicítce. Mezi tím se otevírá prostor pro prostituci různého druhu, kterou samozřejmě i Bolzano považuje za nežádoucí. Jako řešení doporučuje jednak přátelství s vdanou ženou bezvadné pověsti z vyšších kruhů, aby měl student-adept na vyšší společenské postavení možnost poznat odlišnou „psychologii“ ženy a zároveň „jako to chodí ve vyšších kruzích“. Sexuální pud jako takový nedoporučuje potlačovat (ale ani nerozvíjet), ale ventilovat pobytem na čerstvém vzduchu a pilnou prací. Bolzano byl výjimkou svou otevřeností, ale hlavně snahou najít řešení pro ožehavé problémy.⁶¹⁶ Obecně církev spíše vyjmenovávala zapovězené, doporučovala zdrženlivost, ale pro problémy, které to přináší příliš pochopení neměla. Ne všichni studenti se měli možnost setkat se Bernardem Bolzanem, ale určitě všichni (mládež i dospělí bez rozdílu vzdělání) prošli formací jiných římskokatolických kněží a institucí zpovědi.

Zpovědní příručky se vyjadřují i k navazování vztahů. Církev samozřejmě nabádá k opatrnosti a odvolává se na postoje svatých Otců: *„Obecně řečeno o mladících a dívkách, kteří se do sebe zamilovali, není třeba je obviňovat z těžkého hříchu, ale domnívám se, že se jim obvykle snadno naskytne příležitost k lehkému hříchu. Ze sta mladíků se najdou stěží dva nebo tři, kteří při takové příležitosti odolají těmto pomíjivým věcem“* rozebírá tentokrát Gabriel Pecháček a dodává *„ať varují (kněží a zpovědníci) mladíky před důvěrnými rozhovory s druhým pohlavím, aby falešné přátelství a lidská slabost nevedla k hříchu a nezatížila dlouhodobým trápením svědomí, a dívky, aby oklamány falešnými sliby, neupadly po nenávratné ztrátě panenské nevinnosti do osidel vášní.“*⁶¹⁷

Kněz je připraven mluvit se snoubenci o všech nuancích jejich vztahu, pokud se rozhodli vstoupit do manželství. Zavazují jej k tomu snoubenecké zkoušky (viz kapitola *pastorace snoubenců*). Snoubenci jsou před uzavřením sňatku povinni absolvovat svátost smíření. Katolická církev na celou problematiku nahlížela velmi vážně a doporučovala

⁶¹⁶ Osobností Bernarda Bolzana se zabývá Helena Lorenzová. Srov. LORENZOVÁ, Helena. Pana Dra Bolzana Řeči (sexuálně) vzdělávací. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, s. 23-29.

⁶¹⁷ Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 291-292.

generální zpověď. Svatokrádežné přijetí svátosti smíření před svatbou - to znamená např. při neúplném vyznání hříchů – se považovalo za přímou příčinu nešťastného manželství. Navíc se při zpovědi snoubenců často odhalily různé manželské překážky, proto se doporučovalo zpovídat snoubence v dostatečném předstihu před svatbou. Praxi se to ale kněžím evidentně nedařilo. Podle „drobnůstek z úřadu pastýřského“ můžeme upozornit na jednu typickou situaci při zpovědi snoubenců: „*Nakrátce před kopulací, buď ten den před ní aneb dokonce časně ráno v týž den,... zpovídal by se ženich, a vyznal by, že se smilného skutku se sestrou své nevěsty dopustil,*“ čímž vzniká překážka manželství, kterou je nutné dispensovat „*nastává otázka: Jak se má v tomto případě pastýř duchovní zachovati?. Případ tento jest velmi důležitý, a udává se dosti často, uváděje duchovního v ty největší rozpaky.*“⁶¹⁸

Kněz je povinen poučit oba snoubence o účelu manželství. I křesťanští manželé mají rozvíjet ctnosti, které se jim doporučovali jako svobodným – nábožnost, pracovitost, pilnost. Přidává se vzájemná úcta, láska, podpora věrnost. Kněz je povinen snoubence upozornit, že manželský svazek v žádném případě nezakryje špatný úmysl, nezakryje kdyby snad snoubenci „*chtěli hověti smyslným chťičům*“ ! Napomene je, aby se před uzavřením sňatku „*ničeho nedovoleného mezi sebou nedopouštěli,*“ a snoubence, kteří už dříve „*nedovoleně spolu obcovali, pohne k lítosti nad spáchaným skutkem,*“ aby si v žádném případě nemysleli, že uzavřením sňatku je předchozí hřích napraven. Nedovolený sexuální styk snoubenců před svatbou zavazoval zpovědníka k doplňujícím otázkám. Nebáli se snad snoubenci, že bude „*věc ta mít následky... zda snad proti tomu ničeho nekonaly?*“ radí Jan Jindra. Jednalo by se totiž o *procuratio abortus* – potrat, který svou podstatou spadá do rezervovaných hříchů. Pokud ale snoubenci odpovídají, že jejich počínání „*nebylo takovým činem, aby mohl povstati následek,*“ jedná se o zabraňování početí nedovoleným způsobem, tedy formou *přerušované soulože (sodomia, conceptionis impeditio)*.⁶¹⁹

Ne všichni snoubenci ale přicházeli obtěžkáni takovými hříchy. Obecné poučení říká, že o *manželské povinnosti* mluví zpovědník jen všeobecně, a to dokonce i při zpovědi manželů.⁶²⁰ Přece jen existovaly případy, kdy kněz jednoduše poučil budoucí manžele o jejich

⁶¹⁸ Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (Otázka). In *ČKD*, 1848, s. 91. Odpověď na tuto otázku zabrala redakci několik stran, protože se jedná o jeden z typických případů, kdy se rozchází teorie a praxe. Kdyby kněz postupoval podle církevního práva, musel by sňatek odložit do té doby, než by přišla dispensa. V praxi je tento postup nemožný, proto kněz snoubence oddá. A teprve až pro ženichy zařídí dispensu, předvolá si ho na faru a vysvětlí mu, čeho se dopustil, jaké jeho čin měl následky (zneplatňoval sňatek) a jakým způsobem byl vyřešen. Srov. Odpověď na otázku na stránce 91. v druhém svazku položenou. In *ČKD*, 1848, s. 84-90.

⁶¹⁹ Srov. JINDRA, Jan. *Zpovědník*, s. 126-127.

⁶²⁰ Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 306.

nových rolích, aniž by v přípravě na manželství byl cítit tlak okolností – vyřizování dispenzí a jiných formalit. Nevěstu poučil, aby byla zbožnou, mírnou a šetrnou manželkou, svého muže ve všem podporovala, nepodezívala a nestěžovala se na něj u příbuzných. Ženichovi připomene, že jeho hlavní starostí je ekonomicky zajistit rodinu, má tedy být šetrný a pracovitý a svou manželku mít v úctě.⁶²¹

2.4.4 Po svatbě

Pastorační péče o manžele začala už při snoubeneckých zkouškách, kdy měli být poučeni o svátosti manželství, manželských povinnostech, obsahu šestého přikázání i o výchově dětí. Hodnota manželství se věřícím připomínala už od dob školní docházky, v rámci křesťanských cvičení, při běžných i misijních kázáních (vzdálená příprava na manželství) a nakonec v rámci snoubeneckých zkoušek (bližší příprava na manželství). Po uzavření manželství se pastorační zájem kněze soustředil především na zpověď. Ostatní prostředky pastorační péče sice zůstávají v nabídce (kázání, vnitřní misie), kněží si ale často stěžují na neúčast věřících. Proto se nejvýraznějším prostředkem pastorační péče manželství stává zpověď, případně soukromé rozhovory a také vysluhování dalších svátostí (křest dítěte) nebo svátostných úkonů (svátostin), jakým byl např. úvod matky. Kněz už se nestará jen o manžele jako o dvojici, ale o celou rodinu. Pastorační péče manželství tedy v sobě zahrnuje několik aspektů – péče o manžele, péče o rodinu a výchovu dětí, vzájemné vztahy v rodině a také pomoc při řešení závažných manželských konfliktů. Kněz vstupuje do rozvodových (resp. rozlukových) řízení, ze zákona je pověřen vedením pastoračních rozhovorů v případě, že manželé podají žádost o rozvod. Tedy i tato záležitost se stává součástí pastorační péče manželství. Svěbytným prostředkem pastorační péče je svátost smíření, která v sobě může zahrnovat navíc všechny uvedené aspekty.

Mnohokrát mohli být věřící poučeni o svátosti manželství z kazatelny nebo se inspirovat vzory svatých, které jim předkládali kněží i modlitební knihy. Kněz Václav Václavíček přeje nevěstě: „*Dej, ať je laskavá jako Ráchel, moudrá jako Rebekka, a upřímná a ochotná jako Sára,*“ mužských vzorů je o poznání méně, nejzajímavějším je bezesporu starozákonní Tobiáš: „*Ty pak když pojmeš manželku, nic jiného nebudeš působiti, jediné Bohu se modliti.*“⁶²² Archanděl Rafael totiž poradil Tobiášovi, aby se tři noci následující po svatbě se Sárou pouze modlil. Jako vzory dokonalých manželských párů samozřejmě sv. Josef a

⁶²¹ Tamtéž, s. 306.

⁶²² Srov. VÁCLAVÍČEK, Václav Vilém. O svátosti manželství. In *ČKD*, 1831, s. 277-279.

Panna Maria, již zmiňovaní Sára a Tobiáš, Abraham a Sára, Izák a Rebeka, Jakub a Ráchel, z Nového zákona Zachariáš a Alžběta (rodiče Jana Křtitěle) [Lk 1, 5-6,7].⁶²³ Pro ženy je pak vzorem matka Panny Marie, sv. Anna.⁶²⁴

Pastorační příručka Antonína Skočdopoleho sumarizuje dobový pohled na manželství, které se s jistou nadsázkou podobá přesnému mechanismu hodin. Důležité je vědomí povinností, které se týkají obou pohlaví. Pokud každý manžel ví, kde je jeho místo, funkce a úkol, mechanismus výborně funguje. Funkce a úkoly jednotlivých manželů charakterizují (v širším chápání tohoto pojmu) manželské povinnosti, nejde jen o *manželskou povinnost* (sexuálního styku). V užším chápání tohoto pojmu, který se také používá, zejména v souvislosti s výkladem šestého přikázání, jde o plnění přesně určených úkolů. Některé úkoly (postoje) zavazují oba manžele, jiné jsou rozděleny podle pohlaví.

„Všecky povinnosti manželů jsou jen osvědčování a skutečné konání jistých ctností,“ které tak bytostně souvisí s pojetím křesťanského manželství, že pokud se manželům ctností nedostává, manželství nefunguje, protože „osvědčování, skutečné vykonávání těchto ctností jest... povinnost manželů a tito jsou k němu zavázáni přísně, protože jenom takto lze, aby svazek manželský vedl k realizování účelu, pro kterýž manželství jest ustanoveno...“ - definuje Antonín Skočdopole.⁶²⁵ Oba manžele zavazuje vzájemná láska, úcta a věrnost. Slibují si je v rámci manželského slibu, a nejedná se jen o abstraktní pojmy. V manželství nemá místo sobectví, rozdělování majetku, tajné jednání a zájmy, závist vyššího výdělků nebo naopak výčitky, že jeden z manželů je na druhém ekonomicky závislý, zbavování se jakékoli zátěže přenesením na druhého manžela. Nejzávažnějšími zkouškami pro manželství jsou nemoc, chudoba a nebezpečí, přesto jsou manželé povinni je podstoupit společně.⁶²⁶ V jiných případech se jako velké nebezpečí pro manželství jeví samota, kterou strádají zejména ženy vojáků.

Autoritou v rodině je jednoznačně muž. Svou manželku pokládá za sobě rovnou, proto jí má být ochráncem a pomocníkem. I přesto, že je z pohledu církve chápán jako hlava rodiny, nemá podle ní právo samovolně rozhodovat o společném majetku nebo o celkovém dění v rodině. Má povinnost se s manželkou radit a nepovažovat za ponižující opravit si své vlastní mínění podle jejího názoru. Na druhé straně poskytuje manželce oporu v duchovních i

⁶²³ Srov. O svátosti stavu manželského. In *Rádce duchovní*, 1887, s. 746-748.

⁶²⁴ Srov. OTMAN, Karel. Svátek svatě Anny: O lásce křesťanské ženy k muži, k dětem, k domácím a ke všem lidem potřebným a odkud tuto lásku čerpá. In *Rádce duchovní*, 1898, s. 593-597.

⁶²⁵ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 805.

světských záležitostech. Žena je vždy chápána jako slabší, labilní, citová – to vše má muž trpělivě snášet. Jeho úkolem je také ochraňovat manželčinu pověst. Jako nutný předpoklad dobrého manželství je chápána zbožnost obou manželů. Zbožnost v tomto smyslu neznamena pouze pravidelná účast na bohoslužbách, pravidelná modlitba nebo přijímání svátostí. Zbožností se v souvislosti s manželstvím myslí vnitřní, opravdové a závazné přijetí katolické morálky. „*Muž bez náboženství, jemuž Bůh není milý a věčnost pouhá smyšlenka, jest zlosyn, podvodník, cizoložník, schopen ženu i děti zraditi, je opustiti i do bídy vyhnati. A žena bez náboženství... jest potvora – a již u svatebního oltáře podezřelá věrnosti,*“ vášnivě vysvětluje kazatel Václav Václavíček ve 30. letech 19. století.⁶²⁷ Ke konci století si kněží stále častěji stěžují na postoj mužů k náboženství a tím i k manželství. Rozvrat manželství má na přelomu 19. a 20. století nejčastěji na svědomí muž, tvrdí autor celého cyklu kázání o různých lidských slabostech, muž se stále častěji nechává svést „*špatnými řečmi lidí zpustlých a pomatených*“ a nemravnými knihami, zapírá katolickou víru, nemodlí se, nechodí do kostela, nepřijímá svátosti a co víc – přestává věřit ve věčný život. V běžném životě si neváží ani manželky, ani rodiny, po práci chodí do hospod a vrací se opilý. Jaký má význam jít v neděli na mši svatou, když po ní následuje hospoda?⁶²⁸ Ke konci 19. století se alkoholismus stává stále častěji tématem kázání.⁶²⁹ Alkoholismus se přičítá jednoznačně mužům a je prezentován jako jeden z nejzávažnějších prvků, který narušuje manželství.

Následkem přehnané konzumace alkoholu jsou pomluvy církve, církevních obřadů nebo dokonce kněží, nactiutrhaní sousedů a příbuzných, nemístné vychloubání. Mrhání majetkem i časem, hádky na veřejnosti i doma, rvačky, násilí a někdy i smrt. Nakonec si manželé neváží jeden druhého a jejich vzájemné pohrdání se stane nežádoucím vzorem při výchově dětí. Ženy – oběti mužova počínání (bití a hádek) si pak logicky spolu s dětmi přejí, aby muž raději zemřel.⁶³⁰

Alkoholismus je sice chápán jako problém mužů a v kázáních jej kněží patřičně odsuzují, nicméně řešení situace zůstává na bedrech ženy. Kazatelé radí, aby se s mužem nehádala a snažila se zachovat chod domácnosti. „*Milé ženy*“ obrací se na posluchačky

⁶²⁶ Tamtéž, s. 808.

⁶²⁷ Srov. VÁCLAVÍČEK, Václav Vilém. O svátosti manželství. In *ČKD*, 1831, s. 276.

⁶²⁸ Srov. Nepořádný život rodinný. In *Rádce duchovní*, 1901, s. 270.

⁶²⁹ Srov. DOSTÁL, Alois. O moru kořalečném. In *Posvátná kazatelna*, 1887, s. 709-714; LHOTSKÝ, Josef.

Opilství jest hřích ohavný a vede též k jiným ohavným hříchům. In *Kazatel*, 1896, s. 506-511; WIESNER, Josef. Nestřídmost' v jídle a pití zkracuje lidem život. In *Posvátná kazatelna*, 1888, s. 749-755.

⁶³⁰ Srov. BARTÁK, Jan. Neděle VI. Po Svatém Duchu: Střídmost v jídle a v pití. In *Posvátná kazatelna*, 1868, s. 617.

s radou farář Josef Lhotský „*když muž přichází domů bez rozumu, vy chcete mluvit jemu rozumně? Ach, škoda každého slova, tehdy bývá nejlépe mlčeti a trpěti*“⁶³¹

Ženy jsou v pojetí v pojetí církve manželkami, matkami a hospodyněmi. Děti, kuchyň a kostel jsou místy se kterými je spojena jejich role, úkol a povinnosti, kterým se mají věnovat ze všech sil. Chod domácnosti musí udržet žena, i kdyby muž selhal. Jedině ona je zodpovědná za každodenní rutinu hospodářství, má přehled o práci, dětech, služebnictvu a dalších členech domácnosti.

2.4.5 Zpověď mužů

Ve zpovědní praxi, jak se odráží v dobových zpovědních příručkách, je patrný rozdílný přístup k penitentům mužského a ženského pohlaví: Neucelenější přehled o zpovědi mužů poskytuje Gabriel Pecháček ve *Zpovědnici*. „*Čím větší jest důležitost muže v životě společenském, v rodině, obci i státu, ... tím větší pozornost a péče má býti v duchovní správě vůbec a zvláště ve zpovědnici mužům věnována.*“⁶³² Muži by mělo být především zajištěno dostatečné pohodlí, aby nemusel na zpověď dlouho čekat. Prakticky by bylo vhodné vyhradit o Velikonocích (kdy se vykonávala pravidelná roční zpověď) speciální čas ke zpovědi mužů. Kněz by měl také vyhovět tehdy, pokud si muž přeje být vyzpovídán i mimo obvykle vyhrazený čas kněze (v rámci chodu farnosti, kostela atd.). Nepřístupnost zpovědníka, nevrlost a dlouhé čekání muže odrazuje.

S muži má zpovědník jednat s klidnou vážností a přívětivostí, má vystupovat „s otcovskou přísností,“ ale laskavě. „*Přívětivostí nemíníme citlivůstkářství ani sladká, změkčilá slova; toho povaha muže nemiluje,*“ konstatuje zpovědník.⁶³³ Nemá sice k proviněním, zvláště proti šestému přikázání, přistupovat jako by to byly jen obyčejné slabosti, ale příkré nebo dokonce zlostné kárání není ku prospěchu věci. Snadno by se totiž mohlo stát, že by dotčený ke zpovědi už nikdy nepřišel. Odvaha mužů přistoupit ke svátosti smíření se musí cíleně posilovat vstřícným přístupem zpovědníka. Nedoporučuje se ani bezohledné odkládání nebo vůbec odepření absoluce (rozhřešení), někdy stačí odepřením absoluce jen pohrozit!

⁶³¹ Srov. LHOTSKÝ, Josef: Opilství jest hřích ohavný a vede též k jiným ohavným hříchům. In *Kazatel*, 1896, s. 510.

⁶³² Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 293.

⁶³³ Tamtéž, s. 294.

Vlídností se rozumí spíše vážný, ale současně srdečný přístup. Emocionální angažovanost není na místě, v dobovém úzu je pro muže typická racionalita, „*neumí tak vzdychati, prositi a slzy prolévati jako žena*“.⁶³⁴ Mohlo by se proto snadno zdát, že muž není po vyznání hříchů nedostatečně disponován. Pokud má zpovědník pochybnosti, má se jej trpělivě snažit dovést k lítosti nad spáchanými hříchy. Na rozdíl od ženy, která se ke zpovědi často vrací, zůstal by muž často celé roky bez přístupu ke svátostem.

Je tedy nutné, aby zpovědník počítal s tím, že vyznání muže bude spíš krátké a stručné. Trpělivě se tedy má zeptat na to, co se mu v již v řečeném nedostává, aniž by ho ale zbytečně zdržoval, příliš podrobně rozebíral jeho hříchy (a to i ty proti šestému přikázání) či mu jakýmkoli způsobem zpověď zprotivil. Při zdůrazňování nějaké povinnosti má kněz postupovat jasně, stručně a krátce, má využít všechny možnosti, aby hříšníka přiměl k lítosti, protože odepření absoluce se naprosto nedoporučuje. Zvláštní pozornost má být věnována těm, kteří ke zpovědi přicházejí po několika letech, a také *pollutionarii (onanistům)*. Komentář Gabriela Pecháčka opět potvrzuje dobový náhled na tuto „kauzu“ – *onanisti* propadají depresím, zoufalství a myšlenkám na sebevraždu. Zpovědník má jednat citlivě vzhledem k povaze konkrétního případu, může projevit dokonce soustrast jako způsob povzbuzení a zájmu o kajícíkův problém. To by bylo ve všech ostatních případech (zejména u zpovědi žen) naprosto nemyslitelné. Zpovědníci jsou varováni před jakýmkoli důvěrnými hovory či jakýmkoli překračováním pomyslných hranic mezi zpovědníkem a kajícím (zvláště kajícíky ženského pohlaví). Zvláště se tento postoj týká tzv. nábožných kajících, kteří mají tendenci navazovat s knězem příliš důvěrný vztah, dlouho s ním rozebírat vlastní hříchy a vědomě mu krátit možnost věnovat se ostatním kajícím. Je vysoce nepravděpodobné, že by se podobným způsobem chovali muži, kteří jsou podle Gabriela Pecháčka nadměru struční a sami očekávají jasné, krátké a „jadrné“ napomínání.

Ovšem přivádět muže zpět na pravou cestu je pro zpovědníky nelehký úkol, kolik jich může opravdu přijít ke zpovědi, pokud se ani nezdržují v místě svého bydliště? Záznam z pastorální konference je smutným dokladem situace v 60. letech 19. století „*Mužové a otcové rodin, kteří doma zanechávají ženu a děti, upadají v cizině u velké nápasti, připojují se k rozpustilým nevěstkám, maří peněz a zdraví, ponechávají doma ženu a děti v nouzi a bídě, a pakli se podzim domů vrací... tu teprve nastávají neustálé sváry a různice, které se*

⁶³⁴ Tamtéž, s. 294.

*často rozvedením manželstva končí.*⁶³⁵ K seznamu obvyklých hříchů – nestřídmosti v jídle a pití, alkoholismu, smilstvu, přisuzovaných mužům už v 1. polovině 19. století, se přidávají další – prchlivost, klení, marnotratnost. Ovšem kdyby muž „*sebe více a sebe těžší hříchy na sebe žaloval, pochválí zpovědník jeho úmysl počítí nový život*“ - uzavírá Gabriel Pecháček.⁶³⁶ Je zcela v zájmu církve přivést ztracené ovečky zpět. Přivést zpět do církve muže začíná být v 2. polovině 19. století velmi obtížné. Ale kněží se nevzdávají ideálů – aby muž chodil pravidelně ke zpovědi (ne jen jednou za rok, jak je stanoveno), ale alespoň čtyřikrát ročně, účastnil se mši svatých alespoň ve svátečních dnech atd. Katolická církev cítí, že své muže ztrácí. Urputně hledá způsob, jak muže podpořit a přivést zpět k pravidelnému plnění náboženských povinností. Ještě si nechce připustit, že mnohé muže ztratila navždy.

2.4.6 Zpověď žen

Při zpovídání žen nemají zpovědníci podceňovat psychologické rozdíly mezi pohlavími, které se projevují i v rozdílném přístupu ke svátosti smíření. Tak jako se muži častěji řídí rozumem, vůlí a zajímá je podstata věci, tak je žena nesena emocemi a ovlivněna vnějšími dojmy, k nimž je sice vnímavá, nicméně dlouho se jimi nezabývá. Příručka pro zpovědníky od Gabriel Pecháčka si vytkla za cíl přinést jakousi „praktickou psychologii“ jak pro zpověď mužů, tak pro zpověď žen. Církev si začíná uvědomovat, že ženy jsou pilíře náboženského života. S neoblomnou pravidelností plní své náboženské povinnosti a mají řadu užitečných vlastností: stydlivost, trpělivost, milosrdnost, soustrast, svědomitost – vzpomeňme jen na „*sedm panenských P.*“ Dobré vlastnosti má zpovědník u žen jedině podporovat „*nezapomínaje náklonností zlých, jež často u osob ženských se shledávají,*“ jako mnohomluvnost, nestálost, pomlouvačnost, marnivost, žárlivost apod.⁶³⁷

Ženy sice přicházejí ke zpovědi často a pravidelně, jsou svědomité a při výpovědi podrobné, nechybí jim dostatek lítosti, nicméně i tak (či snad právě proto) platí, že „*časté a dlouhé zpovídání kajících ženského pohlaví není bez nebezpečí zvláště pro mladé kněze,*“⁶³⁸ proto je dobré přidržet se následujících pokynů. Zpovědník nemá dát žádným způsobem najevo, že kajícíka zná - poučení platí obecně, zvlášť pak v případě žen. Ženy se mají zpovídat jedině v kostele a sice ve zpovědnici, která je vybavena dvířky a mřížkou, případně i světlem. Pokud probíhá zpověď ve zvláštních případech v sakristii, dveře mají

⁶³⁵ Srov. HAUSMANN, Josef. Pastorální konference v diecézi budějovické. In *ČKD*, 1863, s. 59.

⁶³⁶ Srov. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*, s. 296.

⁶³⁷ Tamtéž, s. 297

⁶³⁸ Tamtéž, s. 297.

zůstat otevřené. Podobná zásada platí i při zpovědi nemocných. Pokud je kněz zavolán k nemocným ženám, aby je vyzpovídal, dveře mají zůstat pootevřené a místo nesmí být příliš tmavé. K všeobecným zásadám patří, že kněz nesmí zpovídat ve svém bytě. Stálím kajícnicím má uložit, aby se alespoň občas nechaly vyzpovídat jiným knězem. Ve svém vlastním zájmu nemá při zpovídání nikdy projevovat důvěrnost, ale jednat vážně a s přísností. Kněz nemá přijímat žádné dary, navštěvovat ženy doma (jedině v případě těžké nemoci), ale ani tak s nimi nemá zůstat sám.

Zpovídat ženu není jednoduchá záležitost. Přestože jsou ženy obecně více nakloněny náboženským povinnostem, paradoxně největší opatrnost by měl kněz projevit při zpovídání „osob nábožných“: „...příchyllost zprvu nevinná a duchovní, přechází nezřídka ve smyslnou,“⁶³⁹ z čehož nakonec vyplývají problémy jak pro kajícnici, tak pro zpovědníka. Příručka totiž varuje před hrozící fixací zpovídáné ženy na kněze. V takovém případě má kněz jednat rázně a ženu odkázat na jiného zpovědníka.

I v průběhu zpovědi má být zpovědník nanejvýš opatrný, rozhovor zbytečně neprotahovat, nemá trpět dlouhé vypravování věcí, které se zpovědi nesouvisí a ani sám nemá přichodzí dlouho poučovat. Zpověď, která by trvala nad obvyklý časový rámec, vzbuzuje podezření a nevoli u ostatních čekajících. Kněz se má hlavně zdržet příliš podrobných, nešetných nebo dokonce všetečných otázek k šestému přikázání, pokud nemá důvodné podezření. V tomto případě má doslova vážit každé slovo, které promluví, protože nemístným vyptáváním může poškodit nevinného kajícníka nebo ho dokonce o hříchu nepřímo poučit.

Přílišné rozebírání prohřešků proti šestému přikázání může poškodit dobrou pověst kněze nebo dokonce celé svátosti. Zdaleka ne všichni přicházejí totiž ke zpovědi s čistými úmysly, kněz se může setkat s osobami, které by ho mohly kompromitovat. Vyžadují, aby se jich zpovědník vyptal podrobně na všechny okolnosti prohřešků proti šestému přikázání a všemu přisvědčují, buď „z hříšné záliby“, nebo aby pak mohli všem vypravovat o rozhovoru se zpovědníkem. To může kněze dostat do problematické situace, protože je vázán zpovědním tajemstvím a nemohl by se nijak bránit.

Jinými slovy - při výkonu svých pastýřských povinností může být kněz nezřídka kdy sám ohrožen, jeho služba v pastoraci není lehká. Nicméně pořád platí, že zpovědník by měl být pánem situace: „*Lepší služby než záclona u zpovědnice prokazuje bedlivé ostríhání*

⁶³⁹ Srov. PECHÁČEK, *Zpovědnice* s. 298-299.

zraku“ a konkrétní rada zní: „*Nepohlížej na osoby kolem zpovědnice čekající, ani kajících při otázkách a promluvách upřeně do očí nehleď, nedotýkej se jich a ruky k políbení nepodávej.*“⁶⁴⁰

Zpovědník má tedy být v přístupu k ženám celkově opatrnější, ale na druhé straně ostražitost nesmí přejít v podivínství, úzkostlivost a nemístný odměřený přístup nebo dokonce v pohrdání ženami. Takové myšlení a jednání by se neslučovalo s křesťanskou láskou. Osobnost kněze-zpovědníka jako taková hraje při zpovědi klíčovou roli. Jeho úlohou není odhalovat hříchy snad z nějaké povinnosti nebo na základě předpokladu, že přece „každý hřeší“. Kněz je jen koncovým článkem pomyslné sítě (církve), jejíž střed tvoří Písmo, tradice, instituce papežství, dogmata, výroky učitelského úřadu církve atd. Jedním z těchto výroků je ono známé „mimo církev není spásy“, které v 19. století z pohledu římskokatolické církve stále platí a kněz jako zástupce církve plní svou povinnost (zpovídáním a udělováním absoluce) zprostředkováním na životě církve. Takže, pokud se svědomitě řídí svými povinnostmi a úkoly svého stavu, bude dobře vést své ovečky životem s církví do života věčného.

2.4.6 Manželství v krizi

V katolické normativní literatuře bylo již mnohokrát zdůrazněno, jak důležité je dodržování povinností pro obě pohlaví. V rámci snoubeneckých zkoušek kněz seznámil každého ze snoubenců s jeho povinnostmi a dále mohl jednotlivá témata rozvíjet například v rámci kázání pro celou farnost. Všimli jsme si, do jaké míry v kázáních zaznívají teze hlavně o povolání ženy, o lásce k muži, dětem, služebnictvu a ke všem potřebným. Dobrá žena připravuje pro svého muže dobré jídlo a vítá jej přívětivými slovy, „*manžel shledává se s manželkou svou zapomíná na všechny přestálé trampoty a těžkosti*“.⁶⁴¹ Dobrá žena nezatěžuje už tak přepracovaného muže dalšími starostmi, udržuje čistotu, je pracovitá, mateřsky pečuje o děti a všechny obyvatele domácnosti, zajímá se o potřebné, dohlíží na mládež. Co se týká zbožnosti – sama jde příkladem, chodí pravidelně do kostela, ke zpovědi, k sv. přijímání a dohlíží, aby žádný člen domácnosti „nezůstat nepomodlen“ a bez „služeb božích“. A co víc, nikdy ji neopouští křesťanská naděje, i kdyby ostatní členové domácnosti podléhali malomyslnosti. Cílem jejího života je učinit manžela spokojeného a šťastného - tolik ideál ženy-manželky např. v pojetí děkana Karla Otmana. Pokud by snad manžel nejevil

⁶⁴⁰ Tamtéž, s. 298.

zájem o svou ženu a ona byla od něj dokonce týrána (což kazatel připouští), odpověď zní, že „o tom přece žádný neví, než Bůh a ona sama“. Nikomu si nestěžuje a považuje to za kříž, který chce trpělivě snášet.⁶⁴² Ženám je tedy připisována trpělivost a odolnost vůči trápení, které mohou v manželství přicházet.

Ženy tento „kříž“ špatně fungujících manželství sice většinou akceptují a snaží se s ním vyrovnat, ale přibývá i situací, kdy jej snášet už dál nechtějí. Většinou se to stává, když manželství přestává plnit i svou ekonomickou funkci nebo když do vztahů mezi manželi zasahují jiné osoby – dospělé děti, blízké příbuzenstvo a přátelé z obou stran apod. Pak bývá kněz první a mnohdy jedinou důvěryhodnou osobou, které se ženy přicházejí svěřit. V této chvíli nefunguje kněz jako zpovědník, ale v podstatě jako psycholog v manželské poradně. Je to moment, kdy přesně nastavený systém manželských povinností a úkolů přestává fungovat, protože jeden nebo oba manželé své povinnosti přestávají plnit. Úkolem kněze je, pokud je o to požádán, být nablízku, umět naslouchat a umět poradit.

Situace mívají podobný scénář. Žena přichází na faru a pravidelně takový rozhovor začíná ukazováním modřin a utíráním slz. Při vyprávění se většinou opakuje známé schéma: muž přichází opilý z hospody a obviní ženu z předchozích nesrovnalostí, ta nezůstane mlčet, ani tomuto setkání nedokáže předejít, takže situace končí násilím. Farář Dominik Špachta měl s podobnými rozhovory zřejmě osobní zkušenosti a považoval je za důležité zveřejnit v ČKD.

V jednom z popsanych případů šlo o ženu z nižší sociální vrstvy, která má dvě dcery. Jedna z dcer je svobodná a slouží mimo domov, druhá z dcer je vdaná a žije spolu s matkou ve společné domácnosti. Žena si vzala vysloužilého ruského vojáka, který má také jednu dceru z předchozího manželství. Žena si přivydělává si hrou na flašinet, který jí půjčil její současný manžel. Ke knězi přichází po jednom z mnoha incidentů s úmyslem požádat o rozvod (v římskokatolické církvi jde o rozvedení od stolu a lože). V rámci rozhovorů ale vyplynou napovrch detaily jejich soužití a ukáže se, že D[orota] má na vzniklé situaci také svůj podíl, aniž by se samozřejmě obhajovalo násilí manžela. Rekonstrukce rozhovoru v podání Dominika Špachty jsou zajímavé a vypovídající.⁶⁴³

⁶⁴¹ Srov. OTMAN, Karel. Svátek svaté Anny: O lásce křesťanské ženy k muži, k dětem, k domácím a ke všem lidem potřebným a odkud tuto lásku čerpá. In *Rádce duchovní*, 1898, s. 594.

⁶⁴² Tamtéž, s. 593-597.

⁶⁴³ Žena: „Ach, velebný otče můj! Pomozte, já jsem nešťastná, nešťastná!

Farář: „Copak se Vám zlého přihodilo?“

Žena: „Ach můj muž, můj muž!“

Farář: „Snad se poranil neb těžce roznemohl a přicházíte ke mně, abych jej zaopatřiti šel?“

Farář Domink Špachta, který rozhovor zaznamenal, byl bezesporu pastoračně zkušený kněz, rozhovory týkající se manželských sporů vede často a může si proto dovolit své zkušenosti generalizovat. Jako první přichází ke knězi téměř vždy žena, povinností kněze je trpělivě vyslechnout obšírné a detailní vyprávění všech manželských půtek, ale nepřiklonit se k žalující straně, protože - což bývá pravidlem - na vzniklých sporech mají podíl oba manželé. Kněz by potom měl vyslechnout oba manžele a snažit se je usmířit, poukázat na chyby každého z nich a co je důležité, dát každému konkrétní rady, jak by se měl sporům vyhnout, co zlepšit na svém chování vůči partnerovi i co zlepšit na sobě samém.

Žena: „Ó kéžby tomu tak bylo, aby jednoho z nás smrt zachvátila, neboť déle nemůžeme spolu žít. Tuhle se rače podívat!“ (Obnažuje bitím zmodralé oudy.)

Farář: „Lito jest mi Vás, moje milá. Než pověste, proč s vámi tak nemilosrdně naložil?“

Žena: (Utíraje slzy z očí) „Ach bylo by toho mnoho, kdybych Vám, velebný Pane, vše vypravovati měla...“

Farář: „Toho se nebojte. Mou povinností jest, vyslechnouti každého, kdož u mne rady a útěchy hledá... Jen mluvte pravdu, tak abyste každé slovo... před všemohoucím Bohem jednou zodpověděti mohla.“

Žena: „Jest tomu asi pul osma roku, co jsme se za sebe dostali. Ona chaloupka, kterouž nyní moje vdaná dcera K[ateřina] má, patřila tehdáž mně. Víte, co pravil ke mně ten ošemetník...?“

(Kněz napomene ženu, aby adresu svého manžela nepoužívala nadávky, je to přece stále její manžel, proto má být oslovován, jak náleží.)

Žena pokračuje: „Můj nastávající tehdáž manžel pravil: Víte co, D[oroto] vy jste v té chaloupce sama, já platím jinde byt. Vezměte si mne a bude nám oběma spomoženo. Činži, ježto nyní platím, obrátíme na živobyť a šaty po mě nebožce budou též náležeti Vám! Já bláhová dala si říci. Ale ach, brzy jsem pykala lehkověrnosti své. On mi nechtěl nejen ničeho dáti, ale když jsem ho na jeho připovědi pamatovala, smích si ze mě strhl a k témuž i své děvče naváděl. Jednou, bylo to v neděli, uvařiv si k obědu maso, posadil se s holkou k stolu, ježto jsem já v koutku seděti a poslouchati musela, kterak dítě to z návodu jeho sobě pomlaskujíc ustavičně opakovalo: Vidíte táto, to je dobré maso!“

Farář: „Ale snad jste, milá D[oroto], sama k takovému, ovšem pro Vás bolestivému jednání manžela svého příčinu zavdala, nepomáhajíc se mu živiti neb dobře nehospodaříc, snad jste jeho děvče ... k dobrému nevedla?“

Žena: „Co se toho děvčete dotýče, zakřikl mne pokaždé, když jsem je napomínala k dobrému neb ku škole: Do toho tobě nic není!. Co se však do toho prvního, domnívalť se ovšem, ale mylně, ... že mu zle hospodařím. Má dcera R[ozárka] přinesla mi výsluhu od svého oběda [ze služby], já pak naproti tomu něco jiného k jídlu za to jí poskytla. On zpozorovav to ani slova nepromluvil, ale šel do hospody, tam se opil a přivravorav domů, mne za vlasy uchopil, ve ze světnice vyvlékl, po mě šlapal a do prsou třikráte kopl tak, že jsem málo živa zůstala a lidé ze sousedních domků ven vybíhají jej odtrhnouti museli“

Farář: „Byl již před tím vícekrát opilý?“

Žena: „Ó, velmi často se opíjí a vždy takové kusy dokazuje.“

Farář: „Ale vědouc to, moje milá, a vidouc jej z hospody domů opilého přicházeti, proč jste se mu raději nevyhnula?“

Žena: „On v stavu střízlivém se mnou také jinak nezachází...“

Farář: „Váš stav, moje milá, jest ovšem smutný a hoden politování, ale proto snad nebude zapotřebí, abyste se od muže oddělila. Je-li všemu tak, jak jste mi pravila, jest on ovšem prudké povahy a prchlý, ale právě tím mírnější máte býti vy... Ukažte mu dále skutkem, že ho více ráda máte, než-li dceru svou, a nežli koho jiného na světě... On jest zde cizincem nemaje kromě Vás a svého dítěte žádných přátel, tím více tedy, pakli ne lásky tedy aspoň útrpnosti a pomoci Vaší potřebuje, a bude sobě zajisté toho vážiti, pakli mu oběho prokazovati neopominete.“

Žena: „Pochybuji, bych ho tím napravila.“

Farář: „Nuže, tedy budu já sám mluvit s ním. Maje za to, že vše pravdivé jest, co jste mi tuto přednesla, zasloužile ho pokárám a k lepšímu s Vámi nakládání napomenu.“

Srov. ŠPACHTA, Dominik. Rozvedení manželů od stolu a lože. In ČKD, 1842, s. 59-61.

Muži jsou charakterizováni jako prchliví, prudcí, se sklonem k alkoholismu, který je pravděpodobně důsledkem „doby“ a ve vztahu k manželství pak „obranným mechanismem“ vůči uštěpačné, vyčítavé ženě, která často straní jiným členům domácnosti. Bití bývá druhou etapou hádky, jakmile se manžel vrátí z hospody. Proto si kněz musí na manželovi (za přítomnosti manželky, ne jen soukromě nebo ve zpovědi) vynutit slib, že se muž polepší a ženu nebude bít, dostojí manželskému slibu atd.

Problém žen, nespokojených, nešťastných a týraných manželek, spočívá většinou v netaktické komunikaci s mužem, spoléhání se na cizí úsudky a informace. Ženy také častěji dovolí, aby se do vnitřních záležitostí manželů vměšovali příbuzní. Nejčastější rada pro manželky pak zní, aby o vlastnostech a chování svého muže s nikým nemluvily a neumožnily tak vznik pomluv, které – když patřičně nabobtnají přetřásáním v celé farnosti - jsou pak jednou z příčin jejich sporů. Čím víc je muž prudký, tím více má být žena mírná, ustoupit a hlavně s ním mluvit „s mírností a v příhodný čas, ne pak, když opilý jest“.⁶⁴⁴

Po té, co se kněz důkladně vyptal v okolí na soužití manželského páru, promluví si také s obžalovanou stranou – s manželem. Úkolem kněze je zjistit náhled manžela na celý konflikt a také ujistit muže o vlastním nestranném náhledu na problém. Zároveň by ale měl umět zabránit dalšímu násilí, měl by tedy dokázat muži účinně domluvit, případně mu nabídnout možnost dalších rozhovorů. Vzorový rozhovor s manželem vypovídá o tom, že i muži měli své důvody, proč vstupovali do konfliktu s vlastní manželkou.⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ Tamtéž, s. 63.

⁶⁴⁵ Farář: „Bezpochyby víte, můj milý, proč jsem Vás k sobě volati dal. Vaše manželka totiž žádá s vámi rozvedena býti, a to z té příčiny, že prý s ní ukrutně nakládáte. A jeli všemu tomu tak, jak mi vypravovala, nemůže se jí žádost ta ani za zlé pokládati. Vy prý se od ní oddělujete, a necháváte ji nouzi tříti, s vaším děvčetem soukromí se stravujete, kdežto povinností manžela to jest, manželku potřebnou výživou zaopatřovati, a Vy před oddavky zvláště jste jí to slíbil.“

Muž: „Ovšem jsem jí to slíbil, ale pod tou výminkou, že domku jejího společně s ní užívatí moci budu. Zatím ho odevzdala dceři, a já nyní, nejša ničím jiným než podruhem, za byt více platit musím, než v domě cizím tudíž se domnívám, že pakli ona slovo nedržela, i já svého prost jsem. Než z toho bych sobě nic nedělal, kdyby můj výdělek vždy tak veliký byl, bych z něho jen ji k vyživování měl, než ona, kde může, dcerám svým podstrkuje.“

Farář: „Ona mě pravila, že dcery její vzájemně ze svých spravedlivě vysloužených věcí jí udělují...ona sobě také stěžovala vzhledem nějakého šatstva po vaší nebožce.“

Muž: „Aha, vím, velebný pane. Já jí přislíbil něco z něho dáti, zvláště co by za přešívání pro mé děvče nestálo. A to také jsem učinil. Přátelé nebožky bez toho na to žehrali, co by ale teprv byli mluvili, kdybych jí dal všechno a děvče otrhané choditi nechal? Mimo to jsem jí za to půjčil můj kolovrátek. Mohla sobě z toho, což jím vydělala, hezký kloc koupiti, kdyby byla dbala.“

Farář: „Ale vy prý Vaše dítě navádíte, by se jí posmívalo...“

Muž: „Že bych dítě své k něčemu takovému naváděl, jestiť s dovolením, velebný Pane, lež... Co se kárání mého děvčete dotýče, nepřekážím jí nikdy, když se jen z dobrého ohledu od ní děje, ale bez příčiny neb dokonce ze zlosti a mstivosti nenechávám ho týrati a říkávám: Jen ty dřív se naprav a do kostela chod' a nebud'

Alkoholismus a z něj plynoucí domácí násilí není považováno v rámci pojetí římskokatolické církve v 19. století za důvod k rozvodu, pokud by se vyloženě neprokázala samoučelnost takového násilí. Úkolem duchovního pastýře je opatrně, ale důkladně posoudit okolnosti života v manželství, z něhož přichází žalující strana a rozhodnout, jestli by eventuelní rozvod nezpůsobil podle soudobých měřítek ještě více problémů než zachování stávajícího stavu. V každém případě má přednost zachování manželství, především se klade důraz na chování ženy, na její mírnost, předcházení konfliktům, potlačení výřečnosti atd. Zřetelně se zdůrazňuje povaha a chování muže, který stojí v hierarchickém žebříčku domácnosti na prvním místě. Jeho zájmy jsou určující, a proto se všichni ostatní níže stojící členové domácnosti (tedy i manželka) musí jeho chování, rozhodnutím a povaze přizpůsobit. Jedná se o rozdělení rolí, které pokud se zachovává, funguje – o tom jsou přesvědčeni i kněží a kazatelé a v tomto duchu poučují (veřejně i soukromě) své farníky.

Rozvedení od stolu a lože představuje jen v krajním případě použitelnou možnost řešení. Je to nutné zlo, ze kterého, podle církevních autorit, plynou velká rizika pro další život rozvedených manželů. Je zde riziko ekonomického strádání, samoty, zanedbání výchovy dětí, smilstva, a konečně negativní dopad na sociální okolí - příbuzné, přátele, farnost. Bez povšimnutí nezůstává, že manželé mají tendenci se k sobě vracet, když se „*touha v nich po vzájemné pomoci a užívání práv manželských ozývá počne*“.⁶⁴⁶ Také po rozvodu se rodí děti a to všechno způsobuje pohoršení a uvádí obec ve zmatek.

Soudobí kazatelé jsou svědky nefungujících manželství ve svých farnostech a hledají příčiny tohoto problému. Jednou z příčin je i celková „*nenábožnost nynějšího věku*“, kterou

živa jako pohanka. Neboť ona, Velebný pane, celý čas do kostela nejde. A ostatně kdybych se na ni v něčem spolehnouti mohl. Neodtahoval bych holku nikdá od školy.“

Farář: „Nuže ale, kdybych tomu připustil, že na nesnázích... manželka Vaše dílem sama vinna jest, to však se od Vás ospravedlniti nedá, že ji bijete a trýzníte...“

Muž: „Velebný pane, musím se upřímně přiznati, že jsem příliš prchlý a nekdy v požívání nápoje nestřídmý. A v takovém stavu se člověk ani necítí.“

Farář: „Ale máte se, milý muži všeho vystříhati, což by vás do tohoto stavu přivést mohlo... nemáte každé slovo manželky své hned na vážky bráti, nemáte poctivost její v podezření bera, s dítětem svým zvláště se stravovati... Co se pak opíjení dotýče... již to by vás mělo pohnouti, že se tím vaše manželská spokojenost ruší a manželce vaší příčinu zavdává dokonce o rozvedení žádati. Jak smutný bude stav váš, kdyby to vskutku mezi vámi přijíti mělo? Co počnete, když na vás Bůh nemoc sešle nebo na Vaše děvče?... Jsem Vám tedy tou radou, abyste manželce své u přítomnosti mé svatě přislíbil, že chování své změníte.“

Muž: „Chci vaší rady uposlechnouti, Velebný pane, ačkoliv pochybuji, že by se mezi námi úplný pokoj uhostil, dokud s její dcerou pod jednou střechou budeme.“

Farář: „A což by se nedal najmout nějaký byt, v kterém byste oddělení od manželčina příbuzenstva přebývati mohli? Já myslím, že by vás nestál více, než co svému zeti platiti musíte.“

Muž: „I k tomu jsem svolný.“

Tamtéž, s. 64-67 (upraveno).

⁶⁴⁶ Tamtéž, s. 254.

kněží reflektují (navzdory všem zjevným projevům zbožnosti, poutím apod.) už během 1. poloviny 19. století.⁶⁴⁷ Jedná se o stížnosti, které s sebou přináší každá „doba“ tvrzením, že dřív bylo všechno lepší, lidé k sobě měli blíž, základní hodnoty, včetně víry v Boha, nikdo nezpochyboval, nebo se jedná o spravedlivou reflexi a 19. století s sebou skutečně přináší sekularizaci? Zdá se, že kazatelé ve větší míře zaznamenávají náboženskou vlažnost nebo lhostejnost, která se projevuje formálním přístupem ke svátostem. Situace je podle nich horší ve městech než na venkově, který je více méně chápán jako „nezkažený“. Navíc se lidé z venkova, na rozdíl od městských vrstev stále účastní poutí.⁶⁴⁸ Náboženský život, respektive aktivní účast na svátostech katolické církve, městských dělnických vrstev stále zůstává plný otazníků.

2.4.8 Muž, žena a kněz

I přes diskuse o prohlubující se sekularizaci během 19. století je viditelné, že alespoň někteří věřící stále ke svému životu potřebují osobní víru, vědomí sounáležitosti s náboženstvím a členství v katolické církvi, které s sebou nese řadu přijímaných rituálů. Řada věřících vyhledává římskokatolického kněze, který se těší důvěře především žen, ale také mužů. Katolické normativní prameny muže nevynechávají, i když je patrné, že hledají novou strategii, aby se z mužů nestávali formální katolíci nebo aby v horším případě zabránily jejich definitivnímu odchodu. Podle „drobnůstek z úřadu pastýřského“ je zřejmé, že obě pohlaví vyhledávají katolického kněze, protože potřebují poradit, povzbudit, vyslechnout v obtížných životních situacích. Věřící přicházejí i k povinným snoubeneckým zkouškám a ke zpovědi, což je také důležitou oblastí pastoračního působení.

Kněz se tak setkával ve zpovědnici i mimo ni s různými životními osudy. Jistě se nejednalo o ojedinělý případ, kdy o zápis do křestní matriky žádala matka, jejíž manžel je dlouhodobě mimo domov. Tak se v rámci „drobnůstek úřadu pastýřského“ představuje pastorační případ, kdy o křest dítěte žádá matka, jejíž manžel-voják byl hned tři dny po svatbě povolán ke svému pluku a už dva roky se nachází v cizině. Přes zjevnost prohřešku musí farář podle stávajících zákonů zapsat dítě jako manželské a nenechat se zviklat námitkami manželových přátel. Dokonce nesmí vzít v potaz ani eventuelní ženino doznání a už vůbec

⁶⁴⁷ Srov. ZEIDLER, Jarolím. Vychování mládeže, zvláštní pramen nenábožnosti nynějšího věku. In *ČKD*, 1834, s. 82-104.

⁶⁴⁸ Srov. HOLUBOVÁ, Markéta. Barokní rezidua v poutích 19. století. In *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003.

mu nepřísluší ptát se na původ dítěte! Jediný, kdo může vznést námitky proti otcovství, je sám manžel.⁶⁴⁹

Hříchy mívají různá pozadí - samotu, nezdrženlivost, vypočítavost, tíseň nebo nemožnost soužití legalizovat. Hříchy jsou páčány kvůli vidině ekonomického zajištění, kvůli neschopnosti zkrotit přirozené vášně. Škála pastoračních případů je pestrá jako život sám - žena žije a rodí děti z nelegitimního vztahu, vdaná nebo svobodná žena udržuje „poměr“ s příbuzným svého (budoucího) manžela nebo s budoucím manželem své sestry, manželka „opatří“ dědice svému impotentnímu manžel. Ve stísněné situaci pak vše vyjde najevo - umírající matka pěti dětí prosí zaopatřujícího kněze, jestli by mohla být s otcem svých dětí ještě oddána,⁶⁵⁰ snoubenci se před svatbou zpovídají ze svého „minulého“ života,⁶⁵¹ muž podezírá svou ženu z cizoložství.⁶⁵² V jiném případě jsme připomněli manželku, která porodila statkáři syna a manžel ho dokonce s nadšením přijal za svého, i když věděl, že není jeho otcem. Po smrti manžela se musí soudit s přáteli zesnulého o dědictví. To vše si opět vyslechne kněz – ať už ve zpovědi nebo mimo ni.⁶⁵³

Pro mnohé věřící je zpověď skutečně útočištěm, které chrání a osvobozuje: „*Když hlodající červ v porušeném svědomí dnem i nocí se ozývá, a ani v samotě, ani v společnosti, ani doma, ani v cizině pokoje nedá, když posléz k takovému nešťastníku klamný svět s lichou svou rozkoší prohodí: Zoufej, pro tebe není útěchy; míru a pokoje hledáš marně! – ke komu se nyní obrátí, ke komu se uteče bídník ten? Kdo mu v širokém světě pomoci může? – Zpovědník.*“⁶⁵⁴

Všechny případy svědčí o velké důvěře kajícníků ve věcnou úplnost vykonaných zpovědí i o autoritě, jaké se těšil kněz ve své farnosti. Lidé věřili, že kněz může napravit nejen je samotné, ale i jejich blízké nebo protivníky. Pastorační příručky nás informují o tom, že se kající často ve zpovědi nesoustředí na nápravu vlastních skutků, ale těch cizích a naléhají na zpovědníka, aby se stal prostředníkem.⁶⁵⁵ Běžně byl zpovědník žádán o urovnávání

⁶⁴⁹ Srov. Drobnůstky z ouřadu pastýřského. (Případ 1. Jak se zapíše do matriky křest dítěte, kteréž porodila žena po dvouleté nepřítomnosti manžele svého?). In *ČKD*, 1850, s. 100-104.

⁶⁵⁰ Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 1.). In *ČKD*, 1848, s. 88-89.

⁶⁵¹ Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 4.). In *ČKD*, 1848, s. 91.

⁶⁵² Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 1.). In *ČKD*, 1848, s. 61-64.

⁶⁵³ Srov. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 3.). In *ČKD*, 1848, s. 89-90.

⁶⁵⁴ Srov. ŘEHÁK, Antonín. Trojí těžký řad zpovědníkův. In *ČKD*, 1848, s. 3-4.

⁶⁵⁵ Srov. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, s. 585-586.

manželských sporů a žárlivých podezření. Tyto situace nemohl podceňovat, mohly se totiž stát podnětem k rozvratu manželství.⁶⁵⁶

Zbožnost, která zavazuje k dodržování morálních závazků, má tedy své hranice, kterou určují pro historika nehmatatelné lidské vášně ovlivňující konkrétní činy. Ženy tyto hranice vědomě překračují a jejich činy bývají motivovány různě - ve snaze zajistit si hmotnou existenci, získat sociální status vdané ženy, legitimovat děti z předchozích svazků. To bývá také hlavní příčinou nárůstu smíšených a civilních sňatků, do kterých vstupují především ženy katoličky provdávající se za evangelíky nebo židy (bohužel není tento fenomén zatím zmapován). Pro římskokatolickou církev je to samozřejmě vážný prohřešek a situace bývá o to komplikovanější, že ženy se často necítí jako odpadlé od katolické víry a dožadují se přístupu ke svátostem nebo jiným svátostným úkonům církve (křest dítěte, úvod šestinedělek). Farář se pak na jedné straně dostává do osobních sporů s farníky (či spíše s farnicemi) a na druhé straně je nucen porušit církevní nařízení. V každém případě jsou to opravdu ve velké míře ženy, se kterými přichází farář do styku při výkonu své pastorační práce a jejichž „zbožnost“ (morálku, životní postoje) má možnost formovat.

O mužích mluví katolická normativní literatura méně, i když nároky (desatero) jsou stejné. V modlitebních knihách je větší pozornost věnována ženám, ale několik modliteb pro muže, které známe, se snaží najít specifika mužské spirituality – stručnost, jasnost, snahu najít přímý a „nekomplikovaný“ vztah k Bohu bez zbytečných slov. Podobně má kněz vést muže i ve zpovědi. V době před uzavřením manželství se muži nejčastěji prohřešují v rámci šestého přikázání. V rámci manželského soužití se mužů dotýká několik rizik – alkoholismus, špatné zacházení s manželkou, absence péče o rodinu. Kněz má na muže zapůsobit hlavně ve zpovědi, ale taková příležitost se nemusí vyskytnout. Pokud už dochází k rozvratu manželství v důsledku špatného chování muže a kněz je osloven, aby se k záležitosti vyjádřil, snaží se oba manžele usmířit. Je povinen manžela nabádat, aby svého nevhodného chování zanechal. Obecně se ale soudilo, že větší úspěšnost má pastorece žen. Ženy mají ke knězi větší důvěru, přichází častěji k zpovědi. Při konfliktech má ustoupit žena, to je obecný názor, který propagovali také kněží a prosazovali ho v pastoračních rozhovorech. Žena má být ta, která svým vlastním neúnavným plněním všech povinností přivede muže zpět na správnou cestu.

⁶⁵⁶ Srov. ŠPACHTA, Dominik. Rozvedení manželů od stolu a lože. In *ČKD*, 1842, s. 259.

ZÁVĚR

Tématem této práce je manželství, víra a role pohlaví v „dlouhém“ 19. století v Čechách a na Moravě pohledem normativních pramenů katolické provenience. Celou první polovinu práce zabírá výklad o pramenech – modlitebních knihách, periodicích, pastoračních a zповědních příručkách. Tyto prameny nejsou příliš představeny v sekundární literatuře a navíc byly zatím vnímány buď jako literární prameny či jako určité artefakty našich kulturních dějin (modlitební knihy) nebo jako specializovaná teologická literatura (pastorační příručky). Využít je k dějinám každodennosti, hledat v nich konstrukt manželství, genderovou problematiku či soudobý pohled na praktickou katolickou víru, mělo být nosnou ideou této práce. Záměrem bylo také dát přednost původním domácím pracem před překladovou literaturou, aby pokud možno výrazněji vynikla situace katolické církve v Čechách a problémy, které zde potkávaly kněze i jejich věřící.

Největší pozornost jsem věnovala modlitebním knihám, které byly využity zejména pro konstrukt výchovy svobodných dívek a mladých mužů před manželstvím. Mnohé z modlitebních knih, které jsem použila, by zasloužily samostatný výzkum, protože jsou zajímavé vlastní strukturou obsahu i zaměřením jednotlivých modliteb. Modlitební knihy se badatelům počátku 21. století pomalu ztrácí z dohledu, což si jistě nezaslouží. Navíc řada specializovaných modlitebních knih pro různé profese by mohla nabídnout další rozšíření výzkumu. Modlitební knihy, které jsem pro tuto práci využila, mě zaujaly natolik, že jsem se rozhodla jim věnovat místo v rámci příloh. Zaměřila jsem se na obsahy vybraných modlitebních knih, aby bylo patrné, jakým způsobem se modlitební kniha během „dlouhého“ 19. století změnila. Je to jen stručný nástin, jakým směrem by se mohl další výzkum ubírat. Podobně to platí pro druhou část příloh, kde jsou zařazeny tabulky modliteb. Samozřejmě se jedná jen o určitý výběr, ale díky tomu je patrné, jak velký prostor věnovaly modlitební knihy ženám.

I přesto, že jsem rozboru pramenů věnovala celou první polovinu práce, musím konstatovat, že všechny typy pramenů vybízí stále k dalšímu výzkumu. Přehled zповědních a pastoračních příruček není kompletní, nabízí se srovnání s podobnou literaturou v němčině. Zejména zповědní příručky a fenomén zповědi jako takový, by zasloužily pevnější zakotvení pomocí dalších teologických disciplín (církevního práva). Nabízí se také otázka, jestli je zповěď nějakým způsobem reflektována v egodokumentech (např. korespondenci).

V druhé části práce se snad podařilo vystihnout v základním nástinu vztahy mezi mužem a ženou, jak je vidí římskokatolická církev, nebo ještě lépe, jak je vidí vybraní zástupci katolické církve - kněží, kteří jsou přímo zodpovědní za pastorační věřících. Soustředila jsem se na pastorační snoubenců, tj. na přípravu na manželství, na pastorační manželů a v rámci toho zejména na zpověď jako významný prostředek pastorační, kterému jsem cíleně chtěla věnovat co nejvíce pozornosti. V rámci svátosti smíření jsem věnovala pozornost zpovědi žen a zpovědi mužů, které považuji za nejužší zobrazená témata, která jsou v těsném sejití s pramenem – zpovědními příručkami. Konkrétnější obrysy dostal také náhled katolické církve na šesté přikázání. Ukázalo se, že ačkoli jsou v teoretické rovině její nároky přísné, věřící jednají jinak a zpovědní praxe o tom jasně vypovídá. Hodnocení kněze pak odpovídá realitě. Ve skutečnosti existovala velká míra „tolerance“ k předmanželským stykům, dá-li se to takto formulovat. Hlavní motivací kněží není kárat, ale otcovsky se o věřící starat a laskavým způsobem je přivádět na pravou cestu. Interakce kněze a věřících se ukázala jako klíčový fenomén pro studium každodennosti věřících v rámci katolické církve. To byl důvod, proč jsem se věnovala tématu pastorační teologie a z toho vyplývajícím nárokům na kněze (např. úřad zpovědníka). Pro pochopení celé pastorační situace považuji pasáže týkající se kněží jako důležité, ne-li nezbytné.

Na druhou stranu působení kněze jako státního úředníka nebylo, kvůli kusým informacím, možné z těchto pramenů kvalitně rekonstruovat. Nebylo to sice cílem práce, ale ukázalo se, že působení kněze jako zastupitele státu je s pastorační skutečně velmi úzce propojeno. Vyskytla se ale celá řada dalších dílčích problémů, které jsem cíleně odsunula na další výzkum. Především se jedná o širokou oblast kanonického práva a jeho fungování v praxi. Tato problematika je skutečně velmi složitá, ukázalo se, že soudobí autoři si samotní nejsou výkladem jisti. Jak již bylo mnohokrát řečeno, tato práce se snažila nahlédnout na manželství pohledem normativních (literárních), částečně teologických pramenů, nikoli pohledem práva. V tomto bodě bych ale viděla největší perspektivu dalšího výzkumu manželských záležitostí v rámci civilních a později opět církevních soudů (rozluky, konvalidace manželství), dále podrobnější výzkum fungování dispensí v praxi. Nejasná je i otázka fungování smíšených a civilních manželství, které z pramenů použitých pro tuto práci nebylo možné dostatečně rekonstruovat.

Snaha vyznat se v neobvyklých pramenech a snaha najít v nich nový pohled na manželství optikou kněze, konfrontovat ideály a pastorační praxi mě vedla k těsnému

sepjetí s pramenem. Což vedlo k rozhodnutí, že jsem se i v první části práce, která je věnována pramenům, snažila vystihnout celkovou „atmosféru“ zvoleného pramene. Snažila jsem se uvést konkrétní příklady, aby hned od počátku bylo zřejmé, proč mě tyto konkrétní prameny zaujaly. Kapitola o pramenech a vlastní druhá část práce „Vztahy mezi mužem a ženou ve struktuře římskokatolické církve“ od sebe nejsou striktně odděleny. Určité interpretace se dostaly hned do kapitol o pramenech, na druhou stranu speciálně téma modlitebních knih, modliteb a jejich výklad, se mnohokrát objevil i v kapitole o výchově dívek a o výchově mužů. V rámci další práce s textem disertace by bylo vhodné tento výklad striktněji usměrnit. Na druhé straně mě právě rozbor modlitebních knih pomohl hledat genderové aspekty výchovy, respektive pastorační. Díky hledání jednotlivých modliteb nebo výchovných pasáží jsem mohla lépe zdůraznit rozdíly, jaké kladla katolická církev mezi obě pohlaví. Úkol ženy a úkol muže před manželstvím, v manželství, v rodině je jasně daný. Zároveň jsme mohli vidět, jaká riziková chování jsou s jednotlivým pohlavím spojována. Na „špatné vlastnosti“ upozorňují kněží už v modlitebních knihách. Následně se o nich zmiňují při snoubeneckých zkouškách, kde ale kněz samozřejmě upozorňuje na manželské povinnosti všeho druhu a výklad zaměřuje zvlášť na nevěstu a zvlášť na ženicha. Nakonec se všechny aspekty znovu objevují u svátosti smíření. Při zpovědi je rozlišování pohlaví u kajícího nejen doporučeno, ale přímo nutné. A viděli jsme, jakým způsobem měl kněz rozlišovat zpověď ženy a zpověď muže.

Při interpretaci pramenů jsem se snažila najít témata, která se co nejvíce dotýkají každodenního života běžného věřícího. Prameny samozřejmě hovoří svým vlastním dobovým jazykem. V tomto případě je celé bádání o to komplikovanější, že se ocitáme na úzce specializovaném poli pastorační teologie či dokonce církevního práva. Snažila jsem se tedy nechat prameny promluvit jejich vlastním jazykem, který mnohdy mnohem lépe vystihuje danou situaci. Jazyk teologie je, podle mého názoru, velmi zajímavý a proto je velmi žádoucí nechat ho „svobodně zaznít“. Navíc spojení dějin každodennosti, církevních dějin respektive v tomto případě dějin jedné teologické disciplíny - pastorační teologie, může být pro historický výzkum velmi obohacující.

Myslím, že záměr představit manželství, víru a roli pohlaví pohledem katolické církve v 19. století, se mi podařilo v základním nástinu dostatečně naplnit. Zároveň vyvstala celá řada nových otázek, nových směrů bádání, což jen potvrzuje široký záběr zvoleného tématu. Cílem práce bylo zaměřit se na prameny, které vyšly česky, ale je jisté, že další perspektiva

výzkumu by měla zahrnout související odbornou dobovou literaturu v němčině, hledat užší spojení s dalšími teologickými disciplínami a také doplnění dalšími typy pramenů katolické provenience nebo již zmíněnými prameny osobní povahy.

PŘÍLOHY

OBSAHY MODLITEBNÍCH KNIH

Ke kapitole „Modlitební knihy“ se přímo nabízela možnost prezentovat obsahy vybraných modlitebních knih. Přednost jsem dala zejména těm, které byly pro „dlouhé“ 19. století typické (*Nebeklíče* a další modlitební knihy tzv. barokního typu).⁶⁵⁷ Prostor byl věnován i některým méně typickým modlitebním knihám, protože se jejich obsah jako celek jevil jako zajímavý, případně reprezentují konec 19. století.⁶⁵⁸

Editace jednotlivých obsahů není jednotná, protože rozsah obsahů jednotlivých modlitebních knih se od sebe velmi liší, některé by vydaly až na několik stran. Pokud by byly všechny kompletně přepsány, rozsah přílohy by neúměrně narostl. Proto jsem se rozhodla poskytnout kompletní obsah u jednoho z *Nebeklíčů*,⁶⁵⁹ jako typického zástupce všech modlitebních knih. Další kompletní obsahy jsou také u modlitebních knih, jejichž rozsah není tak velký. V ostatních případech jsem byla nucena zachovat hlavní kapitoly a v jednotlivých kapitolách jsem pak ponechala tematické celky modliteb a dále už jen jejich počet. Jsou uvedeny v hranatých závorkách, podobně jako několik drobných poznámek (doplnění slova, případně další informace o kalendářích světců apod.).

Vždy jsem chtěla zdůraznit kapitolu modliteb pro „zvláštní příležitosti“, tj. modliteb pro jednotlivé stavy. Z těchto kapitol jsou modlitby vypsány kompletně i v případě zkráceného obsahu. Ve všech případech (výjimku tvoří pouze *Zlatý nebeklíč*) jsou podle obsahů uváděny i strany.

Osm modlitebních knih, které jsou v příloze k dispozici, tvoří jakýsi průřez „dlouhým“ 19. stoletím a jsou seřazeny chronologicky.

⁶⁵⁷ *Nebeklíč neb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání a potěšení pobožného ženského pohlaví*. Jindřichův Hradec, 1810; *Zlatý Nebeklíč*. Litomyšl, 1833; *Pět červených korálů... pro osobu ženskou*. Jindřichův Hradec, 1849.

⁶⁵⁸ JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi*. Praha, 1813; PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženskou*. Praha, 1822; z ECKARTSHAUSENU, Karel. *Bůh jest nejčistší láska*. Jindřichův Hradec, b. d. (1. pol. 19. století); HAUBER, Johann Michal. *Domácí poklad bohabojné rodiny*. Praha, 1860; BRODSKÝ ZAHRADNÍK, Bohumil. *V kříži vítězství. Modlitební kniha pro paní a dívky*. Praha, 1889.

⁶⁵⁹ *Nebeklíč neb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání a potěšení pobožného ženského pohlaví*. Jindřichův Hradec, 1810.

Nebeklič neb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání a potěšení pobožného ženského pohlaví. Jindřichův Hradec, 1810, asi 765 stran.

Obsah

Představuje se velmi užitečné naučení	2
Mínění před jedním každým dobrým skutkem	7

Díl první

Modlitba ranní k nejsvětější Trojici	9
Poroučení se nejsvětější Trojici Božské	12
K rodičce Boží Marii Panně	13
Modlitba	
k angelu strážci	14
k svatým patronům	15
k obětování své čistoty	15
ranní, vdané osoby	16
na postní den	18
nedělní neb sváteční	19
každodenní	22
k nejsvětější Trojici	22
k Pánu Ježíši	22
k ukřižovanému Pánu Ježíši	23
k Panně Marii	24
k tvým svatým patronům	25
za duchovní a tělesné přátele	26
za zemřelé přátele	27
večerní	27
k rodičce Boží	30
k angelu strážci	31
k svatým patronům	32
za duše v očistci	32
večerní, vdané osoby	34
když se do lože kladeš	34

Díl druhý

Pozdravení svých patronů téhož chrámu	56
Modlitby při mši svaté od listu 39 až do	93

Díl třetí

Nešpory za mrtvé od listu 9 až do listu	71
---	----

Díl čtvrtý

Modlitby před i po zpovědi k Bohu Otci	72
Zkroušení modlitba k Duchu svatému	78
Modlitby před zpovědí	80
k Pánu Ježíši	82
Obětování sebe samé pro každodenní nedban. [?]	83
Modlitba ku Kristu Panu	87
Žádost k svatým	88
Skroušenost	89

Předsevzetí	90
Modlitby po zpovědi	91

Díl pátý

Modlitba před přijímáním	100
k Pánu Ježíši	106
po přijímání	111

Díl šestý

Když se velebná svátost do stánků zavírá	127
Modlitba když velebná svátost na procesí se nese, která se i jiným časem modlí	127
Modlitba před velebnou svátostí oltářní, když se vůbec vystavuje	147
Letanye o velebné svátosti oltářní	153

Díl sedmý

Pět nábožných žalmů k nejsvětější Trojici od listu 16 až do	171
Te deum laudamus	171
Letanye o nejsvětější Trojici	178

Díl osmý

Modlitba ku Kristu Pánu	178
Děkování Pánu Kristu	182
Žádost Kristu Pánu sloužiti	182
Srdečná láska ku Kristu Pánu	184
Srdečné vzdychání ku Kristu Pánu	186
Sedm krátkých pronikajících modliteb	187
Bolestné vzdychání k Pánu Ježíši	190
Letanye o jménu Ježíše	182

Díl devátý

Modlitba	
k umučení Krista Pána [195]	
při počátku křížové cesty	195
ke cti smrtedlných mdlob Krista	199
ke cti bičování Pána Ježíše	202
ke korunování Pána Krista	204
ke cti představení Pána Ježíše	206
ke cti a slávě nesení kříže	207
Hrob Kalvárie sedm modliteb obsah	208 až 222
Pobožnost k sedmerému krve vylití	
Krista Pána proti sedmi hlavním hříchům	224
Pobožnost k pěti ranám Krista Pána	227
Pobožnost k sedmi slovům Pána Ježíše	230
Pobožnost k P. Ježíši za šťastnou smrt	231
Obětování umučení Páně	233
Představení Pána Ježíše Bohu otci	234
Důvěrnost k umučení Páně	236
Důvěrnost k krvi Pána Ježíše	239
Letanye o umučení Páně	241
Obětování v zármutku	245

Díl desátý

Hodinky k božské prozřetelnosti	246
Letanye k božské prozřetelnosti	246
Hodinky k Panně Marii	251
Modlitba po hodinkách	246
Hodinky k Panně Marie v adventu	316
Pozdravení Panny Marie	328
Modlitby k nejsladšímu jménu Marie	329
Důvěrná prosba před obrazem P. Marie	331
Modlitba před obrazem Panny Marie, na kterém Pána Ježíše v klíně chová	334
Modlitba před obrazem P. Marie	337
Krátká modlitba před bolestným obrazem P. Marie	
Modlitba k rodiče Boží v zármutku sv. Bernarda	
Jiná svatého Bernarda	343
Srdečné vzdychání k Panně Marii	344
Prosba za obdržení jisté milosti	347
Modlitba za šťastnou smrt	350
Letanye lauretanská	352
Letanye k bolestné rodiče Boží	355
Obětování v zármutku	357
Jiné obětování	358
Poroučení se některému svatému	359

Díl jedenáctý

Modlitby k rozličným svatým

Modlitba na svátek sv. Apoštola	360
k sv. Janu křtiteli	362
k sv. Janu evangelistovi	363
k sv. Josefu	365
k sv. Šebestiánu proti moru	364
k sv. Rochu proti moru	366
k sv. otci Františku	366
k sv. Františku Xavery	368
Hodinky o svatým Janu Nepomuckým	369
Chválozpěv svatého Jana Nepomuckého	369
Pobožnost k S. Janu N. po devět střed	369
Letanye k sv. Janu Nepomuckému	386
Outerní devíti d. pobožnost k sv. Anton. P.	
Tři modlitby k sv. Ant. po devět outerků	388
Modlitba k sv. Antonínu Paduánskému za nalezení ztracených věcí	389
Modlitba k sv. Antonínu při mši svaté	396
po pozdvihování	396
před přijímáním	398
Pobožné poroučení sv. Antonínu dobrého přítele přes pole jdoucího	401
Letanye k sv. Antonínu Paduánskému	403
Devítidenní pobožnost k sv. Josefu	405
Začátek devítidenní pobožnosti	406
Modlitba, která se po devět dní říkati má	406
Letanye k sv. Josefu	409
Zavírka této pobožnosti, která se na devátý den říkati má	411
Každodenní pobožnost k sv. Josefu	414

Outerní pobožnost k sv. Anně	415
Každodenní modlitba k sv. Anně	416
Sedm radostí sv. Anny	417
Modlitba k P. Marii za šťastný porod	418
k sv. Mářímagdaleně	419
k sv. P. Barboře	410
k sv. P. Apoll. prot bolesti zubů	422
k sv. P. Kateřině	422
na slavnost některého svatého	423
každodenní k některému svatému	-

Díl dvanáctý

Modlitby na všechny vejroční svátky	425
na všechny svátky P. Marie	430
Adventní při rorate	434
Zavěnění Pána Ježíše v životě matky, jenž v čas adventní na každý den říkati se má	
Modlitba k těhotné Panně Marii	[?]
na den početí P. Marie	
o početí P. Marie na celý rok	449
Modlitba na den sv. Tomáše	457
při jitřní Božího narození	458
na den narození syna Božího	458
na vánoční den	458
za odpuštění hříchu před jesličkami Páně	459
Pozdravení Pána Ježíše v Jesličkách	461
Navštívení Pána Ježíše, jenž od vánoc až do hromnic začasty se říkati má	465
Modlitba na nový rok	466
Obětování vylité krve Krysta Pána	470
Modlitba na tři Krále	472
na den očišťování Panny Marie	477
při svěcení svic na hromnice	480
na den sv. Matěje apoštola	485
Modlitba na den popelce	485
postního času	489
při miserere	494
na den sv. Josefa	499
na den zvěstování P. Marie	500
na květnou neděli při rozdávání posvěcených ratolestí	504
Píseň, která se dnes při procesí zpívá	507
Modlitba na zelený čtvrtek	509
Modlitba na zelený čtvrtek, když po mši svaté velebná svátost do hrobu se nese	512
Na zelený čtvrtek odpoledne, při navštívení velebné svátosti takto v každým chrámě Božím se modlí	
Modlitba v noci před velkým pátkem	517

času každodenně říkati mají	681
[Nábožné] modlitby k dítěti P. Ježíši	
za šťastný porod a dítek vychování	692
Pobožnost k trojímu okamžení Marie P.	
za radostné okamžení při porodu	694

Pobožná modlitba za ženu	
k porodu pracující	
Troje zdrávas královno za ženu	
k porodu pracující	701
Poděkování za šťastný porod	703
Modlitba po křtu dítěte	703
Modlitba k svatému, jehožto	
jméno dítě na křtu svatým	
dostalo při ovvodu	711
Obětování dítěte	715

Díl patnáctý

Přihotovení se k šťastné smrti	716
Duchovní kšaft	728
Smlouva nemocnému před smrtí užiteč.	733
Devět protestací aneb odporu proti	
obzvláštnímu devaterému pokušení	
při posledním skonání	734
Patero omdlení Pána Ježíše Krista	739
Obětování	745
Troje smrtedlné omdlení Panny Marie	746
Následují modlitby pro nemocné	759
Pobožné vzdychání nemocného člověka	751
Modlitba za předešlé zdraví	752
Prosba Kristu P. za šťastnou smrt	754
Žádost za posílnění smrtedlných ouzkostí	
Vzdychání k Panně Marii před smrtí	758
Hrdinské odevzdání Boží každého nemocné	
Pobožná vzdychání, které umírajíc, říkati	760

Díl šestnáctý

Hodinky za mrtvé	765
Korunka Krista Pána za mrtvé	[?]
Mocná modlitba za vysvobození	
duše z očiště	
Letanye za mrtvé	[?]

Obsah

Ranní pobožnost	1
Ranní dobrá předsevzetí	4
Víra, naděje a láska, s dobrým předsevzetím	-
Ranní modlitba v neděli a ve svátek	5
Průpovědi z úst Ježíšových	-
a z listů svatých Apoštolů, na svátky	7
Průpovědi na jiné dni	8
Při práci	9
Před jídlem a po jídle	10
Když se zvoní k klekání	11
Když bijí hodiny	-
Když jsi pochybil	12
V čas pokušení	-
Když ti něco obzvláštně těžké přichází	-
Večerní Pobožnost	13
Když v noci procítíš, aneb nemůžeš spát	15
Ještě jedno neb druhé k pamatování	-
Jak máš neděli, a zasvěcené svátky trávit	16
Jak se má slovo Boží slyšeti	18
Modlitba když nemůžeš do kostela jíti	21
O kratochvilkách	22
Pobožnost mešní. Co mše svatá jest	-
a jak přítomní býti máme	24
Pobožnost mešní s výkladem,	-
co kněz u oltáře činí	30
O svatém požehnání	42
Litanie k Pánu Ježíši, při Mši svaté a před	-
nejsvětější Svátostí Oltářní k modlení	-
Víra, naděje, láska, žel a lítost	-
a dobrý oumysl	45
Potřebné připomenutí o slyšení mše svaté	50
Pobožná rozjímání na neděle a svátky	-
Boží všemohoucnost, modrost a dobrota	52
V uzřetedlnost a řízení Boží	55
Bůh jest všudypřítomný	58
Bůh jest svatý a spravedlivý	59
Bůh jest milosrdný	-
Poznání Boha, ze zjevení	60
Vzývání Boha	62
Děkčinění za Boží dobrodiní	65
Litanie o Božských dokonalostech	67
Ježíš Kristus	71
Přijítí Ježíše Krista na svět,	-
obzvláštně v adventu k rozjímání	-
Pozdravení Andělské	75
Navštívení Marie	76
Narození Ježíše Krista	77
Na slavnost svatých Tří králů,	-
aneb zjevení Páně	81
Očišťování Panny Marie	-
aneb svátek hromnic	82
Vzdělavatedlná myšlení	83
Ježíš jde s rodiči svými do Jeruzaléma	84
Spasitedlná naučení	85
Ježíš jest živ v tichosti a soukromí	-

v domě svých rodičů	86
Potěšitedlná a užitečná naučení	-
pro křesťany zprosného stavu	87
Ježíš křtěný od Jana	88
Ježíš jde na poušť. Rada a potěšení těm,	-
jenž trpí pokušení	89
Ježíš se vyjevuje veřejně	-
jako spasitel lidský	91
Ježíš káže na hoře	92
Ježíš učí v podobenstvích	96
Křesťan musí božské učení	-
Ježíše Krista dobře poznati	98
Krátký obsah celého křesťanského	-
učení mravů	99
Ježíš nejdokonalejší příklad ctnosti	108
Ježíš ve svém utrpení	112
Pobožné přemyslování na křížové cestě	-
při obyčejných zastávkách	132
Ježíš vstal z mrtvých, rozjímání	-
a modlitba v čas velikonoční	146
O svátostech	147
Ježíš Kristus vstoupí na nebesa	148
Křesťanská naděje	150
Seslání Ducha svatého. Na den letnic	152
Modlitba za Ducha svatého	153
O svátosti biřmování	155
Na slavnost nejsvětější Trojice.	-
O křtu svatém	156
Na hod Božího těla	158
Při navštívení nejsvětější Svátosti Oltářní	-
Svátek posvěcení chrámu	159
Dobrý křesťan	161
O pravé křesťanské ctnosti	163
Prostředky k dojití pravé ctnosti	164
Modlitba za ctnost křesťanskou	165
O pravé pobožnosti	166
Modlitba za pravou pobožnost	168
O dobrém mínění	169
O znamení svatého kříže	171
O modlitbě	172
Kterak sám sobě modlitbu udělati můžeš	-
Modlitba k poučení, jak se modliti máme	174
Proč se nerádi modlíme?	176
Jak se máme modliti, Boha zač prosíme	177
O křesťanské přímlově	181
Obyčejné modlitby s výkladem	184
Nejlepší a nejužitečnější způsob	-
modlení růžence	197
Modlitba církevní po svatém růženci	203
Pravá a užitečná pocta	-
Panny Marie a Svatých	204
Modlitba ke cti nejblahoslavenější	-
Panny Marie	205
Litanie k uctění a následování	-
Panny Marie	207
Modlitba	-
ke cti svatého Josefa	210
ke cti svaté matky Anny	211
na den některého sv. Apoštola	213
ke cti některého sv. Mučedníka	214

Užitečná a potěšitelná modlitba		o nejsvětějším jménu Ježíšovu	331
ke cti všech svatých	216	o všech Svatých	340
O svatých andělech	217	loretánská	360
Modlitba	218		
Křesťanská láska k ubohým		Knížka domácích. Co se má o tak nazvaných	
dušem v očistci	219	domácích prostředcích držeti	370
Křesťanská myšlení na hřbitově		Jak se můžeme před tak nazvanými čarami	
aneb před kostnicí	222	zachrániti	371
Příprava k dobré smrti	224	Při dobytčím pádu	372
O svátosti pokání	228	Aby oheň nevyšel	-
O odpustcích	241	Jak se soudům, mnohým nepřátelstvím	
Pobožnost k sv. Přijímání	243	a tisícovým mrzutostem vyhnouti můžeš	373
Naučení a napomenutí		Nebud' lakomý, však také ne marnotratný	374
pro obzvláštní stav	248	Umění dlouho živu býti	375
Zardělost se studu	252	O velikém užitku a užívání octa	378
Modlitba ctnostného mládence	253	Rozličné líky, které všude k dostání jsou	
Zvláštní napomenutí pannám,		a málo stojí	379
kteráž se i ctnostným ženám		Bolení zubů	379
hoditi mohou	255	Oči se zkazí a zemdlí	-
Modlitba ctnostné panny	257	Proti kašli	380
Naučení synům a dcerám	260	Proti červu v prstu	-
Naučení čeládce	261	Proti oznobení	-
Modlitba křesťanské čeládky	263	Spáleniny	381
Věrný a pobožný pacholek	264	Co se má o obyčejí mnohých lidí držeti,	
Dobrá a pobožná děvečka	265	kteří jednou neb dvakrát za rok si dávají	
O vstoupení do stavu manželského.		pouštet žilou, neb líků užívají	-
Pro svobodné osoby i manželi	-	Knížka pro nemocné. Když cítíš,	
Naučení, kterýž křesťanští manželé		že ti není dobře	-
jak náleží často a dobře povážiti mají	267	Když skutečně stůněš	382
Vychovávání dítek	270	Jak se zachovati při červené nemoci,	
Modlitba křesťanských manželů	273	aneb běhavce	383
Naučení hospodářům a hospodyním	274	O neštovicích a osutinách	384
Potěšení souženým	276	Proti otrávení	385
Litanie o božské prozřetelnosti	277	Co se má při nakažlivých	
Modlitba v soužení, jehož sami vinni jsme	280	nemocích zachovati	-
Modlitba a spasitelné myšlenky když		O nemocnici	385
nepřáteli máme, pronásledování neb		Co se tkne osob, kteréž kolem	
pomlouvání jsme	281	nemocného jsou	-
Modlitba v truchlivých časích aneb		Duchovní pomoc	387
v obzvláštních příhodách nešťastných	283	Naučení jak se nemocný modliti má	-
Modlitba za Boží požehnání		Prvé než se nemoc tuze zmůže	388
zemských požitků	286	Jak se umírajícímu v nepřítomnosti kněze	
Modlitba v čas bouřky	288	přimlouvati má	389
Modlitba po bouřce	289	Při patření na obraz ukřižovaného	393
Co se má při bouřce pozorovati	290		
Te Deum Laudamus	292		
Píseň před kázáním a po kázání	294		
Píseň při Mši svaté	296		
Píseň vánoční	309		
Píseň v čas postu	313		
Zpěv velikonoční	315		
Píseň o svatém duše	319		
při mši za mrtvé	321		
na slavnosti Panny Marie	323		
ke cti sv. Jana Nepomuckého	327		

Obyčejné tři litanie církevní s přiloženým
vysvětlením pro rozmnožení kostelní i domácí
pobožnosti a sice
Litanie

**z Eckartshausenu, Karel. *Bůh jest nejčistší láska.*
Jindřichův Hradec, b. d. (1. pol. 19. století).
asi 163 stran.**

Obsah

Modlitba na úsvitě	3
Modlitby při Mši svaté	7
Modlitby před svatou zpovědí	27
Za osvícení při zpytování svědomí	28
Lehké a rozumné poukázání k zpytování svědomí	29
Lítost	31
Předsevzetí k polepšení	33
Modlitba po zpovědi	33
Modlitba před přijímáním	34
Poklona	36
Po přijímání	37
Modlitba před slyšením slova Božího	38
Po slyšení slova Božího	40
Modlitba za přítele a dobrodince	42
Modlitba za všecky v Pánu zemřelé	44
Poděkování za nesmrtnost duše	46
Modlitba hospodáře	48
Modlitba manžela	50
Modlitba manželky	54
Modlitba rodičů za dítky	55
Modlitba v rozličném soužení neb v zármutku	57
Modlitba v čas bouřky	58
Vzbuzení mysle v čas hromobití	60
Modlitba večerní	61
Rozjímání smrti a modlitba	68
Litanie o prozřetelnosti Božské	73
Modlitba	76
Litanie o nejsvětějším jménu Pána Ježíše	77
Padesátý žalm	81
Modlitba svatého Augustýna v čas všeobecných důležitostí	82
Společné modlitby	85
Cvičení Božských Ctností	88

Modlitby s vroucím rozjímáním lásky Boží

Citedlnost bytnosti	92
Pozdvižení srdce k svému Stvořiteli	95
Bůh jest láska	101
Bázeň Boží	104
Důvěrnost v Boha ve všech těžkostech a souženích	108
Modlitba za nepřáteli	111
Modlitba za vítězství nad smilstvem a jeho náruživostmi	112
Modlitba na den narození	114
Modlitba k blahoslavení Panně Marii	116
Litanie Loretánská	119
Společné modlitby	122
Modlitba k svatému Josefu	126
Modlitba k svatě Anně	127
Modlitba k svatému Janu Nepomuckému	129

Modlitba k svatému Angelu Strážci	131
Modlitba k svatě Panně Barboře	132
Modlitba za duše v očistci	134
Litanie o všech Svatých	135
Žalm 69.	141
Modlitba	143
Modlitba za Pána země	145
Modlitba za všeobecné potřeby veškerého křesťanstva	146
Píseň ke mši svaté	149
Jiná při mši svaté	154
Při požehnání	157
Píseň adventní	158
Píseň vánoční	159
Na den nového roku	161
Na den svatých třech Králů	162
Píseň postní	163

PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženskou*. Praha, 1822, asi 304 stran.

Obsah

První oddělení

Všeobecné modlitby pro každou ženskou

I. *Ranní pobožnost* 11
Ranní zpytování sebe samé 21

II. *Křesťanské ranní rozjímání, na každý den v měsíci zřízené* 25

- 1) O cíli a ustanovení našeho živobytí 27
- 2) O dobrodiní našeho náboženství 30
- 3) O povinnosti, že máme v Boha věřiti 31
- 4) O povinnosti, že máme v Boha doufati a důvěřovati 33
- 5) O povinnosti, že máme Boha milovati 35
- 6) O povinnosti, že máme bližního milovati 37
- 7) O péči pro spasení duše 39
- 8) O nábožnosti a vykonávání jí při ženském pohlaví 41
- 9) O spokojenosti se stavem svým 43
- 10) O vzdělání ženské dle stavu jejího 45
- 11) O péči pro zdraví své 50
- 12) O přílišné pečlivosti o krásu svou 53
- 13) O dobrém užívání času 56
- 14) O společném obcování s jinými 58
- 15) O pracovitosti 62
- 16) O domácnosti 65
- 17) O povážlivosti 68
- 18) O studu a nevinnosti 71
- 19) O dobrotivosti a citlivosti srdce 73
- 20) O dobročinnosti 76
- 21) O pravdomluvnosti a upřímnosti 79
- 22) O trpělivosti a protivných příhodách 82
- 23) O žádosti cti a dobrého jména pohlaví ženského 84
- 24) O volení přítelkyň 87
- 25) O pejšě a dychtění po přednosti 92
- 26) O modě a marnotratnosti 96
- 27) O lakomosti a skouposti 100
- 28) O poklepávání a pomlouvání 103
- 29) O pobožnůstkářství a pověrečnosti 106
- 30) O čtení knih 111
- 31) O vychovávání dítek 112

III. *Pobožnost při mši svaté* 117

- Přede mší svatou 119
Při začátku mše svaté 121
Mešní modlitby ?
Po mši svaté 133
Písně při mši 134

IV. *Pobožnost při zpovědi a při přijímání* 142

- Připravující modlitba před svatou zpovědí 143
Před zpytováním svědomí 145
Zpytování svědomí pro ženskou 147
Po zpytování svědomí 151
Ouplné litování hříchů
a prosba o odpuštění jich 155
Díkučinění po vykonané zpovědi 159
Jiné, s obnoveným dobrým předsevzetím 160
Modlitba před přijímáním 162
Po přijímání 165

V. *Pobožnost při odpoledním neb jiném příležitostném navštívení kostela* 167

- Velebení nejsvětější svátosti oltární 168
Mezi požehnáním nejsvětější svátosti 173
Modlitba před kázáním neb před cvičením 174
Po kázání neb cvičení -
Všeobecná modlitba za sebe a za veškeré křesťanstvo 175
Modlitba ve všeobecném soužení 179

Rozmlouvání s Bohem v obzvláštní časy

- 1) V adventě 181
- 2) O vánocích 184
- 3) O novém roce 185
- 4) V postě 188
- 5) O velkonocích 190
- 6) O slavnosti na nebe vstoupené Krista 191
- 7) O svatodušních svátcích 192
- 8) Na den svaté trojice 193
- 9) Na každou slavnost Marie 195
- 10) Pobožné pozdravení Marie 196
- 11) Modlitba sv. Bernarda k nejsvětější Panně -
- 12) V pamětní den každého svatého 197
- 13) Na některé zvláštní slavnosti Svatých 199

Některé zvláštní modlitby pro všechny časy 208

VI. *Večerní pobožnost* 217

- Zpytování sebe samé u večere 225

Druhé oddělení

Zvláštní modlitby pro některé případnosti a okoličnosti ženských

I. *Modlitby pro děvčata* 231

- Modlitba o poslušnost rodičům a představeným 233
O pilnost a učenlivost 234
O dobré laskavé srdce k bližním 236
O náklonnost k pracovitosti 237
Za rodiče, učitele, dobrodince 238
Za bratry a sestry 239

Modlitba před školou	240
Po škole	-
II. Modlitby pro panny	241
Modlitba o nevinnost a čistotu srdce	242
O nábožnost a bohabojnost	244
O mravopočestnost a tichost	247
O příčinlivost v povinnostech života	249
O moudrost a prozřetelnost při vstupování v stav manželský	251
V čas tělesné mdloby neb churavosti	253
Po smrti rodičů	255
III. Modlitby pro manželky	258
Modlitba o požehnání v manželství	259
O pilnost a věrnost ve vykonávání manželských povinností	262
O manželskou svornost a stálost lásky manželovy	264
O blaženost manželovu	266
V trpkostech stavu manželského	267
IV. Modlitby pro matky	271
Modlitba o požehnání pro své dívky	272
V čas těhotnosti	274
Po porodu	277
V nemoci některého dítěte	279
Po jeho uzdravení	280
Modlitba za dítě, které z domácího vychování do světa vstupuje	282
Při smrti některého dítěte	283
V. Modlitby pro vdovy	286
Modlitba o potěšení v stavu vdovském	287
Za zemřelého manžela	289
Při nastávajícím novém zasnoubení	291
VI. Modlitby pro hospodyně	294
Modlitba o moudré vedení hospodářství	295
O požehnání pro hospodářství	297
Za čeledíny	298
VII. Modlitby pro služebné osoby	300
Modlitba o horlivost v službě, o věcnost a pilnost v plnění služebných povinností	301
Za Pány	303
Modlitba před a po práci	304

Obsah

Tabulka proměňujících se svátků od lét 1833
až do roku 1849
V následujícím kalendáři...
[Kalendář svatých]

Díl první

Pobožnost ranní a večerní
[30 pobožností] 1
Modlitby při službách Božích 29
Modlitby před sv. zpovědi 67
Modlitby po zpovědi
[Chybí strany]

Díl čtvrtý

Pobožnost k svatému přijímání 81

Díl pátý

Pobožnost k svátosti posledního
pomazání 101

Díl šestý

Pobožnost k nedělím, k slavnostem
a svátkům celého roku 115

Díl sedmý

Pobožnost k Panně Marii 205
Modlitba sv. Bernarda
Jiná sv. Augustýna [2 modlitby]
Litanie loretánská [2 modlitby] 209
Pět žalmů ke cti a chvále Marie Panny 215

Díl osmý

Modlitby k Svatým a Vyvoleným Božím,
dle pořádku v roce připadajícím. 227

Díl devátý

**Modlitby v rozličných obecných
potřebách 275**

V čas nebezpečné bouřky
V čas přílišné bouřky
Jiná
Modlitba v čas sucha za déšť
V čas hladu a drahoty
Za ourodu zemskou
V čas moru a rozličných nemocí
Za odvrácení pádu dobytka
Modlitba v čas války
Za obecné potřeby

V čas zármutku a soužení
Modlitba v čas nemoci
Modlitba za osvícení mysle
Modlitby v rozličném stavu 292

Modlitba za všeliký čas lidský, která
se každého času říkati může
Modlitba rodičů za dítky
Modlitba dítek za rodiče
Modlitba vdovy
Modlitba nevěsty
Modlitba manželů za živnost
Modlitba vdovy
Modlitba syrotků
Modlitba za nepřátele
Modlitba těhotné ženy
Modlitba ženy při ouvodu
Citové k důvěrnosti k Bohu

Díl desátý

Modlitba v čas nemoci, kteréžto
nemocný se modlití, aneb
od jiného si předmodlívati dáti může 311

Díl jedenáctý

Pobožnost v nižto se vynacházejí
modlitby za všechny zemřelé.
Hodinky za mrtvé. 333

Díl dvanáctý

Písně 353

Pět červených korálů... pro osobu ženskou.
Jindřichův Hradec, 1849, 190 stran.
(Přesný opis podle rejstříku.)

Obsah

Modlitby ranní	13
Modlitby večerní	23
Modlitby při mši svaté	29
Pět červených korálů	62
Sedm modliteb o ouzkosti Krista Pána	65
Litanie o nejsladšímu Jménu Ježíš	75
Modlitby před zpovědí	84
Modlitby po zpovědi	100
Modlitby před přijímáním	102
Modlitby po přijímání	107

Modlitby na obzvláštní veřejné svátky

Na den nového roku	116
O svátcích velikonočních	118
Na den Božího vstoupení	119
Na svátky svatodušní	120
Za sedm darů ducha svatého	122
Na den nejsvětější Trojice	124
Na den Těla Božího	125
Na den Porcinkule	130
Na den svatého angela strážce	131
Na den všech Svatých	133
Litanie o všech Svatých s modlitbami	144
Na den dušiček	145
Na den svaté patronky	150
Na den některého svatého apoštola	151
Na svátky vánoční	152
Litanie Loretánská	155

Modlitby k některým Svatým

K svatým čtrnácti pomocníkům	160
K svatému Josefu	161
K svatému Václavu	162
K svatému Janu Nepomuckému	163
K svaté Anně	164
K svaté Panně Barboře	166
K svaté Panně Kateřině	167
K svaté Maři Magdaléně	167

Modlitby v čas všeliké potřeby

Modlitba za pěkný čas	169
Modlitba za déšť	170
Modlitba v čas bouřky	171
Modlitba nemocného	173
Veřejné vyznání víry nemocného člověka	
Pobožní vzdychání umírajícího člověka	
Modlitba, když již duše z těla vyšla	177
Když se zvoní umíráčkem	178
Modlitba za zemřelé rodiče	179
Za bratry, sestry, příbuzné a dobrodince v Pánu zesnulé	180

Duchovní písně

Píseň při mši svaté	181
Před kázáním	184
Po kázání	185
Při požehnání	186
Píseň adventní	186
Píseň vánoční	188
Píseň velikonoční	189

Písně duchovní k veřejným službám Božím

[Přívazek, nestránkováno.]

Obsah

Předmluva	1
Co slove modlití se	
Kdo nás učí modlití se	
Modlitba, co navedení, kterak se modlití přísluší	
Moc a užitek modlitby	
Modlitba k poučení, oč prositi máme	7

Oddělení první

Každodenní pobožnosti

Ranní pobožnost [5 modliteb]	9
Společná ranní modlitba bohobojné rodiny [6 modliteb]	-
Kratičké modlitby a povzdechy [18 modliteb]	18
Křesťanské hodiny [12 modliteb]	-
Rozjímání na každý den v týhodnu [7 modliteb]	28
Nábožné vzývání Ježíše Krista na každý den v měsíci	-
Poučení o mši svaté [2 modlitby]	40
Mše domácí [5 modliteb]	52
Večerní pobožnost [3 modlitby]	56
Společná večerní modlitba bohobojné rodiny	-

Oddělení druhé

Pobožnosti nedělní

O svěcení nedělí a svátků [8 modliteb]	61
Žalm 109. Proroctví Davidovo o Mesiáši a jeho království [4 modlitby]	75
Církevní zpěv: Mocný světa Stvořiteli [1 modlitba]	-
Prozpěvy mariánské: Slavná Matko Spasitele (Alma) [3 modlitby]	79

Oddělení třetí

Pobožnost k sv. zpovědi a k sv. přijímání

První kající pobožnost [11 modliteb]	82
Druhá kající pobožnost [11 modliteb]	99
První pobožnost k sv. přijímání [7 modliteb]	-
Druhá pobožnost k sv. přijímání [14 modliteb]	116
Odpolední pobožnost v den svatého přijímání [5 modliteb]	143
Poučení o dostiučinění za hříchy a o odpustcích [2 modlitby]	147

Oddělení čtvrté

Pobožnosti adventní a vánoční

I.Doba adventní [12 modliteb]	152
II.Doba vánoční [44 modliteb]	172

Oddělení páté

Pobožnosti svatopostní

Úvod [5 modliteb]	224
Odpolední pobožnost na neděle postní [8 modliteb]	-
Církevní rozjímání na každý den v postě o utrpení a smrti	
Pána našeho Ježíše Krista [45 modliteb]	253
Večerní hodinky [6 modliteb]	289
Na veliký pátek [3 modlitby]	295
Pobožnost před Božím hrobem [6 modliteb]	305
Na bílou sobotu	314
Při sv. obřadech [5 modliteb]	315
K slavnosti vzkříšení Páně [3 modlitby]	323

Oddělení šesté

Pobožnosti velikonoční

Na hod Boží velikonoční. [2 modlitby]	328
Hodinky v posvátný čas velikonoční [6 modliteb]	-
V pondělí velikonoční [6 modliteb]	-
V křížové dny [2 modlitby]	349
Na slavnost na vstoupení Páně	362
Hodinky na den Božího vstoupení [6 modliteb]	367
Na neděli šestou po velikonoci	-

Oddělení sedmé

Pobožnosti svatodušní

Na hod Boží svatodušní (ke mši svaté)	376
Hodinky v posvátný čas svatodušní [5 modliteb]	381
Na slavnost nejsvětější Trojice	-
Hodinky na všechny neděle od svatodušních svátků až do adventu [66 modliteb]	-

Oddělení osmé

Pobožnosti na svátky nejblahoslavenější Rodičky Boží, Marie Panny

Připomenutí	479
-------------	-----

Poručení se do mocné ochrany Panny Marie

Modlitba ranní	
Modlitba večerní	
Pobožnost ke mši sv. na slavnosti Mariánské	
Hodinky na slavnosti Mariánské [5 modliteb]	490

Na slavnosti neposkvrněného početí

Panny Marie [3 modlitby]	499
Na den zasnoubení Panny Marie	502
Na slavnost očišťování Panny Marie [3 modlitby]	503

Na slavnost zvěstování Panny Marie [4 modlitby]	507	21. Modlitba nádenice	719
Na den bolestné Matky Boží	519	22. Modlitba osoby bohaté	-
Pobožnost mešní [2 modlitby]	-	23. Modlitba osoby chudé	720
Na slavnost navštívení Panny Marie [3 modlitby]	528	24. Modlitba vdovy [10 dalších modliteb]	721
Na den Panny Marie Karmelské [2 modlitby]	533	<i>II.Pobožnosti obecné</i>	
Na den Matky Boží sněžné [2 modlitby]	535	[33 modliteb]	729
Na slavnost na nebe vzetí Panny Marie [3 modlitby]	537		
Na slavnost narození Panny Marie [3 modlitby]	542	<u>Oddělení jedenácté</u>	
Na slavnost jména Panny Marie [3 modlitby]	546	Pobožnosti pro trpící a nemocné	
Na slavnost růžence Panny Marie [3 modlitby]	549	<i>I.Pobožnosti pro trpící</i>	
Na den obětování Panny Marie [3 modlitby]	553	[15 modliteb]	763
Na slavnost Srdce Panny Marie [4 modlitby]	556	<i>II.Pobožnosti pro nemocné, umírající, jakož i pro přátele, těšitele a opatrovníky jejich</i>	
		[53 modliteb]	781
Pobožnost Mariánská na všechny dny měsíce máje		<u>Oddělení dvanácté</u>	
Žalmy Mariánské	583	Pobožnosti za zemřelé	
		[19 modliteb]	826
<u>Oddělení deváté</u>			
Pobožnosti na svátky andělů, svatých i světic Božích dle pořádku roku církevního. [121 modliteb]	590		
<u>Oddělení desáté</u>			
Pobožnosti v zvláštních a v obecných záležitostech a potřebách			
<i>I. Pobožnosti zvláštní.</i>	704		
1. Vzbuzení Božských ctností	-		
2. Modlitba děvčete za sebe samo	705		
3. Modlitba děvčete za rodiče	706		
4. Modlitba panny	-		
5. Modlitba v den narozenin	708		
6. Obnovení slibu křestního	709		
7. Modlitba v den jmenin	710		
8. Modlitba o obnovení milosti, při svátosti sv. biřmování dosažené	-		
9. Modlitba při volení stavu	711		
10. Modlitba zasnoubené panny	712		
11. Modlitba nevěsty před sňatkem	-		
12. Modlitba nevěsty po oddavkách	713		
13. Modlitba za novomanžely	714		
14. Modlitba ženy v pozeňnaném stavu	715		
15. Modlitba matky v šestinedělí	-		
16. Modlitba matky při ovodu	716		
17. Modlitba matky za dívky	-		
18. Požehnání, jež matka dítkám svým uděliti může	718		
19. Modlitba hospodyně	-		
20. Modlitba služebné	-		

**BRODSKÝ ZAHRADNÍK, Bohumil. V kříži
vítězství. Modlitební kniha pro paní a dívky.
Praha, 1889, asi 280 stran.**

Obsah

Modlitba ranní	5
Na počátku práce	7
Při mši svaté	8
Po mši svaté	29

Při odpoledních službách Božích

Při příchodu do chrámu	31
Litanie k Pánu Ježíši	33

Křížová cesta

Příprava [I.-IV. Zastavení, 14 modliteb]	39
Závěrek pobožnosti křížové cesty	67
Litanie k Panně Marii	69
Modlitba sv. Bernarda k Panně Marii	75
Modlitba při odchodu z chrámu Páně	77
Modlitba večerní	78

Modlitby příležitostné

Příprava a modlitby ke sv. zpovědi	81
Malé zrcadlo zpovědní	86
Vzbuzení lítosti	93
Vzbuzení pravého úmyslu	96
Před sv. zpovědí	98
Po svaté zpovědi	101
Dostiučinění	103
Před sv. přijímáním	105
Po sv. přijímání	108
Modlitba sv. Ignáce	110
Obnovení křestního slibu	111
Vzbuzení božských ctností	113
Modlitba odpustková	117
V době velikého pokušení ke hříchu	119
Modlitba v nemoci	121
Modlitba za živé rodiče	123
Modlitba za mrtvé rodiče	124
Před sňatkem	125
Modlitba za dívky	127
Modlitba v den jmenin	129
Modlitba v den narozenin	130
Modlitba za rodnou zemi	132
Modlitba sv. růžence s krátkými rozjímáními	134
Růženec radostný	136
Růženec bolestný	141
Růženec slavný	147
Desátek za duše v očistci	153
Modlitba závěreční sv. růžence	154
Litanie na den všech svatých, v den sv. Marka, křížové dny a v potřebách obecných	156
Modlitba po práci	171

Modlitby v rozličných dnech a dobách roku církve

V čase adventním	172
V čase vánočním	174
V den zjevení Páně	175
V době postní	176
Ve svatém týhodnu	178
V čase velikonočním	180
V době svatodušní	182
Ve svátky sv. apoštolů	184
Na svátky mučovníků Páně	185

Na svátky vyznavačů a poustevníků Páně

Na svátky sv. panen	188
Modlitba na konec roku	189
Na počátku občanského roku	191
Modlitba za pokoj	192

Některé písně

Písně adventní

Ejhle, Hospodin přijde	195
Rosu dejte oblakové	195
Z nebe posel vychází	199

Písně vánoční

Narodil se Kristus Pán	202
Nesem vám noviny, poslouvejte	204
Chťíc, aby spal, tak zpívala	207

Písně postní

Dokonáno jest, smrt' plesá	210
Již jsem dost pracoval	213
Svatý kříži tebe ctíme	218

Píseň velikonoční

Vstal' jest této chvíle	220
-------------------------	-----

Píseň svatodušní

Duch Svatý z nebe sestupuje	222
-----------------------------	-----

Písně ke mši svaté

Bože, před Tvou velebností	227
Zde v skroušenosti padáme	232
Tvůrce mocný nebes, země	237

Píseň o jménu Pána Ježíše

Mé jsi potěšení, můj Ježíši	241
-----------------------------	-----

Písně Mariánské

Tisíckrát pozdravujem Tebe	248
Vzpomeň ó královno milá	249

Před kázáním

Otče náš, milý Pane	253
---------------------	-----

Po kázání

Pochválen budiž Pán, Bůh náš

Písně k požehnání

Zvěstuj těla vznešeného	255
Poklekní na kolena	257
Na kolena padejme	259
Skrytý Bože, my se ti klaníme	260
Pro Tvé svaté drahé rány	261

K sv. Václavu

Svatý Václave	262
---------------	-----

K sv. Vojtěchu

Slavme biskupa Pražského	265
--------------------------	-----

K sv. Janu Nepomuckému

Světú křesťanskému dala	267
-------------------------	-----

K sv. Ludmile

Vzešla vlasti v bludu noci	270
----------------------------	-----

Staročeská

Hospodine, pomiluj ny	273
-----------------------	-----

Píseň při mši sv. zádušní

Z hlubokosti svých těžkostí	274
-----------------------------	-----

Po mši sv. zádušní

Odpočíte v pokoji, po boji	277
----------------------------	-----

Hymna císařská

Zachovej nám, Hospodine	278
-------------------------	-----

TABULKY MODLITEB

Následující dvě tabulky přináší přehled různých modliteb určených ženám, mužům nebo jsou označeny jako modlitby společné. Společné modlitby mohli využívat oba manželé, případně manželé jako hospodáři. Najdeme také modlitby pro celou rodinu a několik příkladů pro svobodné obou pohlaví (mladé muže a panny). Modlitby sledují úmysl dobrého výběru životního partnera, naplnění manželství a manželských povinností (např. věrnost) či prosperitu hospodářství. Modlitby pro ženy jednoznačně sledují specificky ženský životní cyklus (panenství, svatba, těhotenství, porod, úvod matky, role ženy jako manželky a hospodyně, role ženy jako vdovy). Nejvýraznější charakteristikou modliteb pro muže je zaměření na profesi (zaměstnání) nebo na odvrácení špatných vlastností, které jsou mužům přisuzovány. Životní cyklus není u modliteb pro muže preferován tak silně jako u modliteb pro ženy.

Tabulky jsou rozděleny datem vydání modlitebních knih. Rok 1850 byl zvolen čistě formálně kvůli přehlednosti. Výzkum modlitebních knih zatím nepokročil tak daleko, aby bylo nutné prosazovat jakoukoli periodizaci. Nicméně **Tabulka modliteb č. 1** obsahuje modlitby, jejichž původ může sahát hluboko do 18. století. Naproti tomu **Tabulka modliteb č. 2** představuje modlitby, které ve většině pochází z původních českých modlitebních knih vzniklých v 2. polovině 19. století.

Tabulka modliteb č. 1 – Modlitební knihy vydané do roku 1850

společné modlitby	ženy	muži
<ul style="list-style-type: none"> • vstoupení do stavu manželského, pro svobodné osoby i manžely ⁴ • modlitba manželů ³ • modlitba křesťanských manželů ⁴ • modlitba manželů, jenž se na veřejný den jejich svatby říkati má ¹ • modlitba manželů za každodenní obživení ^{1,3} • modlitba manželů za živnost ^{1,2,3,9} • každodenní modlitba manželů k sv. Joachimu a k sv. Anně ^{1,3} • potěšitelná a užitečná naučení pro křesťany sprostného stavu ⁴ • naučení, kterýž křesťanští manželé jak náleží často a dobře povážiti mají ⁴ • naučení hospodářům a hospodyním ⁴ • povinnosti osob v stav manželský vstoupit majících (a modlitba) ¹⁰ • jiný příklad o volení stránky manželské (a modlitba) ¹⁰ • manželé nemají se opouštět až do smrti (a modlitba) ¹⁰ • manželé mají sobě být věrni (a modlitba) ¹⁰ • jiný příklad manželské věrnosti (a modlitba) ¹⁰ • manželé mají mezi sebou zachovávat lásku a svornost (a modlitba) ¹⁰ • jiný příklad manželské lásky a svornosti (a modlitba) • jak se mají k sobě chovati manželé neplodní (a modlitba) ¹⁰ 	<ul style="list-style-type: none"> • modlitba za vyvolení nějakého stavu ¹ • modlitba panny, která v světě čistotu Bohu zaslíbila ^{1,3} • modlitba k obětování své čistoty ¹ • modlitba panny ² • modlitba světské panny ^{1,3} • zvláštní napomenutí pannám, kteráž se i ctnostným ženám hoditi mohou ⁴ • modlitba ctnostné panny ⁴ • dobrá a pobožná děvečka ⁴ • modlitba nevěsty ^{1,2,3,9} • modlitba nevěsty, která se jak před tak v den svatby říkati může ¹ • modlitba k Panně Marii za šťastný porod ¹ • modlitba k těhotné Panně Marii ¹ • modlitba těhotné ženy, kterou když plod v svém životě ucítí aspoň jednou za měsíc říkati má ¹ • modlitba těhotné ženy ^{2,3,9} • modlitba jiná těhotné ženy ² • modlitba k svaté panně Markytě za šťastný porod těhotných žen ³ • tři krátké a velmi mocné modlitby za šťastný porod, které se polovic času každodenně říkati mají ¹ • tři pobožné modlitby k Dítěti P. Ježíši za šťastný porod a dítěte vychování ¹ • pobožnost k trojímu okamžení k Marie P. za radostné okamžení při porodu ¹ • modlitba k ukřižovanému Kristu Pánu za šťastný porod ¹ • pobožná modlitba za ženu k porodu pracující ¹ • modlitba ženy ku porodu se chystající ⁵ 	<ul style="list-style-type: none"> • modlitba ctnostného mládence ⁴ • věrný a pobožný pacholek ⁴ • modlitba ženichova ⁵ • pěkné naučení pro ženichy a modlitba ženichů ¹⁰ • modlitba manžela ⁸ • modlitba hospodáře ⁸ • poctivý kupec (a modlitba) ¹⁰ • křesťanský řemeslník (a modlitba) ¹⁰ • dobrý voják (a modlitba) ¹⁰ • náležitý sedlák (a modlitba) ¹⁰ • bohobojný zahradník (a modlitba) ¹⁰ • bohobojný pastýř stáda (a modlitba) ¹⁰

společné modlitby	ženy	muži
	<ul style="list-style-type: none"> • troje zdrávas královno za ženu k porodu pracující¹ • poděkování za šťastný porod¹ • modlitba po křtu dítěte¹ • modlitba k svatému, jehož jméno dítě na křtu svatým dostalo při ouvodu¹ • modlitba ženy při ouvodu^{2,5,9} • obětování dítěte¹ • rozjímání o povolání ženy⁶ • o spokojenosti se stavem svým⁷ • o vzdělání ženské dle stavu jejího⁷ • o žádosti cti a dobrého jména pohlaví ženského⁷ • modlitba ranní, vdané osoby^{1,3} • modlitba večerní, vdané osoby^{1,3} • modlitba manželky^{1,3,8} • modlitba křesťanské hospodyně⁶ • modlitba vdovy^{1,2,3,9} • jak mají obcovat vdovy (a modlitba)¹⁰ 	

Index k tabulce č. 1

1. *Nebeklič neb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání a potěšení pobožného ženského pohlaví.* Jindřichův Hradec, 1810.
2. *Malý zlatý nebeklič obsahující pobožné modlitby křesťanskokatolického náboženství... pro osobu ženskou.* Jindřichův Hradec, 1796.
3. *Celý nebeklič aneb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené... k obzvláštnímu užívání pobožného ženského pohlaví.* Jindřichův Hradec, 1835.
4. JAJŠ, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi.* Praha,
5. KERNER, Josef. *Cvičení pro ženichy a nevěsty, s přídavkem pro rodiče, jimž dítka brzo umírají.* Hradec Králové, 1825.
6. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha aneb kniha modlitební pro nábožné pohlaví ženské.* Hradec Králové, 1827.
7. PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské.* Praha, 1822. Pro tabulku byl zvolen jen určitý výběr rozjímání jako ukázka, modlitební kniha obsahuje nadstandardní množství modliteb pro ženy (viz přílohy).
8. z ECKARTSHAUSENU, Karel. *Bůh jest nejčistší láska.* Jindřichův Hradec, b. d. (1. pol. 19. století).
9. *Zlatý Nebeklič.* Litomyšl, 1833.
10. POLÁŠEK, František. *Příkladové aneb křesťanské mravní učení v příkladech: Na každý den v roce.* Brno, 1807-1808 (První a druhý díl). Jedná se o krátká rozjímání s modlitbou, autor preferuje rozjímání pro muže (podle řemesel), i když je kniha určena oběma pohlavím.

Tabulka č. 2 – Modlitební knihy vydané po roce 1850

společné modlitby	ženy	muži
<ul style="list-style-type: none"> • modlitba panice a panny ³ • modlitba za novomanžely ¹⁰ • modlitby manželů ¹¹ • modlitba manželů za živnost ^{4,5} • modlitba ranní společná pro celou rodinu ⁸ • společná ranní/večerní modlitba bohabojné rodiny ¹⁰ 	<ul style="list-style-type: none"> • modlitba děvčete za sebe samo ¹⁰ • modlitba panny ^{5,8,10} • o čem panna rozjímá má ⁷ • kdy a jak dlouho denně panna rozjímá má ⁷ • čtení křesťanské panny ⁷ • způsob slibu panenského ⁷ • zrcadlo ctností pro panny ⁷ • jak se pozná povolání k stavu panenskému ⁷ • ranní modlitba panny ⁷ • modlitba před volbou stavu ^{1,8,1} • modlitba zasnoubené panny ¹⁰ • modlitba nevěsty před sňatkem ¹⁰ • modlitba před sňatkem ² • modlitba nevěsty ^{1,4,5,8} • modlitba nevěsty po oddavkách ¹⁰ • modlitba ženy v požehnaném stavu ¹⁰ • modlitba za těhotné ženy ^{4,5} • modlitby těhotné ženy ¹¹ • modlitba matky v šestinedělí ¹⁰ • modlitba ženy při ovvodu ^{4,5,10} • modlitby matky při úvodu po porodu ¹¹ • modlitba matky ¹ • úvod matky ¹ • modlitba za rodiče ^{1,2} • modlitba za děti ¹ • modlitba hříšnice před nejsv. Svátostí oltářní ⁵ • modlitba ranní matky a domácí hospodyně-dcery-sloužky ⁸ • mateřské požehnání ⁸ • povinnostech manželek k svým manželům ⁹ • o ctnostech domácí paní ⁹ • o dobrém i pohoršlivém příkladu ⁹ • o pokušeních ⁹ • o pomluvách ⁹ 	<ul style="list-style-type: none"> • o smilstvu ⁶ • o volení stavu ⁶ • o známostech ⁶ • o lehkomyšlnosti a rozpustilosti ⁶ • o vyraženích ⁶ • o obžerství ⁶ • o některých pobožnostech křesťanského jinocha ⁶ • modlitba k sv. Aloisovi ^{6,12}

společné modlitby	ženy	muži
	<ul style="list-style-type: none"> • modlitba rodičů za dítě¹⁰ • modlitba hospodyně¹⁰ • modlitba služebné¹⁰ • modlitba osoby bohaté¹⁰ • modlitba osoby chudé¹⁰ • modlitba vdovy^{3,4,5,8,10} 	

Index k tabulce č. 2

1. DVOŘÁK, Xaver. *Útěcha srdce. Modlitby pro vzdělané paní a dívky české*. Praha, 1902.
2. BRODSKÝ ZAHRADNÍK, Bohumil. *V kříži vítězství. Modlitební kniha pro paní a dívky*. Praha, 1889.
3. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*. Praha, 1874 (1875), páté vydání.
4. *Poloviční nebeklíč obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženstva... pro osobu ženskou*. Jindřichův Hradec, 1862.
5. *Pravý zlatý nebeklíč: Úplné modlitby křesťanského katolického náboženstva*. Jindřichův Hradec, b. d. (2. polovina 19. století).
6. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské jinochy. Upomínka na svatou misi*. Vídeň, 1858.
7. LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna: Úplná rozjímavá a modlitební kniha*. Frýdek, 1899 (třetí vydání). Pro tabulku byl zvolen jen určitý výběr modliteb a rozjímání.
8. ŠRŮTEK, Josef A. *Hauberovy modlitby pro vzdělané paní a panny*. Hradec Králové, 1864.
9. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské manželky. Upomínka na svatou misi*. Vídeň, 1865, třetí vydání.
10. HAUBER, Johann Michael. *Domácí poklad bohabojné rodiny*. Praha, 1860.
11. ŘEHÁK, Karel Lev. *Myrtový věnec, jež snoubencům i manželům na památku uvil*. Th. Dr. Karel Lev Řehák, farář v Podolí u Prahy. Praha, 1890.
12. PELIKOVSKÝ, P. *Dvou svatých sester Gertrudy a Mechtildy modlitby*. Praha, b. d. (2. polovina 19. století). Jedna z mála genderově nevyhraněných modlitebních knih určená oběma pohlavím, modlitby určené ženám (těhotenství, porod atd.) chybí.

SEZNAM ZKRATEK

V textu i v poznámkovém aparátu bylo použito několik zkratk či zkrácených názvů. Jedná se především o názvy dobových periodik nebo sekundární literatury. Zkratky jsou vysvětleny v textu nebo jsou považovány za známé. Pro přehlednost je sestaven stručný seznam.

Bibliografie TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby I-V*. Praha, 1918-1923.

ČČH *Český časopis historický*

ČKD *Časopis pro katolické duchovenstvo (nebo Časopis katolického duchovenstva)*

ČMM *Časopis Matice moravské*

HD *Historická demografie*

Kuděj *Kuděj: časopis pro kulturní dějiny*

Poznámka:

V textu jsou použity zkratky jednotlivých knih Starého a Nového zákona tak, jak je běžně používá současná biblistika. Zkratky jsou dostupné v např. českém ekumenickém překladu: *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih). Český ekumenický překlad*. Praha, 1993.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Seznamy jsou řazeny abecedně nebo podle kontextu.

A. PRAMENY

A.a DOBOVÁ PERIODIKA

I. Anežka:

1. Co Anežka soudí o tanci. In *Anežka*, 1904, s. 49-51.
2. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny. In *Anežka*, 1885, s. 312-315.
3. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny: Pokračování. In *Anežka*, 1885, s. 337-342.
4. HEJTMÁNEK, J. Denní pořádek křesťanské panny: Odpočinek a zotavení. In *Anežka*, 1885, s. 376-381.
5. Hovorna strýce Tomáše. In *Anežka*, 1904, s. 228.
6. JIRÁSEK, L.V. Upřímné slovo katolickým dívkám. In *Anežka*, 1897, s. 212-215.
7. K., J. Jaké přítelkyně voliti máme. In *Anežka*, 1888, s. 283-289.
8. KOUTSKÝ, Karel. Pro Panny: O kořalce. In *Anežka*, 1885, s. 245-248.
9. K svatě Filumeně. In *Anežka*, 1880, s. 246.
10. Ku slavnosti svatě Filumeny. *Anežka*, 1892, s. 236-239.
11. List staré panny panně mladé. In *Anežka*, 1880, s. 277-280.
12. M., H. Květomluva pro křesťanské panny. In *Anežka*, 1898, s. 116-119.
13. Modlitba. In *Anežka*, 1885, s. 350.
14. Na Hostýně. In *Anežka*, 1885, s. 212.
15. Na Velehrad In *Anežka*, 1885, s. 24.
16. Nechoďme do velkých měst na službu. In *Anežka*, 1880, s. 280-283.
17. Některá slova o známostech (zvláště po čas masopustní). In *Anežka*, 1882, s. 54-57.
18. Nesnáze starších dívek. In *Anežka*, 1890, s. 262-263.
19. Oslava jubilejní slavnosti Velehradské In *Anežka*, 1885, s. 90.
20. První panenské P. Pokora. In *Anežka*, 1879, s. 153-162.
21. Druhé panenské P. Pobožnost. In *Anežka*, 1879, s. 177-186.
22. Třetí panenské P. Počestnost. In *Anežka*, 1879, s. 228-238.
23. Čtvrté panenské P. Pracovitost. In *Anežka*, 1879, s. 257-265.

24. Páté panenské P. Přívětivost. In *Anežka*, 1879, s.289-294.
25. Šesté panenské P. Pěknost nebo-li krása. In *Anežka*, 1879, s. 337-345.
26. Sedmé panenské P. Peněžitost. In *Anežka*, 1879, s. 372-381.
27. Růženec o nejsv. Srdci Páně In *Anežka*, 1879, s. 186nn.
28. Služky ve Vídni. In *Anežka*, 1885, s. 4-6.
29. Stanovy spolku panenského v Nezamyslicích. In *Anežka*, 1879, s. 100-101.

II. Blahověst:

1. Drobnůstky ze života pastýřského. In *Blahověst*, 1856, s. 56-59.
2. Nebojte se zpovědi. In *Blahověst*, 1855, s. 260-263.
3. Nešťastná manželstva. In *Blahověst*, 1855, s. 263-269.
4. Seznam předplatitelů. In *Blahověst*, 1857, nestránkováno.
5. Z deníku kaplana. In *Blahověst*, 1865, s. 101.

III. Časopis pro katolické duchovenstvo (Časopis katolického duchovenstva):

1. BOROVIČKA, Klement. Úřední sloh církevní. In *ČKD*, 1887, s. 440-441, recenze.
2. BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. In *ČKD*, 1886, s. 10-14, 92-104.
3. ČALLA, Jan Nepomuk. Slovo o zdrženlivosti. In *ČKD*, 1846, s. 113-128.
4. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena*. Praha, 1888. In *ČKD*, 1888, s. 183, recenze.
5. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1846, s. 65-91, 265-277, 487-515, 631-653.
6. DOLEŽAL, Emanuel. O zkužbách snoubců. In *ČKD*, 1847, s. 253-261.
7. DOLEŽAL, Emanuel. Vychování dívčí nemá zanedbáno býti. In *ČKD*, 1844, s. 353-373.
8. Drobnůstky z ouřadu pastýřského. (Případ 1. Jak se zapíše do matriky křest dítěte, kteréž porodila žena po dvouleté nepřítomnosti manžele svého?). In *ČKD*, 1850, s.100-104.
9. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 1.). In *ČKD*, 1848, s. 61-64.
10. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 3.). In *ČKD*, 1848, s. 69-70.
11. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 1.). In *ČKD*, 1848, s. 88-89.
12. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 3.). In *ČKD*, 1848, s. 89-90.

13. Drobnůstky ze života pastýřského (případ 4.). In *ČKD*, 1848, s. 91.
14. Drobnůstky ze života pastýřského (odpověď 1.). In *ČKD*, 1848, s. 92-95.
15. HAŠEK, František. Katolická misionární knížka. Praha, 1887. In *ČKD*, 1887, s. 505-506, recenze.
16. HOFFMANN, Antonín. Misie světského kněžstva: Příspěvek k oslavě Spasitelově na sklonku století. In *ČKD*, 1900, s. 40-47, 107-114.
17. J. B. Error circa virginitatem sponsae. In *ČKD*, 1873, s. 61-64.
18. J. B. Impotentia physica. In *ČKD*, 1890, s. 496.
19. K., V. Opětování prohlášek manželských: Dotaz. In *ČKD*, 1889, s. 173-174.
20. Katolické modlitební knížky z Berlína. In *ČKD* 1860, s. 144-145.
21. KUPKA, Jiří. První rozmluva se snoubenci. In *ČKD*, 1861, s. 181-189.
22. KUPKA, Jiří. Ohlášky manželské a promíjení jich. In *ČKD*, 1862, s. 169-179.
23. LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna: Úplná rozjímavá a modlitební kniha*. Praha, 1885. In *ČKD*, 1886, s. 314-315, recenze.
24. MACHNÍK, Václav. Cvičení snoubenců. In *ČKD*, 1861, s. 253-269.
25. MOKRÝ, Vojtěch. O církevních zákonech z stran manželství, jak by se jich plnění usnadnilo, a rozličným nesnázem předešlo. In *ČKD*, 1850, s. 114-130.
26. Manželské dítě z neplatného svazku manželského. In *ČKD*, 1882, s. 570.
27. Návěští pp. spisovatelům. In *ČKD*, 1833, s. V-VI.
28. NEPOMUK, Jan Sedlák. Sňatek při hrozícím nebezpečství smrti za okolností zvláště spletitých. In *ČKD*, 1900, s. 143-149.
29. NOVÁK, František. Quomodo agendum confesario cum pollucionariis. In *ČKD*, 1888, s. 129-138.
30. Opětování prohlášek manželských. In *ČKD*, 1889, s. 173-174.
31. PAZDERKA, Josef. Rozvod od stolu a lože. In *ČKD*, 1887, s. 165-172, 213-220, 270-284.
32. PECHÁČEK, Gabriel. Zpovědnice. In *ČKD*, 1897, s. 245-246, recenze Antonína Vřešťála.
33. PĚŠINA, Václav. Katolický kancionál k vzdělání a roznění skutečné veřejné i domácí pobožnosti: Od Tomáše Fryčaje, faráře v Obřanech blíž Brna. Brno, 1835. In *ČKD*, 1835, s. 710-711, recenze.
34. Podvod při zápisu do křestní matriky. In *ČKD*, 1881, s. 109.
35. Prominutí prohlášek manželských: Dotaz. In *ČKD*, 1887, s. 436-437.
36. ŘEHÁK, Karel Lev. Myrtový věnec. In *ČKD*, 1890, s. 508-509, recenze.

37. SEDLÁK, Jan Nepomuk. Poučování věřících z kazatelny o svátosti manželství. In *ČKD*, 1900, s. 263-270, 311-315.
38. SKOČDOPOLE, Antonín. Náprava neplatných manželství a sňatky na smrtelné posteli. In *ČKD*, 1898, s. 159-167, 201-204.
39. SKOČDOPOLE, Antonín. Příručná kniha Bohosloví pastýřského. In *ČKD*, 1892, s. 54-55, recenze.
40. SMOLÍK, Rupert. Příručná kniha bohosloví pastýřského. Sepsal Antonín Skočdopole, kandidát doktorátu v bohosloví, profesor pastorálky a katechetiky na bohosloveckém ústavě v Budějovicích, biskupský notář. V Budějovicích 1874. Nákladem spisovatele. V komisi knihkupce A. L. Stropka. Str. XVI a 1043. In *ČKD*, 1874, s. 456-467, recenze.
41. SOUKUP, Jan. Theologická literatura česká a Časopis katolického duchovenstva. In *ČKD*, 1892, s. 1-13.
42. SOUKUP, Jan. Theologická literatura česká a Časopis katolického duchovenstva (Dokončení). In *ČKD*, 1892, s. 87-93.
43. SRDÍNKO, František. Rozjímání pro panny. In *ČKD*, 1889, s. 377-378, recenze.
44. ŠPACHTA, Dominik Alois. Rozvedení manželů od stolu a lože. In *ČKD*, 1842, s. 55-68, 255-272.
45. TĚŠÍK, Josef. Svatý Hostýn blíž Holomouce na Moravě. In *ČKD*, 1845, s. 761.
46. VÁCLAVÍČEK, Václav Vilém. O svátosti manželství. In *ČKD*, 1831, s. 263-280.
47. ZAHRADNÍK, Vincent. Nábožné písně katolických křesťanů, jak k veřejným službám božím, tak k domácí pobožnosti z rozličným spisů sebrané od kněze J. R. V Praze 1836. In *ČKD*, 1835, s. 703-704, recenze.
48. Zápis do matriky křestní. In *ČKD*, 1870, s. 228-229.
49. Zápis křtu sv. In *ČKD*, 1870, s. 389-390.
50. ZEIDLER, Jarolím. Vychování mládeže, zvláštní pramen nenábožnosti nynějšího věku. In *ČKD*, 1834, s. 82-104.
51. ZELENKA, J. Z praxe zpovědní. In *ČKD*, 1899, s. 457-467.

IV. Kazatel:

1. BROŽ, Antonín. Nejsvětějšího jména Ježíš. I.: O přípravě ku svátosti stavu manželského. In *Kazatel*, 1908, s. 29-31.
2. COUFAL, Tomáš. Snubní promluva. In *Kazatel*, 1908, s. 536-537.

3. LHOTSKÝ, Josef. Opilství jest hřích ohavný a vede též k jiným ohavným hříchům. In *Kazatel* III., 1896, s. 507.
4. PŘIKRYL, Antonín. Na den nanebevzetí bl. Panny Marie: Čistota a pokora největší ozdobou ženy. In *Kazatel*, 1903, s. 392-401.
5. Řeč nad hrobem. In *Kazatel*, 1908, s. 537-538.

V. Kazatelna:

1. NĚMEC, Jan. Neděle III. po sv. Duchu. O hříchu nečistoty. In *Kazatelna*, 1903-1904, s. 369-372.

VI. Ludmila:

1. A. H. Úkol ženy. In *Ludmila*, 1910, s. 217-220.
2. HRADIL, František. Slovo k hospodářům a hospodyním. In *Ludmila*, 1879, s. 375-378.
3. KYPET, Jan. Obraz křesťanské manželky a matky. In *Ludmila*, 1881, s. 269-374.
4. M. M. Šestero křížův manželských. In *Ludmila*, 1881, s. 151-152.
5. Mocnost společné modlitby domácích. In *Ludmila*, 1876, s. 75nn.
6. O povinnosti manželek. In *Ludmila*, 1885, s. 272-277.
7. O povinnostech manželů. In *Ludmila*, 1885, s. 339-344.
8. O povinnostech stavu vdovského. In *Ludmila*, 1885, s. 370-374.
9. Poměr otce k rodině. In *Ludmila*, 1885, s. 4-6.
10. Povinnosti křesťanské manželky a matky. In *Ludmila*, 1881, s. 45-46.
11. R. D. Nejdůležitější povolání má bez odporu žena-matka. In *Ludmila*, 1881, s. 217-221.
12. SKOČDOPOLE, Antonín. Žena a matka. In *Ludmila*, 1897, s. 375-379.

VII. Pastýř duchovní:

1. Jednání zpovědníkovy s onanisty. In *Pastýř duchovní*, 1886, s. 685-686.
2. JEŽEK, J. Před sňatkem. In *Pastýř duchovní*, 1889, s. 732-735.
3. Řeč k snoubencům. In *Pastýř duchovní*, 1885, s. 480.
4. Zápisky ze správy duchovní a dotazy. In *Pastýř duchovní*, 1883, s. 442-445.

VIII. Posvátná kazatelna:

1. BARTÁK, Jan. Neděle VI. Po Svatém Duchu. Střídmost v jídle a v pití. In *Posvátná kazatelna*, 1868, s. 615-619.
2. BARTOŠ, František. Proč se ráno, v poledne a večer modlití máme? In *Posvátná kazatelna*, 1889, s. 467-471.
3. ČERMÁK, Václav. Neděle III. po Velikonoci: Slavnost' svatého Jiří. Nečistota a nestřídmost'. In *Posvátná kazatelna*, 1892, s. 417-420.
4. ČERNOHOUZ, František. Řeč před oddavkami. In *Posvátná kazatelna*, 1865, s. 638-640.
5. DANEŠ, František. Při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, s. 479-480.
6. DOLEŽAL, Emanuel. Řeč při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, 1865, s. 156-159.
7. HEMZAL, Vincenc. Slavnost sv. Anny: Dne 26. července. Povinnosti a překážky jich při pohlaví ženském. In *Posvátná kazatelna*, 1865, s. 615-625.
8. JANDA, František. Promluva před oddavkami. In *Posvátná kazatelna*, 1889, s. 250-251.
9. KALOUS, Ferdinand. Slavnost' sv. Aloisia. O nevinosti. In *Posvátná kazatelna*, 1887, s. 577-583.
10. MACHEK, Antonín. Promluva k snoubencům před oddavkami. In *Posvátná kazatelna*, 1877, s. 865-867.
11. MARKRAB, Klement. Řeč při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, 1878, s. 825-826.
12. MARKRAB, Klement. Řeč při pohřbu mladé manželky. In *Posvátná kazatelna*, 1878, s. 826-827.
13. PAZDERKA, Josef. Neděle V. po Svatém Duchu: O známotech. In *Posvátná kazatelna*, 1881, s. 612-616.
14. PAZDERKA, Josef. Slavnost sv. Moniky, vdovy: Sv. Monika, vzor vdov. In *Posvátná kazatelna*, 1877, s. 413-420.
15. PECHÁČEK, František. Svátek Jména Bohorodičky Marie Panny: Obraz křesťanské panny. In *Posvátná kazatelna*, 1881, s. 781-785.
16. ŠÍP, František. Při oddavkách. In *Posvátná kazatelna*, 1892, s. 367-369.
17. VANÍČEK, Jan Karel. Promluva při zkoušce snoubenců. In *Posvátná kazatelna*, 1888, s. 596-597.

IX. Rádce duchovní:

1. DRBOHLAV, Vincenc. Promluva před oddavkami. In *Rádce duchovní*, 1897. s. 792-793.

2. KNÍŽEK, František. Časové úvahy postní: Job. Necitelnost manželky. In *Rádce duchovní*, 1898, s. 356-362.
3. MARKRAB, Klement. Řeč při oddavkách. In *Rádce duchovní*, 1894, s. 423-425.
4. Nepořádný život rodinný. In *Rádce duchovní*, 1901, s. 268-272.
5. OTMAN, Karel. Svátek svaté Anny: O lásce křesťanské ženy k muži, k dětem, k domácím a ke všem lidem potřebným a odkud tuto lásku čerpá. In *Rádce duchovní*, 1898, s. 593-597.

X. Vácslav:

1. BEZSTAROSTI, Karel. [bez názvu] In *Vácslav*, 1880, s. 308-309.
2. Desatero „S.“ pro muže. In *Vácslav*, 1880, s. 77-78.
3. Desatero „S.“ pro muže. První S. Svědomitost. In *Vácslav*, 1880, s. 78-80.
4. Druhé S. Střídmost. In *Vácslav*, 1880, s. 107-110.
5. Třetí S. Spravedlnost. In *Vácslav*, 1880, s. 143-146.
6. Čtvrté S. Statečnost, srdnatost, síla. In *Vácslav*, 1880, s. 168-171.
7. Páté S. Snášlivost, svornost, smířlivost. In *Vácslav*, 1880, s. 238-241.
8. Šesté S. Službovolnost. In *Vácslav*, 1880, s. 268-270.
9. Sedmé S. Starostlivost. In *Vácslav*, 1880, s. 271-273.
10. Osmé S. Skromnost (spokojenost s málem). In *Vácslav*, 1880, s. 309-311.
11. Deváté S. Svatost In *Vácslav*, 1880, s. 337-342.
12. Desáté S. Stálost (setrvalost). In *Vácslav*, 1880, s. 357-359.
13. J. D. Otevřený list ženichům. In *Vácslav*, 1899, s. 299-301.
14. První pouť katolických mužů z Prahy na Sv. Horu. In *Vácslav*, 1897, s. 213-211.

A.b MODLITEBNÍ A VÝCHOVNÉ KNIHY

1. BEČÁK, Tomáš. *Katolický kancionál dle Fryčaje*. Olomouc, 1882.
2. BEČÁK, Tomáš. *Katolický kancionál. Dle Fryčaje vzdělal a mnohými písněmi a pobožnostmi rozmnožil Tomáš Bečák*. Olomouc, 1875.
3. BRODSKÝ, Bohumil. *V kříži vítězství: Modlitební kniha pro paní a dívky*. Praha, 1889.
4. *Celý nebeklič aneb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené. V kterýchžto se vynacházejí mimo obyčejné mešní modlitby, také modlitby, které duchovní při oběti mše svaté u oltáře latinsky čte, v češtině vyložené, též modlitby k sv. zpovědi, k sv. přijímání a jiné více. K nimž připojené jsou: modlitby k nejsvětější svátosti*

- oltární, k svaté Trojici, k Pánu Ježíši a umučení jeho, k Panně Marii a jiným svatým. Také modlitby na všechny veřejné slavnosti, v obecních a vlastních důležitostech, k obzvláštnímu užívání pobožného ženského pohlaví znovu s velkou pilností prohlédnutý, zcela poopravený a okrášlený vydáný. Jindřichův Hradec, 1835.*
5. de DOOS, Adolf. *Myšlenky a rady katolickým křesťanům, zvláště jinochům, na uváženu. Brno, 1886.*
 6. DOSTÁL LUTINOV, Karel. *Pokladnička pro křesťanskou rodinu. B. m. 1906 (druhé vydání 1908).*
 7. DREML, Jan Alois. *Divotvůrkyně devatenáctého století, svatá Panna a Mučednice Filumena. Praha, 1874 (1875).*
 8. DREML, Jan Alois. *Pravá oběť před Bohem, aneb: Modlitby katolické k nábožnému užívání jak ráno, tak i večer, jak při mši svaté tak i k svaté zpovědi a přijímání a v jiných případnostech života. Podle berlínského vydání sepsal Jan Alois Dremel. Praha, 1866.*
 9. DVOŘÁK, Xaver. *Útěcha srdce: Modlitby pro vzdělané paní a dívky. Praha, 1904.*
 10. z ECKARTSHAUSENU, Karel. *Bůh jest nejčistší láska. Jindřichův Hradec, b. d. (1. pol. 19. století).*
 11. HAUBER, Johann Michael. *Domácí poklad bohabojné rodiny: Dr. Hauberova úplná křesťanskokatolická modlitební kniha pro pohlaví ženské. K tisícileté památce uvedení křesťanství do zemí moravsko-českých vzdělal Josef Němeček. Praha, 1860.*
 12. JAIS, Jiljí. *Dobré símě v dobrou zemi. Praha, 1813.*
 13. KEMPENSKÝ, Tomáš. *O následování Krista čtvero kněh. Olomouc, 1868.*
 14. KERNER, Josef. *Cvičení pro ženichy a nevěsty, s přídavkem pro rodiče, jimž děti brzo umírají. Hradec Králové, 1825.*
 15. KRBEČ, Jan. *Nevinný svatý mládenec Aloysius Gonzaga, patron čistých srdcí. Olomouc, 1896.*
 16. Luis de GRANADA. *Ctihodného otce Ludvíka Granadského... Vůdce hříšníkův. Praha, 1868.*
 17. LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna: Úplná rozjímavá a modlitební kniha. Frýdek, 1899.*
 18. *Malý neklíč obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženství. Totiž: Modlitby ranní, večerní, při mši svaté a nešporách, k zpovědi, k svatému přijímání, k nejsvětější Trojici, k velebné svátosti oltární, ku Kristu Pánu, a jeho přehořkému umučení. Těž: k Panně Marii a rozličným svatým, v obecních potřebách,*

- za nemocné, umírající, zemřelé, i za duše v očistci prospěšné. Jindřichův Hradec, 1815.
19. *Malý zlatý nebeklíč obsahující pobožné modlitby křesťanskokatolického náboženství. Totiž: Modlitby ranní, večerní, při mši svaté a nešpořích, k zpovědi a k svatému přijímání, k nejsvětější Trojici, k velebné svátosti oltářní, ku Kristu Pánu, a jeho přehořkému umučení. Těž: k Panně Marii a rozličným svatým, v obecních potřebách, za nemocné, umírající, zemřelé, i za duše v očistci prospěšné. Pro osobu ženskou. Jindřichův Hradec, 1796.*
 20. MUŽÍK, Václav Antonín. *Poklad svatováclavský: Modlitby jinoha studujícího. Praha, 1881.*
 21. *Nebeklíč neb vroucné katolické modlitby na šestnáct dílů rozvržené ranní, večerní, při mši svaté a před kázáním, zpovědi a přijímání. Jakož také: k nejsvětější svátosti oltářní, k Trojici svaté, ku Kristu Pánu a jeho umučení, k matce Boží Marii Panně a jiným svatým, na všeckny vejroční slavnosti a jiné obzvláštní dny v obecních a vlastních potřebách a důležitostech, k obzvláštnímu užívání a potěšení pobožného ženského pohlaví. Jindřichův Hradec, 1810.*
 22. PAŘÍZEK, Aleš. *Jádro křesťanské pobožnosti k každodennímu užívání pro katolické křesťany, na větším díle z nejlepších modlících knih vybrané od Aleše Pařízka pro osobu ženskou. Praha, 1812.*
 23. PAŘÍZEK, Aleš. *Jádro křesťanské pobožnosti k každodennímu užívání pro katolické křesťany, na větším díle z nejlepších modlících knih vybrané od Aleše Pařízka pro osobu mužskou. Praha, 1812.*
 24. PAŘÍZEK, Aleš. *Katolické rozjímání a modlitby pro ženské. Praha, 1822.*
 25. PEDÁLOVÁ, Josefa. *Chlebové posvátní aneb svaté prosby a vzdychání k Hospodinu Bohu ve jménu Pána Ježíše, ke všelikým časům, příležitostem a potřebám obecným i obzvláštním spořádané. Praha, 1826.*
 26. PELIKOVSKÝ, P. *Dvou svatých sester Gertrudy a Mechtildy modlitby, Praha, b. d.*
 27. *Pět červených korálů, aneb nábožné rozjímání o přehořkém umučení Pána Ježíše Krista. Kdež i také jiné mnohé modlitby, obzvláště pak ranní, večerní, při mši svaté před i po zpovědi, před i po přijímání pro potěšení a vzdělání horlivých křesťanů obsažené jsou pro obě pohlaví. Litomyšl, 1817.*
 28. *Pět červených korálů, aneb sedečné a lítostné rozjímání pěti ran Krista ukřižovaného. K nimžto připojené jsou: modlitby ranní, večerní, při mši svaté, před i po zpovědi a přijímání velebné svátosti oltářní. Na obzvláštní vejroční svátky, litanye a modlitby*

- k blahoslavené Panně Marii, k svatým patronům, a jiné vroucné modlitby ku potěšení horlivých duší vydané. Pro osobu ženskou. Jindřichův Hradec, 1849.*
29. PODSTRÁNSKÝ, Josef Boleslav. *Křesťanské napomínky k hlavním mravním ctnostem a zvláštním povinnostem. Brno, 1899.*
 30. POLÁŠEK, František. *Příkladové aneb křesťanské mravní učení v příkladech: Na každý den v roce. Brno, 1807.*
 31. POLÁŠEK, František. *Příkladové aneb křesťanské mravní učení v příkladech: Na každý den v roce. Díl druhý. Brno, 1808.*
 32. *Poloviční nebeklíč obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženství. Totiž modlitby ranní, večerní, při mši svaté a nešpořích, k zpovědi, k sv. přijímání a jiné více. Též k Panně Marii s rozličným svatým, v obecných potřebách, za nemocné, umírající, zemřelé, i za duše v očistci prospěšné. Nové, zcela poopravené vydání. S povolením císař. král. cenzury. V Jindřichově Hradci vytištěný u Josefa Aloisia Landfrasa. Jindřichův Hradec, 1828.*
 33. *Poloviční nebeklíč obsahující pobožné modlitby křesťanského katolického náboženstva. Totiž modlitby ranní, večerní, při mši svaté a nešpořích, k zpovědi, k svatému přijímání a jiné více. Též: k Panně Marii a rozličným svatým, v obecných potřebách, za nemocné, umírající i za duše v očistci. Nejnovější, zcela opravené, se svatou křížovou cestou ve 14 obrazech ozdobené, s modlitbami a s vyobrazeními 15 tajemstev svatého růžence rozmnožené a 18 obrazy okrášlené sto devadesáté osmé vydání. Pro osobu ženskou. Jindřichův Hradec, 1862.*
 34. *Pravý zlatý nebeklíč. Úplné modlitby křesťanského katolického náboženstva. Schválením nejvyššího biskupského ordinariátu v Českých Budějovicích. 233té opravené a s mnohými modlitbami s krásnou křížovou cestou rozmnožené vydán. Jindřichův Hradec, b. d. (2. polovina 19. století).*
 35. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Křesťanka vzývající Boha aneb kniha modlitební pro nábožné pohlaví ženské. Hradec Králové, 1827.*
 36. RŮŽIČKA, Josef. *Nábožné písně katolických křesťanů, jak k veřejným službám božím, tak i k domácí pobožnosti, z rozličných spisů sepsané od kněze J. R.. Praha, 1836.*
 37. S., A. *Křesťanská Panna. Trutnov, 1852.*
 38. ŘEHÁK, Karel Lev. *Myrtový věnec, jež snoubencům i manželům na památku uvil Th. Dr. Karel Lev Řehák, farář v Podolí u Prahy. Praha, 1890.*

39. SALESKÝ, František. *Filothea čili navedení k bohomyšlnému životu. S připojenými modlitbami ranními a večerními, ke mši svaté, k sv. zpovědi, k sv. přijímání a k odpoledním službám Božím.* Olomouc, 1865.
40. *Starejte se o své služebné! Napomenutí službu dávajícím a šlechetným lidumilům.* Praha, 1871.
41. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské jinochy. Upomínka na svatou misi.* Vídeň, 1858.
42. STELZIG, Ignác Alfons. *Úvahy pro křesťanské manželky. Upomínka na svatou misi.* Vídeň, 1865.
43. STELZIG, Ignác Alfons. *Rozjímání pro panny: S přídavkem potřebnějších modliteb a písní.* Praha, 1854.
44. Š., A. Pannám služebným. In LUBOJACKÝ, Angelus. *Kristus a Panna. Úplná rozjímavá a modlitební kniha.* Frýdek, 1899, s. 623-629.
45. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti čili pravidla života nábožné panny.* Praha, 1840.
46. ŠRŮTEK, Josef. *Hauberovy modlitby pro vzdělané paní a panny.* Hradec Králové, 1864.
47. *Tych pět svatých Škapulířů. Svaté Trojice, sedmi bolestí Panny Marie, karmelitského neposkvrněného početí, hořkého umučení a nejsvětějších srdcí Ježíše a Marie, aneb o červeném škapulíři.* Kroměříž, 1880.
48. *Zlatý Nebeklíč křesťanky katolické obsahující pobožné modlitby ranní, večerní, při službách Božích, k zpovědi a přijímání, k Trojice Božské, Pánu Ježíši, K Matce Boží a k jiným Svatým, též mnohé pro rozdílnost času a okolostoličnosti; pak píseň k nejsvětější oběti, a jiné rozličné písně.* Litomyšl, 1833.

A.c Dobová odborná literatura

1. BOROVÝ, Klement. *Úřední sloh církevní: Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo.* Praha, 1879 (1880).
2. HAKL, Bohumil. *Krátké řeči při oddávkách a o pohřbech.* Praha, 1889.
3. CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské neb krátká naučení, jakby se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli.* Praha, 1780.
4. JINDRA, Jan. *Zpovědník. Přehledná příručka pro nastávající zpovědníky.* Hradec Králové, 1905.

5. JIRSÍK, Jan Valerián. *Populární dogmatika*. Praha, 1866.
6. KUPKA, Jiří Vilém. *Rukověť pro zpovědníka*. Praha, 1861.
7. PECHÁČEK, Gabriel. *Zpovědnice*. Praha, 1897.
8. ŘEHÁK, Karel Lev. *Katolická mravouka*. Praha, 1893.
9. SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. České Budějovice, 1874.
10. SMOLÍK, Rupert. *Rukověť pro zpovědníky*. Praha, 1868.
11. STACH, Václav. *Počátkové k veřejnému v cí. král. zemích předeepsanému vykládání Pastýřské teologie: Vydání v německém jazyku od Františka Giftšice Cís. král. veřejného řádného učitele pastýřské teologie při mnohých školách vídeňských*. Praha, 1789.
12. VINKLÁŘ, František. *Promluvy ve zpovědnici. Stručná napomenutí a poučení při zpovědi, složená dle perikop na neděle a svátky celého roku církevního. S dodatkem obsahujícím poučení pro zvláštní druhy kajících*. Praha, 1877.
13. VONDRUŠKA, Karel. *Promluvy při oddavkách*. Praha, 1889.

B. LITERATURA

B.a. Základní dokumenty

1. *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih). Český ekumenický překlad.* Praha, 1993. ISBN 80-900881-7-1.
2. *Dokumenty II. Vatikánského koncilu.* Praha, 1995. ISBN 80-7113-089-3.
3. HOFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche* 5, Freiburg, 1960.
4. HOFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche* 7, Freiburg, 1962.
5. *Katechismus katolické církve.* Praha, 1995. ISBN 80-7113-132-6.
6. *Knihopis českých a slovenských tisku od doby nejstarší až do konce VIII. století.* Praha 1925 – 2008 (včetně dodatků).
7. *Lexikon für Theologie und Kirche* 4. Freiburg im Breisgau, 1960.
8. *Ottův slovník naučný* I-XXVIII. Praha, 1888-1909.
9. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Český slovník bohovědný* I-IV. Praha, 1912-1932.
10. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby* I-V. Praha, 1918-1923.

B.b. Odborná literatura

1. ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy.* Brno, 2005. ISBN 80-7325-060-8.
2. BADINTEROVÁ, Elizabeth. *XY: O mužské identitě.* Praha, 2005. ISBN 80-7185-727-0.
3. BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století.* Praha, 2005. ISBN 80-86429-38-5.
4. BERÁNKOVÁ, Milena. *Dějiny žurnalistiky I: Český periodický tisk do roku 1918.* Praha, 1981.
5. BLABOLIL, Antonín. *Bibliografie českých katolických novin a časopisů vycházejících v Čechách v letech 1800-1918.* Praha, 1918.
6. BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břevnov v českých dějinách.* Praha, 1997. ISBN 80-85899-31-0.
7. BOLOGNE, Jean Claude. *Svatba: Dějiny svatebních obřadů na Západě.* Praha, 1997. ISBN 80-7207-054-1.
8. BOLZANO, Bernard. *Exhorty.* Praha, 2006. ISBN 978-80-7106-827-3.

9. BRUCKMÜLLER, Ernst. Gläubige Frauen – ungläubige Männer: Zum Problem der Säkularisierung des ländlichen Raumes am Beispiel (Nieder-)Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert. In Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno, 2009, s. 169-187.
10. Božena Němcová – *Korespondence*. Praha 2003-2007. ISBN 978-80-7106-933-1.
11. CINEK, František. *K probuzení moravského dorostu kněžského 1778-1870*. Olomouc 1934.
12. CINEK, František. *Velehrad víry: Duchovní dějiny Velehradu*. Olomouc, 1936.
13. ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.
14. ČEVELOVÁ, Zuzana. Katolicismus kolem roku 1800 – římskokatolický kněz jako příslušník jedné sociální vrstvy, podoby pastorace a její dopad. In LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (eds.) *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství*. Praha, 2009, s. 314.
15. ČINÁTL, Kamil. Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie. In *Kuděj 2*, 2000, s. 28-39.
16. DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha, 1998. ISBN 80-7207-180-7.
17. DENZLER, Georg. *Zakázaná slast: Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*. Brno, 1999. ISBN 80-85959-48-8.
18. DUBY, Georges – PERROT, Michelle. *Geschichte der Frauen*. Bd. 4. 19. Jahrhundert. Frankfurt a.M., 1994. ISBN 3-593-34913-2.
19. DUCREUX, Marie-Elisabeth. Männerbücher und Frauenbücher, Bücher für Männer und für Frauen: Überlegungen zur Andachtsliteratur des 18. Jahrhunderts in Böhmen. In SAUER, Edith (Hrsg.). *Die Religion der Geschlechter: Historische Aspekte religiöser Mentalität. L'homme*. Wien, 1995. ISBN 3-205-98388-2.
20. DUHAMELLE, Christophe – SCHLUMBOHM, Jürgen (eds.). *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts: Muster und Strategien*. Göttingen, 2003. ISBN 3-525-35195-X.
21. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě 19 století*. Brno, 2008. ISBN 978-80-7325-147-5.
22. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno, 2007. ISBN 978-80-7325-117-8.

23. FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno, 2009. ISBN 978-80-86488-55-4.
24. FREVERT, Ute. *Bürgerinnen und Bürger: Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1988.
25. FREVERT, Ute. „*Man und Weib und Weib und Mann.*“ München, 1995. ISBN 3-406-39200-8.
26. FRÝDL, David. *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky: Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. Brno, 2001. ISBN 80-86263-15-0.
27. GAUCHET, Marcel. *Odkouzlení světa: dějiny náboženství jako věci veřejné*. Brno, 2004. ISBN 80-7325-037-3.
28. GUREVIČ, Aron. *Nebe, peklo, svět: cesty k lidové kultuře středověku*. Jinočany, 1996. ISBN 80-85787-41-5.
29. HANZAL, Jiří. Osobnost Štěpána Rautenstraucha. In BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břevnov v českých dějinách*. Praha, 1997. ISBN 80-85899-31-0.
30. HOLUBOVÁ, Markéta. Barokní rezidua v poutích 19. století. In *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003. ISBN 80-85917-98-X.
31. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha, 1999. ISBN 80-7106-380-0.
32. JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*. Hradec Králové, 1970.
33. JUGMANN, Josef. *Historie literatury české. Aneb: soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*. Praha, 1849 (druhé vydání).
34. *Kancionál: Společný zpěvník českých a moravských diecézí*. Praha, 1995. ISBN 80-7113-143-1.
35. KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha, 1962.
36. KOŠNÁŘ, Julius. *Poutnická místa a památné svatyně v Čechách*. Praha, 1903.
37. KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do časů J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898)*. Praha, 1898.
38. KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české od doby slavného panování*

- císařovny Marie Terezie až do časů J. V. císaře a krále Františka Josefa I. (1740-1898) II.* Praha, 1899.
39. KRÍŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích.* Praha, 2004. ISBN 80-7254-605-8.
 40. KUCHAROVÁ, Hedvika - NEŠPOR, Zdeněk R. Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. In *ČČH*, 2007, č. 2, s. 351-392.
 41. LAISKE, Miroslav. *Časopisectví v Čechách 1650-1847: Příspěvek k soupisu periodického tisku, zejména novin a časopisů.* Praha, 1859.
 42. LANZINGER, Margaret. „Neigung, Liebe, leider Leidenschaft war es...“ Kirchliche Heitarsverbote im Spannungsfeld zwischen Ökonomie, Moral und Inzest – eine Fallgeschichte. In *L'homme*, Heft „Liebe und Widerstand.“ Wien, 2005. ISBN 3-205-77374-8.
 43. LENDEROVÁ, Milena. *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky.* Praha, 2002. ISBN 80-246-0379-9.
 44. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století.* Praha, 1999. ISBN 80-204-0737-5.
 45. LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová.* Praha, 2000. ISBN 80-204-0868-1.
 46. LENDEROVÁ, Milena. Zpovědní zrcadlo jako pramen. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století.* Praha, 1999, s. 94-103.
 47. LETZ, Ján. *Mystičky Západu: Inšpirácia pre kresťanskú filozofiu a teológiu.* Prešov, 2002. ISBN 80-7165-317-9.
 48. LORENZOVÁ, Helena. Pana Dra Bolzana řeči (sexuálně) vzdělávací. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století.* Praha, 1999, s. 23-29.
 49. LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (eds.) *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého osvícenství.* Praha, 2009. ISBN 978-80-903756-6-6, 978-80-7308-246-8.
 50. MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ.* Jinočany, 1995. ISBN 80-85-787-74-1.
 51. MALÍNKÁ, Jana. *Žena do politiky nesmí – proč?: Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století.* Praha, 2005. ISBN 80-7277-295-3.
 52. MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století.* Brno, 2008. ISBN 978-80-7325-175-8.

53. MAREK, Jaroslav - ŠMAHEL, František. Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví. In *ČČH*, 97, 1999, s. 1-18.
54. MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*. Brno, 2005. ISBN 80-86263-57-6.
55. MAREK, Pavel. *České schizma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917-1924*. Rosice u Brna, 2000. ISBN 80-86200-36-1.
56. MAREK, Pavel. *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc – Rosice, 2003. ISBN 80-86200-76-0.
57. MAREK, Pavel - SOLDÁN, Ladislav. *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí: Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*. Třebíč, 1998. ISBN 80-7221-021-1.
58. MATĚJKA, J. Malované modlitební knížky z XVIII. ze začátku XIX. století. In *Český lid* 1894, s. 1.
59. MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha, 2000. ISBN 80-7106-422-X.
60. MRÁZOVÁ, Jana. „Přislibují sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století. In *HD* 29, 2005, s. 53-107.
61. NEŠPOR, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem, 2006. ISBN 80-86971-06-6.
62. ODEHNAL, František. *Poutní místa Moravy a Slezska*. Rosice u Brna, 2004.
63. *Oznamuje se láskám našim, aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí: sborník z konference konané 13. – 14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Pardubice, 2007. ISBN 978-80-86046-97-6.
64. PERROT, Michelle (Hrsg.). *Geschichte des privaten Lebens*. Bd. 4. Von der Revolution zum Grossen Krieg. Frankfurt a.M, 1992.
65. PLACHÁ, Ludmila. *Barokní literatura v tiscích Landfrassovy tiskárny: Diplomová práce*. České Budějovice, b.d.
66. PLETZER, Karel. Landfrasovské náboženské tisky z Jindřichova Hradce. In *Tiskárny a tisky 19. století*, s. 54-57.
67. POLÁŠEK, František. *Církevní manželství podle kanonického práva*. Praha, 1990.
68. POŘÍZ, Jan. Manželství a sexualita u sv. Augustina. In *Teologické texty* 2, 2008, s. 58-62.

69. POŠ, Jan. Růžová zahrádka (Psané a zdobené lidové modlitby z let 1750-1850). In *Český lid* 4, 1993, s. 265-291.
70. PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura 1848-1818*. Praha, 1998. ISBN 80-7215-059-6.
71. RACEK, František. O malovaných modlitebních knihách jihočeských. In *Český lid* X, 1901, s. 26-30.
72. RAK, Jiří. Dělníci na vinici Páně nebo na roli národní? In *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003, s. 127-138. ISBN 80-85-917-98-X.
73. RATAJOVÁ, Jana. *Gender history* jako alternativní koncept dějin. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006, s. 33-40.
74. RIEDBAUCHOVÁ, Tereza. Žena-vzor a žena-problém (obraz ženy v konvenční a umělecké povídce v *Kalendáři paní a dívek českých z let 1894-1897*). In JAREŠ, Michal–JANÁČEK, Pavel (eds.). *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století*, s. 102-115.
75. ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Praha, 2006. ISBN 80-346-0963.
76. *Růžová zahrádka: rukopisné modlitební knihy 18. a 19. století: sbírka Jana Poše*. Olomouc, 2009. ISBN 978-80-87149-18-8.
77. SAK, Robert. *Salon dvou století: Anna Lauermannová-Mikschová a její hosté*. Praha, 2003. ISBN 80-7185-525-1.
78. SAURER, Edith: "Bewahrerinnen der Zucht und Sittlichkeit". Gebetbücher für Frauen - Frauen in Gebetbüchern. In *L'homme*, Heft „Religion“, Wien, 1990.
79. SAURER, Edith (Hrsg.). *L'homme*. Heft „Die Religion der Geschlechter.“ Wien, 1995. ISBN 3-205-98388-2.
80. SAURER, Edith. Romantische KonvertitInnen. Religion und Identität in der Wiener Romantik. In ASPALTER, Christian (Hrsg.). *Paradoxien der Romantik*. Wien, 2006.
81. *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha, 1999. ISBN 80-200-0685-0.
82. SLÁDEK, Miloš (ed.). Martin z KOCHEMU. *Velký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7203-919-7.
83. STELZHAMMER, Elisabeth. *Der Seelsorger als Volksaufklärer, zur gesellschaftlichen Funktion von Religion und Seelsorge in deutschen Volksaufklärung am Beispiel Aegedius Jais (1750-1822)*. Wien, 2001, diplomová práce.
84. STAŇKOVÁ, Jitka. *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha, 1987.

85. STICH, Alexandr. Dvě benediktinské modlicí knížky století (Josef Bonaventura Pitr /Piter/ a Aemilian Malha). In BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (ed.). *Břevnov v českých dějinách*. Praha 1997. ISBN 80-85899-31-0.
86. ŠINDAR, Jiří. *Putování po poutních místech Čech, Moravy a Slezska*. Kostelní Vydří, 2007. ISBN 978-80-7195-102-5.
87. ŠIMŮNKOVÁ, Alena. Status, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. In *ČČH* 95, 1997, s. 55-107.
88. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena – SOCHOROVÁ, Ludmila – SECKÁ, Milena. *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha, 2001. ISBN 80-7203-354-9.
89. ŠUBRTOVÁ, Alena. Kontracepce, aborty, a infanticida v pramenech k předstáveckého období. In *HD* 15, 1991, s. 9-46.
90. TINKOVÁ, Daniela. Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii: Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. In *HD* 27, 2003, s. 133-172.
91. TINKOVÁ, Daniela. Naděje a limity osvícenství: Dohlížet a trestat v josefínském Rakousku. In *Kuděj* 2, 2002, s. 33-42.
92. TINKOVÁ, Daniela. Předcházet a trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti. In *ČČH* 1, 2003, s. 27-75.
93. TINKOVÁ, Daniela. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006, s. 19-32.
94. *Tiskárny a tisky 19. století: Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrassovy tiskárny*. Jindřichův Hradec 1998.
95. VÁLKA, Josef. „Nové dějepisectví“ a české dějiny. In *ČMM*, 117, 1998, s. 465-475.
96. VANĚK, Václav. Modlitby našeho lidu. In *Český lid* III, 1894, s. 46.
97. VAŠICA, Josef. *České literární baroko*. Praha, 1995. ISBN 80-7108-123-x.
98. VELKOVÁ, Alice. Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850. In *ČČH* 105, 2007, s. 809-855.
99. VELKOVÁ, Alice. Venkovské ženy v letech 1650-1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti. In ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena (eds.). *Dějiny žen*. Pardubice, 2006, s. 125-144.

100. ZÍBRT, Čeněk. Výzdoba východočeských psaných modliteb. In *Český lid XX*, 1911, s. 71-88.
101. ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století*. Praha, 1987.
102. ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století II*. Olomouc, 2003. ISBN 80-7266-156-6.

C. INTERNETOVÉ ZDROJE

1. AMBERGER, Josef. Pastoraltheologie. Regensburg, 1850-1863. In *ČKD*, 1869, s. 157-160. [cit. 2009-07-29].
URL:<http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_13433>
2. BARUČÁKOVÁ, Lenka. *Vnější forma a význam rukopisů 17. až 19. století Moravské zemské knihovny v Brně*. [cit 2008-01-11]. URL:
<http://dig.vkol.cz/konf/05ref15/kr15.pdf>
3. Helferts Anleitung zum Geistlichen Geschäftsstil [...], Prag, 1879. In *ČKD*, 1880, s. 60-62, (desáté přepracované vydání, recenze), [cit 2009-07-29].
URL:<http://www.depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_887>
4. TUMPACH, Josef. Dr. Klement Borový. In *ČKD*, 1897, s. 448nn (1-16), (nekrolog), [cit 2009-07-29]
URL:<<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=15573>>
5. Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo. Napsal Dr. Klement Borový c. kr. řádný professor círk. práva na universitě Pražské. Nákladem knihkupectví B. Stýbla 1880. Cena 4 zl., ve skvostné vazbě 4 zl. 80 kr. Str. VIII a 588. In *ČKD*, 1879, s. 470-471, [cit 2009-07-29].
URL:<<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=8513>>
6. Úřední sloh církevní [...]. In *ČKD*, 1894, s. 57-59, [cit 2009-07-29].
URL:<<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=14944>>
7. [cit. 2008-06-30]. URL: <<http://rkc-jestrebihory.pontte.eu/dokumenty/Pobo%C5%BEnost%20k%207%20rad.-kompr.pdf>>.
8. [cit. 2009-03-30]. URL:<<http://svatonovice.sweb.cz/historie.htm>>
9. [cit. 2008-07-02]. URL:
<http://krtiny.katolik.cz/index.php?page=/soucasnost/radostna_cesta>.

10. [cit. 2008-12-27]. URL: <<http://www.cm-fatima.cz/farnost-koclirov/patroni-farnosti/sv-filomena>>.
11. [cit. 2009-03-30]. URL:< <http://www.cm-fatima.cz/farnost-koclirov/kostel-sv-filomeny-a-sv-jakuba-vetsiho>>
12. [cit. 2009-02-18]. URL: <<http://www.knih-havirov.cz/region/detail.asp?id=806>>
13. [cit. 2009-02-17]. URL: http://www.xs4all.nl/~bph/c/p/h/bel_16.html

RESUMÉ

Disertační práce s názvem *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů* představuje katolické literární prameny jako prameny k dějinám každodennosti. Jako relevantní zdroje bádání byly využity modlitební knihy, periodika pro běžné věřící i klérus, příručky pro zpovědníky a pastorační příručky. Katolická normativní literatura, jak bychom tyto prameny mohli souhrnně nazvat, není (s výjimkou modlitebních knih) relevantní téma téměř žádné sekundární literatury. Z tohoto důvodu se stal přehled o pramenech, jejich původu a využití podstatnou součástí disertace a byla jim věnována plná polovina obsahu práce.

V hlavní části se disertační práce pokouší porozumět měnícím se vztahům a postojům člověka k manželství, víře a církvi a snaží se hledat roli pohlaví (gender) v tomto procesu. Tato část je rozdělena na několik kapitol – výchova dívek, výchova mužů, pastorece snoubenců, pastorece manželství a zpověď. Interpretace je založena na hledání vztahů mezi kněžími a běžnými věřícími a hledání odpovědí, jakým způsobem kněží, jako zástupci katolické církve, mohli své věřící přímo ovlivňovat. Jde tedy o nástroje pastorece (výchovy) formou výuky katechismu, individuálních pastoračních rozhovorů, četby výchovné literatury včetně modlitebních knih a především cílené přípravy na manželství a svátosti smíření. V rámci svátosti smíření jsem věnovala pozornost zpovědi žen a zpovědi mužů, které považuji za nejužšími zobrazená témata, protože jsou v těsném sejetí s pramenem – zpovědními příručkami. Konkrétnější obrysy dostal také náhled katolické církve na šesté přikázání.

Všeobecně lze konstatovat, že ačkoli jsou v teoretické rovině nároky katolické církve přísné, věřící jednají jinak a zpovědní a pastorační praxe o tom jasně vypovídá. Kněží se v praxi snaží věřící spíše otcovsky vést, nikoli bezmyšlenkovitě a přísně kárat. V průběhu práce vyvstaly také další směry výzkumu. Stále by bylo možné pokračovat v heuristice pramenů, doplnit detailní fungování církevního manželského práva nebo funkce kněze jako státního úředníka.

RESUMÉ V ANGLICKÉM JAZYCE

Dissertation entitled *Gender, Faith and marriage in the „long” 19th century - Possibilities of the Catholic normative resources interpretation* presents the Catholic literary sources as sources for everyday life history. Prayer books, layman as well as clergyman magazines, brochures for confessors and pastoral manuals were used as relevant resources for a scientific investigation. A Catholic normative literature, as we can label abovementioned resources, is not (with an exception for prayer books) relevant topic for almost any secondary literature. Due to this reason, an overview of resources, their origin and application became the considerable part of this dissertation, which covers almost half of its content.

My dissertation attempts in its main part to understand changing relationships and standpoints of human being towards marriage, faith and church. It tries to search a proper place of gender in this process. This part is divided into the following chapters – girl’s education, man’s education, betrothed pastoral leadership, marriage pastoral care and confession. An interpretation is based upon finding relations between priests and laypeople, upon searching answers on how priests, as deputies of the Catholic Church could have directly influenced their believers. Therefore we can speak about pastoral (educational) “tools” in the form of teaching catechism, individual pastoral dialogues, and reading of educative literature including prayer books and before all also aimed preparations for marriage and reconciliation sacrament. Within a framework of the reconciliation sacrament I highlighted the confession of women and men, which I consider the narrowest pictured topics, because they are closely connected with concrete sources – confession manuals. I draw also sharper outline of the Catholic Church view of the sixth commandment.

Generally is possible to note, that even though the claims of the Catholic Church are strict at the theoretical level, believers act different from them and confession as well as pastoral praxis bear witness to such fact. The praxis is that priests tries to lead their believers paternally, nay thoughtlessly and strictly castigate them. During the course of my work several other directions of research arose. It would be possible to continue further in heuristic analysis of sources, add detailed function of the church matrimonial law or dwell upon the function of the priest as state officer.